

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Modernkor Program

**A turizmus és szabadidő eltöltésének lehetőségei Magyarországon a
dualizmus korában különös tekintettel Békés megyére
(1867-1914)**

Ph.D. értekezés

Szerző: Glózik Klára

Témavezető: Dr. habil. Marjanucz László

Szeged, 2011

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás

1. Előszó	4
2. A dualizmus korának gazdasága és társadalma az idegenforgalom kialakulásának tükrében	8
2.1. Gazdasági viszonyok	8
2.2. Társadalmi viszonyok: polgárosodó társadalom	16
2.3. Településhálózat	20
2.4. Lakás, berendezés	23
2.5. Társas lét: család, rokonság, társasági szokások	28
2.6. Társas élet színterei	30
2.6.1. Kávémérések, kávézók	30
2.6.2. Cukrászdák	33
2.6.3. Vendéglők, csárdák	38
2.6.4. Vendégfogadók, szállodák	42
2.6.5. Kaszinók	45
2.6.6. Egyesületi élet	51
2.7. Ünnepek, szabadidő	53
3. A turizmus fogalmi meghatározása, jellemzői	55
3.1. A turizmus történeti gyökerei	57
3.2. Grand Tour	58
3.3. Az ipari forradalom hatásai az európai turizmusra	60
4. A turizmus jellemzői a dualizmus kori Magyarországon	63
4.1. Vasúti közlekedés	63
4.2. Közúti és vízi közlekedés, repülés	65
4.3. Gyógyhelyek, a Balaton és a „falusi turizmus”	68
4.4. Tengerparti nyaralások	73
4.5. Budapest	81
4.6. Hegyvidék turizmusa	88
5. Békés megye a dualizmus korában	95
5.1. Békés megye gazdasági élete	96

5. 2. Az állattenyésztés	103
5. 3. Az iparfejlődés.....	106
6. Kultúra és szabadidő eltöltésének lehetőségei Békés megye polgárságának körében	111
6. 1. Az 1896. évi Millennium.....	111
6. 1. 1. Békés vármegye az 1896. évi országos millenniumi ünnepen	114
6. 1. 2. Békés vármegyei millennium	120
6. 2. Egyletek, társaskörök és szabadidős tevékenységeik.....	123
6. 2. 1. Nőegyletek – bálók, felolvasó estek.....	124
6. 2. 2. Békés Megyei Közművelődési Egyesület.....	132
6. 2. 3. Lovassport és a gazdasági egylet tevékenysége	133
6. 2. 4. Békés Megyei Agarász Egylet	140
6. 3. Úri sportok – vadászat.....	141
6. 4. Szandolinozás	147
6. 5. Korcsolya- és tornaegyletek – sport	148
6. 6. Ének- és dalkörök	152
6. 7. Békés megye legjelentősebb zenei eseményei	154
6. 8. Mutatványosok.....	156
7. A vendéglátás terei	157
8. A Békés megyei színjátszás a dualizmus idején	162
9. A dualizmus kori Békés megye fürdőjelete	183
9. 1. Gyopárosfürdő	191
10. Az 1900. évi Párizsi világkiállítás – utazás	199
11. Összegzés	202
12. Felhasznált forrás és irodalomjegyzék	204
13. Mellékletek	217

Köszönetnyilvánítás

Ha valaki elhatározza, hogy doktori címet szerez, bizony úgy vélem nagy fába vágja a fejszáját. Kitartás, akarat, türelem kell hozzá. Elsősorban nem is a doktorandusznak van erre a legnagyobb szüksége, hanem azoknak, akik a mindennapokban mellette állnak: a családnak, a kollégáknak és nem utolsó sorban a tanárainak. Ez bizony az én esetemben is így van. A családom, elsősorban a párom bátorítása nélkül bele sem vágtam volna doktori iskola elvégzésébe. Ő volt az, aki, ha elcsüggedtem erőt öntött belém, és kitartásra bízott. Munkatársaimnak, akik Szent István Egyetem Víz- és Környezetgazdálkodási Karán jó tanácsokkal láttak el köszönöm a segítséget és megértést. Doktori munkámban szakmailag támogatott a Békés Megyei Levéltár, a Békés Megyei Könyvtár, valamint Békés Megye Önkormányzata. Köszönöm, hogy lehetővé tették számomra a kutatást!

Sokat köszönhetek, a Történelemtudományi Doktori Iskola vezetőjének J. Nagy Lászlónak, Anderle Ádámnak a Modernkor Program vezetőjének, tanáraink közül szemléletével, segítőkészségével támogatott A. Sajti Enikő és Sipos József. Nem utolsó sorban hálás vagyok tanáromnak és konzulensemnek Marjanucz Lászlónak, aki útmutatásával támogatta doktori értekezésem megírását.

1. Előszó

A turizmus rendkívül összetett társadalmi és gazdasági jelenség, amely mára az egyik legfontosabb gazdasági ágazat világszerte. A turizmus fejlődéstörténetének ismerete segít a modern turizmus megértésében, a jövőbeni tendenciák érzékelésében.

Bár a turizmus, a szabadidő, az üdülés témáját sokan felszínesen hétköznapi témának gondolják, mégis a turizmus tanulmányozásából, abból, hogy egyes társadalmi csoportok miként vesznek részt a fenti tevékenységben, sok következtetést lehet levonni a társadalom működésére. A turizmus tanulmányozása során a társadalomnak olyan vonatkozásai tárulnak fel, amelyek másként nem kerülnének felszínre.

A nemzetek kultúrtörténete arról tanúskodik, hogy az emberek általában nem elégedtek meg alapvető szükségleteik pusztá kielégítésével, táplálkozási ösztöneik, lakhatási igényeik, illetve a megszokott napi életmenet adta lehetőségekkel, hanem igyekeztek minden eszközt és lehetőséget felhasználni, hogy étkezési, pihenési körülményeiket minél élvezetesebbé, élményt adóbbá tegyék. Különösen igaz ez napjainkban, amikor minden eszközt igyekszünk megragadni, hogy szabadidőnk eltöltését minél tartalmasabbá, illetve élvezetesebbé tegyük.

Az idegenforgalom kulturális nevelő hatásának alapját az idegenforgalmi vonzó értékek, valamint a turistákat küldő hely körülményeitől eltérő sajátosságok képezik. Ezekkel találkozik a turisták áradata, akik pihenni, szórakozni és világot ismerni jönnek a meglátogatott helyre, és ennek megfelelően sok szabadidővel és jó anyagi viszonyokkal rendelkeznek. A turisták rendkívül fogékonyak az új, a hazai viszonyoktól, eltérő iránt. Ez a fogékonyság nem csak az úgynevezett kulturális célú utazásokra jellemző. A turisták történelmi, földrajzi, művészettörténeti és egyéb ismeretei bővülnek, látókörük kiszélesedik.

A turizmus egy komplex jelenség, amelynek jelentősége igencsak összetett. Ez a komplexitás adja – a legtágabb értelemben – az idegenforgalom, s azon belül a turizmus gazdasági és társadalmi jelentőségét.

Az utazások, a helyváltogatások során jelentkező emberi, azaz vendég szükségletek kielégítésének igénye hozta létre először a vendéglátás különböző, üzletitípusait, majd a szállásnyújtás különböző formációit. A társadalom, s azon belül a közlekedés fejlődésével lépést tartva, változott, alakult, fejlődött mindenkor a vendéglátás, a szállásnyújtás és a „20. századi fenomén” az idegenforgalom, illetve a turizmus.

Már 1910-ben a Budapesti Szállodások, Vendéglátók és Korcsmárosok Ipartestületének akkor megválasztott elnöke, Glück Frigyes, beiktató beszédében utalt a szakma történetírására, amikor azt mondta: „Ha valaha valaki megírja a magyar vendéglátóipar történetét, okvetetlenül meg kell állnia 1885-nél, amely évben tartott első országos kongresszussal a magyar szállodás-, és vendéglátóipar újkori története kezdődött.”¹

Az általam vizsgált korszak a dualizmus kora, melyben 1867 – 1914 közötti időszakra vonatkozó anyagokat vizsgálom, de természetesen egy-egy téma kapcsán tágabb intervallumban kell gondolkodni.

Dolgozatomban a turizmus megszületésének időszakát és a turizmus történetének első nagy korszakát, vagyis az 1867 és 1918 közötti évtizedeket kívánom megvizsgálni. Természetesen ebben a korszakban még nem beszélhetünk a mai értelemben vett tömegturizmusról, de a 20. században gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt kulcsfontosságúvá váló jelenség ekkor alakult ki és első formái a századforduló körül váltak jól láthatóvá.

Hogy a turizmus – tágabban a szabad idő eltöltését szolgáló – intézményrendszer kialakulását és fejlődését bemutathassam, át kell tekinteni azokat a gazdasági változásokat, amelyek a kiegyezés után Magyarországon lezajlottak: a gazdaság tőkés átalakulásának és differenciálódásának folyamatát, a termelékenység növekedését, a tőkefelhalmozódást. Ugyancsak kitérek a településhálózat, a hétköznapi élet tereinek átalakulására, az infrastruktúra fejlődésére. A gazdaságban lezajlott folyamatok tették lehetővé, hogy a polgárosuló társadalom gyarapodó hányadában megnőjön a szabadidő, s forrás is teremtsjön e szabadidő kellemes, szórakoztató felhasználására. Azaz, az általam részletesen vizsgált jelenséget szeretném történeti háttérbe szervesen beillesztve bemutatni.

A szűkebb témát, a szabad idő eltöltésének históriáját és a turisztika történetét két síkon vizsgáltam. A dualizmuskori Magyarország gazdaság- és társadalomtörténetét meghatározó folyamatok áttekintése után a szabad idő eltöltésnek színtereit vettem sorra, országos mintán. Bemutatva, hogy a társas élet hagyományos családi és rokoni színterei hogyan nyílnak ki a polgári társas élet színterei felé. A folyamat dokumentálása mellett részletesen ismertetem a társas élet helyeit, azok működési

¹ Rubovszky András – Szigeti Andor – Walkó Miklós: A magyar vendéglátás és turizmus újkori története, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2009, 11. p.

rendjét, kiemelve azon az intézményeket, amelyek országosan mintaadó szerepet tölthettek be.

A társas élet helyi színtereinek bemutatása után következik az utazás, a turizmus korabeli történetének feltárása. Arra törekedtem, hogy a turizmus kialakulását és korai történetét meghatározó valamennyi tényezőt sorra vegyem: a korai mintáktól, a nyugat-európai példáktól indulva a korabeli utazási irányokig és szokásokig. Az országos folyamatok mellé – amolyan mikrotörténeti vizsgálatként – egy helyi metszetet is illesztettem. Békés megyei források alapján részletesen áttekintettem, hogy egy alapvetően mezőgazdasági jellegű térségben milyen intenzitással jelent meg a polgári szabadidős tevékenység és maga a turizmus.

A dolgozat első részében a reflexív módszer, azaz mások kutatási eredményeinek összegzésére került sor abból a szempontból, hogyan változott a gazdaság erősödésével a társadalom különböző rétegeinek mozgástere. A választott módszer tehát inkább társadalomtörténeti megközelítéssel rokonítható. A turizmus fogalmi meghatározásánál, valamint a korszak európai turizmusának elsősorban angliai és hazai bemutatásánál hazai és nemzetközi tekintélyek munkáit vettem alapul.

A Békés megyei mikrotörténeti vizsgálat elsősorban levéltár és korabeli sajtóforrásokra alapozódik. A korabeli közigazgatási iratokból a társas élet intézményeinek szabályozása – esetenként tényleges működése – rekonstruálható. Az egykorú sajtó pedig páratlan színességgel tárja elénk a társas élet eseményeit és a helyi társadalom érdeklődését mindig felkeltő egyéni és csoportos utazások leírását. A levéltári források komoly segítséget adtak a hivatalos intézményi támogatással szervezett utazások történetének feltárásához is. A vidéki világból sokakat először útra indító millennium komoly hatósági támogatással zajlott.

A Békés Megyei Levéltárban őrzött iratok közül elsősorban Békés vármegye főispánjának és alispánjának irataira támaszkodtam. Nagyon sok, témám szempontjából nagy forrásértékkel bíró irategyüttest találtam a legerősebben polgárosult település, Gyula közigazgatási szerveinek fondjaiban is. Jól használhatónak bizonyult az egyesületi alapszabályok gyűjteménye. A sajtóforrások közül a Gyulán 1869-től megjelent *Békés*, és a Békéscsabán kiadott *Békésmegyei Közlöny* cikkei bizonyultak a leginkább érdekesnek.

2. A dualizmus korának gazdasága és társadalma

A kiegyezést követő fél évszázad egyike a magyar gazdaság sikertörténetének. Bár a fejlődés pontos üteméről megoszlanak a vélemények, abban mindenki egyetért, hogy elmaradott agrár országból Magyarország a 20. század elejére fejlett élelmiszeriparral rendelkező és intenzív exporttevékenységet folytató agrár-ipari országgá vált. A kiegyezés létrehozói a következő évtizedek legfontosabb feladatának azt tekintették, hogy az ország minden téren behozza az elmúlt századok mulasztását és felzárkózzon az előttük járó országokhoz. A dualizmus kora kétségtelenül az ország történetének legdinamikusabb korszaka, ezt láthatjuk a gazdasági növekedésben, a népesség gyarapodásában, a társadalmi változások ütemében, a kulturális intézményrendszer fejlődésében, a mindennapi életviszonyok alakulásában, a modernizálódásban.

2.1. Gazdasági viszonyok

A dualizmus kora a leglátványosabb fejlődést a gazdaság területén produkálta. A nemzeti jövedelem, illetve pontosabban a bruttó hazai termék (GDP) 1867 és 1913 között (változatlan, 1913-as árakon számolva) 2,4 milliárd koronáról 8,3 milliárdra emelkedett, vagyis több mint megháromszorozódott. Az egy lakosra jutó hazai termék ugyanezen idő alatt 176 koronáról 435 koronára növekedett. Mivel a gazdaság egyes szektorainak növekedése nem volt azonos ütemű, jelentősen átalakult a gazdaság szerkezete. A mezőgazdaság részesedése a hazai termékben (szintén 1913-as árakon) 66 százalékról 44 százalékra csökkent, az iparé 11 százalékról 25 százalékra, a szolgáltató ágazatoké pedig 22 százalékról 31 százalékra emelkedett.²

Hasonló tendenciát figyelhetünk meg a foglalkoztatás szerkezetében is.

Ágazat	1870	1910
Mezőgazdaság	80,0	64,5
Ipar	8,6	17,1
Kereskedelem és közlekedés	2,9	6,5
Egyéb	8,5	11,9

1. sz. ábra: A kereső népesség foglalkozás szerinti megoszlása %-ban³

² Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország története, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 678. p.

³ Berend T. Iván – Ránki György: A magyar gazdaság száz éve, Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 79. p.

A kiegyezés idején Magyarország valamennyi vezető politikusa és gazdasági szakembere a szabad verseny, a szabad kereskedelem, vagyis a gazdasági liberalizmus híve volt, de a szükség esetén történő állami beavatkozást sem utasították el.

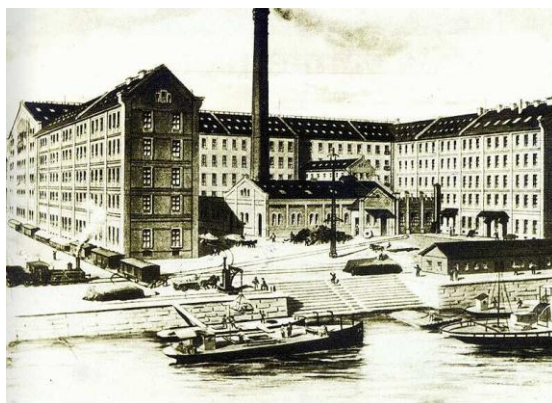
Országos társadalmi mozgalom nyomására Matlekovits Sándor kezdeményezésére vette kezdetét 1881-ben az állami ipartámogatási törvény, mely még csak illetékmentességet adott az új gyáraknak. Az 1890 – 1899-es ipartörvények a 20. század elejéig az új ipari vállalatoknak adómentességet, korszerű gépek behozatala esetén vámmentességet nyújtott. A közvetlen pénz-, vagy gépsegély, illetve kölcsön nyújtása csak a 20. század elején jött gyakorlatba. Az 1907. évi iparfejlesztési törvény általános felhatalmazást adott a kormánynak új iparvállalatok alakítására s a meglévők hatékonyabb szubvencionálására. Az állam 1868 – 1880 között éves átlagban 32 ezer, 1891 és 1899 között 2,7 millió, 1910-ben közel 10 millió koronát fordított ilyen célokra.⁴

Az állam közvetlenül vállalkozóként is részt vett a gazdasági életben, mert jelentős mező- és erdőgazdasági, bányászati és ipari üzemek (vasművek, nyomda, dohánygyárak) voltak tulajdonában. Az állam beruházásaival elsősorban a korszerű infrastruktúra kiépítésében vállalt komoly szerepet.

Az ipar tekintetében elsősorban az élelmiszeripar volt a vezető ágazat sokáig, ezen belül is a malomipar. A malomipar az 1890-es évekre érte el csúcspontját. Budapestet sokáig a világ első malomvárosaként tartották számon, amelyet csak a századfordulón szárnyalt túl az Egyesült Államok malomiparának központja Minneapolis. A magyar malomipar sikerességének egyik titka a főleg bácskai és bánáti eredetű búza kiválóságában rejlett, a másik pedig a fővárosi nagymalmok külföldi versenytársaikkal szembeni műszaki fölényében.⁵

⁴ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest 1999, 31. p.

⁵ Az úgynevezett magyar őrlési technika, amely akkor a legjobb minőségű lisztet adta, a Ganz-gyár egyik fiatal mérnökének Mechwart Andrásnak 1876-ban szabadalmaztatott találmányának, a spirál alakban megcsavart rovátkolt hengereknek volt köszönhető. Magyar találmány volt a szitálás gépesítése is. <http://www.mszh.hu/feltalalok/mechwart.html>

2. ábra: Budapesti hengermalom⁶

Az élelmiszeripar egyéb ágazatai közül a cukoripar fejlődött nagy léptekben. A cukorgyárak részben a Kisalföld cukorrépa-termelő területei körül, részben az Alföld északi peremén helyezkedtek el (Hatvan, Selyp, Szerencs). A század első éveiben a termelés 70 százalékát exportálták.

A nehézipar hagyományos alapja a szén és vasérc. Az ország adottságai ebből szempontból nem a legkedvezőbbek. A nyersanyagkincs részben nem volt számottevő, részben átlagon felüli költségeket kívánt a termelésbe. Így bár a széntermelés 1860 és 1913 között több mint meghússzorozódott, 1900 és 1913 között csak nem megkétszereződött, magas kalóriaértékű, jól kokszolható szénből az ország behozatalra szorult.⁷ A szén-, vas-, acéltermelésre fejlett gépipar épült. 1906 körül 113 gépgyár, 45 vasútjavító műhely és 3 hajógyár működött. Ezek közül a legrégebbi és legsikeresebb a svájci származású Ganz Ábrahám gépgyára volt. A Ganz mellett a kilencvenes években kezdett kialakulni Weiss Manfréd csepeli gyárainak komplexuma. Az 1893-ban Csepelre telepített részleg két évtized alatt a Monarchia legjelentősebb hadiipari kombinációjává nőtte ki magát.

A nehéziparon belül egyre nagyobb jelentőségre tett szert két új iparág: a villamossági ipar és a vegyipar.

⁶ Vikol Katalin (szerk.): Boldog békeidők, Progresszió Kiadó, Budapest, 1989, 33. p.

⁷ Berend T. Iván – Ránki György: A magyar gazdaság száz éve, Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 57.p.

Ágazat	1898				1913			
	Munkás Létszám fő	Össz. létszám %-ában	Termelési érték 1000 K	Össz. termelés %-ában	Munkás Létszám fő	Össz. létszám %-ában	Termelési érték 1000 K	Össz. termelés %-ában
Bányászat	69 881	23,1	98 045	6,7	84 191	15,8	179 742	5,4
Vas-fémipar	44 545	14,7	184 125	12,6	62 081	11,5	503 087	15,2
Gépgyártás	33 008	10,9	132 011	9,0	47 638	9,1	229 991	6,9
Villamos energia- termelés	3003	1,0	35 095	2,4	12 768	2,4	75 023	2,3
Építőanyagip.	31 589	10,5	51 309	3,5	65 850	12,4	136 581	4,1
Faipar	28 227	9,3	96 726	6,6	69 653	13,1	224 075	6,8
Bőripar	4 722	1,6	30 928	2,1	9 412	1,8	91 245	2,7
Textilipar	13 742	4,6	53 473	3,6	46 380	8,7	208 629	6,3
Ruházati Ipar	3 539	1,2	20 407	1,4	10 962	2,1	33 393	1,0
Papíripar	5 469	1,8	15 955	1,1	9 395	1,7	52 520	1,6
Élelmiszerip.	46 119	15,3	645 978	44,1	77 167	14,5	1 287 707	38,9
Vegyipar	12 145	4,0	83 831	5,7	25 548	4,8	241 993	7,3
Nyomdaipar	6 078	2,0	17079	1,2	11 124	2,1	50 489	1,5
Összesen	302 067	100	1 464 962	100	532 169	100	3 314 479	100

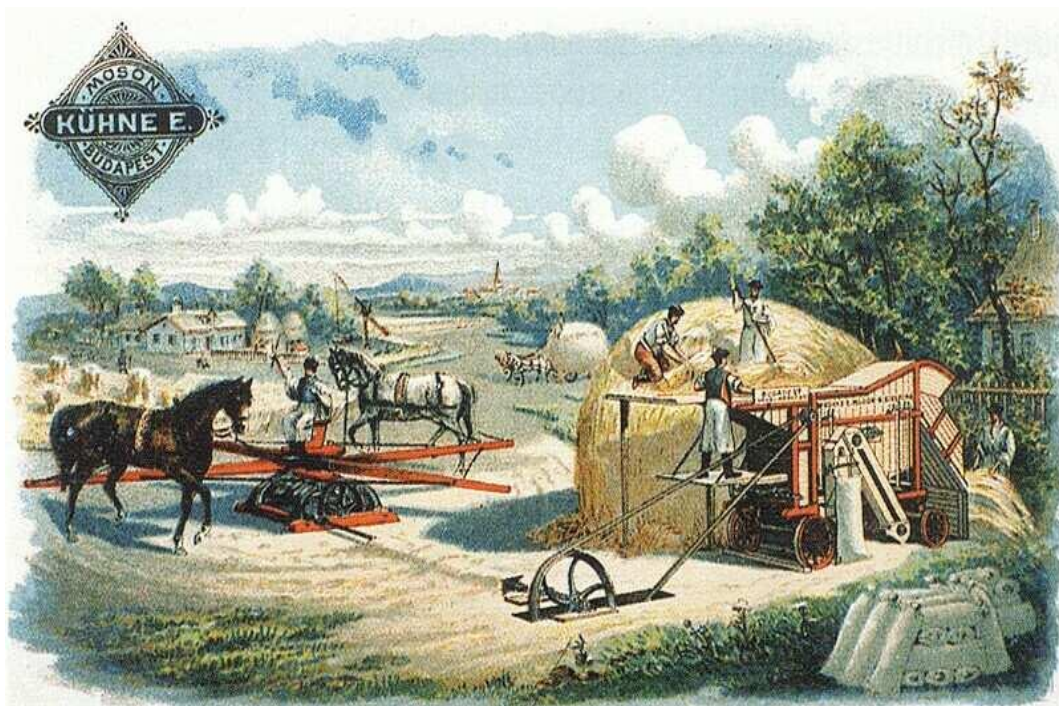
3. sz. ábra: A gyáripar ágazati szerkezete a 19. sz. végén és a 20. sz. elején⁸

Az ipar rendkívül egyenetlenül oszlott el az ország városai és régiói között. A modern nagyipar jelentős részben Budapestre és közvetlen környékére koncentrálódott. 1910-ben Nagy-Budapest területén az ország lakosságának 5 százaléka, az iparban foglalkoztatottnak viszont 18 és a gyári munkásoknak 28 százaléka élt. Angyalföld, Újpest, Kispest és Csepel valóságos gyárövezetet képeztek a főváros körül. A másik nagy ipari régió felső-magyarország középső hegyes vidékein alakult ki. A Hernád, a Garam, a Sajó, az Ipoly völgyében az ércbányászat összpontosult, a nagy vas- és acélipari üzemek pedig ettől délre, a Salgótarján és Diósgyőr közötti barnaszénmedencékben létesültek. Ezt a nehézipari övezetet délről néhány élelmiszeripari üzem, mindenekelőtt cukorgyár szegélyezte. A harmadik jelentős iparvidéknek Krassó-Szörény és Hunyad vármegye tekinthető, melyhez északról Temesvár és Arad csatlakozott. Az Alföld, a Dunántúl, Kárpátalja és Erdély nagy

⁸ Berend T. Iván – Ránki György: A magyar gazdaság száz éve, Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 67. p.

részére nem, vagy csak alig települt ipar. Szabadka, Pécs, Kolozsvár, Győr, Pozsony, és részben még Szeged és Debrecen is szigetként emelkedett ki a tradicionális agrárvilágból.

A magyar gazdasági élet alapja hagyományosan a mezőgazdaság volt. Bár túlsúlya a kiegyezést követő évtizedekben csökkent, az összlakosság 62 százaléka még 1910-ben is a mezőgazdaságból élt, s a mezőgazdaság részesedési aránya a teljes nemzeti jövedelemből még ekkor is elérte a 44%-ot. A legfontosabb termékek – búza, árpa, zab, kukorica – termésmennyisége fél évszázad alatt megkétszereződött vagy megháromszorozódott.⁹ Ennek egyik oka az volt, hogy a folyamszabályozások, mocsarak lecsapolása által több szántóterületet nyertek, illetve olyan technikai újításokat vezettek be, melyekkel növelni tudták a termésátlagot (pl.: vaseke, traktor).

4. sz. ábra: Cséplőgép a Kühne gépgyár katalógusában¹⁰

Leglátványosabb változáson a cséplés munkafolyamata ment át, a lovakkal történő nyomtatást, kézi cséplést az 1890-es évekre a cséplőgépek teljesen kiszorították.

⁹ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 27. p.

¹⁰ Estók János: Boldog békeidők. Új Képes Történelem. Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó, Budapest, 1998, 59. p.

Termény	1871-1885	1886-1900	1901-1915
Búza	5,0	6,9	7,0
Rozs	4,4	6,0	6,5
Árpa	5,2	6,5	7,4
Zab	4,0	5,6	6,5
Kukorica	6,2	8,1	9,0
Burgonya	24,0	38,1	46,3
Cukorrépa	95,2	108,0	132,5
Takarmányrépa	101,3	133,6	166,8

5. sz. ábra: Fontosabb mezőgazdasági termények átlaghozamainak növekedése 1871-1915 (q/kat.hold)¹¹

A mezőgazdasági ágazat fejlődésének további fontos tényezője a háromnyomásos határhasználati rendszer vetésforgóval történő felváltása, mely a rendelkezésre álló földterület maximális kihasználtságát biztosította; a trágyázás elterjedése, a műtrágya használat megkezdése az 1890-es években, végül a vetőmag nemesítés.

Figyelemreméltó fejlődés jellemezte az 1890-es évektől az állattartást is.

Megnevezés	1870-75	1910-14	Az 1910-14. évi állatállomány az 1870- 75. évi állomány %- ában
	Millió darab		
Sertés	4,44	7,58	170,7
Szarvasmarha	5,28	7,32	138,6
Ló	1,67	2,20	131,7
Juh	15,08	8,55	56,7

6. sz. ábra: Állatállomány¹²

Az állattenyésztés fejlődése azonban pusztán a létszámadatokkal nem ábrázolható. Figyelembe kell vennünk a minőség változást is, mely elsősorban a szarvasmarha és sertésenyésztés tekintetében kiemelkedő.

¹¹ Eckhart Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve, 1841-1941. Posner, Budapest 1941, 96. p.

¹² Berend T. Iván – Ránki György: A magyar gazdaság száz éve, Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 46. p.

6. sz. ábra: Uradalmi tehenészet, Ráckeve, 1912¹³

A lótenyésztés centrumai a nagybirtokosok magánménesei és az állami ménesek voltak. Előbbiekből 1912-ben 420-at tartottak nyilván, az utóbbi kategóriába pedig 4 tartozott. Ezek közül Kisbéren angol, Bábolnán arabs, Mezőhegyesen nóniusz, Fogarason a hegyvidéki lipicai ménék tenyésztése folyt. Az állattenyésztés fejlesztésében jelentős szerepet vállalt magára az állam is, nemesített állatok külföldi beszerzése, hazai elosztása, szállítási díjakban nyújtott kedvezmények, kamatmentes hitelek stb. formájában. Fontos szerepet játszott az állategészségügy állami támogatással történő fejlesztése is.¹⁴

Az ipar és a mezőgazdaság mellett a gazdaság harmadik főágazata a kereskedelem volt. Ennek szereplői a házaló vándorkereskedők, szatócsok, kofák és kupecsek, valamint maguk a termelők, színterei pedig a vásárok, piacok, falusi vegyesboltok voltak. Az 1850-es években 6-700 helyen tartottak országos vásárokat és mintegy 300 településen rendszeres heti vásárokat, illetve piacokat. A századfordulóra a vándor és házalókereskedelem visszaszorult, a hetipiacok és országos vásárok azonban továbbra is fontos szerepet játszottak a kereskedelemben.

¹³ Gerő András – Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke (szerk.): Volt egyszer egy Magyarország, Balassi Kiadó – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996, 281. kép.

¹⁴ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó, Budapest 1999, 31. p.

7. sz. ábra: Állatvásár Kecskeméten 1910-es évek¹⁵

A két nagy vásáridény közül a tavaszi a szerszám és nöwendékjóság beszerzését szolgálta, míg az őszi a gabona- és boreladásnak, valamint az igásállatok és hizósertések vásárlásának időszaka volt. A kereskedelem e két ősi intézménye mellett a század elejére az áruforgalom korszerűbb módjai is meghonosodtak. Az 1890-es években épült fel Budapest öt vásárcsarnoka, köztük a Duna-parti Nagyvásárcsarnok, 1911-ben pedig megnyitották a főváros első nagyáruházát a Párisi Áruházat.

8. sz. ábra: Textilárut válogató hölgy a Párisi Nagyáruház reklámújságjában, 1913¹⁶

A modern kereskedelmi tevékenység azonban még az iparnál is jobban Budapestre koncentrálódott, a szaküzletek kifejlett hálózatával a főváros mellett ekkor még csak a legnagyobb vidéki városokban találkozhatunk. A települések többségében, főleg a

¹⁵ Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke: A tegnap világa, Officina Nova, Budapest, 1992, 192. p.

¹⁶ Glatz Ferenc (szerk.): A magyarok krónikája, Officina Nova, Budapest, 1995, 529. p.

falvakban egyelőre maradtak a vegyes kereskedések, illetve az újonnan létesített és mérsékelt áraival konkurensként fellépő szövetkezeti bolthálózat, a Hangya üzletei.¹⁷

2.2. Társadalmi viszonyok: polgárosodó társadalom

Az 1848-as törvények felszámolták a rendi társadalmat, a rendi kiváltságok zöme megszűnt. A nemesség presztízse viszont erőteljesen tovább élt főleg a hatalmi struktúrában, a mentalitásban, az értékrendben. A számos rendi-feudális maradvány továbbélése ellenére a 20. század elejére a magyarországi társadalom lényegében polgári társadalom. A gyors gazdasági fejlődés, a gazdaság egyes szektorainak átalakulása nyomán új társadalmi rétegek, osztályok alakultak ki. Az iparosodás és a korszerű közlekedési hálózat kiépülése nyomán növekedett a népesség mobilitása, valamint a társadalom polgárosodásának egyik mutatójaként fokozódott a nők aktív bekapcsolódása a modern gazdasági szektorokba. 1880 – 1910 között a modern gazdasági ágakban dolgozó nők aránya a keresők között 10 százalékról 17 százalékra nőtt.¹⁸

A politikai hatalmi pozíciókat és a legnagyobb társadalmi tekintélyt a nagybirtokos arisztokrácia birtokolta. Korszakunk végén mintegy 300 nemzetség és 1200 család alkotta a főnemességet. Többségük (közel 500 család) nagybirtokos volt. A történelmi arisztokrácia családjai igen zárkózott társadalmi életet élt kastélyaiban, városi palotáiban; az alsóbb társadalmi rétegekkel társadalmilag nem érintkezett. Egy más között házasodtak, egy részük szoros családi kapcsolatba lépett a monarchia másik felének arisztokráciájával, így nemzetek feletti birodalmi arisztokráciát alkottak.

Az arisztokrácia nem volt azonos a nagybirtokosokkal, akiknek több mint fele nem viselt főnemesi címet. Nagybirtokosnak az számított, aki legalább 2000 korona földadót fizetett és ezer holdnál nagyobb birtokkal rendelkezett. A századfordulón mintegy 2000 ilyen birtokos volt, akik az ország földterületének 23 százalékát birtokolták. A nagybirtokosok közel fele köznemesi birtokos volt. A nagybirtokosok harmadik csoportját, mintegy ötödét a polgári birtokosok alkották: azok a bankvezérek és

¹⁷ Teljes nevén "Hangya" Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet. 1898-ban alakult. A kereskedelem profitorientált formáinak kiiktatására törekedett. Falusi bolt- és felvásárló hálózatot épített ki, hogy ezek révén elősegítse a kis- és középbirtokos parasztság felemelkedését. A korszak végén mintegy 2200 helyi szövetkezet működését fogta össze a Hangya, amely ekkor már hatalmas raktárakkal és élelmiszer-ipari üzemekkel is rendelkezett. 1947-ben szűnt meg.
<http://mek.niif.hu/01900/01905/html/index1369.html>

¹⁸ Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország története, Akadémiai Kiadó, Budapest 2007, 708. p.

iparmágnások, akik többnyire presztizsből több ezer holdas birtokokat vásároltak. A nagybirtokosok zöme maga nem gazdálkodott, hanem birtokaikat jószágkormányzók vezetésével szakképzett apparátus vezette, vagy bérbe adták földjeiket. Ezek a földbérletek jelentős szerepet játszottak a termelékenység szempontjából, a bérlők egy jó része zsidó származású volt.

A nagypolgárság, a gazdasági hatalom birtokosa a kor szülötte volt. Induló tőkéjét túlnyomó részt terménykereskedelemben halmozta fel, és többnyire pénzkölcsönzéssel, vasútépítési fővállalkozóként gyarapított. Az 1860-as évektől ipari vállalkozásokba (malom, cukor, szesz) és részvénytársasági bankokba fektette. A korszak nagyarányú építkezései is ennek a rétegnek a megerősödését szolgálta. A 20. század elején mintegy 800-1000 családra becsülhetjük a nagypolgárság létszámát. A nagyburzsoázia kétharmada Budapesten élt, többsége zsidó származású volt. A többiek zömét a külföldről érkezettek és a hazai németek kis részben magyar polgárok adták. A nagypolgársághoz csatlakozott a vagyonos középpolgárság 3000-4000 családjá. A nagypolgár beilleszkedése az úri társadalomba általában csak külsőségekben, reprezentációban érvényesült. Munkájában ragaszkodott a polgári ethosz normáihoz, magánéletében ápolta a polgári erényt és nem vette át az arisztokrácia és dzsentri életmódját, szórakozásait.

A magyarországi polgári társadalom középosztályát három nagy csoportra oszthatjuk: az ún. történelmi középosztály, azaz a 100-1000 holdas középirtokos nemesség, ahogy akkoriban nevezték dzsentri, a középpolgárság és a hivatalnokok, értelmiségiek.

A középrétegeket a századfordulón szívesen nevezték „úri középosztálynak”. Az úri jelző már nem a nemesi előjogot jelentette, úrnak számított mindenki, aki középiskolai érettségivel rendelkezett, ennek következtében jogosult volt az egyéves önkéntes katonai szolgálatra, melynek teljesítésével tartalékos tiszt lett. A tiszti rang pedig úrrá és párbajképessé avatta viselőjét, akivel az úri társaság tagjai összetegződtek, bevontak a politizálásba, kártya partikba és egyéb úri szórakozásba. Úr csak magyar lehetett, ezért a zsidóknak asszimilálódniuk kellett, ha be akartak kerülni az úri középosztályba. Néhol, főleg vidéken az érettségivel nem rendelkező, de legalább a középiskola 4 vagy 6 osztályát elvégző alsóbb tisztviselők, a tanítók, és a jegyzők is úrnak számítottak. A középosztály életmódjának legjellegzetesebb vonásait egy korabeli szociológus így foglalta össze: városban minimum 3 szobás lakás, vidéken kertes családi ház, legalább

egy háztartási alkalmazott, délben 3 tál étel, a vonaton 2. osztály, nyaralás falusi rokonoknál, vagy a Monarchia valamely fürdőhelyén.¹⁹

9. sz. ábra: Dr. Hörl Péter váci városi főorvos és családja²⁰

A középosztálynál jóval népesebb volt, de hasonlóan heterogén a kispolgárság, mely a népesség 13 százalékát tette ki. Legnagyobb csoportjukat a kisiparosok alkották, akiknek 61-62 százaléka segéd nélkül, maga dolgozott, s jövedelme általában nem érte el a gyári szakmunkások fizetését. A kisiparnál valamivel magasabb életszínvonalra adott lehetőséget a kiskereskedelem, mely behálózta az egész országot. A kispolgársághoz szoktuk számítani a különböző közintézmények altisztjeit, szolgálait, a csendőrség és rendőrség tagjait, a vasúti és postai altiszteket, házmestereket, sőt a gyárak művezetőit is. Ezekre az volt a jellemző, hogy a munkásoktól eltérően fizetésüket nem hetente, hanem havonta kapták, és legtöbbjük szerény nyugdíjban is részesült.

Magyarország társadalma a 20. század elején is agrártársadalom volt, mely két egymástól élesen elkülönülő csoportra tagozódott, egyfelől az úri birtokosokra, másfelől a parasztságra. A birtokos parasztságot általában gazdag, közép- és kisparaszttokra, továbbá törpe birtokosokra szokták osztani. A birtokos parasztság jövedelmében, életszínvonalában jelentős regionális különbségek mutatkoztak. A Dunántúl, a Kisalföld és a Dél-Alföld termékeny, piacokhoz, közlekedéshez közel eső területein, az alföldi agrárvárosokban az 1880-as évektől prosperáló paraszti árutermelés alakult ki, ennek nyomán előrehaladt a polgárosodás. A parasztság értékrendjében a föld foglalt el

¹⁹ Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország története, Akadémiai Kiadó, Budapest 2007, 708. p.

²⁰ Tragor Ignác Múzeum, Vác

központi helyet. A mezőgazdaságban dolgozó bér munkások három nagy csoportra oszthatók: mezőgazdasági cseléd, vagy béres, napszámosok, summások.

10. sz. ábra: Paraszti nagycsalád, Ecser, Pest megye, 1910 körül²¹

Szinte teljesen a korszak szülte a modern társadalom egyik jellegzetes osztálya az ipari munkásság. A magyarországi nagyipari munkásság kialakulása eltér a korábban iparosodó nyugat-európai országokétól, mivel nálunk elsősorban a nehézipari ágakban, vas- és gépiparban, bányászatban jártak élen a nagyipari fejlődésben. A kvalifikált, tanult szakmunkások jelentős része külföldről – túlnyomó részben a Monarchia másik részéből – települt hazánkba. Az ipari szakoktatás fejlődésével a század végére már hazai forrásokból nyert utánpótlást a szakmunkásság. A nagyipari munkásság másik számottevő rétegét a tanulatlan segédmunkások alkották, akik többnyire az agráriumból érkezettek és csak alkalmilag idényjelleggel vállaltak munkát a gyárakban. A 20. század elején az ipari munkásság lényegében a kispolgárság életnívóján élt, annak lakáskultúráját, öltözködését és szórakozásait igyekezett átvenni.

²¹ Gerő András – Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke (szerk.): Volt egyszer egy Magyarország, Balassi Kiadó – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996, 194. kép.

	Magyarország	
	(ezer fő)	%
Birtokos és bérlő 100 holdon felül	71	0,39
Birtokos és bérlő 5- 100 holddal	4 581	25,08
Önálló iparos, kereskedő, szállítási vállalkozó	1 923	10,53
Önálló értelmiségi	59	0,32
Egyéb önálló	283	1,55
<i>Önállóak összesen</i>	<i>6 917</i>	<i>37,87</i>
Magántisztviselő, gazdatiszt	275	1,5
Közzszolgálati tisztviselő	379	2,08
Katonatiszt	18	0,10
Nyugdíjas tisztviselő	40	0,22
<i>Tisztviselők összesen</i>	<i>712</i>	<i>3,90</i>
Közzszolgálati alkalmazott	192	1,05
Altiszt	38	0,21
Nyugdíjas alkalmazott, altiszt	109	0,60
<i>Altiszt, alkalmazott összesen</i>	<i>339</i>	<i>1,86</i>
<i>Kisbirtokos napszámos 5 holdon alul</i>	<i>2 437</i>	<i>13,34</i>
Mezőgazdasági, erdészeti munkás	4 275	23,40
Iparforgalmi munkás	2 458	13,46
Napszámos	453	2,48
Házi cseléd	405	2,22
<i>Munkások összesen</i>	<i>7 591</i>	<i>41,46</i>
Sorkatonák	88	0,48
Ismeretlen, foglalkozás nélküli	179	0,98
<i>Összesen</i>	<i>18 265</i>	<i>100</i>

11. sz. ábra: Magyarország társadalmi-foglalkozási megoszlása 1910-ben (keresők és eltartottak együtt)²²

2.3. Településhálózat

Korszakunkban minden jelentős kezdeményezés, irányuljon az társadalmi változásokra, politikára, kultúrára, vagy gazdasági életre a városokból, a polgári átalakulás műhelyeiből indul ki. A városok közvetítik a vidéknek a kulturális javakat, egyidejűleg különféle funkciókat fölvállalva vonzerőt gyakorolnak környezetük és esetenként távolabbi tájak népességére.

A városok osztályozása tekintetében a törvények 1848-ig változatlanul két alapvető fokozatot ismertek, a szabad királyi várost (civitas) és a mezőváros (oppidum), ám az

²² Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország története, Akadémiai Kiadó, Budapest 2007, 710. p.

utóbbin belül – a különféle privilégiumok következményeként – a kortársak számára is álgig áttekinthető jogi hierarchia alakult ki. A rendi korszak végén Bárándy János statisztikus (1842) tizenegy csoportba sorolta a szűkebb Magyarország 848 mezővárosát.²³

1848 – 1849 után a korábbi helyzet nem maradhatott fenn, a változások azonban nem egyetlen fordulattal mentek végbe. A privilégiumokat megszüntető törvények után további rendeletek és többszöri közigazgatási reformok kellettek ahhoz, hogy a tényleges funkciókon alapuló, valóságos településhierarchia láthatóvá váljék. Két új jogi alapkategóriát hoztak létre, a törvényhatósági jogú és a rendezett tanácsú várost. Nagyszámú egykor mezővárosi jogállású település nem volt képes a rendezett tanácsú státusszal járó kötelezettségeknek megfelelni, és község lett, vagyis jogilag is azzá vált, ami valójában volt. Azok a szabad királyi városok, amelyek az önálló törvényhatósági jogot képtelenek voltak megszerezni, szintén alacsonyabb besorolást kaptak. Azonban mindkét kategóriában voltak felemelkedők is.

Ha a művelődésre szűkítjük figyelmünket, meg kell állapítanunk, hogy a polgári városi jogállás bevezetése csak mérsékelte, de nem tüntette el a kulturális különbségeket, főleg azokat nem, amelyek az alföldi agrárvárosok és más nagytájak urbanizációs hagyományai között mutatkoztak. Például Hódmezővásárhely és Lőcse, vagy Kecskemét és Kőszeg városiasságát tekintve a kisvárosok felé billen a mérleg nyelve.

Ám a városok és nagyközségek közötti különbségek tekintetében sem mindig igazít el a jog. Békéscsaba az 1848-ban megszerzett rendezett tanácsról – költségesnek találva azt – nem sokkal később lemondott és csak 1918-ban kapta meg újra. Közben az impozáns városháza mellett járásbíróság, színház, emeletes szálloda, gimnázium, és kisebb katedrálisnak beillő katolikus templom épült a nagyközségben, amiről nagy múltú kisvárosok legfeljebb csak „álmódózhattak”. Mindemellett Békéscsaba polgárosultsága (épületállomány, társadalmi rétegződés, városi szokások, kulturális élet stb.) nem „mérkőzhetett” az említett Lőcséével, vagy Kőszegével.²⁴

Korszakunk végére jelentősen módosult az ország városhálózata. Budapest világváros lett és tartósan Európa tíz legnépesebb települése között foglalt helyet. A vidék fogalma a fővároson kívüli egész Magyarországot jelentette. Budapestnek akkor sem akadt vetélytársa, a lélekszámot tekintve második legnagyobb város Szeged messze elmaradt

²³ Bárándy János: Magyarország összes statisztikai átnézete, Bécs, 1842-1844

²⁴ Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 273. p.

mögötte (118 328 lakos), nem is szólva az egyéb urbanizációs mutatókról. 1910-ben a 157 városi településből 31-nek volt önálló törvényhatósági joga és 126-nak rendezett tanácsa.²⁵

A városokba tömörülés a 19. század második felében egyértelműen meghatározta a településhálózatot. 1869 és 1900 között Budapest lakossága 164,7 százalékkal, az 1900-ban legalább 50 ezer lakosú helyiségek Budapest nélkül 42 százalékkal, az ötvenezer lakosnál kevesebbet számlálók együtt 19,7 százalékkal, végül a kétezernél kisebbek külön csupán 2,3 százalékkal növekedtek. (Az adatok Horvátország nélkül értendők. Az adott időszakban a szűkebb Magyarországon 23,1 százalékkal gyarapodott a lakosság.)²⁶

A falvak jogi differenciáltsága egyszerűbb volt a városokénál. Feudális jogállás szerint megkülönböztethetjük a nemesi (kurialista), a szabadalmas területeken fekvő (székely, szász, jászkun stb.), a szerződéses vagy szegődményes és a túlnyomó többséget kitevő úrbéri községeket. A polgári közigazgatásban helyükbe lépő nagyközségi és községi jogállás (1871) nagyon sokféle tulajdonságú települést foglalt magában, melyek között – mint Békéscsaba példája mutatja – városias törekvéseket melengetők és megvalósítók is akadtak, legnagyobb hányaduk azonban korlátozott önigazgatású, mezőgazdasági jellegű, kis lélekszámú helység volt. A településföldrajz és a néprajz morfológiai (alaprajzi) szempontok szerint több középkori eredetű típust különböztet meg: legelterjedtebb a rendszertelen alaprajzú halmazfalu, kisebb mértékben elterjedt az út menti falu és a patak menti falu, a volt török hódoltság területén legjellemzőbb az újkori mérnöki tervezettségű, sakktábla alaprajzú település.²⁷

Végül a szórványtelepüléseknek két jellegzetes fajtáját figyelhetjük meg: az Alföld középső és déli vidékein a tanya, a magashegyi, főleg kárpáti övezetekben a hegyi szállás. Az alföldi tanya szorosan kötődött az agrártelepülésekhez, mezővárosokhoz és óriásfalvakhoz. A tanyásodás létrejöttének legfontosabb feltételei voltak a kötött gazdálkodásba nem tartozó területek és a nagy kiterjedésű határok. A 18. század végétől a mezőgazdasági konjunktúrával és a népességnövekedéssel párhuzamosan teljesedett ki. A tanya az extenzív forma mellett célszerűen valósította meg a munkahely és a

²⁵ Dávid Zoltán: A városi népesség nagysága Magyarországon, Statisztikai Közlemények, 1963-1964, 42-51. p.

²⁶ Dávid Zoltán: A városi népesség nagysága Magyarországon, Statisztikai Közlemények, 1963-1964, 44. p.

²⁷ Kósa László: Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880-1920, Planétás Kiadó, Debrecen, 1990, 28-32. p.

lakóhelyegységét, azonban az igen kezdetleges infrastruktúra miatt lakói társadalmi és kulturális szempontból fokozottan hátrányos helyzetbe kerültek. A városban lakók még a gazda-, vagy munkásnegyedekben is nagyobb presztízzsel bírtak a falusiaknál, akik viszont a tanyasiaknál magasabban álltak a ranglétrán.

A statisztikák szerint az első világháború előtti években az alföldön és a kelet-Dunántúlon 15 megye 225 tanyás határu településén a külterületi lakosok a népesség 32 százalékát (725 179 fő) tették ki, akikből megközelítően 600 000 ezren élhettek tanyán. A tekintélyes alföldi városok alacsony fokú urbanizáltságáról tanúskodik, hogy 1910-ben például Szeged lakosságának 35 százaléka (40 531 fő), Debrecenéből 42,5 százalék (38 404 fő) élt külterületen, azaz majdnem kizárólag tanyán, szabadkán pedig mindössze 292 fővel laktak többen a belterületen, mint a külterületen (46 762 – 46 470 fő).²⁸

2.4. Lakás, berendezés

Korszakunkban a lakáskultúra mindvégig jellemzi a társadalmi rétegeket. Az arisztokrácia vidéki kastélyokban lakik. A telet, ha teheti, főleg Bécsben, Pozsonyban, ritkábban Pest-Budán saját palotájában vagy bérelt lakosztályában tölti. 1867 után főleg Pestre és Budára húzódnak, Pesten a Nemzeti Múzeum környékén kisebb arisztokrata negyed alakul ki. A gazdasági fellendülés hatására és a tartós divatnak köszönhetően a 19. század a magyarországi kastély²⁹ építészetnek a barokk mellett a legfényesebb korszaka (Alcsút, Gyömrő, Szabadkígyós stb.). A rendszerint zárt településeken kívüli, kert közepén álló épületet végső soron arisztokrata lakója minősíti kastéllyá, általában emeletes, de lehet földszintes is. Alaprajza változatos, több tucat szobája van, ezek között központi terem bálak és fogadások számára, szalonok, könyvtár, ebédlő és családtagonként külön háló, valamint vendégszobák találhatók.

²⁸ Kósa László: Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880-1920, Planétás Kiadó Debrecen, 1990, 49-53. p.

²⁹ A kastély szó latin eredetű, több változatban ("kastellom", "kastellum", "castrum", "castellum", "kastell", "kastel") előforduló fogalom, "kis tábor" jelentéssel. A fogalom jelentéstartalma időről időre változáson ment át, s ezzel összefügg, hogy az említett elnevezések jelentése egyik történeti korban sem kellőképpen meghatározott. Kastély szavunk "ma megszokott értelmét akkor érte el, amikor erődített, védelmi jellege megszűnt, vízesárkái eltűntek, sarokbástyái pedig barokk rizalitokká szelídültek ... kastélynak az egykori főnemesség, vidéki, parkos környezetben épített, nagyszabású, összetett alaprajzú és változatos, festői tömeghatású lakóépületét nevezzük. Ennek a fogalomnak a barokk kastély a megfelelője". (Koppány Tibor) <http://www.eptort.bme.hu/doc/egyeb/kastely.html>

12. sz. ábra: Ybl Miklós: A szabadkígyósi Wenckheim kastély, 1875-1879³⁰

A köznemesség többnyire a falvakon belül, utcasorban, kisebb kertben, gazdasági épületek közelében elhelyezkedő udvarházakban lakik. A 18. század végétől kezdődik a stílusos, tartós anyagokból emelt udvarházak nagyobb arányú építése. Az ösztönzők azonosak a kastélyépítkezést kiváltó okokkal. A vagyonosabbak két helyiségsoros 5-10 szobás udvarházakat emelnek, az alaprajzok sokfélék, a szobák funkciói vegyülnek: napi igények szerint ebédlő, dolgozó-könyvtár, háló stb. A vagyoni állapottól függött, hogy a ház miből épült: kő, téglá, vagy vályog, illetve a tetőt mivel borították: náddal, vagy zsuppal. Az udvarház tradíciója a 19. század második felében találkozik a polgári villával, majd ennek egyik változatában, a vidéki úrilakban és legkésőbb a kertes családi házban él tovább.

A nagy létszámú kisnemesség lakóháza az életmód azonosságnak megfelelően azonos a jobbágyparasztokéval, azonban bármilyen szegényes is, kúriának³¹, rezidencióális háznak nevezik, és élvezzi a nemesi sérthetlenség előjogát.

A parasztházak magja a tüzelőhely. A szoba – konyha – kamra alaprajz hosszanti irányban újabb helyiségek hozzátoldásával bővül. A divatos megoldások, az „L” alakra építés, az oldaltornác, az utcai homlokzat díszesebb kiképzése végső soron városi-mezővárosi ízléshatásról tanúskodik. Ez annál inkább lehetséges volt, mert a

³⁰ Dercsényi Balázs (szerk.): Magyar kastélyok. Officina Nova, Budapest, 1990, 116. p. Fotó: Hegyi Gábor

³¹ kúria szó a középkori latin curia nobilitaris kifejezésből ered, mely nem egyöntetűen jelentett épületet, illetve telket a 15 – 16. században. A 19. század második felében a különböző megjelölésekkel a kortársak meglehetősen szabadon bántak. Nemezszer kevésbé igényes, földszintes házakat is kastély elnevezéssel illették, ugyanakkor előfordult, hogy nagyszabású épületet szerényen úrilaknak, sőt lakóháznak, tanyának neveztek. Jellemző az időszakra, hogy kastély és kúria szavunk jelentése változáson ment keresztül. A változás valójában a jelentéstartalom bővülésében mutatható ki, mely a kastélyépületek jellegén keresztül a 19. század társadalmi változásaival függ össze. Ahogyan a 18. századra váraink elvesztették eredeti védelmi funkciójukat, éppúgy a kastélyok a 19. század végére egykori urbánus rezidenciális jellegüket. <http://www.eptort.bme.hu/doc/egyeb/kastely.html>

szegényebb honoráciorok³², a kisiparos és kiskereskedő rétegek a 19. század első kétharmadában falun, mezővárosban, sokszor a parasztságéval szinte azonos alaprajzú épületekben éltek. Leginkább a falusi-mezővárosi lakóház állományra vonatkoztatható az építőanyagok minőségének javulása, mely a 20. század elején adatszerűen is megragadható. A kő és téglaházak nyugat-magyarországon, a sár-, és vályogházak az Alföldön, a faházak Erdélyben és a Felföldön voltak túlsúlyban a tetőzet anyaga kisrégióként is erősen eltérhetett.

	1900-ban (%)	1910-ben (%)
Lakóházak falazata		
Kő-, vagy tégl	19,3	22,1
Kő-, vagy tégl alapú vályog, sár	10,1	17,2
Vályog vagy sár	35,6	29,2
Fa	35,0	31,5
Lakóházak tetőzete		
Cserép, pala, bádóg	24,8	39,6
Zsindely, deszka	25,8	22,9
Nád, szalma	49,4	37,5

13. sz. ábra: Lakóházak falazata és tetőzete³³

Legkevésbé lehetséges egységesen bemutatni a polgárság lakóhelyét. A zárt beépítésű városokban emeletes vagy földszintes házaikban a munkahely (műhely, bolt, iroda) és a lakás közvetlenül egymás közelében helyezkedett el. A szaporodó bérpaloták és úri bérházak földszintjét üzleti célokra használták, az emeleten kiképzett lakásokban éltek a polgárcsaládok. A 19. század végére kialakult és tartósan megmaradt középpolgári minta három egymásba nyíló szobából és mellékhelyiségből állt: a szigorúan intim háló, az ebédlő és a szalon-nappali. Ez volt az a szint, ami a társadalmi kényszerből és praktikus okból még feltétlenül házi cseléd tartásával járt együtt. A gazdagabbak hat-nyolc szobát is lakhattak, a nagypolgári családok villákat építettek. A 20. század elején egész negyed alakult ki belőlük a budapesti Városliget közelében, vidéken például a debreceni Nagyerdő mellett.³⁴

³² A feudális Magyarországon a nem nemesi származású, de foglalkozása révén a jobbágnál kedvezőbb helyzetben levő személy. <http://www.kislexikon.hu/honoracior.html>

³³ Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 277p.

³⁴ Gyimesi Sándor: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 78-84. p.

A gyári munkások 19. századi lakáskörülményei elsősorban a hirtelen növekvő fővárosban okoztak gondot. Gyorsan kialakult a korabeli világvárosokra jellemző zsúfoltság és magas lakbér. A körfolyosós bérkaszárnnyák és a barakkok udvari vagy utcai kutakkal és közös illemhelyekkel voltak ellátva.

14. sz. ábra: Körfolyosós bérház Pesten, 1910-es évek³⁵

Az egy szoba-konyhás lakások helyiségei funkcionálisan alig különböztek egymástól. A főváros 1908 – 1910-ben építtette a Százados úti földszintes munkástelep 288 lakását, ahol vívmánynak számított a bevezetett folyóvíz, a vízöblítéses WC (fürdőszoba nélkül) és a külön kamra. A legnyomorultabb körülmények között az uradalmi majorok cselédei éltek. A 19. század végén nagyon gyakran két család lakott egy szobában és kettő-négy használt egy konyhát.³⁶

A berendezésnek és bútornak aránytalanul kevés emléke maradt ránk. 1944 – 1945-ben a kastély-, udvarház-, és vagyonosabb polgári enteriőrök különösen nagymértékben pusztultak el, vagy szóródtak szét. A 19. század első felére a biedermeier³⁷ ízlés nyomta rá bélyegét, mely egyben a szép otthon fogalmával forrt egybe. Kimentek a divatból a nehezen mozdítható bútorok, egész sor újabb bútorféleség jelent meg, a könnyű

³⁵ Gerő András – Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke (szerk.): Volt egyszer egy Magyarország, Balassi Kiadó – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996, 177. kép.

³⁶ Gyáni Gábor: Bérkaszárnnyak és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992, 56-62. p.

³⁷ A klasszicizmus, ill. az empire lassú elhalásával párhuzamosan kifejlődött polgári stílus, amely 1820 és 1850 között, főleg Bécsben és a német területeken uralkodott, hazánkban pedig "táblabíró" stílus néven virágzott. Fő jellemvonásai az otthonosság, az érzelmesség, az egyszerűség. Festészetét az aprólékos kidolgozás, az irodalmiasság, ill. a kedélyesség jellemzi. A biedermeier bútort a világos és célszerű szerkezet, az anyagszerűség és a gondos megmunkáltság jellemzi. A magyar biedermeier elindítója és úttörője volt a 19. sz.-i magyar képzőművészet kibontakozásának.
http://www.kislexikon.hu/biedermeier_a.html

asztalkák, vitrinek, szekreterek, könyvszekrények. A biedermeier volt az első, igazán széles társadalmi rétegekre jellemző lakberendezési stílus Magyarországon, halványuló hatása különösen a kevésbé módos polgári és volt nemesi rétegekben a 19. század végéig eltartott. A tehetősebb családok lakásaiban az 1880-as években a biedermeiert fölvaltotta a bécsi Makart-stílus³⁸, majd a századfordulón kevésbé átfogóan a szecesszió.³⁹

A 19. század elején még az előkelőbb lakásokból is hiányzott a fürdőszoba, elterjedése akkorra datálódik, amikor megjelenik a vezetékes víz, valamint a csatornahálózatot kiépítik és megjelennek a vízöblítéses illemhelyek.⁴⁰

A parasztház bútorzata egész korszakunkban néhány alapvető fontosságú darabból állt: ágy, asztal, szék, támlás pad, ruhás láda, téka és bölcso. Lassan divatba jött az almárium és a ládát kiszorító álló szekrény. A parasztszobák többségének elrendezése változatlanul nagy hagyományú diagonális alaprajzú, azaz kultikus és munkatérre oszlik. A színes bútorok elterjedése mellett a szegényebb és elszigeteltebb településeken nagy számban használják a korábbi korszakokra jellemző ácsolt bútorokat, másfelől a leggazdagabb dunántúli és alföldi parasztcsaládok a 20. század elején gyakran vásárolnak városi-polgári ízlésű garnitúrákat is.⁴¹

A jobb keresetű munkások lakásainak berendezése a polgárság hozzájuk közel álló alsó rétegeihez igazodik, a szegényebbekében azonban még egy-egy falusi eredetű darab is emlékeztet a lakók származására. Az olcsó bútorok többnyire jellegtelenek, a legfontosabb életfunkciókat biztosítják.

³⁸ Hans Makart (Salzburg, 1840.május 29. — Bécs, 1884. október 3.) osztrák festő, dekoratív hatású akadémikus festményeivel elkápráztatta a császári főváros pompakedvelő lakóit, sőt az építészetre, az iparművészetre és az öltözködésre is hatott. http://epa.oszk.hu/01600/01615/00003/pdf/24sarmany_parson

³⁹ Szecesszió: a századforduló (1890-1910) jellegzetes művészeti irányzata - az akadémizmussal és historizáló művészetekkel szemben egységes, valamilyen művészeti ágat átfogó új stílust kívánt meghonosítani - felfokozott stilizálás, gazdag növényi vagy geometrikus ornamentika, vonalkultusz, a lokálszínezés, szimbolizálási és allegorizálási hajlam jellemezte - bizarr, misztikus, csodás témák vonzották, dekadens életérzésnek adott hangot egyfajta elvont szépségideál jegyében, túldíszített formanyelvvel. A magyar elnevezés a latin 'kivonulni' szóból ered. A német elnevezések (Jugendstil, Blumenstil) az újjátölggélgére, illetve a virágmotívumra utalnak. Formavilágára az erős díszítettség, a növényi és állati ornamentika, a keleti és folklórelemek használata, a motívumok indázó gyűrűzése, az erőteljes és dekoratív színek (arany, vörös, méregzöld, fekete) jellemző. Elsősorban az építészetben és iparművészetben hozott létre jelentős alkotásokat. <http://www.literatura.hu/lexikon/s.htm>

⁴⁰ Hanák Péter (szerk.): Polgári lakáskultúra a századfordulón, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1992, 89-95. p.

⁴¹ Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 282. p.

2.5. Társas lét: család, rokonság, társasági szokások

A polgárosulás leginkább jellemző területei közé tartozik a széles értelemben vett társas élet. A család, mint a társadalom alapegysége, melynek funkciója a következő nemzedék létrehozása és felnevelése, minden társadalmi rétegben gazdasági egység, sőt a földbirtokkal rendelkezők, kisiparosok, kereskedők nagy hányadánál termelő szervezet is.

A nemesség körében, de tradicionálisan a parasztnál is nagy jelentősége van a rokonságnak. A rokonoknak erkölcsi kötelessége volt egymást támogatni tisztségek, hivatalok, egyéb előnyök elnyerésében, jogi ügyekben tanácsot adni, házasságok létrejöttében közreműködni. A rokoni érzés ápolását társadalmi intézmények sora támogatta. A kritikus kortársak és az utókor egyaránt hibáztatta a nemesség olykor pazarló életmódját, a takarékoság hiányát. Valójában a nemesek többsége fukar volt, nem szerette a pénzt kiadni, amiből általában kevés volt neki. Kivételt képezett a vendéglátás és a társadalmi tekintély prezentálása. A kettő gyakran egybe esett.

A 19. század első felében piac és infrastruktúra hiányában a nemesi birtokok többsége önellátó volt, termelési fölöslegét gyakran fölélte, amire jó alkalmat biztosított a vendégeskedés. A vendégszeretetet presztízsként kezelte, ami része lett a romantikus nemzetkarakterológiának. Hányszor halljuk ma is szlogenként, hogy a magyarok milyen vendégszerető nép.

A rokonság legáltalánosabb találkozási alkalmai az élet nagy fordulópontjaihoz kötődtek, melyek anyagi helyzettől függően, de mindig ünnepélyesen zajlottak le. A születést szinte azonnal követte a keresztelő, de az ünnepi ebédnél csak a szűk család és a keresztszülők vettek részt. Annál szélesebb köre volt a lakodalmaknak, melyekben a család tekintélyének reprezentálására is szolgált, sokszor erőn felüli áldozatot hozva.

15. sz. ábra: Polgári menyasszony⁴²

⁴² Divat a századelőn. Képes asztali naptár. Budapest, 1996, 39. hét.

Végül a temetésen erkölcsi kötelesség volt megjelenni, az elhunynak végső tiszteletet adni, ez számított a rokonok, barátok, ismerősök legszélesebb körű találkozási alkalmának a temetést szerényebb, de ünnepélyes közös evés-ivás, a tor követte. Leginkább a temetési szokások változtak, de nem társadalmi rétegek szerint, hanem falu-város megosztottságban. Míg falvakban megmaradt a temetés tradicionális közösségi jellege, addig a városokban megkezdődött elidegenedése, vállalkozók vették át intézését, egyidejűleg a kórházi férőhelyek növekedése magával hozta, hogy mind kevesebben haltak meg otthonukban, a ravatalozás pedig kikerült a temetői épületbe.⁴³ Hagyományosan kiemelkedő rokonlátogató idő volt a három nagy egyházi ünnep: a karácsony, a húsvét, a pünköszt. Második napja, melynek nincs szakrális vonatkozása. Rokoni összejövetel napjának számított a katolikus templombúcsú és a többnapos országos vásár is. A látogatóba érkező rokonokat a házigazda megvendégelte és gondoskodott a szállásukról. Függetlenül a jeles rokonlátogatási alkalmaktól, legnagyobb sértés volt az ismerős, vagy rokon nemes házáat elkerülni, ha valaki éppen arra utazott. A nemesi házaknak illett mindig nyitva lenni, a vendégfogadásra készen állniuk, mivel a vidéki élet unalma és elszigeteltsége ellen is védekeztek. Ez a fontos szempont sokban hozzájárult a névnapok kultuszának elevevenségéhez. Névnapi nem hívtak vendéget, ellenben rokonnak, barátnak, ismerősnek illett elmennie, köszönteni. A névnap máig tartó divatja valószínűleg a nemesi tradíciókból ered. A születésnapi megemlékezés Magyarországon csak a 20. század elejétől terjedt el szélesebb körben jellegzetesen polgári szokásként. A nemességnél, de a parasztságnál is igen népszerű vendéglátó nap volt a szőlővidékeken a szüret és általában a saját háztartás hús-zsír tartalékait biztosító disznótor.

16. sz. ábra: Szüret, 1905⁴⁴

⁴³ Kósa László: Egyház, társadalom, hagyomány, Ethnica, Budapest – Debrecen 1993, 102-107. p.

⁴⁴ Gerő András – Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke (szerk.): Volt egyszer egy Magyarország. A századvég és a századelő világa. Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Nemzeti Múzeum, 1996, 287. kép.

A polgári a mindennapi életben jóval kevésbé igényelte a szertartásosságot, mint a nemes. A vendéglátás visszafogottságához hozzájárult magánéletének és lakásának zártabb jellege. A polgári családban vizitidőt vezettek be, ebédre, vacsorára, társasági alkalmakra hívták meg a vendégeket.

17. sz. ábra: Házi táncmulatság, 1904⁴⁵

2.6. Társas élet színterei

A társas élet színterei a dualizmus korában változatos képet mutat. Elsősorban azokat szeretném bemutatni, melyek a mai napig is megtalálhatók a turizmus területén, illetve az adott korban meghatározó szerepet játszottak. Ezek a kávéházak, cukrászdák, vendéglők, szállodák, valamint a különböző egyletek.

2.6.1. Kávémérések, kávézók

A kávé fogyasztás elterjedése az oszmán birodalom terjeszkedésével függött össze, és a törököktől származik a kávéélvezet szokása. Budán, Pesten, a nagyobb vidéki városokban a „kávés néni” foglalkoztak a kávé főzésével, és értékesítésével, az erre a célra létesített kávémérésekben. Érdekeik védelmére társulatba tömörültek 1862-ben megalakult a „Pester Surrogat Kaffeschänker Genossenschaft” (Pesti Kávéfőzők Ipartársulata), mely ettől kezdve a kávémérő szakma hivatalos érdekképviselője lett.⁴⁶

A kávémérések már az 1860-as évektől kezdve nagy népszerűségnek örvendtek, hiszen olcsó árakon kínálták a pótkávét az u.n. „surrogat Kaffee”, valamint házi készítésű

⁴⁵ Gerő András – Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke (szerk.): Volt egyszer egy Magyarország. A századvég és a századelő világa. Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Nemzeti Múzeum, 1996, 148. kép.

⁴⁶ Rubovszky András – Szigeti Andor – Walkó Miklós: A magyar vendéglátás és turizmus újkori története, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2009, 113. p.

süteményeket kínáltak hozzá. Valódi kávéból csak a kávéházak főzhettek, viszont a kávémérésekben az ár alacsonyabb volt, így a fogyasztók köre is más néprétegből került ki. 1870-ben új neve lett az ipartársulatnak „Hauptstatische Koffesiedler und Kaffeschanker Genossenschaft” (Fővárosi Kávéfőzők és Kávémérők Ipartársulata). 1870 – 1877 között élte virágkorát a kávémérő ipar, ekkor létesültek a szebbnél szebb berendezésű új kávémérések. A Társulat életében jelentős fejlődést hozott, hogy a kávémérések is főzhettek már valódi babkávéból kávé és tarthattak kávéházi italokat. 1884 – 1892 a szervezés és felemelkedés újabb korszaka. Ebben az időben született meg az új ipartörvény, valamint 1891-ben az újabb név, Fővárosi kávémérők Ipartársulata.⁴⁷ A polgári családi élet befelé fordulását a társas élet lakáson kívüli lehetőségei ellensúlyozták. A kávéivás úri-nemesi szokásként főleg a saját háztartásban divatozott a 18. század végéig, majd a városi polgárság számbeli növekedésével egyre több kávéház nyílt meg, ahová elsősorban férfiak jártak kávé és szeszes italt fogyasztani. A 19. század második felében ívelt magasra a kávéház magyarországi karrierje. A polgár szocializációjának egyik fontos intézményévé lett, ezért beszéltek „kávéházi kultúráról”, mint életérzésének tipikus kifejeződéséről. A városiasodás szimbolikus tényezőjének számított, ha egy település főterén kávéház nyílt.

A 20. század első éveiben becslések szerint Budapesten 500-700 kávéház működött nagyszámú asztaltársasággal és törzsvendégekkel. Művészek, újságírók, kereskedők, különféle szabadfoglalkozásúak mindennapos találkozóhelyeként.⁴⁸

Márai Sándor a Pesti kávéház titka című írásában így fogalmazza meg a kávéház titkát: „A pesti kávéház titka mindössze abban áll, hogy törzsvendégek alapozza létezését. vendéget embernek tekintette, akit – lehetőleg többedmagával- be kell invitálnia és aztán addig tartani bent, ameddig csak lehet. Csak újságot szeretne olvasni? Hogyne, parancsoljon. Közben úgyis elálmosodik, kávézni fog, aztán a kávé vízhajtó hatása folytán hátra megy, aztán szomjas lesz, iszik valamit, majd amikor a szomszéd asztalhoz kihozzák az ínycsiklandozó húspörköltet, éhes lesz, ő is rendel, így kibírja estig, közben ismerősökkel találkozva, beszélgetve, netán kártya-, vagy sakkipartiba bonyolódva, ami mind fogyasztásra ösztönöz.”

⁴⁷ Prohászka János: 80 esztendő. 1862-1942. Budapesti Kávémérők és Kifőzők Jubileumi Évkönyve, Budapest, 1942, 15-22. p.

⁴⁸ Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 292. p.

18. sz. ábra: Reitter Kávéház az Operaháznál, 1896⁴⁹

Mit nyújtott a régi kávéház a vendégeinek, különösen a törzsvendégeinek, íróknak, művészeknek? Talán a legrégibb figyelmeesség, amit a kávéház a törzsvendégeinek nyújtott még a pipásházak hagyományán alapult: ha a törzsvendég állandó csibukját a pipatóriumban kitakarítatlanul hagyta, másnap a pincér tisztán nyújtotta át neki.⁵⁰

A nagyobb kávéházak már kezdetben is nemcsak a kávéfogyasztás lehetőségét kínálták a vendégeknek. 1910 körül a kávé, teán, üdítő italon kívül általános volt a tejtermékek, a fagylalt, a sütemények és a tojással készült ételek kínálata is.

Többféle újság, számos folyóirat állt a vendégek rendelkezésére. Az 1900-as évek elején hatóságilag előírt berendezés volt a kávéházakban, hogy legalább két biliárdasztalt fel kellett állítani.

⁴⁹ Mesterházi Lajos: Budapest Anno, Corvina, Budapest, 1996, 104. kép.

⁵⁰ Draveczky Balázs: Újabb történetek a terített asztalról és környékéről, Pallas Stúdió, Budapest, 2000, 36-42. p.

19. sz. ábra: Biliárdterem egy komáromi kávéházban, 1910⁵¹

Eltérően a kávémérésektől, ahol ez tilos volt. A kávéházakban dominóztak, sakkoztak és a hely jellegétől függő kártyajátékot is játszottak. Farsang idején a kávéházakban és kávémérésekben bálakat, álarcos bálakat is rendeztek, mely minden rendű és rangú embernek módot adott a szórakozásra.⁵²

2.6.2. Cukrászdák

A kávéházak kiegészítőjeként is fölfoghatjuk a bécsi biedermeier jellegzetes szülöttjét, a cukrászdát, melyet a Gasztronómiai Lexikon így határoz meg. „Régi hagyományokra visszatekintő üzletforma. Jellegéből, a vendégkörből adódóan berendezése mindig finomabb, nőiesebb, mint az egyéb vendéglátóhelyeké. Elsősorban saját készítésű cukrászsüteményeit, fagylaltjait értékesítő hely, de kínál uzsonna italokat, üdítőket, minőségi likőröket, pezsgőt is.”

Miután a 19. század első felében megnőtt a cukorfogyasztás, és divatba jöttek az édességek, elsősorban a hölgyek és gyermekes családok látogatták. Az 1850-es évek tekinthetők a cukrászipar gyermekévének, amikor még csak a nagyobb városokban létesültek cukrászdák, ezekben is főleg külföldi cukrászok dolgoztak, döntően német származásúak.⁵³

⁵¹ Jalšovszky Katalin – Tomsics Emőke: A tegnap világa. Officina Nova, Budapest, 1992, 61. p.

⁵² Csapó Katalin – Draveczky Balázs – Konrádyné Nagyváthy Éva – Varga Judit: Vendéglő a tegnaphoz, Budapest, Intent Kft., 1995, 116-121. p.

⁵³ Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 292. p.

A kor cukrászatát érintő jogi szabályozás közül kiemelkedő az első magyar ipartörvény (1872. VIII. tc.), mely szerint a cukrászipart minden nagykorú, valamint az erre jogosultak által adott beleegyezésével a kiskorú is nemre való tekintet nélkül – a törvény korlátai között – önállóan és szabadon gyakorolhatta, de köteles volt ebbéli szándékát az illetékes iparhatóságnak szóban, vagy írásban bejelenteni és igazolni, hogy a feltételeknek megfelel.⁵⁴ Az első ipartörvénynek legnagyobb jelentősége az volt, hogy megszüntette a céheket.

1884. XVII. Tc. október 1.-én lépett életbe a második ipartörvény. Ebben a cukrászipar már képesítéshez és bejelentési kötelezettséghez tartozó iparágak között foglal helyet. Ez a törvény azt is előírja, hogy olyan településen, ahol a képesítéshez kötött iparúzők száma meghaladja a 100 főt, ott ipartestületet kell alapítani, és az iparosok kötelesek ebbe belépni. Az 1884. évi ipartörvény előírta a központi tanonciskola létesítését is.⁵⁵

Az ipartörvény megjelenése, az ipartestület megalakítása és a cukrászipar képesítéshez kötése nagy lendületet adott a magyar cukrászipar fejlődésének. Erősítette a folyamatot a külföldről hazánkba érkező neves cukrárszok tevékenysége, a cukrászati technológia fejlődése és a nyugat-európai tapasztalatok meghonosodása.

Több neves cukrász család emelte Magyarországra hírnevét.

Dobos C. Józsefet a magyar cukrászipar egyik megteremtőjeként tartják számon, aki Európa-szerte megbecsülést szerzett a magyar cukrászatnak. Dobos József régi cukrárszcsalád sarja, dédapja II. Rákóczi Ferenc fejedelem szerencsi kastélyában volt szakács- és cukrászmester. Ő maga pedig az Andrássy grófnál szolgált cukrászmesterként, itt tanulta ki a szakma csínját-bínját.

Amikor 31 évesen csemegekereskedést nyitott Budapesten elképesztő feltűnést keltett. Üzletében a kor szokásainak megfelelően nemcsak az akkortájt szokásos süteményeket, hanem saját készítésű édességeket is árusított részben ottani fogyasztásra, részben pedig elvitelre. Sőt, különböző rendezvényekre, fogadásokra is vállalt megrendeléseket. A jobb módú polgárok körében divattá vált fogadásaikra Dobosnál megrendelni a desszertet, vagy csak egyszerűen betérni Doboshoz egy-egy jó falatra.

1884-ben Dobos C. József feltalálta a később róla elnevezett "dobostortát", amely hamarosan az egész országban, sőt külföldön is igen népszerű lett. Az első Budapesti

⁵⁴ Rózsa Miklós: A budapesti cukrászipar fejlődése, Tanulmányok Budapest múltjából, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959, 68-72. p.

⁵⁵ Rózsa Miklós: A budapesti cukrászipar fejlődése, Tanulmányok Budapest múltjából, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959, 72-80. p.

Országos Általános Kiállításon önálló pavilont nyitott és itt rukkolt elő a Dobos-tortával. A pavilont maga Erzsébet királyné és Ferenc József is meglátogatta és kóstolta meg elsőik között a gyorsan elhíresült édességet.

Néhány európai nagyvárosban a Dobos-torta egyszeriben a fogadások, ünnepek terített asztalainak szenzációja lett, melyet frissen küldtek Pestről, magától a cukrászmestertől. Dobos speciális fadobozokat készített a tortáknak, hogy szállítás közben ne sérüljenek meg.

Hogy mi volt a Dobos-torta varázsa? Miért volt olyan népszerű akkoriban? Elárulom a titkot. 1884 táján, tehát a 19. század végén főként a főzött krémekkel, cukor- és tejhabokkal töltött torták divatja hódított, melyek többnyire emeletesek és agyoncicomázottak voltak. Akkor még, a ma már oly elterjedt vajkrémet nem ismerték, az újdonság erejével hatott. De az igazi különlegessége a tortának a megjelenése volt, hiszen egyszerű, ámde hihetetlenül elegáns volt, merőben eltért a kor akkora már kissé megfakult, megunt "torta divatjától".

Hatalmas sikerének köszönhetően szinte minden cukrászdában követelték a vendégek a Dobos-tortát, de kevés cukrász tudta megfejteni a torta titkát, receptjét. Az utánpótlás meg sem közelítette az eredeti tortát.

1906-ban Dobos József azonban nyugalomba vonult és nagylelkű gesztusként szabad felhasználásra átadta a budapesti ipartestületnek az addig szigorúan őrzött Dobos-torta receptjét, hogy tegye közkinccsé a magyar cukrászok körében.⁵⁶

Gerbaud Emil genfi süteménykészítő család sarja, kiválóan tehetséges cukrász és csokoládégyáros. Európa számos nagy cukrászüzletében dolgozott, többek közt Németországban, Franciaországban és Angliában. Majd 1884. október 1-jén Magyarországra jött és Kugler Henrik cukrászüzletéhez társult a mai Vörösmarty téren. Gerbaud Emil neve a cukrázipar, annak gyors átalakulása és fejlődése a 19. századvégi Magyarországon egymástól elválaszthatatlan volt. A magyar cukrázipart Gerbaud-on keresztül ismerte meg Európa, neki köszönheti világhírnevét.

A Gerbaud öse a Kugler cukrászda volt, ugyanis 1858-ban Kugler Henrik édesapjától átvette, kibővítette, majd a mai Vörösmarty térre helyezte át cukrászdájukat, Kugler Cukrászda néven 1870-ben. A tulajdonos családja harmadíziglen ugyanebben az iparban tevékenykedett. Kugler kifinomult műízléssel, helyes érzékeléssel magas színvonalra

⁵⁶ Vendéglátás, XLVII. évf. 1. szám 2005. február

emelte üzletét. Ő honosította meg nálunk a minyont, melyet még 1920-ban "kugler"-nek hívtak.

Méltó utód kezébe került az üzlet. Gerbaud Emil mester lett az új tulajdonos. Nevét a cukrászda mindmáig viseli. Az ő vezetése alatt lett az intézmény a szakmai igényesség példájává. Azt mesélik, hogy saját kezűleg zúzta össze a puncsos minyonokat, amikor színüket nem tartotta megfelelőnek. A berendezés pompás volt, a sütemények és persze a kiszolgálás kiválóak.

Gerbaud ismertette meg a cukrászokkal, és a vendégekkel a különféle vajkrémmel töltött süteményeket, tortákat, minyonokat és teasüteményeket. Az ő műhelyéből kerültek ki először az országban a párizsi krémmel töltött finomságok.

Mi volt Gerbeaud titka? Ez az érdekes egyéniség a művészetek és a társadalmi élet terén tért hódító francia szellemet hozta el egy cukrászdába. Tulajdonosa azzal a nem titkolt szándékkal rendezte be, hogy versenyre keljen a párizsi boulevard-ok legelegánsabb kávéházaival. Elhozta a francia ízlést, a párizsi hangulatot. Valóságos művész volt: maga tervezte pl. a speciális bonbonos díszdobozokat. A cukrászda fadobozba csomagolt bonbonjait hazánk határain túl is kedvelték. Az édesség hamar elfogyott, de a dísz tárggyá nemesült dobozokat sok család még ma is őrzi, hiszen annak idején ezekben tartották a dédmama tűit-cérnáit, szerelmes leveleit.

A változó tulajdonosok mind azon igyekeztek, hogy megőrizzék a cukrászda jó hírnevét, jellegét, berendezését. A Gerbaud név ma is fogalom, a Gerbaud Cukrászda ma is az ország első cukrászdája.⁵⁷

A "Százéves Cukrászda" Gyula városának egyik nevezetessége, a város történetének beszédes tanúja. Gyula első cukrászdája, ma Százéves cukrászda néven ismert. 1840-ben nyitotta meg kapuit, jelentősen hozzájárulva a város társasági életének fellendüléséhez. Maga az épület az 1801. évi tűzvész után létesült. 1839-ig gyógyszerár működött benne. A cukrászdát 1840-ben alapította Salis András cukrászmester.

Salis András 1841-ben vette feleségül Reindhardt János német gyulai cipész lányát, akinek rokona, Reinhardt József 1854-ben átvette a cukrászdát. Reinhardt József 1887-ben bekövetkezett halála után özvegye, Kontúr Róza vezette tovább az üzletet 1900-ig. Segédje, Balaskó Béla 1900 és 1907 között vitte tovább a hagyományokat. Az ő segédje, Lázár János 1907 és 1924 között gondoskodott a Reinhardt Cukrászda hírnevéről, majd özvegye, Lázár Jánosné 1947-ig működtette tovább. Ekkor szintén

⁵⁷ Dr. Rózsa Miklós: A Budapesti Cukrárszipp fejlődése, Akadémia Kiadó, Budapest, 1959, 84-87. p.

segédjének, János Imrének adta át az üzletet egészen 1984-ig. Nem lévén leszármazottja 74 éves korában eladta a városnak, azóta önkormányzati tulajdon. 1952-ben nevét megváltoztatták Százéves Cukrászdára.

A ház copf és empír stílusú elemekkel épült, de magán viseli a korai klasszicista jegyeket is. A díszítő festések által meghatározott termekben korhű és eredeti biedermeier berendezési tárgyak láthatóak. 1840-ből maradt fenn a sarokterem fali polcállványzata, a két aranyozott favázával, és a fedeles cukorkásüvegekkel, valamint a régi edényeket őrző vitrines pult is. Mivel a cukrászda mindig is közösségi hely volt (a boltzatok közepén feltárt falképek töredékei bizonyítják) az 1984-1986 közötti helyreállítás során igyekeztek a reformkori hangulatot visszaidézni. Főként a 6-7 fős asztalok jellemzőek a cukrászdában.

20. sz. ábra: A Százéves Cukrászda belseje napjainkban⁵⁸

Az eredeti használati eszközökkel felszerelt cukrász műhelybe amely ma cukrász múzeumként is üzemel, betekintést nyerhetünk a korabeli cukrászműhelyek készítményeibe, az ottani fogyasztásba.

Ebben a műhelyben, akárcsak a többi korabeliben, cukorkák különböző fajtáit, fagyaltot, parfét, teasüteményeket, kelt- és vajasztásokat készítettek. A múzeum-műhelyben fennmaradt ónformák tömege megőrizte a fagyalt-, parfé csendéletek nagy divatját.⁵⁹

⁵⁸ http://www.gyulainfo.hu/gyula_latnivalok/100eves

⁵⁹ Bugár – Mészáros Károly: Gyula. Százéves Cukrászda, Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 290. sz. 1987, 11. p.

2.6.3. Vendéglők, csárdák

Eötvös Károly többek között a szőlőtermesztéssel foglalkozó magyar ember vendégszeretetét, vendéglátását így írja le: „A magyar ember nem válogat abban, hogy ki kopogtat a háza ajtaján, vagy ki megy el pincéje mellett, mindenkit szívesen megvendégel. Behív egy pohár borra minden úton járót, bárki legyen is az. Az erkölcs azt parancsolja, hogy egy pohár borra minden ismeretlent – akit a sorsa arra visz – meg kell kínálni.”⁶⁰

Ehhez hasonló szokást foglal jogszabályba a peresztnyei és horvátzsidányi hegyközség szabályzatának 22. paragrafusa. E szerint az utas, ha a szőlőhegyen megy keresztül, hogy szomját és éhségét csillapítsa, engedély nélkül szedhet gyümölcsöt, de csak annyit, amennyit helyben elfogyaszt. A hegyközség urasága rendelkezett így 1769. augusztus 20-án. Az állandóan úton lévő kereskedők, házalók, drótosok előszeretettel vették igénybe a vendégjogon alapuló vendéglátást.⁶¹

A 19. században ennek a vendéglátásnak a formáját felváltotta a szállásokra (ember és állat ellátása) és az étkezésre vonatkozó hivatásos vendéglők sora, melyek először a fiakeres utazás vonalán fejlődtek ki.

A magyar vendéglőkben a 19. század első felében kezdődött francia hatás jelentősen befolyásolta a magyar konyha színvonalát. Ez elsősorban id. Marchal József (1832 – 1914) királyi szakácsmester érdeme. Már egészen fiatalon III. Napóleon alkalmazásában állt, s annak udvarában sajátította el a szakácsmesterséget. Később a cári udvarnak, majd Albrecht főhercegnek a konyhájára került. Pesten 1863-ban telepedett le, ide Esterházy herceg hívta. Először a Nemzeti Kaszinó konyháját vezette, majd az Angol Királynő Szálló tulajdonosaként a legkiválóbb szakácsok seregét képezte ki. Marchal a magyaros ételek emészthetőségén akart javítani és ízükön lágyítani. Ezért a sertéssírt más zsiradékokkal helyettesítette. Mérsékelte a hagyma és a csípős paprika mennyiségét, s az ételek jellegét tejföllel és tejszínnel finomította. Munkásságával olyan tekintélyt szerzett, hogy 1867-ben az ő vezényletével rendezték meg a kiegyezést követő koronázás ebédjét a Vigadó termeiben, híres külföldi szakácsok közreműködésével. Az étlapot a francia gasztronómiai repertoár szerint állították össze a főrangú vendégeknek.⁶²

⁶⁰ Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1957, 88-92. p.

⁶¹ Müllner Jenő: Hegyvidéki vendéglátás, Hegyvidéki Lapkiadó, Budapest, 2004, 8-12. p.

⁶² Csapó Katalin – Draveczky Balázs – Konrádné Nagyváthy Éva – Varga Judit: Vendéglő a tegnaphoz, Intent Kft, Budapest, 1995, 39-45. p.

A magyar konyha nem mereven vette át a francia szakácsiskola tanításait, hanem finom érzékkel igazította azt a külföldiek és a modern életforma útját kereső hazai közönség ízléséhez anélkül, hogy a magyar konyha veszített volna eredeti nemzeti jellegéből. A 19. század derekától a magyar konyha jellemzőjévé válik, hogy ekkor lesz a paprika általánosan használt és kedvelt fűszer, elterjed a burgonya és a paradicsom, megszűnik a kenyér sűrítő szerepe, helyét a rántás foglalja el, kedvelté válnak a főtt tészták. A főúri és népi konyhákban egyaránt divatba jönnek a zsírral, hagymával, fűszerpaprikával ízesített ételek. Egyre több étteremben, vendéglőben van már étlap és menükártya, szakácskönyvek sora jelenik meg, mely nagy népszerűségnek örvend a polgárság körében is.⁶³ Érdekesség, hogy a magyar szakácsművészet korszerűsítésében a feljövőben lévő éttermi konyhák mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a kialakulóban lévő polgári konyhák.

A legismertebb dinasztia a magyar vendéglátás történetében a Gundel családé. A Gundelek magyarországi története mesébe illően indult. Johann Adam Michael Gundel (1844 – 1915) 1844. március 3-án a bajorországi Ansbachban látta meg a napvilágot egy pékmester fiaként. Tízéves volt, amikor apja meghalt, ezért hiába kezdte el a helyi mezőgazdasági és ipariskolában tanulmányait, befejezni már nem tudta. Anyja és mostohaapja nem tudta állni a tanítási költségeket, ezért Johann 1857-ben harminc márkával a zsebében barátaival mostohaapja sógorához, Gartner Györgyhöz érkezett Magyarországra.

Hamarosan munkába is állt a Trombitás utcai Utolsó Fillérhez címzett vendéglőben, mint pikolófiú, majd a pesti Téli Sörházba került, de egy év múlva már a híres Arany Sas fogadóban dolgozott pincérként. A tehetséges ifjú 18 évesen lett az étterem főpincére, de karrierjének igazi lendületet az adott, hogy 1869-ben összekötötte életét a tulajdonos unokahúgával, Kommer Annával. Még ebben az évben megvette a Király utcai Bécsi Sörházat, és kiváló forgalommal üzemeltette, majd átvette a mai József Nádor tér 1. alatti Virágbokor Vendéglőt, és 1879-ig működtette. Közben megvásárolta és bérbe adta az Erzsébet Királyné Szállodát, majd 1889-től 1904-ig az István Főherceg Szállodát bérelte. Itt már olyan hírességek voltak a törzsvendégei, mint Mikszáth Kálmán, Jókai Mór, Liszt Ferenc, Lotz Károly, Tisza Kálmán és István vagy Klapka György. 1876-ban a Szállodások és Vendéglősök Ipartestületének elnökévé

⁶³ Unger Károly – Kurunczi Margit: A magyarok asztalánál - A magyar gasztronómia 1100 éve, Pallasz Kiadó, Budapest, 2000, 157-161. p.

választották, később ő lett a díszelnök. Munkája elismeréseként 1885-ben a Ferenc József-rend lovagkeresztjét is megkapta, 1900-ban pedig ezüstérmes lett a párizsi világkiállításon.⁶⁴

Öt gyermeke közül a harmadiknak született fiú, Károly (1883 – 194) folytatta a család történetét a gasztronómia világában. Már édesapja mellett a piacokat járta a napi bevásárlások alkalmával, és hiába a híres apuka, az éttermi ranglétra legalacsonyabb fokán, pikolófiúként kezdte építeni karrierjét az István Főherczeg Szállodában. Itt barátkozott össze ifj. Marchal Józseffel, aki miután átvette a tátralomnici Palace Szálloda igazgatói tisztét, szállodatitkárnak maga mellé vette az ifjú tehetséget.

A Magas-Tátra a civil életében is nagy változást hozott, hiszen 1907-ben feleségül vette a pár kilométerre élő, gyönyörű Blasutigh Margitot, aki Marchal sógornője volt. A frigy nemcsak az üzleti, hanem a privát életben is jól kamatozott, hiszen házasságukból tizenhárom gyerek született. Gundel Károly hamar a szakma elismert kiválósága lett, nevét egyre gyakrabban említették a nagy francia klasszikusokkal, többek között Escoffier-vel egy sorban, és pár éven belül a szállodaigazgatói székben találta magát. 1910-ben a család Budapestre költözött, és a városligeti Wampetics vendéglőt vette bérbe, abból lett hamarosan a világhírű Gundel. Az éttermi karrier csúcsán tört ki az első világháború, így Károly is katonának állt 1915-ben, majd három évvel később századosként szerelt le. A háború után új lendülettel vágott bele az üzleti életbe, 1920-ban kibérelte a Royal Szálloda éttermeit, majd 1927-ben bérbe vette és a család 1948-ig üzemeltette a Gellért Szálló éttermeit. Rövid idő alatt ezek lettek a város legfelkapottabb vendéglátóhelyei. Személyesen választotta ki éttermeibe a húst, halat, baromfit. Saját sertéstelepet és kertészetet tartott fenn, maguknak termelték még a gombát is, a borok Gundel-címkékkel ellátott palackokban kerültek az asztalokra. Így lett a Gundel név a magyar gasztronómia védjegye.⁶⁵

A vendéglők, melyek elsősorban a városok vendéglátó helyei voltak említést kell tennünk a vidéken, főleg a falvakban, utak mellett létesített csárdákról is.

⁶⁴ Gundel Imre – Harmath Judit: A vendéglátás emlékei, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1967, 254-261. p.

⁶⁵ Gundel Imre – Harmath Judit: A vendéglátás emlékei, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1967, 272. p.

Régen a magyar pusztákon átutazók számára egyedüli menedék a csárda⁶⁶ volt. Nemcsak ivóhely, hanem közülük sok étkezést is nyújtott az embereknek, lovaknak, sőt szerény szállás is a vendégek rendelkezésére állt.

21. sz. ábra: A Kondorosi Csárda egykori képe egy naiv festményen⁶⁷

A csárdák a vasút előtti Magyarország kedvelt, jellegzetes és a határainkon túl is ismert vendéglátóhelyei voltak. Közismertté a 18. század végétől váltak. Népdalokban, betyárnótákban éppúgy főlemlegetődnek, mint a pusztai történetekben, kalandos leírásokban. Maga a szó egyesek szerint a perzsa csardak szóból ered melynek jelentése szalmatetejű kunyhó vagy fészker, más vélemények szerint szláv jövevényről beszélhetünk.⁶⁸

A csárdák egyszerű nádfedeleles épületükkel, amelyekhez többnyire istálló és kocsiszín is tartozott egymástól ló-itatásnyi távolságra épültek. Települések szélein, utak, átkelő és vásártartó helyek mellett álltak. Kocsiszínjükben az igavonó lovakat, ivójukban az utasokat és a környékről betérőket látták el étellel-itallal. Hideg harapnivalót, ritkábban és kívánságra úgynevezett "hirtelen hamarjót" pecsenyét, hurkát-kolbászt stb. sütött a csárdás vagy felesége. Bort kínáltak kancsószámra vagy pálinkát porciózva. Jellegzetes berendezésük az egyszerű vízzel, sikálással tisztán tartható X lábú asztalok és lócák voltak. Nem hiányozhatott a léckerítés formájú kármentő sem. Ott tartotta a csárdás az

⁶⁶ Csárda szavunkra 1755-től van adat. A csárdák a jelentősebb vásáros helyekre vezető utak mentén egynapi, fél napi járásra, ill. olyan helyeken álltak, ahol a közigazgatás nehezen ellenőrizhette őket. Az ilyen csárdák közül nevezetesebbek voltak azok, amelyek két megye határára épültek és így lehetőséget biztosítottak a betyároknak elmenekülni a megyei pandúrok, rendőrök stb. elől.
<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1223.html>

⁶⁷ <http://www.kondorosicsarda.hu>

⁶⁸ <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1223.html>

értékeit, felszerelését. Maga is oda menekült, biztonságba verekedés esetén, és az volt a hálóhelye is. Az úton járók, ha a csárdában éjszakáztak derékaljul és takarónak a porköpenyüket, és bundájukat használták. Úri vendégeknek egy-két szerény berendezésű vendégszobát tartottak. Az igazi hétköznapi életben betöltött szerepük, számtalan romantikus história mellett két lábbal kötődik a valósághoz.⁶⁹

Eötvös Károly így ír az Utazás a Balaton körül című munkájában: "ki jár csárdába? Kanász, juhász, szegény legény, de nem azért megy oda, hogy aludjék ott. Ad-vesz, csereberél, ott csinál magának jó napot, ott kérdezősködik, rokon, koma, atyafi után. Ha vásárra, ha búcsúra, ha temetésre vagy gyónásra megy, ott issza meg üveg borát. S ha leszámolni valója van valakivel, ott békél, vagy ott zúzza a fejét, vagy ott töri kezét-lábát ellenségének. Ha pedig pár rossz cigány is akad, ott dalolgatja el szomorú vagy vidám dalát. Asszonyát, szeretőjét sohasem viszi éjszakára a csárdába. Mit szólna hozzá a világ? Kanásznak, juhásznak, legénynek nem szabad a csárdában aludni. Alvásra az erdő való és a gunyhó. Életre való ember csak mulatni jár a csárdába"

A 18 – 19 századi csárdák ablakába elhelyezett gyertya vagy lámpa (úgynevezett gyertyapislantó) jelezte a vendégfogadási szándékot alkonyat után. S azt is, hogy akad még hely a betérőnek. Piros fényt tiltottak használnia, másfajta örömszerzésnek volt az már abban az időben is egyezményes jele. Egyes csárdák jellegzetes betyártanyául szolgáltak. Nagy Czirok László jegyezte fel, hogy a csárdákban majd mindenütt volt figyelő személy, aki ha pandúrok közeledtek, idejében hírt adott. Ha pedig tilosra volt állítva a kútgém, vagy mosott fehéreneműt teregettek a kerítésre, be sem tért a csárdába betyár vagy más törvényen kívül helyezett személy.⁷⁰

A magyar konyha számos ételkülönlegességének a csárdai ételkészítési szokás az eredete. A bográcsban, faszénparázson, nyárson, kemencében készített ételek – bár kifinomodtak az idők folyamán –, de csárdai eredetüket, készítési módjukat mai napig megőrizték.

2.6.4. Vendégfogadók, szállodák

A szálloda a vendéglátás kitüntetett helye, mely mindenkor visszatükrözi az adott kor gazdasági és kulturális színvonalát. A magyar vendéglátás és turizmus történetének évszázadok óta meghatározó szereplői a vendégfogadók, majd szállodák és a

⁶⁹ Pereházy Károly: Vendégváró régi házak, Műszaki Kiadó, Budapest, 1979, 52-59. p.

⁷⁰ Nagy Czirok László: Pásztorélet a Kiskunságon, Budapest, Gondolat Kiadó, 1959, 216-220. p.

szálláshelyek különböző formái, akár kereskedelmi jellegűek, akár karitatívak, akár mindössze menedéknyújtók.

A dualizmus korának időszakában a társadalmi és ipari fejlődés, elsősorban a vasút fejlődése meghatározta a szállodaipar fejlődésének irányát is.

A szálloda ebben a korban is főként átmeneti szállás volt, mely az utazó hosszabb, rövidebb idejű tartózkodásának kényelmét biztosította. Már ebben az időszakban egész családok utaztak lakóhelyüktől távol eső országokba, városokba, ahol hosszabb időt töltöttek el üdüléssel, pihenéssel.

A korszak híres szállodáinak sorát mutathatnánk be, köztük a Budapesten 1724-óta a Hét Választó Fejdelem utódjaként a Nemzeti Szállodát, 1814-óta a Magyar Királyt, az 1826-ban nyílt Tigris Szállót, 1850-től az Európa Szállót, ahol 1867-ben a koronázás idején a legelőkelőbb vendégek szálltak meg. A budapesti szállodák sorában a teljesség igénye nélkül még megemlítésre méltó a Széchenyi Szálloda, mely a 20. században már a Fiume Szálló nevet viselte. Vendégeket fogadott már a Margitszigeti Nagyszálló, amelyről azt írták, hogy „vetekszik a világ legkényelmesebb és legszebb gyógyszállóival”. A Milleneum évében nyílik a pesti Duna-parton a Bristol Szálló, a szomszédos Carltonnal összekötve.⁷¹

A 20. század első jelentős eseménye 1902-ben Budapesten a Szállodások Nemzetközi Egyesületének 31. rendes közgyűlése. Ez a rendezvény azt mutatja, hogy a magyar szállodaiparnak, a magyar vendéglátásnak komoly presztízse volt. A résztvevő szállodák István Főherceg, Angol Királynő, Hungária, Vadászkürt, Pannónia, Fehér Ló, Royal, Rémi, Metropol, Continental, London, Svábhegy Szállodák. Ezeket a szállodákat találjuk a konferencia hivatalos anyagaiban igazgatóikkal, tulajdonosaikkal együtt ismertetve.⁷²

Az I. világháború árnyékában 1911-ben megnyitott Budapest új luxus szállodája a Ritz (a későbbi Duna Palota), majd egy évvel később a Metropol Szálloda. 1914-ben megnyílik az Astoria, 1915-ben az Imperial Szálló és 1918-ra elkészül a Hotel Gellért is. 1912-ben megnyílt a „Szegény néposztály támogatására szolgáló Népszálló és Népház”.

Miután a 20. század első két évtizedében a trianoni békediktátumig Magyarország szállodaiparának része volt Erdély, a Felvidék és a Délvidék is, nem feledkezhetünk

⁷¹ Csapó Katalin – Karner Katalin: Budapest az egyesítéstől az 1930-as évekig. Útmutató Kiadó, Egyetemi Nyomda Kft., Budapest, 1999, 108-111. p.

⁷² Vendéglátás XLVI. évf. 5. szám 2003. május

meg a Budapesten kívüli magyar szállodaiparról sem, mely abban az időben a Felvidék Erdély és különösen a Székelyföld gyógyforrásaira, a magas Tátra és a Kárpátok klimatikus helyeire és a magyar történelem nagyvárosaira alapult. Kiemelve a pozsonyi Zöldfa Szállodát, melynek erkélyéről 1848. március 17-én hirdette ki Kossuth Lajos Magyarország politikai újjászületését. Ne feledkezzünk el Pöstyénről, Kassáról, Beregszászon működött a Grand Hotel Royal nagyszálló, Munkácson az Aranycsillag, a Délvidéken az újvidéki Grand.⁷³

Észak-Magyarországon Vácon (Korona Szálló, Fehér Hajó, Fehér Ló), Balassagyarmaton (Rák Szálló, Nemzeti), Salgótarjánban (Badacsony, Bristol, Nemzeti) és Gyöngyösön (Hungária) találunk szállodákat. Egerben működik a Fekete Sas, az Oroszlán Fogadó, a Szarvas Fogadó és a Magyar Korona, Miskolcon találjuk a híres Zöldfa Szállót, a Royal Szállót. 1859-ben nyílt meg Fejér József Szálloda Pest városához nevű szállodája, melyet 1910-ben Böczögő József vesz át és nevez el Budapest szállodának. Tokajban már az 1830-as években említik a Sas Fogadót.⁷⁴

Az Alföld szállodáiból szemezgetve megemlíthetjük a debreceni Aranybika Szállodát, a nyíregyházi Korona Fogadót és Szabolcs Szállodát, a szegedi Fekete Sast, Tisza Szállodát és a Kass-vigadót, a szarvasi Árpád Szállodát, a hódmezővásárhelyi Fekete Sast, a békéscsabai Fiume Szállodát.⁷⁵

A békéscsabai Fiume Szálloda Sztraka Ernő városi főmérnök terve alapján 1867-68-ban, 123.000 pengő költséggel épült föl az új vendéglő és szálloda. A neoklasszicista stílusú, egyemeletes épület földszintjén boltíves üzlethelyiségek is helyet kaptak. Akkor készült el a Debrecen Fiume vasútvonal, amely Békéscsabát is érintette. Az új vasútvonal oly mértékben megnövelte a város jelentőségét, hogy 1870-ben a megnyitó ünnepségen az épületet a "Fiume" névre keresztelték. 1894-ben Ádám Gusztáv főmérnök (Sztraka hivatali utóda) áttervezte a földszintet és a homlokzatot. Wagner József csabai építési vállalkozó munkája nyomán nyerte el az épület mai stílusú, koraeklektikus műemlék jellegét.

⁷³ Csapó Katalin – Draveczky Balázs – Konrádné Nagyváthy Éva – Varga Judit: Vendéglő a tegnaphoz, Budapest, Intent Kft, 1995, 127. p.

⁷⁴ Rubovszky András – Szigeti Andor – Walkó Miklós: A magyar vendéglátás és turizmus újkori története, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2009, 292. p.

⁷⁵ Rubovszky András – Szigeti Andor – Walkó Miklós: A magyar vendéglátás és turizmus újkori története, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2009, 322. p.

22. sz. ábra: A békéscsabai Fiume Szálló ⁷⁶

Számtalan ebben a korszakban épült szállodát, vendégfogadót jellemezhetnénk még a teljesség igénye nélkül.

2.6.5. Kaszinók

Korszakunk elején a városokban határozottan hanyatló, inkább a falvakban szerveződő céhek érdekvédelmi hivatásukon túl társas élet színterül is szolgáltak, de ez a kérdéskör elsősorban az ipartörténet illetékességébe tartozik. A hozzájuk hasonló középkori gyökerű, korporatív jellegű polgári egyesületek mellett mai fogalmaink szerinti modern formák a felvilágosodás hatására jelentkeztek. A 18. század végén több városban jöttek létre olvasóköri. A polgári társas életre jellemző, hogy a tartósan fennálló első klubokat és kaszinókat nemesek hívták életre. Az ősmintát, az 1827-ben alapított Nemzeti Kaszinót angol előképek nyomán Széchenyi István arisztokraták részvételével az ország szellemi emelkedésén munkálók műhelyének szánta.

A reformkor felívelő szakasza után a szabadságharc leverését követő időszak a kaszinók életében is hanyatlást hozott. A hatalom gyanúval viseltetett minden társasággal, csoporttal szemben. Ebben a légkörben számos kaszinó feloszlott, a megmaradók tartalékaikat élték fel, újak pedig egyáltalán nem alakultak. Az enyhülés első jeleire aztán ismét felélénkült a kaszinói élet. Az igazi áttörést természetesen a kiegyezés hozta. Országszerte gomba módra szaporodtak az új kaszinók, egyletek, klubok.

⁷⁶ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografika Kft., Gyula, 2009, 220. p.

A fővárosban is ugyanez a tendencia érvényesült, a különböző városrészekben számos kaszinó, kör, egyesület alakult. Ám az elit számára még mindig csupán egy hely állt rendelkezésre: a Nemzeti Kaszinó. Ez azonban egyre inkább az arisztokrácia gyülekezőhelyévé vált. Aki nem tudott vagy nem akart itt tag lenni, az nehezen találhatott magának megfelelő társaskört. Ezt a problémát próbálták meg orvosolni azok, akik 1883-ban két jelentős kaszinót hoztak létre, az Országos Kaszinót és a Lipótvárosi Kaszinót.

Érdekes az előbbi, tehát az Országos Kaszinó megalakulásának körülményeit közelebbről is szemügyre venni. Az alapítás ötlete Dessewffy Arisztidtól származik, aki ekkoriban képviselőházi titkár volt, és egy szűkebb baráti kör előtt vetette fel egy új kaszinó létrehozásának gondolatát, 1882. december 2-án. Néhány nappal később már egy nagyobb hallgatóság előtt fejtette ki nézeteit a "Vadászkürt" szállodában, ahol rendszeresen találkozott egy nagyobb, főleg köznemesi származású fiatalokból álló társaság, melynek Dessewffy is a tagja volt. Ötletét tetszéssel fogadták, és elhatározták, hogy megkezdik a szervezőmunkát.

A fővárosban hamar terjedni kezdett a híre az újfajta mozgalomnak, és egy másik, némileg idősebb úriemberekből álló csoport is bekapcsolódott az előkészületekbe. Köztük Wekerle Sándor pénzügyi tanácsos, későbbi többszörös miniszterelnök volt a hangadó. Elhatározták egy 20 tagú előkészítő bizottság felállítását, majd a tagok toborzása is megkezdődött. Kimondták, hogy 300 aláírás összegyűlése esetén tartanak alakuló gyűlést. A kívánt mennyiségű aláírás igen rövid idő alatt összegyűlt, így már 1883. január végére meghirdethették a gyűlést.⁷⁷ Az úri körök mozgolódására természetesen a sajtó is felfigyelt, számos találgatás látott napvilágot, főleg a megalakuló új kaszinó nevével kapcsolatban. Legtöbbször a "Gentry Casino" elnevezést emlegették. Ezért az előkészítő bizottság sajtóközleményben tudatta a közönséggel, hogy a névválasztás a majdani alakuló gyűlés feladata lesz, többek között ekkor határozták meg első ízben a kaszinó céljait:

"Először is ezen szervezendő társaskör nevét egyedül az alakuló közgyűlés lesz illetékes megállapítani - ennél fogva minden más elnevezés korai és téves. - Célja a magyar társadalom középosztályának oly érintkezési központot nyújtani, mely a társas

⁷⁷ Halász Lajos: Az Országos Kaszinó ötvenéves története, Az országos Kaszinó kiadása, Budapest, 1932, 20. p.

szórakozáson felül közhasznú elmélkedések, és eszmecserék előmozdítására szolgáljon és közös érdekek érvényesítésére az összetartozás érzetét kifejttesse.

Ezenkívül feladatául tűzi ki a kör: a hazafias, közművelődési, szépművészeti célokat viszonyaihoz mérten, úgy anyagilag, mint szellemileg és erkölcsileg támogatni és előmozdítani. Testületi működésének köréből azonban ki lesz zárva minden politikai és felekezeti jellegű tevékenység. Ezek szerint ezen társaskör megalapítása egyik fennálló kör vagy kaszinó ellen indított mozgalomnak nem bélyegezhető."⁷⁸

Megfigyelhetjük, hogy már itt, ebben a korai megnyilatkozásban is kénytelenek reagálni az általánosan elterjedt szóbeszédre, miszerint az új kaszinót a Nemzeti Kaszinó ellenében kívánják megalapítani, olyan emberek, akiket oda nem vettek fel, vagy ha már bent voltak, nem tudták akaratukat érvényesíteni az arisztokrata túlsúly miatt. Ez a nézet minden későbbi tiltakozás ellenére is olyan mélyen beivódott a köztudatba, hogy még az ötvenéves évfordulóra kiadott könyvben is visszatértek rá:

"Az Országos Kaszinó soha nem kívánt a Nemzeti Kaszinó riválisa lenni, soha nem akart annak kimaradottjai számára otthont teremteni. Egyedül és kizárólag az ország művelt társadalma részére kívánt egy új társaskört létesíteni, mely a Nemzeti Kaszinóval karöltve és harmonikusan akarta és ma is akarja szolgálni a művelt körök társadalmi összefogását."⁷⁹ A cáfolni kívánt közvélekedést legtömörebben Mezei Ernő újságíró, országgyűlési képviselő A Hét hasábjain írott cikke fejezte ki: "... az országos kaszinó alakulása, melyet ők csak 'gentry kaszinónak' neveznek, a folyton előrehaladó társadalmi elkülönítésnek volt a szülőtte. Úgy beszélnek, olyanok kezdeményezéséből származott, kiket már nagyon feszélyezett a nemzeti kaszinó mágnesi exclusiv szelleme és viszont a maguk osztályigényeit, az exclusiv előkelőség követeléseit más társadalmi osztályok irányában kívánták biztosítani."⁸⁰

Pedig már az első igazgatóság megválasztásánál is arra törekedtek, hogy a hatalmi elit mindegyik rétege képviselve legyen a kaszinó vezetésében. Az alakuló gyűlésen, amelyet 1883. január 28-án a Hungária Szálló dísztermébe hívtak össze, háromtagú igazgatóságot és negyvenfős választmányt jelöltek ki. Az igazgatóságban az arisztokráciát gróf Zichy Jenő, a köznemességet a szervezésben kiemelkedő érdemeket szerzett Reviczky Ambrus, a polgárságot pedig Wekerle Sándor képviselte. Mindez

⁷⁸ Budapesti Hírlap, 1883. január 14., 1. p.

⁷⁹ Halász Lajos: Az Országos Kaszinó ötvenéves története, Az országos Kaszinó kiadása, Budapest, 1932, 24-25. p.

⁸⁰ Menenius Agrippa [Mezei Ernő]: Társadalmi levelek. A Hét, 1896. február 16. 1. p.

tudatos döntés volt, ezzel kívánták hangsúlyozni, hogy az új kaszinó célja: "Harmonikus úri társaságba tömörítse a főnemesség, a középnemes birtokos osztály és a polgári osztály kiemelkedő egyedeit."⁸¹ Ám ha jobban megvizsgáljuk Wekerle és a választmány polgári származású tagjainak a foglalkozását, akkor rájöhethetünk, hogy nem volt közöttük egy sem, aki kereskedelemmel vagy ipari tevékenységgel kereste volna a kenyerét. Jellemzően a közigazgatás különböző szintjein dolgoztak, tehát a tipikusan "dzsentri-állásokban" voltak.

Ekkor került sor a végleges név kiválasztására is, sokáig tartotta magát az "Úri Kaszinó" elnevezés. Végül Bartók Lajos író javaslatára vették fel az "Országos Kaszinó" nevet, jelezve azt, hogy ez nem csupán a fővárosi úri társadalmának klubja, hanem az ország minden részéből várják a tagokat.⁸²

A kaszinó az alakuló gyűlés helyszínén, a Hungária Szállóban bérelte ki a Dunára néző földszinti helyiségeket, hogy megkezdhesse mindennapi életét. Hamarosan azonban új épületrészt béreltek a Nemzeti Színház bérházában, de már ekkor megkezdtek a gyűjtést egy állandó épület építésére. A telkek megvásárlása és a tervek elkészítése után 1894-ben kezdődtek meg a munkálatok, Czigler Győző műépítész elképzelései alapján, a Kossuth Lajos és a Semmelweis utca sarkán, egészen közel a Nemzeti Kaszinó épületéhez. Az épület átadására 1896. január elsején került sor. Szükség is volt a nagyobb helyiségekre, mert a tagok száma folyamatosan növekedett, már az első év végén 632 tagot tartottak nyilván. E szám aztán lassan, de biztosan emelkedett, egészen 1917-ig, ekkor 2227 fős tagságával a kaszinó elérte azt a maximális létszámot, ahonnan már nem bővült tovább. Ez a létszám a Nemzeti Kaszinó esetében 750 fő körül mozgott.⁸³ Ez akár közvetett bizonyítékul is szolgálhat a Nemzeti Kaszinó arisztokratikus jellegére. Ám azt a tényt is figyelembe kell venni, hogy az Országos Kaszinó, nevéhez híven, jóval több olyan vidéki tagot vett fel, akik valóban az ország más részeiben éltek. Szemben a jóval mozgékonyabb arisztokráciával, amely könnyebben váltogatta lakhelyét vidéki birtokai és a főváros között.

Fontos esemény volt a kaszinó további élete szempontjából, hogy 1886-ban az ismert társasági ember és szervező, az agilis Atzél Béla báró is tagjainak sorába lépett. A

⁸¹ Halász Lajos: Az Országos Kaszinó ötvenéves története, Az országos Kaszinó kiadása, Budapest, 1932, 22. p.

⁸² Halász Lajos: Az Országos Kaszinó ötvenéves története, Az országos Kaszinó kiadása, Budapest, 1932, 23. p.

⁸³ Halász Lajos: Az Országos Kaszinó ötvenéves története, Az országos Kaszinó kiadása, Budapest, 1932, 42. p.

főváros társasági életének több újítása fűződik a nevéhez (a többi között a Park Klub megalapítása is), s itt sem maradt tétlen, sőt 1898-99-ben az igazgatói tisztséget is ellátta. E minőségében nagy párizsi és londoni bevásárló utat tett és a kaszinó számára új, fényűző bútorokat szerzett be.

A női kaszinó hosszas előkészítés után 1900. január 1-jén nyílt meg az Országos Kaszinó épületében, a ritkán használt, földszinti úgynevezett Sárga-szalomban. Fő célkitűzése az volt, hogy a kaszinó tagjainak a feleségeit tömörítse és számukra tartalmas szórakozási lehetőségeket nyújtson, míg férjeik ugyanabban az épületben, de jól elkülönülve tölthették szabadidejüket.⁸⁴

Szintén az 1883-as évben jött létre a harmadik nagy budapesti klub, a lipótvárosi. Már elhelyezkedése is jelezte, hogy tagsága melyik társadalmi rétegből verbuválódik. Az Országos és a Nemzeti Kaszinó épülete a történelmi belvárosban állt, közel a mágánások által kedvelt Nemzeti Múzeum körüli palotákhoz. A Lipótváros egészen újnak számított, hiszen csak a 18. század legvégén kezdték el felparcellázni a területet. A városrész aztán hamar kereskedelmi, malom-, majd bankközponttá nőtte ki magát. A gazdaságilag egyre erősödő, zsidó származású polgárság lakhelyévé. Természetes, hogy a gazdasági erősödéssel együtt ez a polgárság a társasági élet területén is egyre aktívabbá vált. Néhány prominens képviselőjük, mint Wahrmann Mór vagy a már említett Falk Miksa, még a Nemzeti Kaszinóba is bekerülhetett, ám ezt korántsem nevezhetjük jellemzőnek.

Többségük kimaradt ezekből a kaszinókból, és nyilván nem is kíváncszott oda. Inkább egy új, nekik megfelelő kaszinó létrehozását határozták el. Ennek alakuló gyűlésére 1883. március 26-án került sor, az Európa Szálloda dísztermében. Elnökül Falk Miksát választották meg, aki a későbbiekben 18 éven keresztül töltötte be ezt a funkciót. A kaszinó létszáma itt is ugrásszerűen növekedett, úgyhogy hamarosan önálló otthon építésén kezdtek el gondolkodni. Ezért Lipótvárosi Casino-épület Részvénytársaság néven vállalatot alapítottak, és elkezdték a szervezőmunkát. Először az alkalmas telket szemelték ki a Nádor utca és a Zrínyi utca sarkán, amelyet 1893-ban meg is vásároltak. Majd tervpályázatot hirdettek meg, ám a beérkezett pályamunkák közül a kaszinó tagjaiból álló bizottság egyet sem talált megvalósításra alkalmasnak. Így az egyik pályázót, Freund Vilmos műépítést, felkérték egy új terv készítésére, s e terv alapján

⁸⁴ Novák Béla: Fővárosi kaszinók, Budapesti negyed, XII. évf. 2004/4

kezdődött meg az építkezés 1894-ben.⁸⁵ Az épület ünnepélyes átadására 1896-ban került sor. Az ünnepségről beszámoló cikkek kiemelték a minden luxusingényt kielégítő bútorzatot, a termek díszítését és kivilágítását. Jellemző Szomaházy István (Pán néven közzétett) írásának a címe: Versailles a Nádor utcában.⁸⁶

A Lipótvárosi Kaszinó megalakulásától kezdve jelentős adományokat tett különböző jótékonyági célokra, és a művészet pártolására is sokat áldozott. A mai szemlélő számára úgy tűnik, mintha presztízskérdést csináltak volna abból, hogy többet adjanak, mint a másik két nagy kaszinó. Akárhogyan is volt, tény az, hogy segítették a lipótvárosi kisdédóvót, a kórházakat, hozzájárultak a Vígszínház építéséhez. Lipótvárosi Kaszinó Díj elnevezéssel festészeti díjat alapítottak. Rendszeresen opera pályázatokat írtak ki. (Ezek egyikére jelentkezett 1911-ben Bartók Béla is A kékszakállú herceg vára című operájával, ám a kaszinótagokból álló zsűri bemutathatatatlannak ítélte a művet.)

Falk Miksa visszavonulása után nem kisebb személyiséget sikerült megnyerni a kaszinó elnökéül, mint a volt miniszterelnököt, báró Bánffy Dezsőt, aki haláláig töltötte be ezt a tisztséget. Ezeket az éveket tekinthetjük a kaszinó fénykorának, ahogy egy későbbi krónikás írta: "- Ide csupa gazdag ember jár! - mondták a járókelők sóhajtva. - De jó azoknak, akik tagjai lehetnek a Lipótvárosi Kaszinónak. - Tény, hogy mindenki gazdag volt, egyiküknek milliói voltak. A szegény másiknak csak százezrei. Szegény tán egy se akadt közöttük.

A Lipótvárosi Kaszinó tagjai derék, tisztességes emberek voltak, sok pénzt kerestek, sokat is költöttek. Ha jótékonyaságról volt szó, a lipótvárosiak kaszinója legelől járt a legnagyobb összegekkel. 1907-ben a legelőkelőbbek, a Hatvanyak, Kohnerek, Wolfnerek, Guttmannok, Beckek, Thalmayerek és Steitzek, aztán Mayer Ödön a képviselő, szóval a krém, kiléptek a kaszinóból és megalakították a Hungária Klubot. Ez az igazi milliomosok klubja lett. A Lipótvárosi Kaszinó kupéajtajaira ezzel kitették a II. osztályú táblát. Akik bent ültek, talán észre sem vették, Bánffy Dezső volt az elnök. Még mindig nem kellett szégyellniök magukat."⁸⁷

Vidéken sokfelé és hamar követték a kaszinó alapítás példáját, bár profilban keveredett a művelődés és a szórakozás. Előbb utóbb minden megyeszékhelyen létrejöttek az úri kaszinók, a birtokos nemesség és a velük barátkozó arisztokrácia találkozóhelyei, és több-kevesebb rendszerességgel a kívül maradt polgárok "nem úri" kaszinói is.

⁸⁵ Kaszinó Magazin, 2002/3. 1. p.

⁸⁶ A Hét, 1896, 51-57. p.

⁸⁷ Nádas Sándor: A lipótvárosi Kaszinó regénye, Pesti Futár, 1934/7. 12. p.

Igen nagy volt a száma a társadalmi rétegek szerint elkülönülő helyi kaszinóknak, társasköröknek és dalárdáknak, melyek különböző társas rendezvényeket szerveztek.

2.6.6 Egyesületi élet

Lassan gyarapodott a száma a karitatív és mértékletességi egyesületeknek is. A magas rangú pártfogó feltétlenül védelmet jelentett. A polgári egyesületek életének bemutatása külön kutatási téma lehetne. Részletes jogi szabályozást nagyfokú liberalizmussal az 1868: XLIV. tc. vezette be. Az alapítókra bízta az egyesület nyelvét, valamint az állami felügyeletet minimálisra csökkentette. A kedvező feltételek az egyesületalapítást fölvirágoztatták, reprezentálva a polgárok kezdeményezőképességét és a életforma stabilizálódását. A dualizmus korának egyetlen ilyen jellegű összeírása 1878-ban történt, amikor is 3995 egyesületet találtak Magyarországon. Egy évvel később a Monarchia másik felében 11 017-et regisztráltak.

Az egyesületek szerepe a polgári társadalomban változatos képet mutat. A sokféleségben működési cél szerint megkülönböztethetők a gazdasági, politikai, szakmai, művelődési, társasági, közhasznú, segélyező (jótékony), szabadidős egyesületek. Közülük a gazdasági egyesületek csoportjába tartozó ipartársulatok száma a legnagyobb, 1878-ig 1247 jött létre az 1872. évi ipartörvénnyel felosztatott mintegy 3500 céh helyett. Ez az összeírt egyesületek 32,1%-át teszi ki. Nagyon jelentős volt még a jótékony célú (475) és a sokféle kulturális egyesület száma (csak olvasó egyesület 433 volt).

23. sz. ábra: Szociáldemokrata olvasókör, 1910 körül⁸⁸

⁸⁸ Gerő András – Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke (szerk.): Volt egyszer egy Magyarország. A századvég és a századelő világa, Balassi Kiadó – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996, 458. kép.

Az egyesületek zöme 10-50 ezer fő által lakott településekre koncentrálódott. Az 1878-as felmérésben viszonylag labilis állapotot mutat, az egyesületek átlagos működési ideje 10 év. A részvizsgálatokból kiderül, hogy egy polgár egyidejűleg gyakran több egyesületnek is tagja. Az igen különböző adatok átlaga egyesületenként 169 főt adott meg 1878-ban⁸⁹

Az egyesületek közül ki kell emelnünk a sporthoz kapcsolódókat. A korábbi testedzéssel szemben (például lovaglás, vívás, lövészet), melyek a nemesi katonai hagyományoknak megfelelően elsősorban ügyességet fejlesztettek és az erőnlétet biztosították, újdonságot jelentett az egészség karbantartása, a verseny és nyilvánosság, azaz a bemutató jelleg. Sőt a sportolás társasági alkalomnak is számított: évközben a teniszpályákhoz, télen a jégpályákhoz elszétlenni és csupán nézelődni divattá vált. A Pesti Korcsolyázó Egylet 1869-ben alakult, de versenyeket csak a 90-es évektől rendezett. A sportokat, a fürdőéletet, vagy a szervezett természetjárást elsőként nagyon gyakran az arisztokrácia népszerűsítette, résztvevőinek többsége viszont a polgárságból került ki. A Nemzeti tornacsarnokot 1870-ben nyitották meg Pesten. A nagy fordulat akkor következett be, amikor gróf Eszterházy Miksa Angliából hazatérve megszervezte az ország és egyben a kontinens első angol típusú sportegyesületét, a Magyar Athletikai Clubot (MAC), és még abban az évben az első nyilvános versenyre is sor került, majd bevezették a bajnoki címet. A MAC sok évtizeden át vezető klubként működött, számos addig nálunk nem üzött sportág megismertetése kapcsolódik a nevéhez.

A 19. század végén az atlétikai számok, küzdősportok, angolszász eredetű labdajátékok, súlyemelés, úszás, kerékpározás honosodtak meg Magyarországon. Sorra alakultak a nevezetes klubok: 1888-ban a Magyar Testgyakorlók Köre (MTK), 1898-ban a Budapesti Egyetemi Athletikai Club (BEAC), melynek első elnöke báró Eötvös Lóránd volt, 1899-ben a Ferencvárosi Torna Club (FTC). A sportot a legtisztább amatőrizmus jellemezte. A tömegmozgalommá válás csillogó jele, hogy 1911-be megalakult a Vasas- és Fémmunkások Szakszervezetének Sport Clubja is. Hamarosan nemzetközi szinten is jelentkeztek az eredmények. Az 1896. évi első modernkori olimpiáról Athénból a nyolctagú magyar csapat atlétikából két bronz-, és egy ezüstérmet, hajós Alfréd jóvoltából pedig két úszószámban aranyat hozott haza. Ettől kezdve minden

⁸⁹ Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 296. p.

olimpián szereztek első helyet a magyarok. 1908-ban Londonban a kard egyéni és csapatverseny megnyerésével kezdődtek a sok éven át tartó vívósikerek.

2.7. Ünnepek, szabadidő

A három nagy egyházi ünnep tisztelete mélyen gyökerezett minden keresztény felekezet híveinél. Ilyenkor az is ellátogatott a templomba, aki máskor elhanyagolta ezt. A hétköznapi-ünnep váltakozását legáltalánosabban a hat munkanapra következő vasárnapok biztosították. Ünnepi munkaszünetet elsősorban a parasztok és kisiparosok tartottak, akik maguk szabták meg, mikor dolgoznak. Ugyanez vonatkozik a szombatot ünneplő zsidókra is. A szabad versenyes kapitalizmusban annyira szabályozatlan volt a munkaidő, hogy 1891-ben törvényt (XIII. tc.) kellett hozni az ipari munka vasárnapi szüneteléséről. Az 1.§ kimondta, hogy „Vasárnapokon, valamint Szent István király napján, mint nemzeti ünnepen a magyar szent korona országainak területén az ipari munkának szünetelnie kell.”⁹⁰

Az állami és nemzeti ünnepekre a polgári társadalomban támadt igény, mint a nemzeti azonosságtudat szimbólumaira. Március 15-ét országszerte nyilvánosan 1860-ban ünnepelték meg hatósági ellenzéssel szemben. Hivatalos ünneppé azonban nem vált, elsősorban a 48-as érzelmű olvasóköroökben és protestáns templomi istentiszteleteken emlékeztek meg róla, úgy, mint gyásznappként október 6-áról.

Katolikus kezdeményezésre 1860-ban – felekezetre való tekintet nélkül – Szent István napját is önkényuralom-ellenes nemzeti tüntetésként ünnepelték meg, ami egyúttal laicizálódásának kezdetét is jelentette.

Ausztriában Ferenc József császár születésnapját (augusztus 18.) népiünnepély formájában uralkodása idején rendszeresen, nálunk sokkal ritkábban köszöntötték. Az uralkodó kultuszát a hagyományos királytiszteletre támaszkodva, hivatalosan és hatásosan ápták. Ellenpontján helyezkedett el Kossuth Lajos (1802 – 1894) hallatlan népszerűsége, az ő alakja a forradalom és szabadságharc minden vívmányát magához vonzotta és emigrációjában élő legendává vált. Közszeretet övezte a tragikus sorsú Erzsébet királynét, aki ténylegesen kedvelte a magyarokat.

1848-49 kultuszához egyedül a millenniumi országos ünnepek mérhetők, melyek áldozatokat követelő, de dicső ezeréves történelmi küzdelemnek ábrázolták Magyarország múltját, fényes jövőt vázolvá föl.

⁹⁰ Magyar Törvénytár 1889-1891, 391-392. p.

A honfoglalás ezeréves évfordulójának megünneplése az 1870-es évektől foglalkoztatta a közvéleményt. A Magyar Tudományos Akadémia a kormány felkérésére 1883-ban született szakvéleménye a honfoglalás idejét 888 és 900 közé, „középszámítással” 894-re tette, a kormány 1890 szeptemberében „időnyerés szempontjából” 1895-öt tűzte ki „Magyarország ezredéves fennállásának időpontjául”, 1891 végén törvény (1892:2.tc) született egy országos nemzeti kiállítás megrendezéséről, a végül a Városligetben megrendezett kiállítást egy év múlva (1893:10.tc.) 1896-ra halasztották. Az Országgyűlés ünnepi ülését az új Országház elkészült kupolacsarnokában tartotta meg. Az 1896:7.tc. a honalapítás évezrede emlékének törvénybe iktatásáról rendelkezik. A 3.§ kimondja, hogy „A törvényhozás a kegyelet, hódolat és királyi hajlandóság eme nyilatkozataival a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét örök időkre törvénybe iktatja.”⁹¹

Az 1896:8. tc. a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről rendelkezik. Az 1.§ az alkotásokat sorolja fel, a 2.§ a hozzárendelt pénzüsszegeket is megadja. Pl.: „Budapesten a Városligetnek az Andrássy út és a tó közötti részében a honalapító Árpádot és a nemzet egész történelmi múltját megörökítő emlékművet állíte munkálatok költségeinek fedezésére a következő hitelek engedélyeztetnek: Budapesten a honalapító Árpádot és a nemzet történelmi múltját megörökítő emlékmű felállítására 802 640 ft.”⁹²

Visszatérve az ünnepekhez, azok a rendi társadalomban egyházi kötődésűek, tengelyükben a vallási kultusz áll. A polgári társadalomban a laicizálódás csökkenti a vallás erejét és megjelenik a szabadidő mai fogalma. A nemeseknek is volt szabad ideje, csak nem tudatosodott, hiszen minden dolgát, a hivatali ügyintézés, a társas élet alkalmain és az ünnepeken való részvételt, a rokoni és baráti kapcsolatok karbantartását, a vadászatot, gazdaságának irányítását kötelesség- és feladatteljesítésként végezte. Nem tett igazán különbséget elfoglaltság és kikapcsolódás-pihenés között. A polgár viszont elválasztotta a munkát és a szabadidőt, hogy erőt gyűjtsön a fokozott többletmunkához, azaz ciklikusan pihenésre, családi programokra, társas életre, turisztikára, sportra és talán a legjellemzőbbre, nyaralásra fordítsa.

⁹¹ Magyar Törvénytár, 1896, 30-31. p.

⁹² Magyar Törvénytár, 1896, 31-32. p.

3. A turizmus fogalmi meghatározása, jellemzői

A turizmus fogalmi meghatározása nem egyszerű feladat, a szakirodalomban sincs általánosan elfogadott definíció. Kaspar szerint „Az idegenforgalom azoknak a kapcsolatoknak és jelenségeknek az összessége, amelyek azoknak a személyeknek az utazásából és tartózkodásából adódnak, akik számára a tartózkodási hely elsődlegesen és tartósan sem lakó-, sem pedig munkahelyként nem szolgál.”⁹³ Tehát - a definíció lényege szerint - az idegenforgalom alanya - a turista - „utazik” és „tartózkodik”, közben természetesen fogyaszt, de semmiképpen nem végez termelőmunkát.

Jellemzőit és szerteágazó jelenségeit sokféle tudományág kutatja. John Urry nagyon szemléletesen fogalmazza meg a jelenség társadalmi lényegét. „Turistának lenni a modern életforma egyik jellemzője. Nem utazni olyasmit jelent, mint nem rendelkezni kocsival, szép házzal. Ez a státus jellemzője a modern társadalomban és hozzátartozik az egészség megőrzéséhez is”.⁹⁴

Nemcsak a turizmus összetett jelenség, hanem a turizmus elméleti értelmezésében is sokféle megközelítést találunk. Eric Cohen a turizmus szociológiáját megalapozó tanulmányában például nyolc pontban összegezte a turizmus főbb kérdéseit.⁹⁵

1. *A turizmus áruba bocsátott vendégszeretet.* Ennek középpontjában a turista látogató szerepe van. A hagyományos vendégszeretet, a vendég-házigazda viszony - mely már az ókori népeket is jellemezte – áruvá válik, az idegenek átmeneti szerepet és státuszt kapnak a meglátogatott társadalomban.
2. *A turizmus, mint demokratizált utazás.* A hangsúly itt a turista szerep utazó elemén van. Ez a megközelítés a korábbi arisztokratikus utazások kibővítését látja a modern tömegturizmusban.
3. *A turizmus, mint modern szabadidős tevékenység.* A turista az a szabadidejét töltő személy aki utazik is. E felfogás támogatói a szabadidőt, mint kötelezettségektől mentes tevékenységet értelmezik, de többnyire tartózkodnak a szabadidő mélyebb, kulturális jelentőségének vizsgálatától.

⁹³ Kaspar, Claude: Einführung in das touristische Management. St. Galler Beiträge zum Fremdenverkehr und zur Verkehrswirtschaft (= Reihe Fremdenverkehr, 21). St. Gallen, 1990, 11. p.

⁹⁴ Kovács Dezső: Falusi Vendéglátás Magyarországon, Budapest, AGROINFORM Kiadó és Nyomda Kft., 2003, 17. p.

⁹⁵ Kovács Dezső: Falusi Vendéglátás Magyarországon, Budapest, AGROINFORM Kiadó és Nyomda Kft., 2003, 18. p.

4. *A turizmus, mint a hagyományos zarándoklat modern formája.* Ez a perspektíva a turizmus mélyebb tartalmát vizsgálja és azonosítja a hagyományos társadalmak zarándok funkcióival. A turizmust egyfajta szent utazásnak tekinti, közelebb hozva ezzel a turizmust a zarándoklat gondolköréhez.
5. *A turizmus, mint az alapvető kulturális kérdések kifejezése.* A hangsúly itt a turizmus mélyebb kulturális jelentésén van. E felfogás támogatói igyekeznek eljutni a turizmus kultúra-specifikus, szimbolikus jelentéséhez, ami a szabadidő töltők nézőpontja szerint alakul.
6. *A turizmus, mint akulturizációs folyamat.* Ennek során elsősorban a turisták házigazdákra gyakorolt hatását vizsgálják és megpróbálják a turizmus tanulmányozását az akulturalizációs elmélet szélesebb keretébe illeszteni.
7. *A turizmus, mint egyfajta etnikai kapcsolatrendszer.* E nézet képviselői megpróbálják a turista – vendéglátó kapcsolatrendszert integrálni egy szélesebb etnicitás és etnikai kapcsolatrendszerbe.
8. *A turizmus, mint a neokolonializmus egy formája.* Ebben a turizmus függőséget teremtő szerepe jelenik meg, egyrészt a turista küldő országok, másrészt a fogadó, és perifériális nemzetek között.

A turizmus szociológiájának máig vitatott szerzője MacCannel⁹⁶, aki szerint „minden turista a hiteles, autentikus élményt keresi. Különösen a társadalmi kapcsolatok jellege érdekli, ami abból táplálkozik, hogy az emberek szeretnek mások életébe bepillantani. Megjegyzi azonban, hogy a valós élet csak a háttérben, rejtve található, és ez nem azonnal, közvetlenül nyilvánvaló számukra.”

A turista bámészkodása betolakodást jelent az emberek életébe, ami tulajdonképpen elfogadhatatlan. Ezért a megbámult emberek és a turisztikai vállalkozók fokozatosan létrehozzák a turisták számára biztosított kulisszák mögötti életet, ahol valódi életüket élik. A turisták által használt terek mesterséges képződmények, és az ott folyó attrakciók színpadi szereplésnek minősíthetők.

A „megrendezett” turista attrakció tulajdonképpen annak a védekezésnek az eredménye, amivel a megbámult emberek védik magukat, és a kulisszák mögötti valódi életüket a behatolástól, ugyanakkor előnyt remélnek abból a lehetőségből, amit a turizmus nyújt egy jövedelmező beruházás számára.

⁹⁶ Kovács Dezső: Falusi Vendéglátás Magyarországon, Budapest, AGROINFORM Kiadó és Nyomda Kft., 2003, 19. p.

Gondoljunk csak a szállodák építésére, vagy a különböző tematikus parkokra. De ebből a szempontból nézve a múzeumok, skanzenek is nemcsak a hagyományok megőrzését és bemutatását szolgálják, hanem egyfajta „valódi” élettől való távoltageást is eredményez. Nem véletlen, hogy az u.n. falusi turizmus virágkorát éli mind Nyugat-Európában, mind hazánkban, hiszen itt talán a legkevésbé érzik a turisták kirekesztve magukat a számukra érdekes mindennapokból.

3.1. A turizmus történeti gyökerei

Ahhoz, hogy a turizmust, ezt a modernkorinak tartott jelenséget jobban megismerjük, szükségünk van a történeti gyökerek ismeretére. Honnan, mikortól datálhatjuk a turizmus mai értelemben vett megjelenését.

A turisztika, a természetjárás attól kezdve létezik, amióta ember él a földön és utazik. Tehát a turizmus egyidős az emberiséggel. Természetesen minden kornak megvoltak a sajátosságai, jellemzői.

A turizmus, mint a szabadidő eltöltése már az ókorban megjelent. Semmiképpen nem válhatott tömegessé, lévén kevesen rendelkeztek annyi szabadidővel, amit már érdemes volt utazásra fordítani - gyakorlatilag csak a gazdagok. A Római Birodalomban már jól kiépített üdülőhelyeket találunk - afféle ókori „turistacentrumokat” -, ilyenek voltak például Pompei, Herculaneum és Baiae. Ezek természetesen csak a leggazdagabbak számára álltak rendelkezésre, akik rendszerint saját villákkal, nyaralókkal rendelkeztek. Szintén megjelenik már az ókorban az idegenforgalom egy másik ága (amely majd a középkorban fog igazán kiteljesedni), ez pedig a vallási turizmus.

A középkorban sem vált a turizmus a szabadidő-eltöltés fő eszközévé. Itt is, mint az ókorban, a szabadidő és az erre a célra fordítható anyagi eszközök hiánya a legfőbb ok. Az idegenforgalom leginkább a zarándokutakra korlátozódik - ha eltekintünk a kereskedők és követek, futárok gyakorlatilag munkavégzés-célú útjaitól, amelyek a történelem során mindig is zajlottak. A keresztes hadjáratok is - többek között - azzal a deklarált céllal indultak, hogy a Szentföldre tartó zarándokok útját biztosítsák.

A középkor vége - újkor eleje nem csak a gazdaságban, de a szabadidő-eltöltésben is alapvető változásokat hozott. A kapitalizmus kifejlődésével, majd kiteljesedésével átalakult a településhálózat, a foglalkozási struktúra és a termelési rend. Ez teljesen és alapvetően átformálta az emberek mindennapi életét, értékrendjét, igényeit és lehetőségeit. Az ekkor kialakuló nagyvárosok zsúfoltsága, az egészségtelen környezet

és a megnövekedett szabadidő lehetővé tette, hogy egyre többen részt vegyenek az idegenforgalomban.

A szakirodalom az újkori turizmusnak három szakaszát különíti el. Jellemző lesz a turizmus egyre tömegesebbé válása, „demokratizálódása”.

1. A romantikus turizmus időszaka elsősorban a 19. század, és résztvevői általában a földbirtokosok és arisztokraták, mindenképpen a „kiváltságosok”, ezért oligoturizmusnak is nevezik. Ebben az időben fejlesztik ki a hagyományosan felkapott turistahelyeket és ekkor jelennek meg az első útikönyvek.
2. A luxusturizmus időszaka nagyjából 1880 és 1930 közti időre tehető. Nevezik az „Aranykor turizmusának” is. Eredetileg Észak-Amerikából indul, onnan vette át Nyugat-Európa pénzvilága.
3. A tömegturizmus időszaka a 30-as évektől datálódik - hiszen a nyugat-európai szakszervezeteknek ekkora sikerül kiharcolniuk a munkások fizetett szabadságára való jogát -, de igazán a II. világháború utáni gazdasági fellendülés teljesíti ki és teremti meg minden szempontból a feltételeket arra, hogy a turisták ellephessék a hegyvidékeket és tengerpartokat.

3. 2. Grand Tour

Mint tömegszerű jelenség a turizmus új keletű fejlődésének fő mozzanatai az emberiség történelmének fő szakaszaihoz, illetve a technika, elsősorban a közlekedés fejlődésének az állomásaihoz igazodnak. Ezért mondhatjuk, hogy a polgárosodás kifejlődésével új közönség és a „modernkori” turizmus megjelenési formái honosodnak meg. Ezt legjobban a társadalmi – gazdasági fejlődésben e korszakban élenjáró Anglia példáján lehet a leginkább nyomon követni. A *New English Dictionary* 1811-es kiadásában jelent meg először a *tourisme* címszó, „travelling for pleasure” jelentéssel.⁹⁷ fürdőre utazás szokását is. A „tourism”, a magunk örömeire szolgáló utazás tehát nagyon különböző motivációjú és tartalmú utakat jelenthetett: kalandok keresését, más országok, kultúrák megismerését, fürdők felkeresését.

A turizmus történetének egy sokat idézett szakasza a korai 17. században kezdődött, amikor I. Erzsébet korában az udvari állásra áhítozó fiatal nemeseket arra ösztönözték, Ez az új fogalom magába olvasztott több olyan, akár a 17. századig visszanyúló

⁹⁷ Lengyel Márton: A turizmus általános elmélete, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest, 2002, 10. p.

pedagógiai célú utazást is, mint az európai kultúra emblematikus színhelyeit felkereső, a képzést mintegy kötelezően lezáró- kiegészítő Grand Tour⁹⁸ az ifjú arisztokraták körében, vagy akár a hogy tanulmányaikat a kontinensen tett hosszabb körutazással tegyék teljessé. Később más alacsonyabb társadalmi rétegek is átvették ezt a divatot és általánossá vált, hogy egy úriember neveléséhez a „Grand tour” – az európai szárazföld kulturális központjainak a meglátogatása hozzátartozik. A körutazás eleinte 3 évig tartott, ami az akkori infrastruktúra elsősorban az utak és közlekedési eszközök állapotából, milyenségéből adódott. A körutak elsősorban Franciaország, Olaszország, Németország, Svájc, Németalföld területére összpontosult. Később ezt a szokást más nemzetek is átvették, így az amerikaiak a 19. századtól, de így volt ez a magyar arisztokrata nemesség körében is. Elég csak Széchenyi Istvánra, vagy Wesselényi Miklóstra gondolnunk. Ebben az időszakban az utak a magyar főnemesség elitjének még nemcsak a szórakozást jelentette, hanem fontos volt a külföldről hozott tapasztalatszerzés is. Angliában természetesen a túrák időtartama lerövidült és a tanulmányok szerepét átvette a kedvtelés, szórakozás, mint fő motivációs cél.

„A 18. században évente 15-20 ezren vettek részt a „Grand tour”-on (az akkor 6,5 milliónyi angol lakosság 0,2-0,3%-a. A századfordulóra már – az 1801-ben tartott első népszámlálás adatai alapján – inkább a középosztály képviselte a potenciális utazórétet (kb. 410 ezer személy, a lakosság 4,4%-a, a nemzeti jövedelem 13%-ának birtokosa, szemben a földtulajdonos osztállyal, amely alakosság 2,3%-át és a jövedelmek 14%-át képviselte).”⁹⁹ Sajnos a fent említett időszakra vonatkozó magyarországi adat nem állt rendelkezésemre az esszé megírásakor, de azt tudjuk, hogy ebben a korszakban nálunk csak a földbirtokos nemességgel számolhatunk potenciális utazóközönségként.

A „Grand tourok” résztvevői számára a 19. századig külön turisztikai szolgáltatások nem álltak rendelkezésre, csak azokat használhatták, amelyeket a zarándokok,

⁹⁸ A Grand Tour elnevezés a 18. századi Angliában az egyetemi tanulmányaikat befejező ifjak, ha nem is kötelező, de társadalmilag több mint erősen elvárt, közel három évig tartó tanulmányútját jelöli a kontinensen. A jómódú és előkelő családból származó fiatalok képzett nevelőik kíséretében megtekintették az európai kultúra neves helyszíneit. Szinte kötelezőnek számított a Párizs-Turin-Firenze-Róma-Nápoly-Velence-Bécs-Rajnavidék-Németalföld útvonal bejárása, de természetesen lehetséges volt az utazó érdeklődésének megfelelően kitérők beiktatása is.

<http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2007-11-mt-Eles-Iskolan>

⁹⁹ Lengyel Márton: A turizmus általános elmélete, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest, 2002, 10. p.

kereskedők használtak: a bér-és postakocsikat, fogadókat, menedékházakat, panziókat, valamint a hitellevelet és a váltót.

1841 mérföldkövet jelentett az utazás történetében. Ez évben Thomas Cook egy 570 fős társaságnak 1 shillingért kirándulást szervezett Leicesterből Loughboroughba. A jegyek beszerzését, a szervezést és az út lebonyolítását Cook vállalta magára. A siker olyan nagy volt, hogy következő évben a kirándulást megismételte, sőt tevékenységi köret kiterjesztve szállodai foglalásokat intézett, később útikalauzokat adott ki, a kontinensre és a távoli Egyiptomba is szervezett utakat.

Cook csoportos útjaival megteremtette a szervezett utazás alapját. Az egyre nagyobb méreteket öltő utazási szándék megvalósításának több feltétele is volt: egyik a közlekedés, főként a vasút rohamos fejlődése a 19. század folyamán. Az utazás széleskörű elterjedésének azonban a munkavégzéstől és egyéb kötelezettségektől mentes idő, a szabadidő, és a szabadon elkölthető jövedelemfelesleg is elengedhetetlen feltétele volt. A 19. század második felében a gyors gazdasági gyarapodásnak és a társadalmi változásoknak köszönhetően egyre szélesebb rétegek rendelkeztek mindkettővel. A „leisure for pleasure” utazások, a turistáskodás, a nyaralás szokása az arisztokrácia és a birtokos nemesség után immár a jómódú polgárság körében is hódított.

3.3. Az ipari forradalom hatásai az európai turizmusra

A 18. század vége felé kibontakozó ipari forradalom olyan változásokat hozott először Anglia, majd fokozatosan a többi fejlett nyugat-európai ország gazdasági és társadalmi életében, melyek megteremtették a modern turizmus alapjait. Az ipar fejlődése egyrészt a lakosság számának növekedését, majd társadalmi struktúrájának átalakulását vonta maga után. A gazdasági változások alapjaiban változtatták meg a korabeli tradicionális társadalmi viszonyokat. Az ipar növekedési üteme a 19. században már Angliában megelőzte a mezőgazdaságét, s vonzó béreivel hatalmas tömegeket csábított el az agrárágazatból.

Különösen a 18. század végén és a 19. század első felében nőtt meg leginkább az ipari foglalkoztatottak száma, és ekkor csökkent drámai módon az agrárágazat munkaerő nagysága.

	1700	1760	1840
<i>Iparban</i>			
Anglia	18,5	23,8	47,3
Európa	12,6	16,9	25,3
<i>Mezőgazdaságban</i>			
Anglia	61,2	52,8	28,6
Európa	72	66,2	54,9

24. sz. ábra: A brit és az európai férfimunkaerő foglalkoztatási szerkezete ágazatok szerint
százalékban (1700-1840)¹⁰⁰

Az ágazatot, foglalkozást váltott emberek döntő többsége a városba költözött. Szinte az egész kontinensen megfigyelhető jelenség ekkor, hogy az urbánus populáció gyorsabban növekedett, mint a falusi. A század közepén csak Anglia volt az az ország, ahol a városi népesség már meghaladta a vidékét, de gyors követőkre talált Hollandiában, Itáliában, Belgiumban, ahol a 19. század végére érte el a társadalom ezt az állapotot.

Magyarországon az ipari forradalomra jellemző dinamizmus csak az I. világháború előtti évekre alakította át a gazdaság és társadalom szerkezetét. Az agrárgazdaság túlsúlya tehát csökkenőben, de még mindig messze elmarad Angliától, sőt az európai átlagtól is.

„A nemzeti jövedelmek alakulásában is követhető a változás. A 18. század végén még a nemzeti jövedelem egyharmadát, 1851-ben már csak 20%-át adja Angliában a mezőgazdaság. A kiegyezés körüli években a magyar nemzeti jövedelem mintegy 80%-át a mezőgazdaság állította elő.”¹⁰¹

Az új társadalmi szektorok közül Angliában a turizmusra különösen kettő volt nagy hatással. Az egyik a városi lakosság (döntően az észak és közép-angliai ipari körzetekben), amely a gyorsan népszerűvé váló vonatkirándulások fő közönsége. A másik a pénztőke tulajdonosai és közvetítői, akik a földhöz már nem kötődve gazdagságukkal a távolabbi külföldi utazások főszereplőivé válnak, mielőtt a közlekedési lehetőségek megengedik azt.

¹⁰⁰ CRAFTS, N. F. R.: The Industrial Revolution: Economic Growth in Britain 1700-1860. In: New Dictions in Economic and Social History. London, 1989. 70. p.

¹⁰¹ Berend T. Iván – Ránki György: A magyar gazdaság száz éve, Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 79. p.

A vizsgált korszak egyik fontos jellemzője a közlekedési technika forradalma: James Watt gőzgépe (1778), majd követi a gőzhajó és gőzmozdony létrehozása (Fulton 1807, ill. Stephenson 1817). Az első vasútvonal 1825-ben Stockton és Darlington között épült meg, ezt követte a Liverpool és Manchester közötti 1830-ban. A vasút hamarosan behálózta Angliát. Először az iparvidéket, majd összeköttetést teremtett a tengerparti üdülőhelyekkel. 1838-ban nyitották meg a London – Birmingham vonalat, majd ezt bővítették 1840-ben Liverpoolig. Ezzel a fővárost a legnagyobb tengeri kikötővel kapcsolták össze. 1843-ban Londonból már a tengerparti Bristolt is el lehetett érni vasúton, s hamarosan bekapcsolták Southampton, Brightont és Dover is a vasúti rendszerbe. A fejlesztés két évtizedében a nagyobb területek közül lényegében csak Délnyugat-Anglia és közép Wales maradt ki.

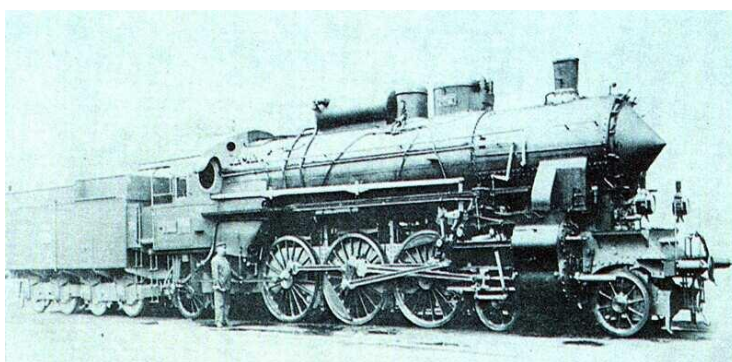
A siker hatására a kontinensen is gyorsan szaporodtak a vasútvonalak. 1832-ben Franciaországban megnyitottak egy 56 km-es vonalat St. Etienne és Lyon között. 1835-ben épült az első vonal Németországban 6 kilométeres hosszúságban Nürnberg és Fürth között. 1837-ben Oroszországban is megjelent a vasút, igaz hogy csak a cárszemélyes használatára Szentpétervár és a Cárszkoje Szeloban található nyári lak között.

4. A turizmus jellemzői a dualizmus kori Magyarországon

A mai értelemben vett turizmusról nyilvánvalóan a korszakban nem beszélhetünk, de már elindult az a fejlődés, ami Európa többi országára is jellemző volt. A társadalom rétegeinek változása mindig is hatással volt a turizmusra, hiszen az anyagi lehetőségek – diszkrecionális jövedelem – alapjaiban határozza meg mai napig azt, ki utazik és ki nem. Nem volt ez másképp a 19. században sem. Sőt! Abban az időben elsősorban a nemesség engedhette meg magának azt, hogy utazzon és a társadalmi változások hozták magukkal azt a tendenciát, mely alapján egyre szélesebb rétegek tudtak a turizmusba Magyarországon is bekapcsolódni. Az utazás elengedhetetlen feltétele volt a közlekedési lehetőségek biztosítása.

4.1. Vasúti közlekedés Magyarországon

1844-ben Pozsonyban döntött az országgyűlés a Buda – Fiume közötti vasútvonal megépítéséről. Végül 1846-ra megépült a Pest és Vác közötti gőzvasút megépítése (49,5 km), mely a forradalomig 161 kilométer hosszúságúra bővült. Látható, hogy az ilyen jellegű technikai vívmányok bevezetésével a kontinentális országok igyekeztek hátrányaikat csökkenteni. „A kiépített vasútvonalak hossza Európában 1845-ben 13 ezer, 1865-ben 120 ezer, 1885-ben pedig 300 ezer kilométer. Az Osztrák-Magyar Monarchia ez utóbbi évben az előkelő ötödik helyen áll 36 ezer kilométerrel.”¹⁰²

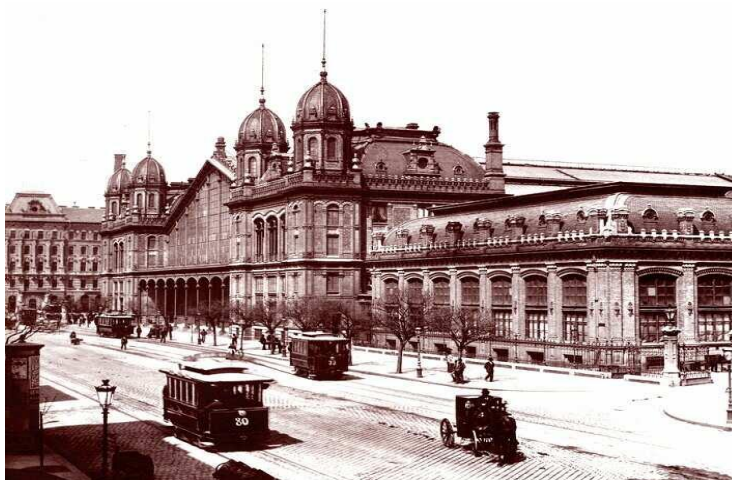

25. sz. ábra: MÁVAG gőzmozdony, 1911.¹⁰³

¹⁰² Lengyel Márton: A turizmus általános elmélete, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest, 2002, 14. p.

¹⁰³ Fehér Katalin (szerk.): Pannon Enciklopédia. Magyar ipar- és technikatörténet., Kertek 2000, Budapest, 1999, 304. p.

1868-ban megalakul a Magyar Állam Vasutak (MÁV), ezután állami-magán vegyes rendszerben működtek a magyarországi vonalak. 1873-ban elkészül a Budapest-Fiume összeköttetését biztosító „déli vasút” és a Budapest-Brassó közötti „keleti vasút”. Ugyanebben az évben jelentős eseménynek számított a hazai gőzmozdony gyártás megindulása, valamint az ország keleti és nyugati fele közötti kapcsolatot jelentősen könnyítette a főváros déli (1877) és északi (1896) összekötő vasúti híd megépítése. Ezekben az években épültek meg az országos jelentőségű központi pályaudvarok, a budapesti Déli (1861), a Nyugati (1876) és a Keleti (1884).

26. sz. ábra: A Nyugati pályaudvar 1896-ban¹⁰⁴

A legnagyobb fejlődés Baross Gábor (1848 – 1892) minisztersége alatt következett be, aki hihetetlenül sokat tett a magyarországi közlekedés és kereskedelem fellendítéséért. Az egységesülés érdekében államosította a vasutak nagy részét, bevezette a zónadíjszabást, miáltal az addig meglehetősen drága utazás olcsóbbá és ez által a tömegek számára is elérhetővé vált.¹⁰⁵

A magyarországi vasútsűrűség közép- és kelet-európai mértékkel mérve különösen fejlett volt. A századforduló idején 100km²-re közel 5 km, 100 ezerlakosra 87 km vasút jutott, ami nagyjából megegyezett az osztrák – cseh területek szintjével, jóval meghaladva az egyéb kelet – délkelet-európai fejlettséget, s közel állt a nyugat-európai szinthez.

¹⁰⁴ Mesterházi Lajos: Budapest Anno, Corvina, Budapest, 1996, 86. kép.

¹⁰⁵ Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 312. p.

Év	A vasútvonalak hossza km-ben	100 km ² -re jutó vasútvonal km-ben
1846	35	0,0
1850	222	0,1
1867	2.285	0,8
1873	6.253	1,9
1890	11.246	3,4
1900	17.108	5,2
1913	22.084	6,8

27. sz. ábra: A vasutak fejlődése Magyarországon¹⁰⁶

Ezek legmeghatározóbb elemei a közlekedési feltételek megteremtése az ipari forradalom vívmányai alapján, ill. a társadalom tehetős rétegének korabeli utazási szokásain alapulnak. Ez igaz mind Európa fejlettebbnek számító nyugati országaira nézve és látszik az is, hogy Magyarország a vasutak tekintetében meghaladja az elmaradottabb keleti térségeket.

4.2. Közúti és vízi közlekedés, repülés

A közúti forgalom fejlődésében jelentős szerepet játszott gépkocsik elterjedése, melyben két magyar szakembernek Bánki Donátnak és Csonka Jánosnak a szabadalma a porlasztó (karburátor) feltalálása is hozzájárult. További fontos műszaki alkotások is a nevükhöz fűződnek, Csonka János később gépkocsi-gyártással és tervezéssel is foglalkozott. Az ő alkotása az első magyar gépkocsi 1905-ben. Az első Benz gyártmányú személygépkocsi azonban már 1895-ben megjelent Budapest utcáin.

28. sz. ábra: Postakocsi és autó találkozása a 20. század elején¹⁰⁷

¹⁰⁶ Berend T. Iván – Ránki György: A magyar gazdaság száz éve, Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 35. old.

¹⁰⁷ Képeslap, Postai és Távközlési Múzeumi Alapítvány

Noha 1899-ben megalakult a Királyi Magyar Automobil Club (KMAC), a járművek száma lassan gyarapodott, vásárlásukat csak a leggazdagabbak engedhették meg maguknak. Amikor 1910-ben életbe lépett az első KRESZ, még csupán 570 futott belőlük az egész országban, de 1913-ban Budapesten már 175 bérautó (taxi) szállít utasokat. A főváros lakossága 1912-ben látott először autóbust (társasgépkocsi), amikor is egy londoni jármű látogatott ide 15 évvel az ottani buszközlekedés megindulása után. Igaz, 1915-ben már Budapestnek is van rendszeres városi járata.¹⁰⁸

29. sz. ábra: Az első autóbusz az Andrassy úton, 1914¹⁰⁹

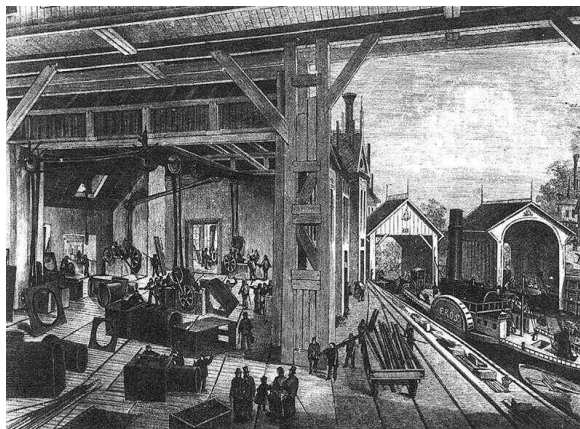
Az új járművek jó minőségű utakat igényeltek. Az országúti hálózat igen sanyarú középkori állapotokat tükröztek a 19. század közepéig. Jórészt a postakocsi útvonalakt lehetett használni, illetve a hegy-, és dombvidéki utakat. Az Alföld sáros útjai csak nyáron a szárazságban és téli fagyok idején voltak járhatóak. A vasút elterjedésével sikerült az úthálózat állapotán javítani, hiszen a közúzalékot nagyobb távolságra ezzel szállították. A vasút terjedésével visszaszorult a postakocsi, de végleg csak 1914-ben szűnt meg. A kiegyezés után ütemesen haladó útépités eredményeként 1900-ban az állami utak hossza 8004 km, a törvényhatóságiaké 32 506 km, a községieké 31 969 km volt. Ezek a számok nem sokat változtak a világháború kitöréséig. Általában véve elmondható, hogy a magyarországi úthálózat fejlettsége és minősége korszakunkban mindvégig elmaradt a vasutakéhoz viszonyítva.¹¹⁰

¹⁰⁸ Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 315. p.

¹⁰⁹ Mesterházi Lajos: Budapest Anno, Corvina, Budapest, 1996, 97. kép.

¹¹⁰ Tomka Emil: Technikai fejlődésünk története 1867-1927, Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1929, 386-396. p.

A vasút elterjedésével párhuzamosan kezdődött meg a modern hajózás megteremtése is. Az Első Dunagőzhajózási Társaság I. Ferenc király nevét viselő hajója 1830-ban tett próbautat Pest és Bécs között, a következő esztendőől pedig rendszeressé vált a járat. A működtető társaság építette 1835-ben az óbudai hajógyárat és téli kikötőt.

30. ábra: Az óbudai hajógyár a 19. század végén¹¹¹

A kivirágzó Balaton-kultuszhoz kapcsolódva hangsúlyosan nemzeti üggyé vált a balatoni hajózás. A Kisfaludy Sándorról elnevezett gőzöst 1846 szeptemberében Balatonfüreden bocsátották vízre. Egy év múlva Szolnok és Szeged között a Tiszán is megindult a gőzhajózás.¹¹²

A fejlődés eleinte mérsékelt ütemben zajlott, a kiegyezés előtti Magyarországon 135 gőzhajó és 523 uszály látta el a vízi forgalmat. Ezt követően a hajózás rendkívüli fejlődésnek indult. A víziutak fejlesztése, állandó és kiterjedt folyamszabályozási munkák nyomán az első világháború éveire 3,5 ezer km hosszúságú gőzhajóval hajózható víziút állt rendelkezésre az országban. A Dunagőzhajózási Társaság hajóparkjának állandó bővülése, majd a nyolcvanas években a Magyar Államvasutak hajózási vállalatának létrehozása, s az utóbbinak 1894-ben Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. néven történő önállósulása a folyami hajózásgyors fejlődését eredményezte. Az első világháború éveire 338 gőzhajó és 1500 uszály bonyolította le a forgalmat.¹¹³ A kiegyezést követően kezdődött meg a magyar tengerhajózás kiépítése is.

¹¹¹ Fehér Katalin. (szerk.): Pannon Enciklopédia. Magyar ipar- és technikatörténet, Kertek 2000, Budapest, 1999, 235. p.

¹¹² Tomka Emil: Technikai fejlődésünk története 1867-1927, Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1929, 180-210. p.

¹¹³ Berend T. Iván – Ránki György: A magyar gazdaság száz éve, Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 36. p.

Korszakunk végén – ahogy mondani szokás – az ember megvalósította egyik régi álmát, a repülést. A fejlődés nagyon gyors léptékű volt. 1902-ben már létezik a Magyar Aero Club és van szaklapja is, az Aeronauta, azonban az első szenzációs bemutatóra egyelőre várni kellett. Louis Bleriot, aki elsőnek repülte át a La Manche csatornát, gépével 1909. október 17-én Budapestre látogatott és a Rákos-mezőn sikeresen felszállt. Még ugyanebben az évben emelkedett a levegőbe Adorján János alkotása a „Libelle”, az első magyar tervezésű és építésű sárkány- és motoros gép, 1910. májusában pedig lezajlott az első budapesti nemzetközi repülőverseny. A megnyíló magyar pilótaiskolából kikerülők részvételével 1912-ben rendeztek először nemzetközi repülőversenyt. Mindemellett elmondható, hogy a repülés elsősorban az újdonságot, különöséget kedvelő arisztokraták, vállalkozó szellemű mérnökök körében vált divattá. Rendszeres repülő személyszállítás és postaszolgálat csak a világháború befejezése után kezdődött Magyarországon.¹¹⁴

4.3. Gyógyhelyek, a Balaton és a „falusi turizmus”

„Az új utas tömegeket a kifejlődő kapitalizmus meggazdagodó polgársága adja” – írta Gyömrei Sándor, aki az 1850–1914 közötti korszakot a polgári utazások korának nevezte.¹¹⁵ Ennek az új, a vagyonosok szélesedő körében meghonosodó divatnak meghatározó helyszínei a fürdők és a hegyvidék: a nyaralás a víz mellett és a hegyekben.

„1903. július 27-én [...] senki sem volt Budapesten, mindenki elutazott. [...] Bandukolva a belváros uccáin, megállapíthattam, hogy egész uccasorokon végig nincsen egyetlen ablak, melynek ne volna lebecsátva a redőnye és mindenütt [...] szinte ásitott a boldog békeévek holszezonja. Ha ebben az időben azt mondtam volna valakinek, hogy Budapesten is el lehet tölteni a nyarat, sőt vidéki embernek vagy külföldinek érdemes eljönni Budapestre, a szemem közé nevettek volna. Városban tölteni a nyarat képtelen gondolatnak tetszett, mert a városban lakás a városi életet is jelentette” – írta *Az Utazás* lapjain némi túlzással egy névtelen levélíró.¹¹⁶ De nemcsak

¹¹⁴ Tomka Emil: Technikai fejlődésünk története 1867-1927, Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1929, 819-828. p.

¹¹⁵ Gyömrei Sándor: Az utazási kedv története, Budapest, Gergely R., 1934, 130. p.

¹¹⁶ A nyaralásról. *Az Utazás* 1936. június–szeptember, 2. *Az Utazás* – Idegenforgalmi és városfejlesztési közlöny 1929–1938. között megjelenő szaklapban a cikkek íróinak nevét a legritkább esetekben tüntették fel. Az apróbb információknak, reklám célokat szolgáló cikkeknek címe sem volt. Az oldalszámok 1930-tól nem mindig láthatók.

Budapest tűnt üresnek. A vidéki városok tehetőse polgárai is kiköltöztek a természetbe: „fürdőzni”. Ennek a szónak a 19. századi tartalma sokkal összetettebb, mint amit ma értünk alatta: „magában foglalta a fölfrissülést, a testedzést, az arra rászoruló gyógyulását és nem utolsósorban a szabadidő kellemes eltöltését, a pihenést, szórakozást, sőt a nyaralást is.”¹¹⁷ A korszak gyógyvízre épülő leghíresebb magyar fürdőhelyei Pöstyén, Trencsénteplic, Bártfa, Buziás, Szliacs, Herkulesfürdő, Tusnád, Borszék, Parád, Harkány voltak.¹¹⁸ A magyar fürdőknek komoly konkurenciát jelentettek a Monarchia híres és felkapott fürdőhelyei: főleg Karlsbad, Marienbad, a császári fürdőhely Bad-Ischl vagy Rohitz Szlovéniában. A magyar orvosok, köztük a fürdőorvosok, s a fürdőegyletek egyik feladatává vált a hazai vizek propagálása. Boleman István Magyar Fürdők és Ásványvizek című könyvét ingyen juttattak el a házi orvosoknak, és lefordították németre és franciára, hogy a külföldet is megismertessék a magyar gyógyulási lehetőségekkel. A vasúthálózat kiépülése nagyban elősegítette a gyógyhelyek kényelmes megközelítését és ezáltal ismertebbé válását is. A szolgáltatás színvonala az egyes fürdőhelyeken különböző volt, de általánosan megállapítható, hogy a híres Monarchia-beli fürdőkét sajnos nem érte el.

A nyaralás másik kedvelt és a korszakban egyre nagyobb népszerűségnek örvendő helyszíne a Balaton volt, mely egyben a hazai falusi turizmus kialakulásának is igencsak kedvezett.

A magyar falusi turizmus fejlődését dr. Kovács Dezső öt fontosabb szakaszra bontja a 19 – 20. században, a II. világháború kitöréséig. Az első a fürdőhelyi turizmus, mely közel két évszázados hagyományra tekint vissza. Természetesen akkoriban csak a szűk elit nemesi réteg élhetett ezzel a lehetőséggel.

A második a reformkorban nagy lendületet kapott balatoni turizmus, mely elsősorban a természeti szépséget és romantikát hangsúlyozta, nem pedig a ma oly divatos balatoni fürdözést. Ebben a korszakban inkább a figyelemfelkeltés volt a cél, valamint a balatoni hajózás beindítása, melynek lelkes úttörője Széchenyi István volt., aki „A balatoni gőzhajózás” c. röpiratában nemcsak a gazdasági előnyöket sorolta fel, de a modernkori értelemben vett fürdőkultúra lényegét is megfogalmazta, a tó szépségére utalva: „A munkafáradt ember, ha a Balaton víztükrét meglátja, új életkedvet érez ereiben csörgedezni.”. Kétségtelen, hogy az itteni falvak lakói e történeti korszakban, de még

¹¹⁷Kósa László: Fürdőélet a Monarchiában, Holnap Kiadó Kft., Budapest, 1999, 5. p.

¹¹⁸Kósa László: Fürdőélet a Monarchiában, Holnap Kiadó Kft., Budapest, 1999, 5. p.

később is jórészt „csak” éltek a tóból, halásztak, felhasználták a nádat házaikhoz, fürödni viszont alig fürödtek benne. Igen jól példázza ezt Jankó János 1902-ben írt sorai a balatoni halászléről: „...szereti a halat, a halászatot, de nem a vizet. Nem fél tőle, csak respectálja.A nyári forróságban élvezi tükrét, gyönyörködik benne, de fürödni nem kívánczik és tíz halász közül kilenc sohasem is fürdött benne.” szolgál.”¹¹⁹

A harmadik korszak a „dualizmus kori” fürdőkultúra”, vagy más néven a „második Balaton kultusz”. Ezt a korszakot dr. Kanyar József két nagyobb szakaszra bontja. Az első korszakot az 1858-ban megkezdett és a déli tópart stabilizálásához vezető vasúti pályatöltési és építési munkálatok jelentették. Az 1861-ben megindított Déli-vasút építés, a vásártartási jog és mezővárosi rang megszerzése Siófok számára, valamint a Végh Ignác-féle 12 éves fürdőbérlet i szerződés megkötése elősegítette a balatoni fürdő kultúra fejlődését. Siófokon 1867 és 1881 között a júliusi hétvégeken 202-263 vendégről írnak a korabeli újságok. 1890-ben pedig már 1056-ról. Írnak persze a drágaságról is, mivel már 10-20 Ft-ot is elkértek egy földes padlójú kis szobáért.¹²⁰

A második szakaszt a századforduló előtti évtizedben a tóban fürdés divatja, valamint a különböző társadalmi szervezetek, egyesületek megjelenése jellemzi. Ilyen volt például a Balatonszentgyörgyi Társaskör (1895), vagy a Balatonföldvári Fürdőtelepesek Egyesülete (1898). A balatoni települések sokaságából már ekkor is két település emelkedik ki, az északi parton Balatonfüred, a déli parton Siófok, melyek már ekkor versengtek egymással. A fürdőtelepek megjelenése, fejlesztése serkentette a magánszálláshely kiadást is. A déli part településein 1890-93 között a statisztikai adatok szerint 3294 fürdővendég 230 kiadó szobát tudott igénybe venni. 1907-ben a fürdővendégek száma ötszörösére (14000 – 16800 fő), a kiadott szobák a tízszeresére növekedtek (2780 szoba).¹²¹

A trianoni békekötés után Magyarország számos ismert gyógyfürdője, hagyományos - tengerparti és magashegységi - üdülőhelyei kerültek az utódállamok kezébe. Nem csoda hát, hogy a falusi idill, a romlatlanság, a hagyományokhoz való visszatérés igénye olyan nagymértékű lett Ezt segítette elő a „Gyöngyösbokréta” mozgalom, melyet dr. Kovács

¹¹⁹ Kanyar József: A Dél-balatoni fürdőkultúra kialakulásának történeti korszaka Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 1978/9, Kaposvár, 158. p.

¹²⁰ Kanyar József: A Dél-balatoni fürdőkultúra kialakulásának történeti korszaka Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 1978/9, Kaposvár, 158. p.

¹²¹ Kanyar József: A Dél-balatoni fürdőkultúra kialakulásának történeti korszaka Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 1978/9, Kaposvár, 165. p.

Dezső a falusi turizmus negyedik korszakaként jelöl. A mozgalom szellemi, kulturális eredetű, a vidék néphagyományait kívánták színpadra állítani. Budapesten 1931 – 44 között minden év augusztus 20-án paraszti táncsoportokat, ének- és játékbemutatókat nézhettek meg az érdeklődők. Újvári Ferenc a bokréta mozgalomnak három fontos hatást tulajdonított. Ezek a hagyományőrzés, a gazdasági, valamint a kulturális szempont. A hagyományőrzés és a „Gyöngyösbokréta” több településre jelentős idegenforgalmi hatást gyakorolt, például a Galga menti Boldogon, ahol Mezőkövesd és Kalocsa után 1935-ben idegenforgalmi vendégházat alapítottak.

A falusi turizmus ötödik történeti szakasza a falusi üdülést szervező mozgalom az Országos Magyar Weekend Egyesület 1929-ben történő megszervezéséhez köthető. Ezt a szervezetet 1936-ban Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség (OMVESZ) néven szervezték újjá. Elsődleges célkitűzése a hazai üdültetés fejlesztése volt. Az egyesület célkitűzéseit Klebersberg Kunó kultuszminiszter elé terjesztették, aki felismerve az ebben rejlő lehetőségeket még a díszelnöki címet is felvállalta. Az OMVESZ céljai nem különböztek hetven évvel ezelőtt sem a mai falusi turizmus céljaitól, mégpedig hogy a turisztikai bevételek egy része falusi szálláshelyeken realizálódjanak. Ennek érdekében éltek az akkori marketing lehetőségekkel, kiadványokat, irodalmi műveket adtak ki, plakátokat készítettek, melyek a hazai nyaralást, hétvégi üdülést propagálták. De nemcsak ebben merült ki az egyesület tevékenysége, hanem javasolták a hivatalokban a hétvégi szünet elrendelését, melyet a legtöbb közhivatalban be is vezettek.

Működésével az egyesület példát mutatott a mai kornak is, hogy kell a falusi turizmust szervezni, miért fontos, a belföldi turizmus, azon belül is a falusi turizmus.

A Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság 1934-ben kiadott „A falusi vendéglátás mestersége” kiadványból: „Mindenki teljesítse hazafias kötelességét! Hazafias kötelesség, hogy itthon nyaraljunk! Elvész reánk, magyarokra nézve minden fillér, amit e címen idegenben költünk el. Azonban nemcsak az itthon nyaralás hazafias kötelesség, hanem az is, hogy az itthon nyaralóknak kényelmet, rendes ellátást és általában olyan feltételeket biztosítsunk, amelyek a kellemes nyaralásnak, pihenésnek elengedhetetlen kellékei.”

A Balatont egyébiránt még a reformkor hozta divatba, Füred központtal. Rajta kívül az északi parton csak Balatonalmádiban alakult ki számottevő fürdőélet. A vendégkört a közeli Veszprém köztisztviselői, középpolgársága adta. Balatonalmádi vendégforgalmi

infrastruktúrája fejletlen volt, és hiába alakult meg 1882-ben az Almádi Fürdő Részvénytársaság, nem volt elegendő tőkéje a fejlesztésre.¹²² A Balaton turizmusa csak a 19. század utolsó évtizedében, a déli parton indult látványos fejlődésnek.

Ebben kétségkívül nagy szerepet játszott a Buda – Trieszt vasút, mely a Balaton menti települések kényelmes elérhetőségét biztosította, de ez önmagában meg nem lett volna elegendő. A sikerhez a balatoni nyaralás iránt elkötelezett személyek, a helyi közigazgatás vezetői, befolyásos személyiségei, orvosok, nagybirtokosok, mérnökök lelkes propaganda- és szervező munkája kellett. Fejlesztették a települések infrastruktúráját, szépítettek a falu, a táj arculatát, a parasztházakat alkalmassá tették a vendégek fogadására. Jelentős lépés volt a községek szabad területeinek felparcellázása, ahol a meginduló villaépítkezés nyomán fürdőtelepek alakultak ki. Az új telepeken az egyre népesebb vendégkör megalapította saját egyesületeit, lehetőséget teremtve érdekeik védelmére, és felvállaltak a fürdőbizottságok támogatását valamint a balatoni nyaralás propagálását is.

A fürdőegyesületek mögött 1904-től ott állt a Balatoni Szövetség, melynek fő feladatai közé tartozott a fürdőtelepek összefogása, idegenforgalmuk emelése, a Balaton egész partvidékének felvirágoztatása és propagálása. Figyelmük kiterjedt a közlekedés javítására éppúgy, mint az „öslakosok” és nyaralótulajdonosok közti, az eltérő életmódból fakadó nézeteltérések minimalizálására.¹²³ A balatoni nyaralásnál kezdetben nem a fürdés dominált, hanem a napsütés, a levegő, a táj szépsége, a séta, kirándulás, sport és természetesen a társasági élet. A fürdés szokását úgy igyekeztek népszerűsíteni, hogy a víznek gyógyhatást tulajdonítottak.¹²⁴ Ez az elképzelés még a két világháború közötti években is tartotta magát.

¹²² Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában*, Holnap Kiadó Kft., Budapest, 1999, 15. p.

¹²³ Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában*, Holnap Kiadó Kft., Budapest, 1999, 50. p.

¹²⁴ „Balaton: Das Ungarische Meer” Nach den neuesten Forschungen ist das Wasser Radioaktiv und ein Kuraufenthalt am Balaton bürget für die Erholung nach schweren Krankheiten. Besonders bei Blutarmut, Appetitlosigkeit, bei Neigung zu Rachitis und Skrofulose, bei nervösen Verdauungs- und Herzstörungen, bei Nervenerschöpfung und Verfettungsgefahr ist der Balaton zu empfehlen. Der Wellenschlag am Südstrand kräftigt und erfrischt.” *Ungarischer Fremdenverkehrskurir* II. 13–14, 5. Juni 1938, 4. – Ugyanez a gondolat már 1931-ben is megjelent *Az Utazás* Siófokról szóló cikkében. A tartalmi azonosságokat nem tekinthetjük véletlennek. „A Balaton vize gyógyforrásokban teli. Fiaatosan, izmosítóan, felfrissítően hat. Neves orvostanárok véleménye szerint felülmúlja a tengeri fürdők hatását, amellet, hogy itt nem jelennek meg a zord szelek, melyek sokszor rideggé teszik az északtengeri fürdőket és a Balaton mentes azoktól a kellemetlenségektől, melyeket a túl nagy forróság okoznak a délen fekvő tengerek partján. A gyógyforrásokon kívül az izomzatot, idegeket felfrissítő hullámverés, a fokozott anyagszere, a tiszta, pormentes levegő és a nap sugarai azok a további gyógytényezők, melyek folytan itt sok ideges, gyenge, étvágytalanságban szenvedő, légzési zavarokkal küzdő gyermek és felnőtt teljes gyógyulást talált.” *Az Utazás* 1931. 10. (oldalszám nem látható.)

4.4. Tengerparti nyaralások

A korszakban a vízparti tiszta levegőt és nyugalmat, majd a fürdözést kedvelők másik célpontja a tengerparti üdülőhelyek voltak. Hosszabb tartózkodásra az európai arisztokrácia, a nagypolgárság, de mindenképpen a tehetősebb rétegek kerestek fel Ostende, Sheveningen fővenyeit, a francia Riviera híres fürdőhelyeit. Bár ezeken a nyaralóhelyeken is megfordultak magyar vendégek, a tengeri fürdőre utazás célpontja a magyarok számára a közelebb fekvő Adria volt. A Monarchia első számú tengeri fürdőjének, Abbáziának felemelkedése 1881-ben vette kezdetét. A jelentéktelen, kicsiny halászfalu a századfordulóra a gazdasági és politikai elit és a „mondén” világ kedvelt nyaralóhelyévé vált.

Abbázia¹²⁵ – neve egy 1773-ban szekularizált kolostorból ered – a 19. század folyamán a fiumei társaság kedvelt kirándulóhelyéből „adriai Bad Ischl”-lé fejlődött. Ehhez az is hozzájárult, hogy a világ első gégeszeti tanszékének alapítója, Leopold Schrötter von Kristelli lovag felfedezte az abbáziai levegő erős aeroszol koncentrációját, aminek révén egyszerre volt adott a tengerparti gyógyüdülőhely és a nagyvilági üdülés lehetősége.¹²⁶ A Vojak lábánál fekvő egykori halászfalu különösen télen volt kiváló uticél, mivel ilyenkor itt a hőmérséklet megegyezett a nizzaival, bár Abbáziában nyáron sincs tikkasztó hőség.

¹²⁵ Opatija (magyarul *Abbázia*, németül és olaszul *Abbazia*) város Horvátországban Primorsko-Goranska megyében Fiumétól 8 km-re nyugatra az Isztriai-félsziget északkeleti részén a Kvarner-öböl partján az Učka-hegység lábánál fekszik. A 15. században bencések alapítottak itt kolostort. A 19. századig lakatlan vidékre először fiumei kereskedők kezdtek építkezni a kolostor köré. Fiume kikötőjének kiépülésével üdülőterületté fejlődött, 1884-ben a vasút kiépülésével hatalmas nyüzsgő üdülőhellyé vált. 1907-re Karlsbad után a Monarchia második legnagyobb üdülőhelye lett, ahol több neves személyiség, köztük I. Ferenc József és több király és művész is megfordult. <http://www.opatijainfo.hu/tortenelem>

¹²⁶ Sixtus von Reden, Alexander: *Az Osztrák-Magyar Monarchia. Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig*, Széchenyi Kiadó/Druckhaus Nonntal Bücherdienst Budapest/Salzburg, 1989, 183. p.

31. sz. ábra: Fürdőzők Abbáziában, 1898¹²⁷

Az isztriai keleti tengerpart előkelő üdülőhelyeinek tulajdonképpen atyja Friedrich Schüller, az akkor magánkézben lévő Déli Vasúttársaság igazgatója, egyben a modern idegenforgalom megteremtője volt. Felismerte, hogy hosszabb távon a jövő utazói nem érik be a puszta helyváltoztatással, a nyaralóhelyeken ezért a vendégeknek legalább annyi kényelmet kell nyújtani, mint amennyit otthon megszokott. Ebből a megfontolásból épültek meg a Déli vasúttársaság szállodái a Dolomitokban, Semmeringen, vagy éppen Abbáziában. Az abbáziai szállodát Quarnerónak hívták, tíz hónap alatt épült fel, 1884-ben nyílt meg. A luxushotelhez fürdő is tartozott, külön női és férfi részleggel, ahogyan az akkori kor szokása ezt megkövetelte.¹²⁸

Egyre jobban bővült a kúrák, fürdőzési lehetőségek és egyéb kellemetességek választéka. A szabadtéri strandok mellett fűtött fürdőház is nyílt édes- és tengervíz medencékkel, átadtak egy vízgyógyászati intézetet, tej-, kefir-, ásványvíz- és szőlőkúrára alkalmas létesítmények kezdték meg működésüket. Szórakozási lehetőségekben sem volt hiány, hiszen az autós túráktól a női pisztolylövészetten át egészen a műrepülő bemutatókig számos program várta az itt pihenőket.

¹²⁷ Gerő András – Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke (szerk.): Volt egyszer egy Magyarország. A századvég és a századelő világa, Balassi Kiadó – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996, 103. kép.

¹²⁸ Sixtus von Reden, Alexander: Az Osztrák-Magyar Monarchia. Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig, Széchenyi Kiadó/Druckhaus Nonntal Bucherdienst Budapest/Salzburg, 1989, 185. p.

Az idegenforgalmi központok fejlődése már akkor is szorosan összekapcsolódott az oda látogató prominens személyekhez. E tekintetben Abbázia valóságos császári és királyi üdülőhely volt. Nemcsak számos főherceg és főhercegnő – köztük a trónörökös pár Rudolf és Stefánia – választotta kedvenc üdülőhelyül Abbáziát, hanem a német, román, svéd, luxemburgi uralkodók is, akik egyúttal jelentős összegeket is befektettek az isztriai luxus fürdőhelyen. I. Károly román király például számtalan sétányt és kiránduló utat építtetett. A tengerpart hasznosításával a turizmus és hozzá kapcsolódó „szabadidő-ipar” a magyar mezőgazdaság és cseh nehézipar mellett a népgazdaság harmadik tartóoszlopa lett. Abbáziában az üdülővendégek között 1910 körül már harmadik helyen álltak az Észak- és Közép-Németországból, valamint Skandináviából érkező látogatók, amihez már propagandatevékenységre is szükség volt. Az 1910. évi bécsi vadászati kiállítás, és az 1913. évi ugyanott megrendezett Adria-kiállítás feltétlenül „public relations” rendezvénynek számított, függetlenül attól, hogy az első idegenforgalmi plakátokat neves művészek alkották.¹²⁹

Abbázia volt a legtöbb Adria-parti üdülőhely számára a példakép. Addig teljesen kihasználatlan vidékek és szigetek idegenforgalmi területekké alakulva hasznos részei lettek az új iparágnak. A kevésbé tehetős emberek például a kedvező fekvésű és fővenyes parttal bíró Cirkvenicát keresték fel. Annak ellenére, hogy a fürdőhely fejlesztését Habsburg József főherceg is erősen támogatta, népszerűsége nem vetekedhetett Abbáziáéval.¹³⁰ (Ezt a két felkapott nyaralóhelyet a két világháború között a kiutazási nehézségek ellenére is hirdette Az *Utazás* valamennyi száma.)

Itt tegyünk említést arról a családról, amelyik megteremtette a montenegrói turizmus alapjait. Az idegenforgalom egyik hazai úttörője Magyar Antal nyugalmazott huszárkapitány (Budapest, 1857. március 24.–Dubrovnik, 1909. június 16.).¹³¹

¹²⁹ Sixtus von Reden, Alexander: Az Osztrák-Magyar Monarchia. Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig, Széchenyi Kiadó/Druckhaus Nonntal Bücherdienst Budapest/Salzburg, 1989, 186. p.

¹³⁰ Kósa László: Fürdőélet a Monarchiában, Holnap Kiadó Kft., Budapest, 1999, 54. p.

¹³¹ Magyar Zoltán - Unger Emil: Kovácsmesterből városi patrícius. In: História - 1983/02. 15 - 20. p.

32. sz. ábra: A panzió alapítója: Dr. Magyar Antal, nyugalmazott honvéd-huszárcapitány¹³²

Ő előbb jogot végzett, majd, mint hivatásos huszárszázados kereste a társadalmi emelkedést. Századunk első éveiben „A zöld tengerparthoz” címzett zelenikai panziójával létrehozta az Adria egyik első turisztikai létesítményét. Akkoriban ugyanis ez volt az egyetlen tengerparti szálló Crikvenicától délre. Magyar Antal vállalkozását a véletlen szülte. 1895-ben orvosi tanácsra Brassóból Dubrovnikba helyeztette át magát az egyre erősödő asztmatikus rohamainak enyhítésére. A sós tengeri levegő jót tett egészségének, de a visszatérést egyik kezelőorvosa sem tanácsolta. Nyugdíjaztatta magát, s hozzáfogott, hogy új egzisztenciát teremtsen magának. Jó szemmel fedezte fel az idegenforgalom nagy esélyeit, s választása a Herceg-Noví melletti Zelenikára esett. Mit kell tudni erről a kis településről, mely Montenegró turizmus történetében igen fontos szerepet játszik. Zelenika kis város, Herceg Novi közelében, a Boka Kotorska öbölben, Montenegróban. A festői városka jelenleg alternatívaként szolgál az őt körülvevő tömegturizmussal szemben. A Boka Kotorska – Kotori-öböl – széles öböl, mely az Adria- tengerben, Nyugat-Montenegróban található.¹³³

A 18. század végén a hajók kénytelenek voltak megállni Hercegnoviban, ahol az utasok, akiket egészségügyi vizsgálatnak vetették alá, vadászattal és egyéb szórakozásokkal múltatták az időt. A legfontosabb turista egy Kohl nevű német könyvtáros volt, aki a környéken szerzett úti élményeit 1856-ban könyvben is megjelentette. Szerinte az egész Monarchián belül Hercegnovinak van a legenyhébb és legkellemesebb éghajlata, növényvilága gazdag és szép, s a kertekben egész évben érik a narancs és a citrom.

¹³² http://www.magyar.de/html/3._das_strandhotel.htm

¹³³ Marton Jenő – Szentesi Ágnes (szerk.): Varázslatos tájak, Montenegro, Hibernia Nova Kft., Budapest, 2003, 28. p.

Ennek ellenére az 1840-es évek második feléig nem volt igazi szálláslehetőség, akkor azonban Kotorban és Hercegnoviban is megnyílt egy-egy hotel. Már ebben az időben is megkülönböztethetünk a városi szállásokat, amelyek nem az üdülést szolgálják, hanem az ügyeiket intéző látogatók keresik fel (átutazó turizmus), valamint a természet adta lehetőségeket kihasználó, turizmus célját szolgáló hoteleket. Bár a turisztikai propagandával kapcsolatos gondolkodás ekkor már megvolt, az igazi turizmus még nem fejlődhetett ki. Ennek egyik oka az volt, hogy ezen a vidéken folyamatosak voltak az állam ellenes zavargások, s ugyancsak riasztóan hatott az 1875 és 1878 között Hercegovinában zajló háború is.

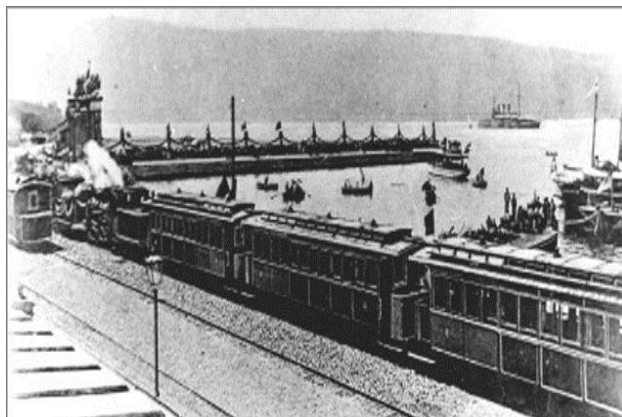
Mivel az első vasút 1901-ben futott be Zelenikába (ez volt a Monarchia legdélibb vasútállomása), a település története a XIX. század végétől bizonyos mértékig összefonódik a Magyar család történetével.

33. sz. ábra: A vasútállomás épülete ma¹³⁴

A vasút megépülése tette ugyanis lehetővé, hogy a Monarchia területéről ideérkezhessenek a vendégek. Az infrastruktúra kiépítése igen fontos a turizmusban. Magyar Antal jó szemmel fedezte fel az idegenforgalom nagy esélyeit, ezért is esett a választása a Herceg-Novi melletti Zelenikára. Figyelme kiterjedt arra is, hogy kihallgatást kérjen a császártól és kijárja, hogy az akkor épülő, Szarajevóból induló keskenyvágányú vasút végállomása ne Meljine legyen, hanem a néhány kilométerrel távolabbi Zelenika.

¹³⁴ <http://www.montenegro-zelenika.com>

34. sz. ábra: A zelenikai vasút 1902-ben¹³⁵

A vasút megnyitásával egy időben, 1902-ben, Magyar Antal elhatározta, hogy hotelt épít. Az készült hotel, hamarosan Magyarországon is ismertté vált, hiszen már 1903-ban hírt adott róla az igen népszerű Vasárnapi Újság, pedig teljesen csak 1905-re készültek el vele. A vendégfogadásra berendezett, várkastélyszerű emeletes épülete 10 hektárnyi területen épült meg, amelyet évekig nagy gonddal parkosított, ő honosította meg az Adrián a kanári főnixpálmát, amely azóta mindenütt elterjedt. A vendégeket 5 különálló lakosztály és 50 ágy várta.

35. sz. ábra: A Strandhotel¹³⁶

A személyzetet a helyi lakosság köréből toborozta, saját költségén küldte őket továbbképzésre Budapest, Párizs és Marseille szállodáiba. Eleinte a panziót Magyar Antal pesti ismerősei, a gazdag arisztokraták és polgárok keresték fel, majd a németországi, csehországi, angliai, franciaországi és amerikai vendégek is. A megőrzött vendégekönyvekbe olyan címetek viselő látogatókat is bejegyezték, mint a szerb

¹³⁵ <http://www.montenegro-zelenika.com>

¹³⁶ http://www.magyar.de/html/3._das_strandhotel.htm

trónörökös, a bolgár cár és a Crna Gora-i uralkodó. Az exkluzív üdülőhelyről sokat írtak a korabeli lapok, így a pesti vasárnapi Újság 1908-ban több mint egyoldalas képes tudósítást közölt az érintetlen mediterráni természetben, illetve, ahogy a lap írja, a „paradicsomi vidéken” megbúvó klimatikus üdülőről.

VASÁRNAPI ÚJSÁG
BUDAPEST, JULIUS 28.

Penzió a zöld Tengerparton.

Téli és nyári üdülőhely ZELENIKÁBAN, Cattaro mellett Dél-Dalmáciában. Vasuton Sarajevón, hajón Fiumén át érhető el.

Az éghajlat télen enyhébb mint Nizzában és Cannesban. Januárban virágznak a rózsák. Februárban érnek a narancsok és egzotikumok. A fürdés októberben még javában folyik igen kellemes, mert a víz sekély és a part homokos. Miután a telepet óriási erdőség veszi körül, a levegő nyáron is üde és kellemes.

Teljes ellátás (penzió) egy napra 5 korona.

Fürdő ingyen. Szabad vadászat és halászat. Kifogástalan konyha és kiszolgálás. Bővebb felvilágosítással készséggel szolgál a tulajdonos Magyar Antal.

ZELENIKA
bei Castelnovo (Süd-Dalmatien). Eisenbahnstation.

**** Pension am grünen Strande. ****

Das erste Unternehmen in Süd-Dalmatien, dessen Zweck es ist, den Fremden einen billigen, bequemen, vergnügten und häuslichen Erholungsort für längere Zeit zu bieten.

Das Palais der Pension steht mit dem Fusse seiner Hauptfront unmittelbar im Meere. Die Folge dieser Anlage ist, dass die P. T. Gäste sich in ihrem Privatzimmer zum Bade aus- und ankleiden können und ins Wasser direkt von den Stufen der Pension treten können. Das Bad ist vom Winde geschützt, der Strand seicht und sandig, also ganz gefahrlos. Das Bad ist gratis.

Es stehen den P. T. Gästen Barken mit und ohne Segel gratis zur Verfügung. Die Bocche di Cattaro ist ein sehr grosser, wohlverschlossener Hafen, auf dem zu jeder Zeit und Stunde, ohne jede Gefahr oder Unannehmlichkeit, gefahren werden kann. Die Sommertemperatur ist hier, zwischen Wald und See, angenehm mild.

Fischerel ist für jedermann frei. Die ebenfalls freie Jagd ist nur an eine Erlaubnis zum Waffentragen gebunden. Die grossen Waldungen der Pension sind mit bequemen Spazierwegen versehen. Das Winterklima ist mit dem Neapels gleich.

Die mit allem Komfort versehenen Speise-, Les- und Konversationsäle, ebenso wie alle Zimmer der Pension haben freie Aussicht auf das Meer.

Nach Zelenika gelangt man per Schiff von Fiume oder Triest täglich, entweder auf die Schiffstation Castelnovo oder mit Uebersteigen in Gravosa vom Dampfboot auf die Eisenbahn, mit täglichem Zug nach Zelenika. (Anschluss sehr günstig, 4 Stunden Fahrt.)

Die Station Zelenika der bosn.-herzeg. Staatsbahnen ist von der Pension bloss 300 Meter entfernt.

Ueber Bosna Brod, Sarajevo, Mostar verkehren täglich Züge direkt nach Budapest und weiter.

Mit ausgezeichneten Küche und Bedienung kostet die Pension per Tag 6 Kronen. Gereicht wird Frühstück, Kaffee oder Tee, Mittagessen, nachmittags Kaffee oder Tee, Abendmahl, Zimmer, Bedienung, Licht; ohne Getränke. Bei Aufenthalt von unter acht Tagen erhöht sich die Pension um 10%. — Auffallend Kranke werden nicht aufgenommen. — Auf Wunsch können die Zimmer im Winter geheizt werden. Keine Trinkgelder. — Badesaison vom Mai bis Oktober. — Monatswohnungen sind billig zu vermieten. —

36. sz. ábra: A Vasárnapi Újságban megjelent hirdetés, ill. az első világháború előtti német nyelvű szórólap¹³⁷

Mint a hely első vállalkozása igen kényelmes és olcsó kikapcsolódást biztosít. A panzió leírásában szerepel, hogy közvetlen tengerparti fekvése milyen előnyökkel jár: a vendégek a szobájukban átöltözve a szálló lépcsőiről a tengerbe léphetnek, melyet ingyenesen vehetnek igénybe. Ugyancsak térítésmentesen vehetik igénybe a bárkákat, vitorlásokat. A klíma a tengernek és a közeli erdőknek köszönhetően igen kellemes. A horgászat mindenki számára engedélyezett, viszont a szabad vadászat fegyverviselési engedélyhez kötött. A téli klíma megegyezik a nápolyival. A szálloda minden komforttal rendelkezik: étterem, olvasóterem stb., sőt az összes szoba tengerre néző. Minden nap jár hajó Fiuméből, vagy Triestből, valamint olcsón lehet a vasúttal is megközelíteni. A vasútállomás a panziótól 300 méterre található. Kiváló konyhával rendelkeznek, az ellátás 6 korona/nap. Reggeli, ebéd, vacsora, italfogyasztás nélkül. 8

¹³⁷ http://www.magyar.de/html/3._das_strandhotel.htm

napot meghaladó ott tartózkodás esetén 10% engedményt adnak. Kérésre a szobákat télen is fűtik, nincs borra való. A fürdőszezon májustól októberig tart. Aki havi bérletre veszi igénybe a szállót, az még olcsóbban kapja.”¹³⁸

Egy más alkalommal ugyanez a lap a szálló vendégeinek Crna Gora-i és albániai kirándulásairól számol be, azaz egzotikus külföldi kiruccanásairól, mivelhogy Zelenika akkoriban az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legdélibb pontja volt.

Magyar Antal már körutazásokat is szervezett Montenegró területén, Scutariba, sőt Törökországba.

37. sz. ábra: „Túratérkép” 1904-ből¹³⁹

Ezzel végül is bizonyos előzmények után megteremtette a modern montenegrói turizmust. Sőt strandos, erdősétányos szállójával megelőzte Dubrovnik hasonló turizmusát és, ezzel, egész Dalmáciát is. A szálló igen illusztris vendégeket is fogadott: az Osztrák – Magyar Monarchia előkelőségét, I. Petar szerb királyt, később az albán Zogu királyt. Magyar Antal halálával nem szűnt meg a szálló, fia, a római tanultságú művészettörténész, szobrász, kilenc nyelvet beszélő Magyar Adorján vette át és fejlesztette tovább.¹⁴⁰

¹³⁸ http://www.magyar.de/html/3._das_strandhotel.htm

¹³⁹ http://www.magyar.de/html/3._das_strandhotel.htm

¹⁴⁰ <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/072/pc007220.html>

4.5. Budapest

A főváros idegenforgalmának megismeréséhez kitűnő támpontot adnak a róluk szóló útikönyvek. A Pestről és Budáról szóló első útikönyvekből Pest növekvő Bildungsbürgertumjának lokálpatriotizmusa árad, és természetesen német nyelven íródtak. E 19. századi kiadványok előtt igen kevés olyan akad, amelyet egyértelműen útikönyvnek nevezhetnénk. Az első munka, amely megfelel a definíciónak, Vanossy Ferenc kihívó című – Neu aus seinem Stein-hauffen wiederum aufwachsendes Ofen (A kőhalomból újra fölépülő új Buda) – műve, amely már mutatja azt a polgári büszkeséget, amely 1848 előtt és után is afféle „leitmotivvá” válik. A könyv 1733-ban jelent meg, amikor turistalátványosságban még nemigen tobzódott a város, hogy finoman fogalmazunk; és máris a két leginkább pénzforgató lehetőségre koncentrált: a hőforrásokra és a gyógyfürdőkre.¹⁴¹

A honpolgári büszkeség mindazonáltal nem nyomta el a kritikus szellemet. A legtöbb útikönyvszerző azt akarta, hogy városa utolérje – és remélhetőleg túl is szárnyalja – riválisait (különösen Bécsét); de azért tisztában voltak a hiányosságokkal, amelyeket pótolni, és a hézagokkal, amelyeket kitölteni kell ahhoz, hogy e boldog állapot bekövetkezzék. A kritika hangneme éppen ezért inkább szomorú, semmint mérges – egyik korai jele ez az ún. Nachholkomplexnek – utolérési komplexusnak –, amely a 19. századi Budapest-étosz egyik jellemzője. Ráth Pál Wegweiser durch Pest (Pesti útmutató) (1804) című könyvében fölpanaszolja a rétek, parkok, kertek, allék és szép kilátások hiányát, hozzátéve, hogy az egyetlen kivétel Orczy báró parkja, az Üllőer Linién, amely nyitva áll a nyilvánosság előtt; viszont a hozzá vezető út „langweilig”, unalmas, nyáron nagyon meleg, és a homokos sétányokon poros lesz az ember lába. Ugyanez a hangvétel jellemzi G. L. Feldmann Wegweiser durch Pest und Ofen und deren Umgebungen (Útmutató: Pest, Buda és környéke) (1844) című könyvét, mely nemcsak népszerűsége miatt fontos munka (több kiadása is volt), hanem mert az 1845-ben megjelent első magyar nyelvű útikönyv erre épült.¹⁴²

Különös könyv Johann Tobold Die Stadt Pest und ihre Gegend aus Briefen eines Fremden an seinem Freund (Pest városa és környéke egy idegennek a barátjához írt levelei tükrében) (1802) című munkája. Az előszóban olvasható megjegyzésekből úgy

¹⁴¹ Nicholas Parsons: „Hogyan használjuk az útikönyvet?": bírálat az idegennyelvű Budapest útikönyvekről, Holmi, 2006. február

¹⁴² Nicholas Parsons: „Hogyan használjuk az útikönyvet?": bírálat az idegennyelvű Budapest útikönyvekről, Holmi, 2006. február

tűnik, mintha ez lenne Török András mai, Budapestről szóló „kultuszkönyvének”¹⁴³ előfutára. Mindenesetre a szerző előrebocsátja, hogy könyve „nem elsősorban a város tudósoknak szóló topográfiai leírása, hanem inkább a nagyközönségnek szóló általános megállapítások halmaza”. Valójában rokonszenves lokálpatriotizmus és a Habsburgok iránti lojális propaganda keveredik benne. Tobold könyve a napóleoni háború idején jelent meg, és semmi okunk föltételezni, hogy érzelmei nem őszinték. Mindazonáltal abbéli igyekezete, hogy a megfelelő dolgokat mondja (például csapongó beszámolója a vallási türelemről, a vállalkozás jótékony szelleméről és a „vernünftige” sajtószabadságról, amely szerinte Pestet jellemzi), egyértelmű labanc érzelmvilágról árulkodik, amely talán a Bécsből érkező látogatók, valamint a hatóságok kegyének elnyerését célozta.

Csöppet sem meglepő, hogy a Budapest-útikönyvek szempontjából 1873 a legfontosabb év. Ebben az évben a magyar származású leendő bécsi műkritikus, Ludwig Hevesi megjelentette az egyesített városról szóló első útikönyvet,¹⁴⁴ amely útikönyvként ugyan alig használható (magyar és német nyelven jelent meg), és akad benne néhány igen furcsa hiba, például az az állítás, hogy Clark Ádám William Tierney Clark testvére lenne. Noha Hevesi gyakran kevésbé hízelgő véleményt tett közzé Budapest építészetéről a lapokban publikált tárcáiban, kifogásai inkább afféle frusztrált lokálpatriotizmusból, semmint valódi ártó szándékból fakadtak. Ebben a kis könyvben megelégszik annyival, hogy felsorolja azokat a fontosabb épületeket, amelyek egy pesti séta alkalmával megnézhetők. Szándékosan bánik mostohán Budával, amelyet főként azért a két csodás panorámáért értékel, amely a Gellérthegyről és a János-hegyről nyílik a városra. Hevesi végtére is modernista volt, később a bécsi szecesszió bajnoka, akinek Pest volt a természetes közege.

Ugyanebben az évben (1873) jelent meg a városról szóló átfogó Baedeker,¹⁴⁵ tehát az egyesítés határozottan a turistatérképre rakta Budapestet. Már láthatók egy tipikus turistaútvonal körvonalai, Lechner „nemzeti stílusú” épületei tették ki az útvonal tetemes részét. És ami pedig a „gyakorlati információkat” illeti, a 19. század végi

¹⁴³ Török András: Budapest, A Critical Guide. (Bővített kiadás: 1998, Budapest, London.)

¹⁴⁴ Budapesti negyed, XII. évf. 2004/4. 24 útikönyv kivonatának antológiája 1803-tól máig. 57–75.

Hevesi Lajos: Budapest és környéke (1873). A legkorábbi útikönyv jellegű kiadványok levélformában íródtak, az európai „Grand Tour”-ról írott útikönyvek mintájára, míg a 19. század második felében John Murray és Karl Baedeker létrehozták a modern átfogó és rendszeres útikönyv modelljét.

¹⁴⁵ Itt kell megjegyezni, hogy John Murray Budát és Pestet belevette egy kézikönyvbe, amely már 1837-ben megjelent, majd új anyaggal bővítve 1858-ban is.

útikönyvek ugyanazokat a problémákat emlegetik, amelyekkel százhusz évvel később is küzdünk: a borraivalóra ácsingózók sokaságát és a bérkocsisok szélhámosságát. Minden kortárs útikönyv figyelmezteti olvasóit a bérkocsisok csalásaira, akár csak az *Illustrierter Führer durch Budapest und Umgebungen* szerzője 1882-ben, aki azt tanácsolta az utazóknak, hogy ragaszkodjanak ahhoz, hogy a fiákeres elindítsa az órát, akkor is, ha netán agresszívan vonakodnék ezt megtenni. Az *Illustrierter Führer durch Budapest und Umgebungen*, amely a Hartleben-sorozat egyik kötete volt egy bizonyos Alexander F. Heksch tollából, alaposabb szemügyre vételt érdemel mind bedekkerszerű alapossága, mind pedig a nyilvánvalóan magyar szerző hazafias tónusa miatt. Ő aztán nem keresi a szép szavakat az 1849 utáni „sötét korszakra”, sem Haynau kegyetlenkedésére, aki, meséli, hazafias asszonyokat vitetett a *Neugebäude*-ba (ami akkor még állt), és megkorbácsoltatta őket.

Valószínűleg Baedeker gyakorlatának hatására Heksch városnéző tûrája kifogyhatatlan a templomok tekintetében (tízet említ Budán és hatot Pesten, köztük Förster új zsinagógáját és a befejezetlen Bazilikát; szerencsére hozzáfûzi, hogy a számos külvárosi templomot nem érdemes megnézni). A világi épületek sorában ott a Redoute (Vigadó), a Ludovika, a Karlskaserne (Károly-kaszárnya), a *Neugebäude*, a Nemzeti Színház, a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Múzeum, valamint a fürdők és a temetők. A talán legérdekesebb fejezet az „új, nyilvános épületekrõl” szóló (1872 – 1882), amely elsõsorban az új ipari építészettel foglalkozik (vasútállomások, hidak, Ybl vámháza és a vízvezeték – de említésre kerül Ybl operája is, amely még nem volt készen). Ez a témaválasztás ismét Baedekert idézi, azt a szándékot, hogy a város infrastruktúráját is esztétikai élményként kezeljék, nem csak a mûvészetét és építészetét.¹⁴⁶

Heksch könyve ilyenformán legalább részben a felvilágosodás európai útikönyveinek szellemében gyökerezik, amely pedig az *ars apodemica* reneszánsz hagyományát örökölte, amikor az útikönyv a társadalomkutatás korai változata is volt.¹⁴⁷ Könyve a pillanatnyilag hivatalban lévõ miniszterek listájával zárul, a minisztériumok címével, a bíróság, az egyetemi tanszékek címével, valamint a már hagyományosnak tekinthetõ közérdekû információkkal a postahivatalokról, bankokról és hasonlókról. Ez, valamint a függelék – Ajánlott cégek és bevásárlóhelyek – arra utal, hogy az útikönyv

¹⁴⁶ Baedeker párizsi útikönyve például „inter alia” foglalkozott a hullaházzal, a vágóhíddal és a csatornákkal. Utóbbiért különösen lelkesedett, megjegyezte, hogy a hölgyeknek sem kell tartaniuk egy ilyen túrától, hiszen „a látogatók részben kényelmes elektromos kocsikban, részben hajókon közlekednek, tehát semmi kimerítõ nincsen benne”. (Karl Baedeker: *Paris and Environs*. 14. kiadás. Lipcse, 1900. 64.)

¹⁴⁷ Errõl lásd: Justin Stagl: *A History of Curiosity: The Theory of Travel 1550–1800*. (Chur, 1995.)

célközönsége a külföldi üzletemberek, akik Pestet, ezt a fejlődő kereskedelmi központot fölkeresték. Hartleben ezzel az alcímmel látta el sorozatát: Kézikönyvek turisták és üzleti útra indulók számára.

A 19. század második felében kibontakozó beutazó turizmus kiemelkedő célpontja Budapest volt, mely bővelkedett gyógyvizekben, melyek kitermelése és hasznosítása a korszakban nagy erővel indult meg. Az első jelentős gyógyfürdő-építkezés a Császárfürdő volt. Amikor 1802-ben (majd 1815-ben) Marczibányi István a fürdőt az irgalmasoknak átadja, csupán annyit köt ki, hogy ő, majd utódai részére a rend egy szobát biztosítson a fürdőben.¹⁴⁸

A fürdőt Gelencsér István mizerikordiánus rendfőnök alakította át. Dr. Poór István, az 1840-50-es évek híres budai fürdőorvosa ezt írta: „... ez a Hügieiának szentelt templom mindazoknak a betegségeknek gyógyításában fogatosnak bizonyult, melyekre a kenes meleg ásványfürdőket javasolják. Különösen hasznos csúzbán, köszvényben, idült bőrbetegségekben, lép- és májdaganatban, aranyérben, úgyszintén vesekő, megrögzött bujakór, idült higanysenyv...esetében.”¹⁴⁹ A fürdő doktora szerint a gyógyulás a Császárfürdő gőzfürdőjében négyszer olyan gyorsan következik be, mintha a vízben csupán megfürdik az ember.

A Császárfürdő akkori gőzkamrájában a 24 Celsius-fokos vizet 40 fokra melegítették fel. A gőzölés után langyos, hideg zuhanyok következtek. 2E zuhanyok mellett húzódnak a padok, melyeken az izzadással megelégedett vendégek a derék és nyájas fürdői szolgálk által szappanyos flaneldarabokkal dörzsöltetnek” – írja 1863-ban a Vasárnapi Újság. Ekkor a Császárfürdőnek 24 öltözőkamrája volt.

A poétikus szépségű platános gyógyudvaron igazi nagyvilági fürdőélet bontakozott ki. A pompás, félkör alakban épített oszlopos épületnek százados fákkal beültetett, 500 személy befogadására is alkalmas udvara volt. A fürdőszezon alatt, mely április 1-jétől szeptember végéig tartott, reggel és este katonazene mellett mulatoztak és étkeztek a fürdővendégek és a fővárosi közönség.

A bentlakó gyógy-vendégek legnagyobb hányadát a vidéki magyar földbirtokos osztály alkotta, évente körülbelül 800 családdal, ami az évad alatt mintegy 2000 személyt

¹⁴⁸ Zolnai László: Mozaikok a magyar újkorból, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1986, 190. p.

¹⁴⁹ Zolnai László: Mozaikok a magyar újkorból, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1986, 190. p.

jelentett. A futóvendégek száma nyáron 1000 fő körül mozgott a század 80-as éveiben.¹⁵⁰

A Császárfürdő mindamellett azért is volt annyira népszerű, mert a szokásos fürdőélet – és természetesen a híres bálók előtt és után következő időszakokat is – mindenkor változatos szórakozási formákkal lehetett bővíteni. Ha a vendégek megunták a zárt helyen üzött kártyacsatát, a tekét, a dominót és egyéb játékot, a fürdőtől kiindulva csodálatos kirándulásokat is tehettek.

A Császárfürdőt időrendben a régi Rácfürdő – Imre fürdő átépítése követte, 1860-ban Heinrich Iván doktor luxusfürdővé alakította át. A Rudas épületét 1831-ben emelték; ez a szerényebb közfürdők közé számított. A régi Sáros fürdőt – amelynek kőépülete még a török korból származott lebontották, utóda a 20. század elején épített Gellért fürdő lett.¹⁵¹

A főváros vezetése a század vége fele kezdte felismerni, hogy vízkincse milyen egyedülálló jelentőséggel (vagy inkább lehetőséggel) bír a vendégforgalom növelése terén. Budapest gyógyfürdőit inkább gyógyulási, mintsem nyaralási céllal látogatták. A „Budapest fürdőváros” koncepció a két világháború közötti időszakban vált az idegenforgalmi kínálat részévé és a város egyik imázs-alkotó elemévé a külföldre irányuló propagandában is.

A legtöbb utazó és turista Budapestet kereste fel, bár az itt megforduló bel-és külföldi vendégek nagy része nem számított a klasszikusan „leisure for pleasure” értelemben vett turistának. Nagyon sokan jöttek üzleti célból, a vidékről a fővárosba utazók nagy része ügyeit intézni érkezett, és sok esetben csak a vasúti menetrend miatt volt kénytelen a fővárosban tölteni az éjszakát. Jelentősebb létszámban csak a vásárok alkalmával érkeztek látogatók.

A kerékpározás is divatba jött a századfordulóra. A fővárosi lapok gúnyolódása ellenében 1882-ben velocipéd-egylet alakult. Az idegen hangzású bicycle helyett a kerékpár név mellett döntöttek. Sorra megalakult a Budapesti Vasparipa Egyesület Előre, a Budapesti Kerékpár (nicycle) Egyesület, majd 1885-ben a Magyar Kerékpáros Szövetség első kísérlete. Amíg Bécsben és Prágában a kerékpározást tiltotta a hatóság,

¹⁵⁰ Vendéglátás, XLVI. évf. 7. szám, 2003. július-augusztus 16. p.

¹⁵¹ Zolnai László: Mozaikok a magyar újkorból, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1986, 191. p.

Budapesten 1883. február 9-én a főkapitányság 13 paragrafusból álló rendelettel szabályozta a kerékpár-közlekedést.¹⁵²

A Budapest Kerékpár Egyesület 22 taggal és mégannyi vendéggel 1883. június 8-án rendezte első kirándulását a Szentendrei-vízeséshez.

Jártak külföldi kerékpárosok is erre. Tignol francia miniszteri tisztviselő pl. Esztergomban töltött egy éjjelt, és a város szépségeitől el volt ragadtatva. A nőkről megemlékezve csalódottan mondotta, hogy a hintókból, melyeken mágnáshölgyeket vélt látni, papok szálltak ki. Az utat Esztergomtól Budapestig rémesnek találta. Vörösváron a fiatalság megfenyegette. Viszont a fővárosban a Hunnia Klub szeretetreméltóan fogadta. Az ovációk azonban nem neki - mondta szerényen - hanem hazájának szóltak.¹⁵³

Az ideig a főúri világ csak birtokain, vagy ha a fővárosban időzött, éjjel ült kerékpárra - írta a Sportvilág 1896-ban. Azonban az ezeréves ünnepségek alatt a kerékpározás előtérbe került. Istvánffi (Schaarsmidt) Gyula tollából 1894-ben megjelent a kerékpárosság kézikönyve, benne a térképről és a tájékozódásról szóló ismeretekkel.

Ez az évtized már a bicikli (láncos áttételű alacsony gép) egyeduralmának indult, a kerékpáros turistaság erőteljes fejlődésével. Kerékpártérképről nemigen tudósítanak a krónikák. Egy korai példány, magyar-német nyelvű, Németországban látott napvilágot. Címe: Budapest Térkép kerékpárosoknak - Karte für Radfahrer. A Peröcsénytől Ercsiig, illetve Bánhidától Gyöngyösig terjedő területet foglalja magába, tehát címe ellenére a Dunakanyar kerékpár-térképének is nevezhetnénk. Méretaránya 1:300.000, nagysága 40x33 cm. Zsebformára hajtogatott, borítóba helyezett lap. Négy színben készült: fekete, kék, barna (a domborzatrész), piros. Kerékpárutak akkor még nem lévén a térkép az egész terület úthálózatát ábrázolja, a műúttól a gondozatlan földutakig bezárólag. Az utak mérsékelt és erős emelkedőit, valamint a veszélyes szakaszokat piros ékek jelzik. A legtöbb piros jelet a Budai-hegyekben látjuk a Bicske, Zsámbék, Telki, Nagykovácsi, Dorog, Pilisszentkereszt és Csobánka felé vezető utakon. Emelkedő látszik még Pilismarót és Hutászentlélek, Szob és Márianosztra, Vác és Kósd, Nógrád és Diósjenő között, valamint a vámosmikolai és a Vácról Rétság felé vezető műutakon. A veszélyes útrészekeken még fekete keresztjel is található, nevezetesen a budaörsi úton több helyen is, továbbá a dorogi úton Piliscsabánál, és az ismert Vác feletti meredélyen. Jelek

¹⁵² Hrenkó Pál: Az első kerékpártérkép, Természetbarát Híradó, 1994. április

¹⁵³ Hrenkó Pál: Az első kerékpártérkép, Természetbarát Híradó, 1994. április

mutatják a kerékpáros egyletek helyeit Budán, Erzsébetfalván, Újpesten és Esztergomban. Kerékpárjavító helyet egyedül Budán jelöl a térkép.¹⁵⁴

A 19. század utolsó harmadában két olyan nagyszabású rendezvényt tartottak, amelyek tömegeket vonzottak a fővárosban. 1885-ben rendeztek meg az Országos Általános Kiállítást, amelyet Bársony Oszkár a magyar idegenforgalom születésének tekintett.¹⁵⁵

1851-ben a londoni világkiállítás az utazási motivációkat tekintve új divatot indított el: a gazdasági célú utazásból kiindulva az áruk és kultúrák olyan seregszemléjét teremtette meg, mely képes volt nagy tömegeket akár távoli tájakról is vonzani. A világkiállítások divatja adta a példát az Országos Általános Kiállítás megszervezésére Budapesten, amely már nemcsak egy-egy szakma, az ipar, vagy a mezőgazdaság eredményeit mutatta be, hanem az egész országot, összesen 32 szekcióban.¹⁵⁶

38. sz. ábra: Nádler Róbert: Az 1885-ös országos kiállítás¹⁵⁷

A századvég kiemelkedő eseménye a millenniumi ünnepségek voltak. Az egész rendezvény előkészítése az 1885-os kiállítás mintájára történt, csak a vendégforgalom szervezésén változtattak: az elszállásolás, ellátás megszervezéséről a nagymultú Wagon Lits budapesti irodája, és a külön e feladatra létrehozott Millenniumi Utazási és Ellátási Vállalat gondoskodott.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Hrenkó Pál: Az első kerékpártérkép, Természetbarát Híradó, 1994. április

¹⁵⁵ Bársony Oszkár: Idegenforgalom és itthoni nyaralás. (Idegenforgalmi Könyvtár 27.) Budapest, 1933, 2. p.

¹⁵⁶ Jusztin Márta: A turizmus története a két világháború között Magyarországon. Bölcsészdoktori disszertáció, kézirat. ELTE Bölcsészettudományi Kar Történeti Könyvtár 2002: 28–33. old.

¹⁵⁷ Dózsa Katalin, F. rend.: Egy nagyváros születése: a Budapesti Történeti Múzeum kiállításának katalógusa. A TBM XXVII. ünnepi száma a főváros egyesítésének 125. évfordulója alkalmából. = Tanulmány Bp. múltjából, Budapesti Történeti Múzeum, 1998, 10. színes tábla.

¹⁵⁸ 1902-ben jött létre a Cook-cég és a Hálókocsi-társaság irodáinak beolvasztásával és a m. kir. Államvasutak évi 30.000 koronás segélyével az IBUSZ (Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Részvénytársaság: eredeti nevén Idegenforgalmi és Utazási Rt.) Sixtus von Reden, Alexander: Az Osztrák-Magyar Monarchia. Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig, Széchenyi Kiadó/Druckhaus Nonntal Bücherdienst Budapest/Salzburg, 1989, 188. old.

39. sz. ábra: A Milleniumi kiállítás gazdasági csarnoka, 1896¹⁵⁹

A két „nagyrendezvény” rávilágított arra a tényre, hogy a főváros nagy tömegek fogadására meg nem kellően felkészült: hiányzik a kielégítő idegenforgalmi infrastruktúra, állandó intézménye sincs a szervezésre. Ennek kialakítása volt a feladat, de a háború – a Gellért szálloda átadása és az 1916-ban megalakított Budapesti Idegenforgalmi Hivatal megalapítása ellenére is – gátolta az ez irányú fejlesztést. A valódi munka csak a húszas években vette kezdetet, gyökeresen megváltozott körülmények között.

4.6. Hegyvidék turizmusa

A kor szóhasználatában a „fürdőzés” a magashegyi levegőn való rekreációt, gyógyulást is jelentette. Ennek az új divatnak, a „Luftkurort” rendszeres évi felkeresésének első színtereit az angolok teremtették meg Svájcban. Az Alpok látogatása mellett nálunk a „boldog békeidők” korszakában a tátrai nyaralás jött divatba: „nevetségesnek tetszett volna, ha mint orvos azt javasoltam volna valakinek, hogy menjen üdülni, erősödni, szórakozni az Alföld vagy a Dunántúl valamely kedves városába, menjen nyaralni a Dunaparra, a Tisza melle, vagy valamely sziksós alföldi tóhoz. A hűvös hegyvidékek keresése volt a jelszó és valóban, a magas hegyvidékeken eleven fürdőélet folyt s alig néhány önálló utakat járó embernek jutott eszébe alföldön vagy alacsony hegyvidékeken keresni üdülést, nyári szórakozást. Az emberek [...] kerülték a meleget [...] és keresve keresték a hűvös időjárású magaslati helyeket.”¹⁶⁰ A választást megszabta a hely vonzereje, gyógytényezői, híre, elérhetősége, a szolgáltatás színvonala és természetesen

¹⁵⁹ Gerő András – Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke (szerk.): Volt egyszer egy Magyarország. A századvég és a századelő világa, Balassi Kiadó – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996, 90. kép.

¹⁶⁰ A nyaralásról. Az *Utazás* 1936. június–szeptember, 2. p.

a család igénye és anyagi lehetősége is. A hegyek új divatot is teremtettek a szabadidő eltöltésben, a túrázás, a turisztika divatját, melynek helyszínei az Alpok, majd a Kárpátok lettek. A következő évtizedekben tovább növekedett a hegymászás és a hegyekben való nyaralás népszerűsége. Európa országaiban sorra alakultak a klubok és egyesületek. 1857-ben Londonban az Alpine Club alakult meg, melyet 1862-ben az Österreichischer Alpen Verein, 1863-ban a Schweizer Alpen Club és a Club Alpino Italiano és 1869-ben a müncheni Deutscher Alpen Verein megalakulása követett. A hegymászás, túrázás színhelye kezdetben a magyarok számára is az Alpok volt. Alpinizmus alatt az Alpesek megismerését, a testnek és léleknek egyaránt felüdülést hozó hegyi túrázást értették.

Ennek a kritikáját adta A magyar család aranykönyve, mely így írt: „ha a magyar családok végre fel tudják magukat szabadítani az Alpesek divatja alól, [...] akkor rövid idő múlva meglesz a mi magyar alpinizmusunk, a kárpátizmusz.”¹⁶¹ Igaz, a Tatra infrastruktúrája nem volt olyan fejlett, A 19. században az angol utazók lelkesedése és érdeklődése olyan nagy volt mint az Alpoké, de a táj szépsége vetekedett vele. Az itthon töltött nyaralás következtében itthon maradt pénzből turistaújtjai kiépülhetnének a Kárpátoknak – folytatja a gondolatot a könyv.

Nem magyar ember, egy ausztriai születésű, de lelkében magyar érzésű természetkedvelő, Wallmann Henrik dr. volt az, aki Jaeger Gusztávval 1871-ben egy felhívást bocsájtott ki, melyben felszólították a Kárpát-hegység tövében lakókat, hogy tömörüljenek egy nemzetközi Kárpát-egyesületbe.

Az ország minden részébe elküldött ezer felhívásra azonban mindössze hat válasz érkezett, köztük az alig húsz esztendőes Déchy Mór, a későbbi híres Kaukázus kutató levele. Mind a hat levélíró helyeselte az egyesület alakítását de ez kevés volt egy országos egyesület létrehozásához. A felhívás két aláírója kedvét is vesztette ezáltal, de a „magyar turistaság” szerencséjére Késmárkon akadt egy férfi, aki felvette az elejtett fonalat: Zimmermann Gyula líceumi tanár 1872-ben a tanártestület megbízásából újabb felhívást bocsátott ki, de az eredmény ismét lesújtó volt. Mindössze Zimmermann, az eszme lelkes harcosának az ívéen volt 16 aláírás, mint tagjelentkezés, egyéb semmi. De a jó talajba elvetett mag, ha késett is kikelése, végül mégis csak virágba szökkent: 1873-ban Döller Antal nyugalmazott őrnagy, lelkes alpinista vette kezébe az ügy irányítását.

¹⁶¹ Szabóné Nogall Janka (Dr. Bexheft Ármin közreműködésével): A magyar család aranykönyve, családi nevelés és a családi élet külső vonatkozásai, Budapest, 1910, 611. p.

1873. május 11-én már előkészítő bizottság megválasztására hívták össze a jövőendő egyesület tagjait, és e napon határozta el Döller fáradhatatlan munkája révén összeverbuvált kicsiny társaság a magyar Kárpát Egyesület megalakítását. Május 18-án már az alapszabály tervezetek is készen voltak s a július 4-én kibocsátott belépési felhívásban augusztus 10-re tűzték ki az alakuló közgyűlést. A jelzett időben Tátrafüreden meg is történt a történelmi nevezetességű közgyűlés, amikor is az egyesületnek már 250 tagja és 600 forint készpénze volt. Az egyesület első tisztikara a következőképpen alakult:

- elnök: Görgey Gusztáv
- alelnökök: Payer Hugó, Schwartz C.
- titkár: Cserépy Nándor
- pénztáros: Döller Antal
- jegyző: Grosz Ernő¹⁶²

Megalakult tehát a Magyarországi Kárpát Egyesület, az Egyesület célja az alpinizmus propagálása, a Kárpátok, főként a Magas-Tátra megismerése és megismertetése volt, valamint az a törekvés, hogy minél szélesebb kör számára tegyék elérhetővé a túrázást.¹⁶³ Tevékenysége között azonban nagyon sok olyan szerepelt, amely már "turista" célokat szolgált (túra útvonalak kialakítása, menedékházak építése, turista létesítmények alkotása). Az Egyesület a „kárpátizmusz” propagálásában szép sikert könyvelhetett el, a tagok létszáma pár év alatt elérte a nyolcezeret. A taglétszám emelkedésével párhuzamosan újabb és újabb osztályok alakultak az Egyesületen belül, egyes vidékek saját egyesületet alapítottak. 1876-ban báró Eötvös Lóránd elnöklésével megalapították a Budapesti Osztályt.

¹⁶² Thuróczy Lajos: A természetjárás története. <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/tvok01.htm>

¹⁶³ Polgárdy Géza (szerk.): Magyar turista Lexikon, Budapest, 1941, 204-213. p.

40. ábra: Eötvös Loránd - Fotográfia, 1880 után¹⁶⁴

1891-ben sok éves vajúdas után az MKE budapesti osztálya kivált az anyaegyesületből és Magyar Turista Egyesület néven önállóan működött tovább. Az igazi "működés" és turista élet az MTE egyre szaporodó budapesti és vidéki osztályaiban valósult meg. Már 1892-ben 2663 főt tartottak nyilván. Az idők folyamán az egyik legerősebb magyar turista egyesületté vált. Főleg a Pilis és Börzsöny lett a munkaterülete, de az egész országra kiterjedt létesítmény alkotó tevékenysége, főként a turistaházak terén.¹⁶⁵

A Magyar Turista Egyesület története a múlt század végére nyúlik vissza. A gondolat, hogy a Magyarországi Kárpát-Egyesületnek legyen Budapesten is osztálya, 1888. szeptember 24-én született a Pilisszentkereszt melletti Klastromkútnál. A jelenlévők: dr. Téry Ödön tisztifőorvos, dr. Thirring Gusztáv, a Statisztikai Hivatal későbbi vezetője, Mattyók Bencze főszolgabíró, Budaváry János helyi plébános, dr. Ballagi Aladár akadémiai tag, Prokop Géza közalapítványi erdész ideáját serény szervezőmunka követte, s a december végén tartott alakuló közgyűlésen már 273 tag választotta az új osztály elnökének báró Eötvös Lorándot.¹⁶⁶ A Budapesti Osztályban pezsgő élet folyt. Már a következő évben 1889-ben megjelent kiadásukban a Turisták Lapja, ami a hazai turista-irodalom fejlődésének óriási lökést adott. Budapest környékének turisztikai feltárása érdekében térképek, ismertetőik jelentek meg, elkezdődött a turistautak jelzése. A Kárpát Egylet kötelékét egyre terhesebbnek találva, dr. Marinovich Imre javaslatára az immár 1400 tagot számláló osztály önállósodott, s 1891. szeptember 29-én megalakult a Magyar Turista Egyesület. Az elnöki teendőket továbbra is Eötvös látta el,

¹⁶⁴ Szabó Júlia – Majoros Valéria (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században – kiállítás katalógus Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1992, 96. kép.

¹⁶⁵ Thuróczy Lajos: A természetjárás története. <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/tvok01.htm>

¹⁶⁶ Thuróczy Lajos: A természetjárás története. <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/tvok01.htm>

a választmányban és a tagság soraiban a kor számos kiválósága volt jelen. Az egyesület működésének alapelve a szervezeti autonómia: az élet a központhoz lazán kapcsolódó, jelképes tagsági díjat fizető csoportokban folyt. A Budapesti után a Mátra, a Tanítói, a Tátra, az Egyetemiek osztályai alakulnak, de a Borsodi Bükk Egylet, az Esztergomi, a Szentendrei, az Egri, a Váci osztály, a Hollós Mátyás cserkészcsapat, a Fecskék, a Piaristák, a Sasok, a Péntekiek Asztala, a Kálmán Asztal, a Medikusok gyarapították többek között az egyesületet.¹⁶⁷ Fokozatosan nő az MTE elismertsége, tagjai utazási kedvezményeket, elzárt birtokterületeken áthaladási engedélyeket kapnak, tudományos tevékenységükre felfigyelnek. Népszerűek hegyvidéki kalauzaik, térképeik, naptáraik, megszületnek a "magyar baedekerek", az ezredéves kiállításon a Déry József által festett Tátra-körkép közönségsiker. Előadásaikon - "felolvasásaikon" - megtelnek a termek, a jelzett utakon egyre többen járják az országot, kilátókról gyönyörködhetnek legszebb tájainkban. És egyre több út vezet a szaporodó menedékházak felé. Először a Dobogókön, aztán a tátrai Öttó katlanában, a Mátrában, majd Körmöcbánya fölött várja a fáradt vándorokat menhely. Ám a "központ" a Pilis: az Esztergom feletti Vaskapun a Brilly Gyula menedékház, a klastrompusztai, a feketehegyi, a Szentendre melletti Kőhegyen a Czibulka János menedékházak hirdetik az egyesület alkotó erejét.¹⁶⁸

Az újonnan alakult egyesület vezetői tisztában voltak azzal, hogyha a főváros környékén turistaforgalmat akarnak teremteni, kell egy olyan telep, amely e forgalom központjává fejlődik. Erre a célra keresve sem találhattak volna Dobogókőnél alkalmasabbat. Az akkor még kopár plató szélén emelkedő köre, mintegy dobogóra fellépve, páratlan látvány tárult elő. Az építendő házhoz Prokop Géza ajándékozta a telket, aki a továbbiakban is sokat segített. Az előtérből és két szobából álló boronafalú épületet 1897 végén vette át az egyesület, s a következő év június 5-én ünnepélyesen avatták fel s nevezték el báró Eötvös Lorándról¹⁶⁹. A gyorsan növekvő forgalom igazolta az elképzeléseket, a 14 hálóhelyet kínáló ház hamarosan szűknek bizonyul.

¹⁶⁷ Thuróczy Lajos: A természetjárás története. <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/tvok01.htm>

¹⁶⁸ Thuróczy Lajos: A természetjárás története. <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/tvok01.htm>

¹⁶⁹ A menedékház névadója Dr. báró Eötvös Loránd (1848-1919). Világhírű tudós, a róla elnevezett inga feltalálója. A Magyar Turista Egyesület 1891. szeptember 29-i alakuló ülésén választotta elnökévé, amely tisztelet 1899. november végéig töltötte be. Kiváló hegymászó volt: 1884. július 19-én elsőnek mászott fel Dél-Tirol addig megközelíthetetlen egyik ormára, a Croda da Lagora. 1877-ben vezetőjével, Michael Innerkoflerrel a Zwölfkofer, egy évvel később a sexteni Rotwand, 1879-ben az Elferkofer csúcsára jutott fel elsőnek. Tizenkilenc alkalommal járt a Monte Cristallón, 18 évesen megmászt a Monte Rosa legmagasabb pontját, a 4638 méteres Dufour csúcsot. Első csúcsmászásai még: 1879-ben a Südlicher Bulkopf (2868 m), az Ampezzaner Crystallkopf (3036 m), 1892. július 10-én a Kleiner Crystallkopf (2950 m), 1896. augusztusában a Cadin di Misurina (2751 m) szeptemberében pedig a Croda Liscia (2570 m). Polgárdy Géza (szerk.): Magyar Turista Lexikon, Budapest, 1941. 204-213. o.

Bővítésére több elképzelés születik, de ezeket elvetik, s végül egy nagyobb ház építését határozzák el. A szükséges pénzalapot részben gyűjtésből teremtik elő. 1905 nyarán kezdődik az új kőház építése, a zárkő ünnepélyes letétele szeptember 24-én történt. 1906. június 3-án nagy ünnepélyességgel avatták fel az ugyancsak Eötvös nevét viselő házat. Földszintjén konyha, gondnoki lakás, negyven személyes étterem kapott helyet, emeletén hét hálósobában 42 ágy várta a vendégeket. Mosdáshoz, főzéshez ciszternában tárolt, szűrt esővíz szolgált. Az igényes belső berendezés, bútorkészítők alkalmi kirándulókat is vonzotta. 1910-ben kiépült a telefon, s ez ugyancsak hozzájárult a forgalom emelkedéséhez. Egy-egy hétvégén, ünnepnap előtt mind gyakrabban bizonyult kevésnek a 42 ágy - sokszor a folyosón, az étteremben is aludtak. 1912-ben bővíteni kellett a házat, a keleti oldalon 80 négyzetméteres üvegezett verandát építettek hozzá. Így szükség esetén 150-160 turista hálhatott meg.

Az 1906-ban felavatott kőház zárókövében a következő írást helyezték el:

Álljon e kis ház soká!

Dacoljon viharral, főrgeteggel, szolgálja sikerrel a célt, amelyért alkottatott. Legyen iránymutató delejtűje, vonzó mágnes e szép hegynek, melyben lábai gyökereznek, legyen a vidék áldása, a turisták gyönyörűsége, az öröm és béke hajléka. " ¹⁷⁰

Közben sorra alakultak az országban kisebb, nagyobb turista egyesületek (Mecsek Egyesület, Erdélyi Kárpát Egyesület). Az évszázad végére kialakult az "önmagáért való turistáskodás"!

Az erősebb egyesületek egyre több turista létesítményt hoztak létre az ország egész területén. Ezek között turistaházak, forrásfeltárások, kilátók, jelzett és kiépített turista utak, emlékek, emlékművek találhatók.

A társadalmi változások hatása a turistaság szerveződésében is érezhetővé vált. Társadalmi rétegek szerint is alakultak egyesületek. A polgári egyesületek mellett megjelentek a munkás egyesületek (Munkás Testedző Egyesület turista szakosztálya, Természetbarátok Turista Egyesülete (TTE)).

¹⁷⁰ Thuróczy Lajos: A természetjárás története <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/tvok01.htm>

A TTE 1910-es külföldi mintára történt megalakulása után egy évvel már 2660 taggal rendelkezett és így a legerősebb három hazai egyesület (MKE, MTE) közé került. A létesítmény alkotásból is igyekeztek kivenni a részüket.

Amikor az országban már közel 60 turista egyesület létezett (s közben turisták egyre több problémával találták magukat szemben) felvetődött egy országos koordináló szervezet igénye. Több évi eredménytelen kísérlet után az 1913. november 28-30. között tartott turista nagygyűlésen megalakult a Magyar Turista Szövetség (MTSZ). Ügyvezető elnöke Thirring Gusztáv lett. Céljuk is módosult némileg: bár Magyarország felfedezését és megismertetését tekintettek feladatuknak az érdeklődő közönséggel, a magyar turisták legkedveltebb, legjobban kiépített infrastruktúrával rendelkező célpontja mégis a Tátra maradt.¹⁷¹ A 19. század utolsó harmadától az első világháború kitöréséig a „leisure for pleasure” utazásba, a nyaralásba, turisztikába bekapcsolódó polgárság kedvelt célpontjai a Monarchia területén található természeti vonzerők, a gyógyfürdők, az Alpok, a Tátra, a felvidéki és erdélyi fürdőhelyek, kisebb részben a Balaton voltak, valamennyi a fővárostól távol eső vidék. Ennek következményeit jól érzékelték már a 19. század utolsó éveiben is. „A jómódú városi ember manapság nyárra elküldi családját messze vidékre, külföldre, mert itthon a főváros közelében nincs, vagy csak nagyon kevés oly hely van, hol családja olcsón, csak kielégítő kényelemmel nyaralhat, de ha Budapest szép hegyvidékeit is kultiváljuk, ha kényelem minden nemét itt is meghonosítjuk: akkor lehet reményünk, hogy közönségünk idebenn fog maradni hazánkban s itt fogja pénzét elkölteni, sőt az idegen is hozzánk eljön, szívesen fog körünkben időzni s tőkéjét itt elfogyasztani.”¹⁷²

Alig telt el egy év, mikor a magyar turisztika egyik nagy támogatója, Thirring Gusztáv az idegenforgalom fejlesztését követelte. „A forgalomnak ez a neve, melyet rendszerint a vagyonosabb osztályok űznek, azon helyekre nézve, ahova irányul, mint újabb kereseti forrást megnyitó jelenség számot tevő közgazdasági tényezővé válhatik: érthető tehát, hogy fejlesztése minden országnak, minden városnak érdekében áll.”¹⁷³ A fejlesztések azonban továbbra is a már kedvelt célpontokon valósultak meg, de ezt is megakasztotta a világháború kitörése.

¹⁷¹ Jusztin Márta: A turizmus története a két világháború között Magyarországon. Bölcsészdoktori disszertáció, kézirat. ELTE Bölcsészettudományi Kar Történeti Könyvtár, 2002, 23–24. p.

¹⁷² Jász Géza: A budakeszii Mária-kép mondája. Turisták Lapja, 1889: 1. 18. p.

¹⁷³ Thirring Gusztáv: Idegenforgalmunk. Turisták Lapja, 1900: 12. 3. p..

5. Békés megye a dualizmus korában

Az 1967-es kiegyezést követő gazdasági, társadalmi kibontakozás Békés megye lakóinak életében is jelentős változást hozott. Gazdasági téren a megye fejlődése elsődleges attól függött, hogyan fejlődik a vasúti és közúti hálózat, hogyan kapcsolódhatunk az országos vérkeringésbe, illetve az ország határai melletti piacokhoz. Békésben elsősorban a mezőgazdaság prosperitásától függött, hogy a lakosság milyen mértékben és milyen intervallumon belül szerezheti meg azt a gazdasági és műveltségi tőkét, melynek segítségével bekapcsolódhat a turizmus és szabadidő eltöltésének kezdeti folyamatába.

41. sz. ábra: Békés vármegye közigazgatási térképe a dualizmus korában¹⁷⁴

¹⁷⁴ http://www.maroshat.hu/wp-content/maps/tortenelem/bekes_megye_anno.jpg

A megye lakossága a kiegyezés után lebonyolított első népszámlálás adatai szerint 212 073 fő volt, területe az akkor használatos mértékegység szerint 637 815 katasztrális holdra rúgott. Ez a terület az úgynevezett történeti Békés megyét takarja és nem tartalmazza a később hozzácsatolt más határos megyék járásait, településeit.¹⁷⁵

	Népesség (fő)	1869. évi %-ában	Az előző érték százalékában	Népsűrűség fő/m2
1869	212 073	100,0	100,0	58,0
1880	229 757	108,3	108,3	62,6
1890	258 386	121,8	112,5	70,4
1900	278 731	131,4	107,9	75,9
1910	298 710	140,9	107,2	81,4

42. sz. ábra: Békés megye polgári népessége 1869 - 1910¹⁷⁶

Amint a táblázatból kitűnik a megye népessége a tízévente mért adatok alapján viszonylag egyenletesen növekedett. Az első dekádban mért szerényebb növekedés az 1872-74 között zajló kolerajárványnak tudható be. A dualizmus korában tartott népszámlálás első utolsó adatát összehasonlítva láthatjuk, hogy a népesség több mint 40%-kal nőtt, ez az országos adatokkal összehasonlítva 7%-kal haladja meg az ország lakosságának népességgyarapodási ütemét.

A dualizmus korának Békés megyei fejlettségének vizsgálatakor figyelemmel kell lenni arra a körülményre is, hogy a mezőgazdaságon kívül az iparban, kereskedelemben létrejövő változások hatással vannak az oktatásra (megjelennek a gimnáziumok, polgári iskolák), illetve fizetőképes kereslet alakul ki nemcsak a polgárság, hanem a parasztság soraiban is.

5. 1. Békés megye gazdasága és társadalma a dualizmus idején

Az 1867 utáni szabadversenyos kapitalista fejlődés félszázada Békés megye történetében is a súlyos ellentétek korszaka volt. Egyfelől a korábbiakhoz mérten nagy jelentőségű, máig kiható eredményekkel járó változások zajlottak le. Köztük számos eredmény a korszerűbb ipari és mezőgazdasági termelés, közlekedés, településfejlesztés, a szakmai és általános kultúra megteremtését szolgálta.

¹⁷⁵ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografika Kft., Gyula, 2009, 205. p.

¹⁷⁶ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografika Kft., Gyula, 2009, 205. p.

Bár a kiegyezést követő évtizedekben erőteljesen átalakult a megye gazdaságának szerkezete, továbbra is igen meghatározó volt a mezőgazdaság szerepe. Az 1890-es évek nagyobb ütemű változásait már tükrözi az 1900. évi népszámlálás, mely szerint a népesség – keresők és eltartottak együtt – 67%-a élt a mezőgazdaságból. A lakosság 13,4%-ának az ipar nyújtott megélhetést, ez a szám mindössze szűk 1%-kal marad el az országos átlagtól.¹⁷⁷

Foglalkozás	Fő	%
Östermelés	192 332	69,0
Ipar	37 240	13,4
Kereskedelem, hitelélet	7 510	2,7
Közlekedés	4 888	1,7
Közszolgálat, szabadfogl.	7 793	2,8
Véderő	1 138	0,4
Napszámosok	13 211	4,7
Házi cseléd	6 631	2,4
Egyéb, ismeretlen	7 986	2,9
Összesen	278 731	100,0

43. sz. ábra: Békés megye népességének foglalkozás szerinti megoszlása 1900-ban¹⁷⁸

Ugyanakkor ez az időszak mutatta meg, hogy a föld nélküliek kíméletlen kizsákmányolása árán sem tudott megtörténni a teljes értékű tőkés átalakulás ezen a vidéken, a gazdasági élet struktúrája változatlan maradt. A kapitalizmus természete szerint a konjunkturális szakaszokat visszaesések, válságok követték. A fellendülés hasznát a lakosság kisebb része élvezte, a szociális különbségek tovább nőttek. A korszak alapvető új eleme a kétkezi dolgozó rétegek érdekvédelmének, benne szocialista szervezkedésének megindulása és izmosodása.¹⁷⁹

A kiegyezéstől az 1920-as évek földreformjáig két jelentős folyamat zajlott le a mai megyeterületünkön, amelyek a nagybirtokkal szemben a parasztföld növekedését segítették elő. Az egyik a telepítvényes községek örökváltsága az 1873. évi 22. törvény alapján.¹⁸⁰ E községek lakóinak 20-50 esztendő alatt kellett volna kifizetniük a magas – az akkoriban

¹⁷⁷ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografia Kft., Gyula, 2009, 213. p.

¹⁷⁸ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografia Kft., Gyula, 2009, 213. p.

¹⁷⁹ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből, Szeged, 2008, 156–157. p.

¹⁸⁰ Gyimesi Sándor: A telepítvényes falvak „felszabadulása”. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk.: Szabó István. I. Bp., 1965, 189–203. p.

általános földárak kétharmada körüli – megváltási összeget a kincstárnak. Ennek fejében örök tulajdonba kapták az addig használt 1-17. kat. hold közötti földet és a beltelket.¹⁸¹

Az uradalmi birtokterületek jelentős csökkenését eredményezték a nyolcvanas években elindult, s a század végén kulmináló parcellázások is. A birtokosok egy része, a paraszti földéhséget kihasználva, jó haszonnal eladott földjéből, hogy adósságait rendezhesse, megmaradó, jobb fekvésű birtokrészeit korszerűsíthesse.¹⁸² Orosháza és Békéscsaba parasztsága – első helyen a gazdagparasztok – több mint 25 ezer kat. holdat szerzett ezen az úton.¹⁸³ Több ezer holddal gyarapodtak ugyanezen a módon és egyenként Szarvas, Kondoros, Mezőberény, Körösladány, Füzesgyarmat, Vésztő, Kevermes parasztbirtokai is. Parcellázás révén keletkezett – főként Békéscsaba kirajzott parasztjaiból – Medgyesegyháza község. A parcellázások eredményeként a Horthy-rendszer látszatföldreformja során kiosztott terület kb. 60–70 %-a vált uradalmi földből a jómódú parasztság tulajdonává. Így alakultak ki 150–300 holdas parasztbirtokok is. Számos kereskedő, értelmiségi is földet vett. Az agrárproletárok munkalehetőségeit a parcellázások észrevehetően rontották, mert a kimért földeken is családi munkaerőre épülő tanyás gazdálkodás erősödött meg.¹⁸⁴ A kisföldűek és a nincstelenek csak töredékföldekhez juthattak a parcellázási kampány során, méregdrága áron. Az elmondottak alapján érthető, hogy területünk agrárnépességének társadalmi tagozódása (Lásd: 1. számú melléklet) a földtelenek változatlanul magas arányát, s a szegényparasztság számbeli növekedését mutatja.¹⁸⁵ Az eltartottakkal együtt 1900-ban közel 160 ezer, 1910-ben pedig 150 ezer főt jelentett az agrárproletárok tömege a mai megye területén. A vidék munkaerőmérlegét a dualizmus félszázadán át a szabad munkáskéz túlkínálata jellemezte. Az 1880-as évek végére a népességyarapodás és a gépesítés folytán gyökeres változás történt: a nyári munkacsúcsok idején sem talált mindenki keresetet, ősztől tavaszig pedig emberek tízezrei

¹⁸¹ Návay Lajos: Az alföldi munkáskérdés. Csanád megye telepesei. Budapesti Szemle 88, 1896, 194–237. p., Gaál Jenő: Arad vármegye és Arad szabad királyi város közigazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása. Arad, 1898, 200. p.

¹⁸² S. Sándor Pál: A XIX. század végi agrárválság Magyarországon, Budapest, 1958, 183–187. p.

¹⁸³ Szeberényi Lajos Zsigmond: A földbirtok képe Békés és Csanád vármegyékben. In: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület által az 1910/11. években tartott birtokpolitikai szaktanácskozmány előzményei, lefolyása és eredményei. Szerk.: Gaál Jenő, Budapest, 1912, 606. p., Szabó Ferenc: Orosháza története a kiegészítéstől az első világháborúig (1867–1914). In: Orosháza története. Szerk.: Nagy Gyula, Orosháza, 1965, 420–423. p., Szabó Ferenc: Békéscsaba mezőgazdasága az örökváltságtól az első világháborúig (1846–1914). In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk.: Kristó Gyula és Székely Lajos, Békéscsaba, 1970, 153–156. p.

¹⁸⁴ Szeberényi Lajos Zsigmond: A földbirtok képe Békés és Csanád vármegyékben. In: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület által az 1910/11. években tartott birtokpolitikai szaktanácskozmány előzményei, lefolyása és eredményei. Szerk.: Gaál Jenő, Budapest, 1912, 606–608. p.

¹⁸⁵ Becsei József: Békés megye mai területének gazdasági és társadalmi struktúrája a Tanácsköztársaság előtti évtizedekben. In: A Tanácsköztársaság Békés megyében 1919. Szerk.: Szabó Ferenc, Békéscsaba, 1969, 34–36 p.

kényszerültek tétlenségre. A munkaadók a munkaerő-túlkínálatot a bérek leszorítására használták ki.¹⁸⁶ A földek ára a kiegyezés korában a földhiányból adódó kereslet, a paraszti földéhség nyomán folytonosan emelkedett. Általában véve három-négyszeresére.

A korábbiakhoz hasonló arányú volt e korszakban a földbérlet is. A tőkebehatolást tükröző nagybérletek 1895-ben a Békés megyei nagy- és középbirtok 20 százalékára terjedtek, gyakran gabonakereskedők kezén, hosszabb időre szólóan. Biharban az okányi Schwarcz család mintegy 20 ezer holdas bérleti birodalmát kell kiemelnünk.¹⁸⁷ A századforduló tájától, az agrárszocialista mozgalmak nyomására, egyre több kishaszonbérlet is létrejött. A földmunkásság egy része a századforduló idején megélénkülő kivándorlásban kereste a jobb megélhetést. Mintegy nyolc-tízezerre tehető a megyénkből 1914 előtt kivándorlók száma. Ennek nagyobb felét Orosháza, Békéscsaba és Endrőd népe adta.¹⁸⁸ Nagy érdeklődést váltottak ki a nincstelenek körében a Bánátba és az Al-Dunára irányuló állami telepítési akciók is.¹⁸⁹

A földbirtoklás, más oldalról pedig a termelésfejlesztési korlátok fontos jellemzője a megyénkbeli földek adóssága és közterhe is. A földtulajdonosok eladósodása országos tendencia volt.¹⁹⁰ Egyik legkézenfekvőbb mutatója a földekre adott jelzálogkölcsonök összegének emelkedése. Békés az ország akkori 63 vármegyéje között 1900-ban negyedik, 1914-ben pedig a hatodik legnagyobb összeggel megterhelt megye volt. A megyeterület minden kat. holdjára 1900-ban 65,5 korona, 1914-ben viszont már 125,5 korona jelzálogkölcson jutott.¹⁹¹

¹⁸⁶ Milhoffer Sándor: A mezei munkás-viszonyok hazánkban, Budapest, 1898, 82. p., 103. p., Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság, Budapest, 1898, 64–65. p.

Balassa Iván: Adatok a Békés Csongrád megyei részesmunka és ledolgozás kérdéséhez, Ethnographia 66, 1955, 187–200. p., Szabó Ferenc: Dél-tiszántúli munkásszerződések (1889–1944), Budapest, 1966 (Néprajzi Közlemények, XI. 3–4.)

¹⁸⁷ Becsei József: Békés megye mai területének gazdasági és társadalmi struktúrája a Tanácsköztársaság előtti évtizedekben. In: A Tanácsköztársaság Békés megyében 1919. Szerk.: Szabó Ferenc, Békéscsaba, 1969, 33. p.

¹⁸⁸ Szabó Ferenc: Orosháza története a kiegyezéstől az első világháborúig (1867–1914). In: Orosháza története, Szerk.: Nagy Gyula, Orosháza, 1965, 454. p., Szabó Ferenc: Békéscsaba mezőgazdasága az örökváltságtól az első világháborúig (1846–1914). In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk.: Kristó Gyula és Székely Lajos, Békéscsaba, 1970, 151. p., Virágh Ferenc: Adalékok a kivándorlás Békés megyei történetéhez. Békési Élet 6, 1971, 191–193. p.

¹⁸⁹ Szabó Ferenc: Orosháza története a kiegyezéstől az első világháborúig (1867–1914). In: Orosháza története. Szerk.: Nagy Gyula, Orosháza, 1965, 453. p., Szabó Ferenc: Békéscsaba mezőgazdasága az örökváltságtól az első világháborúig (1846–1914). In: tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk.: Kristó Gyula és Székely Lajos, Békéscsaba, 1970, 153. p., Szabó Ferenc: Vésztő története a Habsburg-önkényuralom korában és a kiegyezéstől az első világháborúig. In: Vésztő története, Szerk.: Szabó Ferenc. Társszerk.: Leiner Gyula, Vésztő 1973, 166. p.

¹⁹⁰ Szabad György: A hitelviszonyok. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk.: Szabó István, Budapest, 1965, I., 217–232. p.

¹⁹¹ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 2. kötet, 1900. évi népszámlálás, II. rész, Budapest, 1904, 277. p., Ua., Új sorozat, 66. kötet. Az 1901–1915. évi mezőgazdasági termelés, Budapest, 1924, 211. p.

A mezőgazdaságot sújtó adóterhek legsúlyosabbika, a földadó, a kiegyezés táján a tiszta jövedelem húsz százaléka körül került kivetésre Békés megyében.¹⁹²

A szántóföldi termelés. A századfordulóra lezáruló ármentesítő munkálatok eredményeképpen az 1840-es évekhez képest mintegy 75 ezer kat. holddal nőtt meg a szántóterület a Körösök és a Berettyó völgyének megyénkbe eső szakaszán. Különösen Dévaványa (14 300 kat. hold), Füzesgyarmat (14 230 ka. hold), Mezőberény (7600 kat. hold), Sarkad (6600 kat. hold), Szeghalom (5100 kat. hold) és Gyoma (4500 kat. hold) szántóföldje bővült ezen az úton.

A kenyérgabona elsődlegességén az 1870-es évek végén kiobbant, s a kilencvenes évekig elhúzódó gabonatúltermelési válság sem módosított.¹⁹³ Az 1860-as években kialakult vetésszerkezet fő összetevői az 1940-es évek végéig változatlanok maradtak, arányaikat megtartották. A parasztbirtokon még jobban, mint a nagybirtokon, 1867/68-ban a búzavetésterület 36%-a esett a nagybirtokra 64%-a a parasztbirtokra.¹⁹⁴ Az 1913–1915. évek átlagában már 72%-ot tett ki a parasztbirtok részesedése.¹⁹⁵

A fokozatosan emelkedő össztermés és a kissé javuló termésátlagok mögött a gabonával kapcsolatos műveletek erőteljes gépesítése, a rendszeresebb trágyázás elterjedése, a táji adottságokat figyelembe véve nemesített vetőmag megjelenése áll. Békés megyében már 1871-ben 88%-ban vasekét használtak, a megye tekintetben a 7. helyen állt az országban. 1895-ben a vasboronák alkalmazása 50%-os volt, az előkelő negyedik helyen állt a megye.¹⁹⁶ Országosan élen járt Békés a vetőgépek számában is. 1871-ben minden 1735 kat. Hold szántóra, 1895-ben már minden 140. kat. holdra jutott egy vetőgép, így a középparaszti gazdaságokban is elterjedt, kölcsönadták egymásnak.¹⁹⁷ A hosszadalmas lóval nyomtatást kiszorító, gőzgéppel hajtott cséplőgépek elterjedése rohamos volt, a megye országosan kiugrott ebben, különösen a fejlettebb agrárkultúrájú településeken.¹⁹⁸ A gőzcséplés negyedannyi időt kívánt, mint a nyomtatás, 1915-ben Békés megyében már a gabona 90%-át cséplőgépek csépelelték.¹⁹⁹ Az aratógépek elterjedése jóval lassúbb volt, használatuk sohasem vált általánossá, inkább a munkásság bérkövetelése elleni biztosítékkul szolgáltak.

¹⁹² Békés, 1870. január 9.

¹⁹³ S. Sándor Pál: A XIX. század végi agrárválság Magyarországon, Budapest, 1958, 65–96. p.

¹⁹⁴ BéML Békés vm. Bizottmánya ir. 1557/1868

¹⁹⁵ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 66. kötet. Az 1901–1915. évi termelés, Budapest, 1924, 24–25. p.

¹⁹⁶ Varga Gyula: A parasztgazdaság munkaeszközei. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk.: Szabó István, Budapest, 1965, I., 323–339. p.

¹⁹⁷ Barbarits Lajos: A vetés gépesítésének kezdetei és elterjedése Magyarországon, Budapest, 1965 (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok, 2.), 142., 198., 213. p.

¹⁹⁸ BéML Békés vm. Alisp. Ir. 739/1873. Békés vm. Köz. Biz. Ir. 33/1886, 895/1894, 248/1901. M. Stat. Közl. új sor. 66. k. 423. p.

¹⁹⁹ Sándor Vilmos: A gabonacséplés gépesítése Magyarországon. Agrártörténeti Szemle 4., 1962, 413, 441. p.

1895-ben 73, 1907-ben 195 aratógép volt Békés megyében, legtöbb az orosházi járásban.²⁰⁰ Az 1906-os nagy aratósztrájk hatására Kelet-Csanád birtokosai 123 aratógéppel külön „aratógép-szövetkezetet tartottak fenn 1907-1911 között.”²⁰¹ A gabonarosták száma Békésben 1895-ben 3419-et mutatott.²⁰²

A gépesítésben a századfordulóra elért, s a megye déli és középső részeire koncentrálódó eredményektől messze elmaradt a terület a műtrágya használatában.

Az I. világháború előtti Magyarországon Békés a kilencedik helyen állt a legnagyobb kukoricatermelő megyék között, s az akkori ország össztermelésének 2%-át adta. A fő szemestakarmányt jelentő kukorica termesztésének az adottságokhoz képest szerény szinten állandósult eredményei az állattartás lehetőségeit is jórészt behatárolták. Az istállózó tartás általánossá válásával megnőtt a szálas és gumós takarmánynövények vetésterülete is.

A dualizmus félszázadában vált szélesebb körűvé területünkön is a kifejezett árunövény jellegű ipari növények termesztése. Békés megye az első világháború előtt nem játszott vezető szerepet e növények kapcsán, még a cukorrépában sem. A cukorrépát a hatvani, majd a mezőhegyesi gyár igyekezett megkedveltetni a nyolcvanas évek végétől. Békés megye jó ideig a hatvani gyár érdekkörébe tartozott, a századforduló után már mindkettőnek termelt. Az 1910-es évektől a sarkadi cukorgyár is előmozdította az uradalmi termelést. A kelet-csanádi és az Arad megyei birtokosok a mezőhegyesi gyárnak szállították a répát. Mindamellet a világháborúig a cukorrépa nem vált Békés megye fontosabb kultúrnövényévé.

Tafler Jakab orosházi gabonakereskedő indította el területünkön 1890-ben az ipari célokra alkalmas olasz seprőcirok termesztését. A századfordulóig Békés megye vezetett a ciroktermesztésben (főként a csorvási Wenckheim-uradalom révén), attól fogva azonban Csanád megye kelti fele vette át a vezetést. 1900–1914 között az akkori országterület összes cirokvetésének 20–23%-a Csanád megye ma Békéshez tartozó részén volt. A cirokszál már a századfordulón számottevő exportcikk lett.²⁰³

A növénytermesztésnek területünk kiegészés kori gazdasági életében elfoglalt helyét megjelölve hangsúlyoznunk kell: A gabonatermesztés hosszú időre állandósult elsődlegességével együtt a szántóföldi gazdálkodás volt a meghatározó, a népességet elsősorban foglalkoztató s a jövedelem nagyobb részét adó termelési ágazat.

²⁰⁰ BÉML Békés vm. alisp. ir. 294/1907

²⁰¹ CSML Csanád vm. Gazd. Egy. Ir. 137/1908, 1352/1911

²⁰² Vargha Gyula: Békés vármegye mezőgazdasága, Budapest, 1899, 42. p.

²⁰³ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 165.p.

Az előrelátó agrárszakemberek már a hetvenes években, s később egyre többször felemelték szavukat a búzatermelés túlhajtása ellen, a belterjesebb kultúrák erősítését sürgetve.²⁰⁴ A belterjesség irányába mutató eredmények és törekvések sorában első helyen a nyolcvanas években elindult csemeszőlő-termesztést kell említenünk. Stark Adolf 1869-ben alapított békéscsabai szőlőtelepe a hazai nemesítés egyik fontos pontja lett. A nyolcvanas és kilencvenes években komoly exportra termelést folytatott Ausztria és Németország felé. 1903-ban már több mint 1500 tonna csemeszőlő került piacra Békés megyéből. Békéscsabán, Szarvason, Mezőberényben, Lökösházán voltak a nagyobb szőlőtelepek, már amerikai vesszőkkel. A gyümölcskertészet olyan közismert kiválósága élt és dolgozott területünkön, mint Bereczki Máté, aki mezőkovácsházi kertjében a hetvenes és nyolcvanas években úttörő nemesítő munkát végzett. A kertészkedés Békésben való fellendítését akarta szolgálni a kormány, amikor 1894-ben felállította az orosházi Kertgazdasági Tanszéket a polgári iskolai oktatás segítésére, meg általános propaganda céljából is.²⁰⁵ 1871-ben Medgyesegyházára, vagy Mezőhegyesre kívánt gazdasági tanintézetet a Békés, illetve a Csanád megyei Gazdasági Egyesület. 1897-ben végre sikerült elindítani a békéscsabai földművesiskolát, 1912-ben Orosházán a mezőgazdasági szakirányú középiskolai képzést, a polgári iskolához kapcsolva. 1896-tól fogva 25 holdas növénykísérleti telep működött Mezőhegyesen, a ménesházak szakembereivel. A századfordulóra területünkön is kialakult állami támogatással néhány úgynevezett minta parasztgazdaság.²⁰⁶

44. sz. ábra: A mezőhegyesi 32. sz. major²⁰⁷

²⁰⁴ Mokry Sámuel: Beszélgetések a búza túltermelés káros volta felett, Gyula, 1871, Cserhádi Sándor: Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja, Budapest 1907

²⁰⁵ Szabó Ferenc: Orosháza története a kiegyezéstől az első világháborúig (1867–1914). In: Orosháza története. Szerk.: Nagy Gyula, Orosháza, 1965, 429. p.

²⁰⁶ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 166. p.

²⁰⁷ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografia Kft., Gyula, 2009, 234. p.

A későbbiek, s a mai tervek szempontjából is figyelmet érdemelnek az öntözéses termelés első megyebeli kísérletei. A gyomai Wodianer-uradalomban 1885-től, a mezőhegyesi ménésbirtokon 1891-től, Szarvason gróf Bolza Pál birtokán 1895-től fogva folyt öntözéses szénatermesztés.²⁰⁸ A békéscsabai Élővíz-csatorna lehetőségeit felismerve 1895-ben határozatot hozott a megyegyűlés az öntözések megindítására. 1901-ben 175 kat. hold szikes területen, állami kísérleti telepként, országosan a legelsőként megindultak a kísérletek a békéscsabai öntözött réten. Főleg szénatermesztéssel, de a répa- és rizsvetéssel is eredményesen foglalkoztak.²⁰⁹

5. 2. Az állattenyésztés

A jószágtartásnak a súlya a növénytermesztés vezető szerepe mellett is jelentősen nőtt 1867–1914 között. Az állatfajok egymáshoz viszonyított arányában is a sertések számának erősebb, a szarvasmarhák számának mérsékeltebb gyarapodását, s a lovak arányának lassú csökkenését kell rögzítenünk. A megye legfejlettebb területein leginkább a jószágtartásban tudták megvalósítani a közép- és gazdagparaszti gazdaságok jelentős részében a farmerszerű gazdálkodás egyes elemeit. Orosházán, Békéscsabán, Mezőberényben, Szarvason, Gyulán, Békésen a szarvasmarha- és sertésenyésztés a számok tükrében is ilyen irányba tartott. Vésztő, Sarkad, Dévaványa nagy juhállománya javarészt az uradalmak juhászatait jelenti. A dualizmus utolsó három évtizedében több nagy jelentőségű változás bontakozott ki a minőség irányában Békés állattenyésztésében is. A szarvasmarha-állományban a hetvenes években indult el a jól tejelő, jó húsadó, de igavonásra már nem alkalmas nyugati fajták elterjedése, főleg Nyugat-Magyarországon. Békés-Csanád-Bihar megyékbe jó ideig nem jutott el, 1881-ben még az egész Alföldet a magyar szürkemarha tenyésztőterületévé nyilvánították. 1894-ben hozta a Békés megyei Gazdasági Egyesület az első huszonkét bonyhádi fiastehenet a megyébe, államsegéllyel, a parasztgazdaságok részére. Mezőhegyesen 1879 óta, Kunágótán a Ráth-birtokon 1892 óta, a csorvási Wenckheim-uradalomban 1895-től kezdve az ország legjobbjai között számon tartott szimmentáli tehenészetek működtek.²¹⁰

A pirostarka marha általánossá válása csak az uradalmakban járt együtt a tejgazdaság kiépítésével, a tejértékesítés megszervezésével. A parasztgazdaságok közül csak azok

²⁰⁸ Kolossváry Ödön: Alföldünk öntözése, Budapest, 1899, 118–119. p.

²⁰⁹ Szabó Ferenc: Békéscsaba mezőgazdasága az örökváltságtól az első világháborúig (1846–1914). In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk.: Kristó Gyula és Székely Lajos, Békéscsaba, 1970, 166–167. p.

²¹⁰ Éber Ernő: A magyar állattenyésztés fejlődése, Budapest, 1961, 301–306. p.

törekedhettek a tej eladására, amelyek a vasút és a forgalmasabb települések közelében voltak. A negyven pirostarka tehenet tartó lökösházi Vásárhelyi uradalom és a mezőhegyesi ménesbirtok tehenészete például naponta szállította a tejet Aradra.²¹¹

A Dunántúlon nagy számban működtek a tejszövetkezetek. Békés megyében kevés alakult: 1914-ig csak Gyulán, Békéscsabán, Mezőberényben, Békésen,²¹² Köröstarcsán és Eleken jöttek létre.

A lóállományban az alacsony, egérszürke, régi magyar lóval szemben – számottevő állami segítséggel, miután katonai érdekekről volt szó – a század végétől Békésben a Mezőhegyesről elterjedt Nóniusz és az angol félvér került túlsúlyba. A gazdasági lónak kiváló, s így parasztbirtokon jól használható Nóniusz megkedveltetésében nagy szerep jutott a D’Orsay Olivér által 1892-ben megszervezett „mezőhegyesvidéki tájfajta lótenyésztés”-nek.²¹³ Mzőkovácsházán, Tótkomlóson és Szarvason tartottak fenn nóniusz fedezett állomásokat.²¹⁴ Békéscsabán a kilencvenes évektől állami méntelep működött. Jelentőssé vált az 1913-ban alapított magyarbánhegyesi angol félvér fedezett állomás is.²¹⁵ A mai megye területén a mezőhegyesin kívül hét országosan ismert uradalmi ménes volt (Kunágótán 3, Újkígyóson, Kiscsákón, Csorváson, Dobozon), ezek nagyobb fele a kiegyezés után keletkezett.²¹⁶ A lóállomány mint igaerő játszott alapvető szerepet, elsősorban a parasztgazdaságokban. Közismert, hogy két ló munkája általában három ökörével ért fel. 1884-ben az igáslovak 88%-a, 1895-ben a 87%-a volt a parasztság tulajdonában Békés megyében. A megye mezővárosaiban a tanyás gazdálkodáshoz alkalmazkodva magas lóállományt (10-15, sőt 20 ló száz hold mezőgazdasági területre) tartottak.²¹⁷

²¹¹ Gaál Jenő: Arad vármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása, Arad, 1898, 334–335. p., Aradi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a területéhez tartozó Arad, Békés, Csanád, Hunyad vármegyék és Arad szabad királyi város...évi közgazdasági viszonyairól, Arad, 1877–1913, 67. p.

²¹² BéML Békés vm. Főisp. Ir. 1148/1903

²¹³ Éber Ernő: A magyar állattenyésztés fejlődése, Budapest, 1961, 324. p.

²¹⁴ Éber Ernő: A magyar állattenyésztés fejlődése, Budapest, 1961, 321. p., Meissner Károly: Magyarország lótenyésztése, Debrecen, 1929, 77–78. p.

²¹⁵ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 168. p.

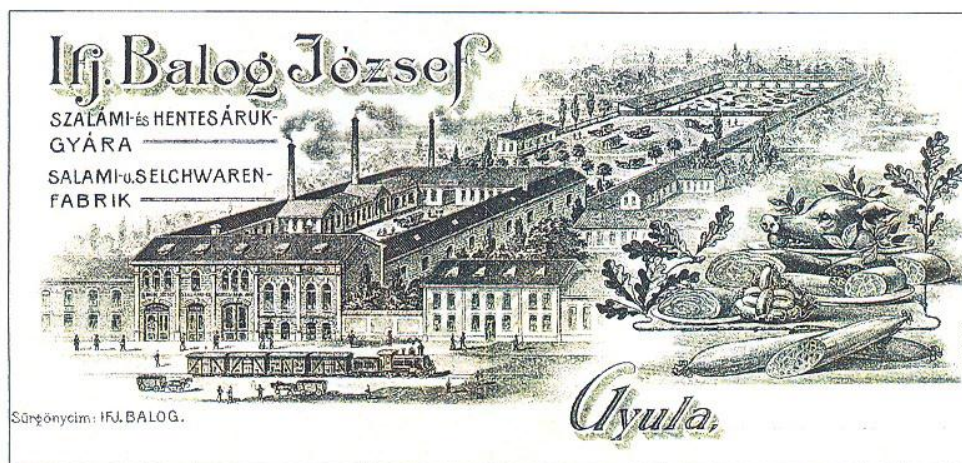
²¹⁶ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 168. p.

²¹⁷ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 168–169. p.

45. sz. ábra: Mezőhegyes (1902) ménés²¹⁸

A sertések számának gyors emelkedését a külföldről behurcolt sertésvész súlyos pusztítása állította meg 1895-től fogva.²¹⁹ A járványt csak másfél évtized múlva sikerült kiheverni. 1911-ben újabb sertésvész söpört végig a megyén. Békés megye mezővárosaiban (Eleket is beleértve) kiugróan sok sertést hizlalt eladásra a parasztság minden rétege.²²⁰ A sertéstenyésztésben az általában tartott zsírsertéssel (mangalica) szemben a hússertések elterjedés jelentett új vonást a nyolcvanas évektől kezdve. Elterjesztését kölcsönökkel, akciókkal segítette a kormányzat. A sertéstenyésztés részben már az első világháború előtt területünk egyik speciális ágazata lett, mely azután a feldolgozóipart is érintette.

46. sz. ábra: Ifj. Balog József szalámi és hentesárúgyárának grafikus rajza²²¹

²¹⁸ [http:// www.profil.hu/auctions/toc/-34595390/page-1](http://www.profil.hu/auctions/toc/-34595390/page-1)

²¹⁹ Éber Ernő: A magyar állattenyésztés fejlődése, Budapest, 1961, 345. p.

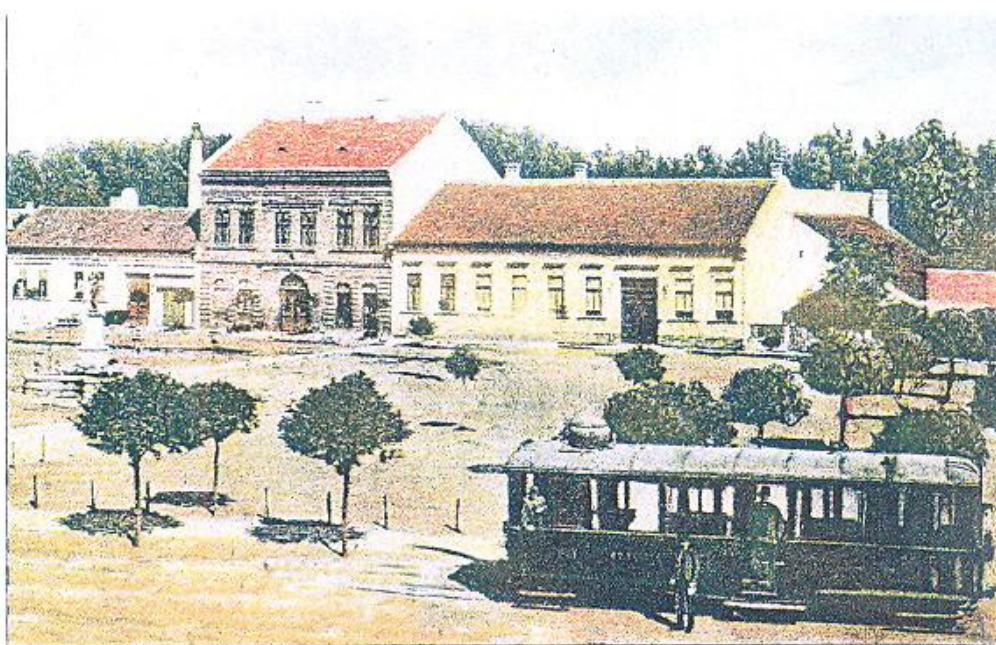
²²⁰ Gaál Jenő: Arad vármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása, Arad, 1898, 332. p.

²²¹ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografia Kft., Gyula, 2009, 237. p. A gyulai kolbász hírnevét először megalapozó Balog-féle szalámi- és hentesárúgyár egy kiskereskedésből nőtt ki a századfordulón. Az öt-hat alkalmazottal dolgozó cég termékei eljutottak Budapestre, Fiumébe, Bécsbe. A vállalkozás termékei 1910-ben a brüsszeli világkiállításon aranyérmet nyertek.

A juhállomány erősen lefelé tendáló számai mögött a sárréti nagybirtokok legeltető birkatartása áll. A nyolcvanas-kilencvenes évekre esik a Békés megyei parasztgazdaságokban a baromfitartás fellendülése. A nagy- és középbirtok csak elvétve foglalkozott vele. A baromfifajokat megkülönböztetés nélkül összegző 1895. évi statisztika szerint a mai megyeterületen 1 millió 68 ezer darab baromfi volt. A legnagyobb baromfiszámot Orosházán, Békéscsabán, Békésen és Szarvason (75–98 ezer között), illetve Mezőberényben és Gyomán (39–43 ezer között) mutatták ki. Nagy arányokban folyt a libatömés a parasztgazdaságokban, jórészt a bihari, aradi területekről hozott libákkal.²²²

5. 3. Az iparfejlődés

A kiegyezés utáni hazai ipari fejlődés fő szakaszai az alföldi ipar történetében is kimutathatók. Az első periódus a megye területén a kézműipar utolsó virágkorát, s a nyolcvanas évek végén kulminált. A második szakaszt a kisipar általános visszaesése, a gyári és manufaktúrális ipar megtelepedése mellett a szolgáltató jellegű kisipari ágazatok további prosperálása jellemzi. Egyes iparágakban a gyáripar tömegtermékei szinte teljesen kiszorították a kisipari termékeket. Az iparosodásban jelentős szerepet játszott a vasút fejlődése is.

47. sz. ábra: A békéscsabai AEGV motorkocsijának Kossuth téri megállója²²³

²²² Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 169. p.

²²³ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografia Kft., Gyula, 2009, 222. p.

Az ipar továbbra sem vált uralkodóvá a megye gazdasági életében, bár szerepe nagyot nőtt. Az iparból élők zöme változatlanul a mezővárosokban tömörült, egyedül Mezőhegyes jelentett kivételt. Az ipar általános fejletlenségét, gyenge koncentrátságát mutatja, hogy még 1910-ben is a megye ipari kereső népességének hatvan százaléka önálló kisiparos volt. A megye önálló iparosainak 37%-a, s az ipari munkások és tanoncok 61%-a Békéscsabán, Gyulán és Orosházán élt. A legnépesebb iparágak továbbra is a hagyományos parasztlelet igényeihez idomult kézműipari szolgáltatásokat nyújtották. A kisipar kapitalista fejlődésének szervezeti kereteit a céhek 1872. évi eltörlése teremtette meg. Békés megyében 70 cég szűnt meg és helyükbe 44 ipartársulat alakult. A 1884-ben kiadott tőkés jellegű ipartörvény alapján a nagyobb települések zömében érdekvédelmi alapon ipartestületek szerveződtek. A jelentősebbek Békéscsabán, Orosházán, Békésen, Szarvason és Mezőberényben működtek.²²⁴ A kézműipar kapcsán a megyében, a háziipar e korszakban még jelentős ágáról, a közel ötezer családban űzött háziszövéstről kell említést tenni. A háziszövést főleg az ilyen hagyományokkal rendelkező Békéscsabán és Mezőberényben újították föl, állami segítséggel.²²⁵

Békés megye területén kialakuló, magasabb szervezettségű ipar első úttörői a malmok voltak. A magyar malomipar – a cukoriparral együtt – a Monarchián belül vezető szerepet játszott és jó piacot talált, a megyebeli gabonára települt gőzmalmok is jó haszonnal dolgoztak. 1886-ban már 75 kisebb-nagyobb gőzmalom őrlött Békés megyében, teljesen kiszorítva a száraz- és szélmalomokat. A század végére Békéscsaba lett Békés megye malomipari központja, mellette még Orosháza és Szarvas, Elek számított az országos piacon. A századforduló után a békéscsabai István Malom lett a megye legnagyobb malomüzeme. 1908-ban 16 800 tonna búzát őrlött. A gabona igen jelentős részét az 1899-től kiépített kisvasút szállította ebbe a malomba.²²⁶

A világháborút megelőző években már működött Békés megye két cukorgyára: az 1889-ben alapított mezőhegyesi és az 1911-ben megindult sarkadi. Az első osztrák tőkével, a második a Hatvani, a Wenckheim, a Tisza és az Almássy családok tőkéjével alapított üzem.²²⁷

²²⁴ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 170–171. p.

²²⁵ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 171. p.

²²⁶ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 171–172. p.

²²⁷ Sipitzky András: A Mezőhegyesi Cukorgyár története az alapítástól napjainkig (1889 – 1966). Békési Élet, 1966, 3. sz. 17–18, Márai György – Leel-Össy Kálmán: A Sarkadi Cukorgyár története 1910 – 1963, 1965 (Sokszorosított kézirat), 6–14. p.

48. sz. ábra: Mezőhegyes (1905) Cukorgyár igazgatói lak²²⁸

A világháború előtt indult el a gyulai húsipar számottevő fejlődése is, amely a két háború között teljesedett ki. Az élelmiszeripari ágazathoz tartozó üzemek mellett a szakképzetlen munkaerőt kívánó, általában idénymunkát nyújtó építőanyag ipar üzei jöttek létre a megyében először. A megye első nagyobb téglá- és cserépüzeme – a Csabai Gőztéglagyár Társaság, Suk, Wagner és Társai – 1891-ben kezdte meg működését, közel száz – jórészt Csehországból, Kiskundorozsmáról, Szentendről hozott – munkással. 1908-ban helyezték üzembe a békéscsabai Bohn téglá- és cserépgyárat, amely az egyik legjelentősebb vidéki üzemmé fejlődött. A céghez tartoztak a temesvári és zombolyai gyárak is. A csabai építőanyag üzemek sokat szállítottak Aradra, Budapestre és az erdélyi városokba.²²⁹

Az 1900 – 1913 közötti, jelentős állami támogatást élvező textilipari konjunktúra idején – az olcsó munkaerő vonzásában – jöttek létre a megye jelentősebb textilipari középüzemei. 1900-ban indult helyi tőkével a Gyulai Kötött és Szövött Iparárugyár Rt. (a Harisnyagyár elődje) 70 munkással. 1906-ban már 450 főt foglalkoztatott, s az ország harmadik üze volt az iparágban.²³⁰ 1907-ben helyezték üzembe a békéscsabai állami Selyemfonodát. 1910-ben 295 alkalmazottja volt. 1911-ben alapította a megyebeli tőke a békéscsabai Hubertus Kötött és Szövöttárugyár Részvénytársaságot, egyelőre alig félszáz munkással.²³¹ A textilipar harmadik megyebeli telephelye Mezőberény lett, amikor a századfordulót követő esztendőben megindult 25 állandó munkással és 250 bedolgozóval egy lenszövő üzem.²³²

²²⁸ <http://www.profila.hu/auctions/toc/-34595390/page-1>

²²⁹ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 172. p.

²³⁰ Czeglédi Imre: A gyulai harisnyagyár alapítása és első évei (1900–1906). Békési Élet 1968, 3. sz. 187–190. p.

²³¹ Szekeres Béla: Adalékok Békéscsaba gyáriparának történetéhez. In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk.: Kristó Gyula és Székely Lajos. Békéscsaba, 1970, 194–195. p.

²³² Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 172. p.

Békés megye nyomdaiparában már a világháború előtt országosan kiemelkedő minőséget nyújtó üzemek keletkeztek. Az 1882-ben alapított gyomai Kner és az 1903-ban indult békéscsabai Tevan nyomda nemcsak közigazgatási és kereskedelmi nyomtatványok készítésében, hanem a magas színvonalú könyvkiadásban is úttörő szerepet játszottak. A Kner-cég 1910-ben 60 főt foglalkoztatott.

49. sz. ábra: Kner Izidor fiával, Imrével²³³

Jelentősebb üzem volt az 1860 óta fennálló gyulai Dobay nyomda is. A megye egyik korai üzemalapítása volt (1881-től) a gyulai gyufagyár. Mint üzem is fontos szerepet játszott az 1904-ben létesített és 1910-ben már 34 főt foglalkoztató békéscsabai városi villamosmű. A bútoriparban két kisebb üzem jött létre Békéscsabán. 1910-ben együttesen 122 munkásuk volt.²³⁴

A kiegyezés korának második felére esik két háziipari technikájú iparág meghonosodása a megyében. Az egyik a cirokseprő-gyártás: Kisebb műhelyek után 1894-ben indult a szezonban 100-120, nyáron 30-50 férfi és női munkást foglalkoztató Tafler gyár, amely hosszabb ideig Orosháza legnépesebb üzeme volt. A csorvási Wenckheim uradalomban is volt 1903-tól fogva egy seprőköti üzem, 30-40 dolgozóval. Termékeit Bécsen át értékesítették. A másik iparág a békési kosáripár, amely 1893 – 1896 között kosárfonó

²³³ <http://www.irodalmijelen.hu/node/6142>

²³⁴ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 172–173. p.

tanfolyamként, majd állami kosárfonó iskolaként átlagban mintegy 30 tanulóval működő intézményből nőtt ki.²³⁵

Az agrártermékek kereskedelmében a mezővárosok piacai, vásárai jelentették a leggyakrabban alkalmakat. A gabonában Orosházát tartották a megye legnagyobb piacának. A gyulai állatvásárok a századforduló előtt sertésben és juhban, a századforduló után lóban is kiemelkedő, országosan számon tartott adásvételi alkalmak voltak, főképpen a Békés, Arad és Bihar megyei uradalmi felhozatal révén.

A tőkés gazdasági rend megyebeli kiépülésének a hitelintézetek voltak a legmozgékonyabb intézményei. A megye első pénzintézetét, az 1863-ban alakult Békés megyei Takarékpénztár Egyesületet, a nagybirtokosok hívták életre. A kiegyezés után egymás után alakultak a takarékpénztárak, népbankok, önszegélyező szövetkezetek, hitelszövetkezetek a gabonakonjunktúra nyomán felgyorsult nagyobb pénzforgalom eredményeként.²³⁶

²³⁵ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 173. p.

²³⁶ Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből (in: Dél-Alföldi Évszázadok 25.), Szeged, 2008, 175. p.

6. Kultúra és szabadidő eltöltésének lehetőségei Békés megye polgárságának körében

A dél-alföldi városokat és mezővárosokat nem elsősorban a polgárosodás gócpontjaiként tartja számon a szakirodalom. A Békés megyét a 18. században újjátelepítő jórészt protestáns lakosú mezővárosai a 19. század első felére gazdaságilag megerősödtek, és jobbra élni tudtak a gyarapodás, a társadalmi emelkedés lehetőségével. A Monarchián belül védett mezőgazdasági piac előnyeit a megyei birtokosok is élvezték, a középbirtokos parasztság egy része elindult a társadalom középrétegei felé vezető úton. Ez a réteg fogyasztóként már képviselt akkora potenciált, hogy egy népesebb iparos, kereskedő réteget eltartson. A közigazgatásban dolgozó apparátus, a szabadfoglalkozású értelmiségek mellett az iparban, kereskedelemben és szolgáltatásban tevékenykedő réteg adta a formálódó polgárság magját.²³⁷ Ez a kör lesz az, amely először veszi igénybe azokat a szolgáltatásokat és lehetőségeket, melyek a szabadidő eltöltésében adódnak és a turizmus kezdetét adják.

A legkiemelkedőbb eseményre a Millenniumi ünnepségre Békés megyében is készültek.

6. 1. Az 1896. évi millennium

I. Ferenc József osztrák császár és magyar király az 1892. évi II. törvénycikk és az 1893. évi III. törvénycikk értelmében, Budapesten országos és általános nemzeti kiállítás megtartását rendelte el, amelyet a városligetben rendeztek meg. A kiállítás 1896. május 1-jétől egészen október végéig volt megtekinthető. Célja az volt, hogy Magyarország szellemi és gazdasági helyzetét, fejlődését, s „különös figyelemmel annak történelmi fejlődésére”, az ország ezeréves fennállása alkalmából bemutassa.

Azok a tárgyak voltak kiállíthatóak, amelyek a csoportbeosztásban megnevezett csoportok egyike alá sorolhatóak, és a „magyar korona területén termeltettek, illetve készítették”: I. művészet, II. közművelődés, III. oktatásügy, IV. egészségügy, gyermeknevelés, V. kereskedelem, pénz-és hitelügy, VI. mezőgazdaság, VII. erdészet, vadászat, VIII. bányászat és kohászat, IX. gépipar, X. közlekedés, XI. építőipar, XII. faipar, bútoripar, XIII. agyag- és üvegipar, XIV. bőripar, textilipar, XV. papíripar, XVI. arany-, ezüst- és díszműárak, XVII. hadügy, XVIII. vegyészeti ipar, XIX. élelmiszer cikkek, mint ipartermékek, XX. néprajz.

A kiállítandó tárgyak közül kizárták azokat, amelyek gyúlékonyak, olaj és egyéb maró anyagokat tartalmaznak, amelyek minőségüknél, vagy primitív előállításuknál fogva a kiállítás céljaival össze nem egyeztethetőek, vagy nem a „magyar korona területén

²³⁷ Héjja Julianna – Erdész Ádám (szerk.): Kisvárosi polgárok. Források 1866 – 1919, Gyula, 2010, 25–29. p.

termeltettek, vagy állították”. A rendezvényen való részvételi szándékot a bejelentési eljárás során, bejelentési íveken keresztül kellett jelezni (lásd: 1 – 5. számú melléklet) 1894. december 31-ig, az országos, kerületi vagy helyi bizottságoknál.

Az 1893. március 9-én megjelent ezredéves országos kiállítás közleményei közölte szervezési és számviteli szabályzatát, valamint az országos bizottság tagjainak névsorát (lásd: 6. számú melléklet), akik közül az elnök Lukács Béla a kereskedelemügyi miniszter, az alelnök pedig államtitkára volt. A szervezési szabályzatból kiderült, hogy a kiállítás programjainak bemutatására, illetve az azokon való részvétel előmozdítására egy fővárosi és tizenhét kerületi, határozatlan számú helyi bizottságokat szerveztek. A helyi bizottságok „iparilag jelentékenyebb helyeken szervezhetők különös tekintettel az ipartestületekre. Hatáskörük csak az ipari csoportokra terjed ki”.

A Millenáris Bizottság által országsszerte egységes rendezési elv szerinti ünnepségsorozatnak három szintje volt. Az országos rendezvények („maradandó alkotások átadása,” kiállítás a városligetben, a korona ünnepéhez kapcsolódó rendezvények: mint Ferenc József megkoronázása, a korona átszállítása a parlamentbe, a vármegyei bandériumok felvonulása stb.) mellett vármegyei, és település szintű megmozdulásokat is szerveztek.²³⁸

A kiállítás költségeit részben az állam, részben a főváros hozzájárulásából létesített biztosítási alapból és a bevételekből fedezték.²³⁹

A kiállításon a díjazottak között a következő kitüntetések osztoztak ki: díszoklevél, amely a legmagasabb kitüntetésnek számított, a millenniumi nagy érem, kiállítási érem, közreműködők érme és az elismerő oklevél. Fentiek tervezésével Beck Ö. Fülöpöt bízta meg.

A kiállítási igazgatóság 1894-ben tett jelentést az ezredéves országos rendezvény előmunkálatairól és szabályzatának jelentős változásairól. A kiállítási ügyek vezetésével megbízott Németh Imre miniszteri tanácsos helyére, annak betegsége miatt, Graenzenstein Béla miniszteri tanácsost, a magyar királyi dohányjövedék központi igazgatóját nevezték ki. Az új igazgatóra a kinevezése után, számos teendő várt, amelyek közül az egyik legfontosabbnak, a kiállítás költségeinek az új alapokra való helyezése volt, mivel a kiadások jelentősen megszaporodtak (lásd: 7. számú melléklet). Az általános feladatok közül, a másik legsürgősebbnek a csoportbiztosítási intézmény szervezése mutatkozott. A csoport biztosoknak elsősorban, a csoportbizottság szervezeti szabályzatában írtakkal kellett foglalkozniuk, mint például a bejelentési ívek átvétele. Megalapították a pénzügyi bizottság

²³⁸ Kereskényi Miklós. Békés vármegye millenniuma. In: Bárka, VIII. évf., 2000/4, 78. p.

²³⁹ BéML IV. B. 407. b. 47/1892

szervezési szabályait is. Ez alapján, a bizottság feladatai között volt a számvitel szervezése, az elárusítási és fogyasztási illeték megállapítása és minden más egyéb pénzügyi feladat lebonyolítása. A kiállítás körüli média tevékenységgel külön sajtó osztály foglalkozott, amelynek fő feladata a bel- és külföldi sajtó tájékoztatása volt.

A kiállítás alkalmával a lakás-kérdés is előtérbe került, hiszen a fővárosba látogató kiállítók és vendégek elszállásolása nem volt megoldott. Az igazgatóság munkás lakóházak felépítését, illetve kaszárnnyák berendezését vetette fel. A megoldást végül az iskolák adták, mivel azok elhelyezkedése, berendezhetősége előnyösebbnek bizonyult.

Az 1895. február 20-ai országos kiállítás közleményei arról számolt be, hogy Graenzenstein Béla miniszteri tanácsos, kiállítási igazgatónak pénzügyminiszteri államtitkárrá történő kinevezése következtében, a kereskedelmi miniszter dr. Schmidt József miniszteri tanácsost bízta meg, a rendezvény igazgatói posztjával.

Az 1896. évi ezredéves országos kiállítás közleményeinek 1895. május 1-i 22. számából már kiderült, a millennium e jelentős eseménye iránti érdeklődés mértéke. Az ipari csoportokban a bejelentések már jó részt véglegesnek voltak tekinthetőek, a fővárosból hatszázhatvanhárom iparos, míg a vidéki iparosok száma meghaladta a háromezret. Bernolák Sándor miniszteri tanácsos, a földművelésügyi minisztérium kiállítási irodájának igazgatója, arról számolt be, hogy a mezőgazdasági és erdészeti csoportokban a bejelentők száma nyolcszázötven volt.²⁴⁰

Müller Béla műszaki tanácsos részletes jelentéséből kiderült, hogy a kiállítás helyét adó épületek építése teljes erővel elkezdődött, ezt jól példázta az is, hogy az igazgatósági épület teljesen, a nádorszigeti híd pedig 1895. május 15- re lett kész.

1893-tól, az ezredéves kiállítás országos bizottsága felkereste az összes hazai törvényhatóságnak és volt szabad királyi városnak az előjáróit, hogy intézkedjenek a kiállításra vonatkozó szervezési szabályzatok, valamint Az 1896. évi ezredéves országos kiállítás közleményei című hivatalos lap minél szélesebb „közönség” és „érdekeltek körök” tudomására hozni. Lukács Béla kereskedelmi miniszter a kiállításon való részvétel fontosságát a következőképpen fogalmazta meg:

„Midőn a kormány a haza minden fiát felhívja, hogy a nemzet ünnepén szívvel lélekkel részt vegyen, és a nagy mű sikeréhez minden tehetségével hozzájáruljon, az elsők sorában, kikhez szavait intézi, a megyékhez, mint a hazai történelem fő szereplőihöz és a mai kulturális és a közgazdasági fejlődés nagy tényezőihez fordul. Meg vagyok győződve, hogy a nemzet szívében élő hála és kegyeletérzet ezen művét a megye közönsége hazafias lelkesedéssel

²⁴⁰ BéML IV. B. 407. b. 47/1892

felkarolni és azt teljes erővel támogatni szíves leend. Nagy mérvben számítok ezen, az ügy sikerét lényegesen előmozdító közreműködésre, annál inkább, mert ezen – a nemzetek életében vajmi ritka ünnepély csak úgy fog valóban országos jelleggel bírni, ha azt a magyar szent korona területének minden vidéke egyaránt a maga ügyének tekinti.”²⁴¹

6. 1. 1. Békés vármegye az 1896. évi országos millenniumi ünnepen

Békés vármegye elsősorban a kiállítás VI. a mezőgazdasági és VII. az erdészeti csoportok megszervezésére törekedett, hiszen alföldi megyeként évszázados hagyományokkal bírt. A mezőgazdasági csoport első alcsoportja a talajnemek, trágyaszerek és a meteorológia bemutatásával foglalkozott. A magyarországi talajminták geológiai és talajtani alapokra fektetett gyűjteményét 25-30 centiméter magas üveghengerekben mutatták be. A trágyaszerek alosztályban a műtrágyázás eredményeit (ásványtárgyak különböző nemei, gipsz, mész, márga, káli-sók és trágyák, guano, mesterségesen összeállított trágyaszerek, komposztfélék) üvegtáblákkal elosztott tíz asztalon mutatták be. A meteorológiai, földmágnességi és a rokon tudományokba vágó műszerek, meteorológiai évkönyvek, Magyarország klimatikus viszonyait feltűntető statisztikai táblázatok és grafikai ábrázolások, észlelési ívek, szinoptikus térképek segítségével szemléltették ezt az alosztályt, illetve egy teljesen felszerelt elsőrangú meteorológiai állomást is működtettek a kiállítás ideje alatt. A második alcsoport a mezőgazdaság üzleti berendezését és a mezőgazdaságot ismertette. Az ország földművelési állapotát a gazdaságáról képet adó gyűjteményes kiállítások, az ország különböző gazdasági vidékei szerint csoportosítva, valamint külön a nagy-, közép- és a kisbirtokokat mutatta be. A gyűjteményes kiállítások a különböző gazdasági vidékek szerint voltak csoportosítva. A különböző vidékek szerint csoportosított gyűjteményes kiállítások sorozatában helyet foglaltak a nagy-, közép- és kisbirtokok kiállításai, egyes nagyobb uradalmaknak és a nagyobb gazdasági üzemet folytató alföldi városok kiállításai. A gyűjteményes gazdasági kiállításokon helyet kaptak a gazdaságban előállított összes gazdasági, erdészeti és mezőgazdasági ipari termékek, állatok rajzai és mintái, térképek és térrajzok-, mindenfajta épületek rajzai és mintái, vetésforgók, számviteli eredmények, gépek, eszközök rajzai és mintái, illetve általában minden a gazdaságok berendezésének ismertetésére alkalmas tárgyak, rajzok, minták és adatok. E csoportba tartozó vidékek, birtokok gazdaságát feltűntető gyűjteményes kiállításokat csak egészüket tekintve vehették bírálat alá. E szerint az ebben a csoportban kiállítók, akik egyes terményeikre is szerettek volna bírálatot kapni, külön is be

²⁴¹ BéML IV. B. 407. b. 47/1892

kellett jelenteni. A Mezőgazdasági történeti kiállításon a hazai föld fokozatos beépítését és az ehhez fűződő gazdaság kialakulását ismertették. A Mezőgazdasági statisztika kiterjedt a birtokviszonyok kialakulására, a termelési adatokra, az elemi csapások és károk statisztikájára is. A mezőgazdaság javítására szolgáló állami, vagy kormányzati tevékenységet fel kellett tüntetni. Megjelentek a gazdasági egyesület működését, alapszabályait bemutató kiadványok is. A gazdasági építkezés színtereit a régi és az új földbirtok használatával kapcsolatos épületeken keresztül szemléltették (pl. majorok, paraszti udvar, úri lak). A harmadik alcsoport a kenyértermények és azok magvainak az ismertetésével foglalkozott. A negyedik alcsoport a kereskedelmi és gyógynövényeket, a rostonövényeket, valamint magvaikat mutatta be. Az ötödik alcsoport a dohánytermeléssel, a dohánygyártással, valamint a dohánykereskedelemmel foglalkozott. A dohánytermelésnél a talajnemeket és a különböző műtrágyákat ismertették. Bemutatták a dohányjövedéknél az előállítandó gyártmányokhoz szükséges bel-és külföldi dohányok választékát, illetve a pipadohány és szivar gyártását. A különböző piacok által vásárolt magyar dohánytermékeket és a csomagolásmódjukat is bemutatták a dohánykereskedelmi kiállításon belül. A hatodik alcsoport a dohány telepítésének elhelyezését és az ország területén való megoszlását tüntette fel, részben történeti térképekkel. A telepítvények számát és belső fejlődési viszonyait statisztikai és grafikai táblázatokkal szemléltették. A hetedik alcsoport a kertészettel foglalkozott, aminek az első állandó kiállítása a virágokat és a dísznövényeket mutatta be. Második alosztálya a konyhakertészettel foglalkozott, amíg a harmadik a gyümölcs-kertészettel. A negyedik alosztálya a faiskolákkal és befásítással foglalkozott. A nyolcadik alcsoport a szőlészetet és a borászatot mutatta be. A szőlészeti kiállítás célja a magyarországi szőlőgazdaság múltjának és akkori időszakának az ismertetése volt. A borászat alosztályban kiállítható volt minden hazai bortermény. A kiállítást két főrésztre osztották: saját termésű, vagy nem saját termésű borok sorozatára. A IX. alcsoport az állattenyésztést ismertette: lótenyésztés, szarvasmarha tenyésztés, juhtenyésztés, sertésenyésztés, baromfitenyésztés. A X. alcsoport a méhészetet és az azzal kapcsolatos tudnivalókat vette fel programjaként. A XI. alcsoport a halászatot és a ráktenyésztést mutatta be. A XII. alcsoport a selyemhernyó tenyésztését és szakismereteit népszerűsítette érdeklődői előtt. A tizenharmadik alcsoport a tejgazdaság termékeit mutatta be. A XV. alcsoport a mezőgazdasági szakoktatást és kísérletezéseit ismertette. A gazdasági szakoktatás kiállításán részt vettek a földműves iskolák, valamint a magyaróvári gazdasági akadémia és a gazdasági tanintézetek. A gazdasági szakintézetek kiállításának célja: bemutatni a gazdasági szakoktatás szolgálatában álló intézményeket, különösen az intézetek szaktanárait, oktatási módszereiket. A gazdasági kiállítás kísérletezési csoportjában

elsősorban azok az intézmények vettek részt, amelyek e célra szerveződtek, mint például a Budapesti Központi Kémiai Intézet és Vegykísérleti Állomás, a Budapesti Állami Rovartani Állomás. A tizenhetedik alcsoport a geológiai felvételeket térképeken és szelvényeken keresztül rendezte gyűjteményes kiállítássá. A tizennyolcadik alcsoport a vízepítészet, vízrendészet, folyamszabályozás és talajjavítás leírásait ábrákkal is ismertette.²⁴² A földművelésügyi miniszter fel is szólította a megyei előljárókat, hogy a vármegyék főispánjainak elnöklei alatt helyi bizottságot szervezzen, melynek feladata volt a gazdák buzdítása, tanácsal való ellátása, valamint a kiállítási tárgyak gyűjtése. A helyi bizottságba húsz tagot választottak (lásd: 8. számú melléklet), melyet a főispán, a vármegye gazdasági egyesülete és más „nyerstermelés” előmozdítására alakult egyesületek együttesen jelöltek ki. Ezen kívül a főispánnak ki kellett jelölnie még másik tíz embert is, akiket a vármegye kiállítási bizottságába küldene. Tallián Béla főispán, Fábry Sándor alispánhoz 1894 novemberében írt levelében erről a következőket írta: „Hazánk mezőgazdái és őstermelői a magyar állam ezen ős fenntartó eleme, mindenkor készséggel szolgáltatták a jó ügyet és jó ügy szolgálatában soha anyagi áldozatoktól sem riadtak vissza, bizonyára készek lesznek tehát most is a tervezett országos kiállítás fényének emelésén közreműködni, annál is inkább, mert annak hivatása hazánk múltját és jelenét híven bemutatni és ezredéves fennállásunk kulturális fejlődésének valódi képét visszatükröztetni.”²⁴³

1894 júniusában, a megye járásainak főszolgabírói elküldték jelentésüket Fábry Sándor alispánnak, a bejelentési ívek szétosztásával és a kiállítás iránti érdeklődéssel kapcsolatban. Kövér László gyulai járási főszolgabíró a nyomtatványok közül három darabot gróf Wenckheim Dénes dobozi nagybirtokosnak, egy darabot Székér Gyula gyulavári számtartónak adott oda, egy darabot pedig Kétegyháza község levéltárában helyeztetett el. A fent említett szolgabíró, egy későbbi 1894. július 3-án kelt levelében arról is beszámolt az alispánnak, hogy járása községeiben nincs olyan iparos, aki részt venne az ezredéves kiállításon, pedig plakátokkal és köztéri felszólalásokkal is megpróbálták buzdítani az embereket. Dutkay Béla gyulai polgármester felszólítása viszont sikeresnek bizonyult, hiszen az alispáni hivatalhoz írt leveléből kiderült, hogy Minich Endre könyvkötő, Szikes András szabó, Mundorf Gyula kerékgyártó, Némedi István kovács és Némedi Lajos nyerges munkáikkal vállalták a kiállításon való részvételt. A rendezvényen való megyei képviselő megszervezése nehéz feladatnak bizonyult, s folyamatosan problémákba ütközött. Az egyik ilyen probléma a gazdasági csoport megszervezését is hátráltatta. Habár a vármegyei

²⁴² BéML IV. B. 407. b. 42/1892

²⁴³ BéML IV. B. 407. b. 47/1892

gazdasági egyesület felajánlotta közreműködését a helyi bizottságnak, a felmerülő „költségek viselését... magára nem vállalhatja”.²⁴⁴ Az egyesület véleménye az volt, hogy a költségekhez a vármegye összes lakosának a hozzájárulása szükséges, amelyet egy korona pótdó útján szerezhethének be. A vármegye törvényhatósági bizottsága az 1894. szeptember 17-én tartott közgyűlésén, elutasította a pótdó szedését, a rossz termés okozta nehéz helyzet miatt, azonban a kiállítás helyi bizottságának működését, a törvényhatóság építésére felvett egymillió-kétszázezer forint kölcsönből, kilencezer forinttal támogatta. 1895 novemberében a Békés Megyei Gazdasági Egyesület ismertette az ezredéves kiállításra tervezett programját, ami a következőkre terjedt ki: az egyleti élet monográfiája, az egyleti kert rajza és fényképei, „feltűnőbb” állatok fényképei, tipikus talajnemek, „műveleti” növények, gazdasági kéziszerszámok, régi és új tanyák fényképei, gazdasági szekerek és kocsik modelljei, mezőgazdasági iparcikkek, irodalmi kiadványok teljes gyűjteménye.²⁴⁵

A földművelésügyi minisztérium 1896. évi kiállítási irodájától küldött bizalmas levél Tallián Béla főispánnak arról tanúskodott, hogy a rendezőbizottság elégedetlen a jelentkezett mezőgazdasági csoportokkal. Kifogására főleg az élőállat kiállítások csekély bejelentkezése adott okot, amelynek minél szélesebb körű bemutatását a külföldi vendégek látogatása miatt tartotta fontosnak. Ezekből kifolyólag felkérték a főispánt, hogy az élőállat kiállításokra való jelentkezési határidő meghosszabbítását a helyi bizottságnál jelezze, valamint borászati kiállításon való részvétel érdekében mozgalmat indítson a gazdák között. Zlinszky István az ezredéves kiállítás békés vármegyei előadója 1895. szeptember 20-ai levelében értesítette a főispánt, hogy Blanckenstein Vécsey Vilma füzesgyarmati uradalma, szívesen részt venne saját állatainak a bemutatásával a nagyszabású alkalmon. Horvát János mezőberényi lakos pedig a megyei háziipar, valamint termékeinek a népszerűsítését és eladását vállalta el, akivel a megyei előljárással 1896. augusztus 7-én kötött szerződést. Zlinszky felkereste Saltzmann és társa nevű budapesti céget is, aki a békéscsabai szövőiskolát fenntartotta, hogy mutassa be az iskola termékeit is, ha a kereskedelmi miniszter azt jóváhagyja.²⁴⁶ Végül a mezőgazdasági kiállításon jelentős békés megyei kiállító gyűlt össze. A nagy uradalmak közül kiállított gróf Wenckheim Frigyes a békési, a kigyósi és a pusztaföldvári (búza, árpa, köles muhar bükköny, lóbab, lucerna, kendermag stb.) uradalmából. Almássy Dénes gyulavári gróf, báró Wodianer Albert gyomai, Wenckheim Dénes gróf dobozi uradalma a kollektív kiállításon vett részt. Az időleges állattenyésztési kiállításon lovakat állítottak ki, akik közül Nagy P. Imre (Vésztő)

²⁴⁴ BéML IV. B. 407. b. 47/1892

²⁴⁵ BéML IV. B. 401. 10/1897

²⁴⁶ BéML IV. B. 401. 10/1897

kiállítási érmet, Ökrös Sándor (Vésztő) az első díjat, Renner Péter (Mezőberény) a második díjat, a harmadik díjat Speck Márton (Mezőberény) nyerte el. Kiállítási éremmel lett kitüntetve Vad Péter (Békés) és Veres Pál (Békés). A gyapjúkiállításon részt vett: gróf Wenckheim Frigyes békési uradalma különböző fajtájú juhgyapjakkal. Az időleges szarvasmarha kiállításon szarvasmarhákat állított ki: gróf Wenckheim Frigyes békési uradalma, aki elnyerte a millenniumi nagy arany díszoklevelet. Bárány Vécsey Vilma füzesgyarmati tenyésztete nyerte el a millenniumi nagy érmet. Kiállítási érmet gróf Wenckheim Dénes, Péter András és Kiss Mihály (Vésztő) kapta. A méhészeti kiállításon részt vett: a vármegyei bizottság ötven forintos segélyével Török József (Békés) húsz üveg mézével, húsz üveg mézborával, három darab viaszával, valamint méhészetének képeivel, leírásával. Vass Imre (Békés) négy üveg mézet, Forgách László (Békés) tíz üveg mézet és sejtfaakat állított ki. Az erdészeti és vadászati kiállításon gróf Almásy Dénes, míg Békésvármegye ötvennyolc darab különféle kitömött madárral vett részt, amelyeket dr. Krammer békéscsabai tanár válogatott össze. A talajminták kiállításon részt vett: Beliczey István (Gerendás), bárány Vécsey Vilma (Füzesgyarmat), Such János (Békéscsaba), Zlinszky István (Szarvas), id. bárány Wodiáner Albert (Gyoma), a Békésmegyei Gazdasági Egyesület és Gyula városa. A vízrendezés, folyamszabályozás, talajjavítás kiállításon a következő kiállítók vettek részt: a gyulai folyammérnöki hivatal, Gallacz János királyi tanácsos tisztai vízépítészeti kerületi felügyelő. A háziipari kiállításon kiállított a békésvármegyei helyi bizottság (Gyula) megyei cikkekkel, amelyeket Horváth János árusított. A közművelődési kiállításon a Békésvármegyei Közművelődési Egyesület állította ki a megye különböző korszakait bemutató tárgyainak sorozatát. A közoktatásügyi kiállításon részt vett: a Békésvármegyei Tanítóegylet évkönyveivel, a Békési Községi Polgári Leányiskola írásbeli dolgozatokkal, rajzokkal és kézimunkákkal. Az Orosházi Községi Polgári Fiúiskola írásbeli dolgozatokkal, rajzokkal, tantervvel mutatta be jórészt intézményét. A Békési Kosárfonó tanműhely kosárfonó munkákkal, amíg a Szarvasi Evangélikus Főgimnázium írásbeli dolgozatokkal, rajzokkal népszerűsítette a megyei oktatást. A monográfiáknál Békés megye monográfiájának első kötetét és a gazdasági egyletnek Zlinszky István által megírt monográfiát találjuk. A gyermeknevelés pavilonban gróf Wenckheim Frigyesné vármegyei parasztházát és az ott őrzött gyermektárgyakat lehetett megtekinteni. Az élelmi és élvezeti cikkek pavilonjában Joncz Ferenc ecetet, amíg Weisz Mór és Társa konyakot és különböző pálinkákat állított ki. A sokszorosító ipar csarnokában Kner Izidor gyomai nyomdájának irodalmi és egyéb vonatkozású műveit nézhették meg. Az egészségügyi kiállításon részt vett: Réthy Béla (Békéscsaba), pemetefű cukorkájával és különböző szörp kivonataival, valamint

Dr. Keleti és Kulpin (Békéscsaba) borjú himlőnyirk termelő intézete.²⁴⁷ Az építési és ipar kiállításon gróf Almássy uradalma mellett, jelentős megyei munkákat is láthattak az érdeklődők (pl.: Reisz és Porjesz csabai bútorgyárosok, Krisnyák Mihály békéscsabai szűcs, Nagy Lajos szeghalmi lakos eke, Krisztó és Társa orosházi kiállítók téglá és cserép stb).²⁴⁸

A húsz kiállító csoport szervezése mellett, történelmi kiállítást is szerveztek, valamint millenniumi bandériumot is felállítottak. A történelmi kiállítás sikere érdekében, minden törvényhatóságtól és volt szabad királyi város előjáróitól az kérték, hogy a történelmi becsű tárgyaiknak a jegyzékét, küldjék el a kiállítás igazgatóságának: „A történelmi kiállításba a honfoglalástól a IX. század utolsó negyedétől 1867-ig terjedő emlékek tartoznak.”²⁴⁹

A kiállítás céljaira alkalmas anyag a következőkből állt össze: építészeti emlékek, képzőművészeti alkotások, zene-és színművészet, oktatás és tudomány története, irodalomtörténet, ipar, egyházi tárgyak, lakberendezés, mezőgazdasági életet bemutató emlékek, „kormányzat és közszellem”, hadviselés, a nemzeti élet egyéb jellemző vonásait magába foglaló tárgyak. Gyulán, a kiállításra alkalmas műtárgyak jegyzékbe vételével Gyulaffy Endre múzeumi őrt bízták meg.

Békés vármegye Törvényhatósági Bizottsága a közgyűlés 1895/511. szám alatti határozatában megbízta Fábry Sándor alispánt, hogy az országos kiállítási bizottság kérésének megfelelően, millenniumi bandériumot szervezzen, hogy Szent István koronája méltó kíséretben részesülhessen. Az alispánnak húsz férfit kellett felkérnie, a bandériumban való részvételle, akik név szerint a következők voltak: gróf Almássy Dénes, gróf Apponyi Albert, Geist Gyula, Geist Gáspár, Beliczey Tibor, Baumgarten Pál, Léderer Rudolf, Léderer László, Dérczy Péter, Kárász István, ifj. Szalay József, gróf Wenckheim Dénes, gróf Wenckheim József, gróf Wenckheim Géza, báró Vécsey Miklós, gróf Bolza Géza, gróf Bolza Pált, gróf Zay Miklós és gróf Blanckenstein Pál. Gróf Bolza Géza, gróf Bolza Pál, Beliczey Tibor, Dérczy Péter, Léderer László, Baumgarten Pál, gróf Wenckheim Géza, gróf Apponyi Albert és Vécsey Miklós 1895. december végén jelezték, hogy nem kívánnak részt venni a bandériumban (lásd: 9. számú melléklet). A főispán 1895. december 23-ai törvényhatósági bizottságához írt levelében közölte, az 1896. június 8-ra szervezendő bandérium felállításának szabályait. Ezek között volt például, a népies elemek bevonása az úri osztályok mellett, a díszöltözékek, a jelvény, vagy a lovak felszerelésének a kérdése is. A „banderialisták” és lovaik vasúti

²⁴⁷ Borjú himlőnyirk: védőoltási eljárás, tehénhimlőből vett nyirk (humanizált lymph), amelyet átvittek az emberre (in: Vasárnapi Újság, 33. évfolyam, 48. szám, 1886. november 28.)

²⁴⁸ Verner László (szerk.): Az Ezredéves Ünnepek Emléke. Az Ország, Békésvármegye Törvényhatósága és Békésvármegye Községeinek Ünnepei, Békéscsaba, 1896, 315–320. p.

²⁴⁹ BéML IV. B. 407. b. 47/1892

szállítását Budapestre a központi rendezőség ingyenes, vagy mérsékelt összegű vasúti szállítás ellenében biztosította.²⁵⁰ A kiállítási bizottság nem csak, az azon közvetlenül részt vevők számára próbálta az utazást, vagy az elszállásolást hatékonyan biztosítani, hanem minden érdeklődő számára, szerette volna megoldani azt. Ez, egy 1895. december 13-án Tallián Bélához címzett levélből a következőképp olvasható: „Minél nagyobb arányúvá kívánom tenni az ezredéves kiállítás látogatottságát egyfelől, kiaknázni óhajtván másfelől a kiállítást az alsóbb néposztályok művelődésének emelésére...oly irányban óhajtok intézkedéseket tenni, miszerint olcsó vasúti menetjegyek engedélyezése, barakkok építése, népkonyha állítása útján lehetséges legyen azon helyekről, melyekről a m. kir. államvasutak zónadíjszabása szerinti XIV. zónába esnek, egy személynek fel és leutazási költségét a fővárosba kétnapi szállását, két ebédjét és vacsoráját, nem különben kiállítási belépő jegyeinek költségét egészben öt forinttal fedezni. A XIII. zónához tartozó helyek lakosainak az utazást a mondott módok mellett négy forint ötven koronával, a XII. zónában lakóknak négy forinttal és a VIII. zónához tartozó vidékekről három forinttal megtenni.”²⁵¹

50. ábra: Vasútállomás Békéscsaba 1910 körül²⁵²

6. 1. 2. Békés vármegyei millennium

Békés vármegye és Gyula város „közönsége” lelkesedve és maradandó művek alkotásával ünnepelte meg a millenniumot. A megye ünnepe 1896. május 12-én folyt le. Minden felekezet megtartotta ünnepi istentiszteletét, ami után díszközgyűlésre ültek össze a törvényhatósági bizottság tagjai, amelyet Tallián Béla főispán délelőtt 9 órakor nyitott meg. A millenáris helyi

²⁵⁰ BéML IV. B. 407. b. 47/1892

²⁵¹ BéML IV. B. 401 10/1897

²⁵² <http://www.vasutallomasok.hu/allomas.php?az=bkcs>

bizottság Gyulán 1896. április 28-án tartott ülésének jegyzőkönyvében olvasható, Gyula város polgármesterének előterjesztése, a május 12-én rendezésre kerülő népünnepről. A vármegye alispánját felkérték, hogy az ünnepséghez százötven forinttal járuljon hozzá. Felhívták a polgármester figyelmét a május 10-én tartandó ünnepi istentiszteletre, ahol a hatóságoknak hivatalosan meg kell jelenni. Végezetül felkérték a polgármestert, hogy a május 12-én tartandó törvényhatósági díszközgyűlés napján, azokon a tereken, ahol a bizottság az istentisztelet után elvonul, az egyes házak és háztulajdonosok által a nemzeti zászló kihelyezéséről intézkedjen.²⁵³ Fábry Sándor alispán ünnepi beszédében történelmi visszapillantásban idézte fel a vármegye múltját, majd bejelentette, hogy a vármegye millenniumi alkotásként létesítette a megyei távbeszélőt, amely ezzel megelőzött minden más megyét. A törvényhatósági bizottság 1894. február 26-án tartott közgyűlésén határozta el a távbeszélő kiépítését és szavazta meg annak költségeit. Az oszlopok árát a törvényhatóság viselte, a vezeték árából kilométerenként húsz forintot és az építkezéshez szükséges munkát a községek, a többi költséget pedig az állam fedezte. Százharminc előfizetővel nyílt meg a megyei távbeszélő, a belépéskor harminc forintot, évi előfizetési díj fejében pedig tizenöt forintot kellett fizetni. 1894 őszén megkezdtek a hálózat építését, melynek tervezetét Balla Pál főmérnök készítette. A távbeszélő összes költsége mintegy hatvanezer forintba került és 1895. február 23-án adták át használatra. Békés megye 1904. október 30-án kapcsolódott be az országos városközi hálózatba.²⁵⁴

Gyula város lakossága a távbeszélő elkészítésén kívül, az Erkel szobor leleplezésével és az utcák nevének megváltoztatásával is megünnepelte Magyarország fennállásának ezredéves évfordulóját. A szobor létesítésére Göndöcs Benedek tett indítványt, melyet a közgyűlés egyhangúlag elfogadott, és a szobornak a vármegye székhelyén való felállítása céljából országos mozgalmat indított. A törvényhatósági bizottság ötszáz forintot, Gyula város lakossága pedig háromszáz forintot szavazott meg erre a célra. A törvényhatósági bizottság Göndöcs Benedek elnöklete alatt Terényi Lajos, Keller Imre, Fábry Sándor, Oláh György, Bandhauer György és Haviár Lajos tagokból bizottságot alakított, az emlékmű minél hamarabbi felállításának az érdekében. Göndöcs Benedek elhunytával a bizottság elnökévé Fábry Sándor alispánt választották meg. A bizottság a szobor elkészítésére vonatkozólag tanácsot kért az országos képzőművészeti tanácstól, melynek elnöke, Pulszky Ferenc, 1895. január 11-én kelt válaszában azt javasolta, hogy miután egy nem nagyigényű emlékműről van szó, mellőzzék a költséges pályázati eljárást, s a kivitellel Kallós Ede fiatal szobrászművészt

²⁵³ BéML V. B. 173 93/1894

²⁵⁴ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 225. p.

bízzák meg. A szoborbizottság az emlékművet a millenniumra fel akarta állítani, ezért az arra való gyűjtést is beszüntette, így annak az elkészítésére négyezer-nyolcszáz forint állt rendelkezésre.²⁵⁵ A szobrot 1896. június 26-án leplezték le a kispiactéren ünnepi műsor keretei között (lásd: 10. számú melléklet). E alkalomra érkeztek: az Erkel-család tagjai, gróf Festetics Andor, a Nemzeti Színház igazgatója, Káldy Gyula, igazgatóval az Operaház művészei, a képzőművészek egész gárdája, köztük Kallós Ede, Márk Lajos, Csók István, Magyar-Mannheimer Gusztáv, végül a magyar sajtó jelentősebb tudósítói. A délutáni ünneplés este is folytatódott, amikor az Operaház művészei hangversenyt adtak a pavilonban, köztük Erkel Gyula és Káldy Gyula zongoraművészekkel, amit hajnalig tartó ünnepi vacsora és tánc követett.²⁵⁶ A megjelenő vendégek és művészek elszállásolását, megvendéglését, a millenáris ünnepségre megszavazott tizenháromezer forintból, ötszáz forinttal, valamint a belépőjegyekből (az első tíz sor egy forint ötven korona, a többi sor egy forint, a karzat és az állóhely ötven korona) befolyt összegéből támogatta a gyulai előljáróság.²⁵⁷ A fent említettek mellett a megye a száznyolcvanezer forintot költött az élővíz csatornára. Egymillió-háromszázötvenezer forintot költöttek a megyei vasúthálózat korszerűsítésére, míg az utakéra egymillió-kétszáztezret. A mezőgazdaság ismereteinek a kiszélesítésére a millennium alkalmából és annak az emlékére, megyei földműves iskolát létesítettek Békéscsabán, amelyhez negyvenötezer forinttal a megye, negyvenezer forinttal pedig a város járult hozzá. Megindult továbbá a megyei utak mellett a fásítás is, így 1896-ban negyvenháromezer darab csemetét ültettek el. Az anyagiak mellett a szellemiekre is áldozott a megye lakossága. Három felsőbb és százharmincnyolc népiskolában ötvenezer gyermek nyert tanítást. A millennium alkalmából még tíz minta kisdédóvó intézmény létesítését is terve vették. Az ünnep alkalmára megírták a megye történetét is. A közegészség javítására 1896 előtti években tizenkilc ártézi kutat fúrtak a megyében. Százezerre menő költséggel a megye közkórházat is létesített, amelyben százhusz beteg nyert ápolást. A nemzeti kiállításon a megyei bandérium felállítására tízezer forintot költött a megye.²⁵⁸ Gyula mellett, több településen is maradandó alkotásoknak teremtették meg az anyagi alapjait. A gyomaiak ötezer forintot ajánlottak fel a szegényalap javára, tíz főt befogadó szegényházat alakítottak ki, s elhatározták a dologház létesítését. Az egyházi és politikai ünnep eseményei közül külön említést érdemel a füzeggyarmati, ahol a felvonuláson részt vett az 1848-49-es honvédegylet. Különös üzenete

²⁵⁵ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 226. p.

²⁵⁶ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 228. p.

²⁵⁷ BéML IV. B. 401. 245/1896

²⁵⁸ Verner László (szerk.): Az Ezredéves Ünnepek Emléke. Az Ország, Békésvármegye Törvényhatósága és Békésvármegye Községeinek Ünnepei, Békéscsaba, 1896, 48–50. p.

volt a békési megemlékezésnek. A díszközgyűlésen „helyezték” el Jantyik Mátyás, Kossuthot ábrázoló nagyméretű képét, miközben az ünnepi beszéd egyebek mellett éltette a királyt, s személy szerint Ferenc Józsefet. A két gondolat ekkora már megfért egymás mellett. A délutáni események és a rendezvénysorozat fő attrakciója a népünnepély volt, ami valójában az ünnep megkettőzésének, más formában történő megrendezésének eszköze. A vásári sokadalom látványosságával és könnyedségével zajló találkozón rövid ünnepi beszéd után a fesztelen szórakozásra helyeződött a fő hangsúly. A kis településeken és törvényhatóságokon hasonló programokat szerveztek. A méretek nyilvánvalóan eltérőek voltak. Ahol tehettek, zenekarok járták az utcát, pl. Békésen. Dobozon már hajnali öt órakor ébresztették az embereket. Az ökörsütés sok báméskodónak vonzó látványosságnak tűnt. A népszórakoztatás eredményes eszköze a különféle virtust igénylő versenyek szervezése volt. A bátor legények szinte mindenhol próbálkozhattak póznamászással, lepényevéssel, bögreütéssel. Érdekes eseményként sok településen futóversenyt rendeztek a fiatal korosztály számára. Az atlétika, angol hatásra ez idő tájt kezdett kiteljesedni és a szélesebb néprétegekben is elterjedőben lehetett. A nagyobb településeken legnagyobb eseményként megszervezték a lófuttatást. A legnagyobb ilyen rendezvény a vármegye szervezésében, Gyulán zajlott. A tízezer embernél is több érdeklődő közül a társadalmi rangban előrébb állók számára nyolcszáz főt befogadó tribün készült, amelynek két oldalán ingyenes állóhelyeket kerítettek el a nép számára. A verseny számai ugyancsak a társadalmi hierarchiát tükrözték. A verseny végeztével a tribün közönsége hazament és készülődött az esti bálra.²⁵⁹

1896-ban valóban örömmünnep volt a millennium az emberek számára, ami szélesebb tömegekben tudta erősíteni és egységesíteni a nemzeti identitást és keresztény szellemet

6. 2. Egyletek, társaskörök és szabadidős tevékenységeik

A dualizmus kori Békés megye közművelődési, sport és egyéb szórakozási lehetőségeit nagyrészt különböző egyletek, társaskörök teremtették meg és népszerűsítették. A társaskörök közül Széchenyi hatása alatt, elsőnek a Gyulai Kaszinó alakult meg 1841-ben. A kaszinó célja: „A vármegyei társadalom művelt elemeit szórakozás kedvéért és a nemzeti közművelődés céljából egybevonni. A cél elérésére szolgáló eszközök: a Kaszinó a hírlapirodalom jelesebb termékeit megrendeli s helyiségében könyvtárt, társalgótermet, biliárdasztalt, éttermet, tenisz és tekepályát tart fenn, továbbá sakkjátékot és dominót is bocsát a tagok rendelkezésére.”²⁶⁰ A Bach-korszakban feloszlatták, de 1856 augusztusában újból

²⁵⁹ Kereskényi Miklós: Békés vármegye millenniumja. In: Bárka, VIII. évf., 2000/4, 80–82. p.

²⁶⁰ BéML IV. B. 424

engedélyezték működését. Tagjai a vármegyei tisztviselők és szimpatizánsaik voltak. 1861-ben, a rövid ideig tartó alkotmányos korszakban alakult meg kétszáz taggal a Polgári Kör, a városi tisztviselők, kisebb hivatalnokok, tanárok, tanítók, előkelőbb iparosok, kereskedők és gazdák köre. 1863-ban a kör elnökévé Knaifel Jánost, alelnökévé Dobay Jánost, pénztárnokává Oláh Györgyöt választották. Népkörnek indult az 1868-ban alakult Gyulai Olvasókör, mely a református Újvárosban lassanként református felekezeti jelleget öltött. Az olvasókör megalakításának eszméjét Karassaiy első alispán vetette fel. A cél nem csak újságolvasás, meg bálók rendezése volt, hanem elsősorban a tagok politikai és társadalmi nevelése. A kör első elnöke Kiss Ferenc református földműves, alelnöke Boros István római katolikus földműves, Gyula város egykori bírása volt.²⁶¹

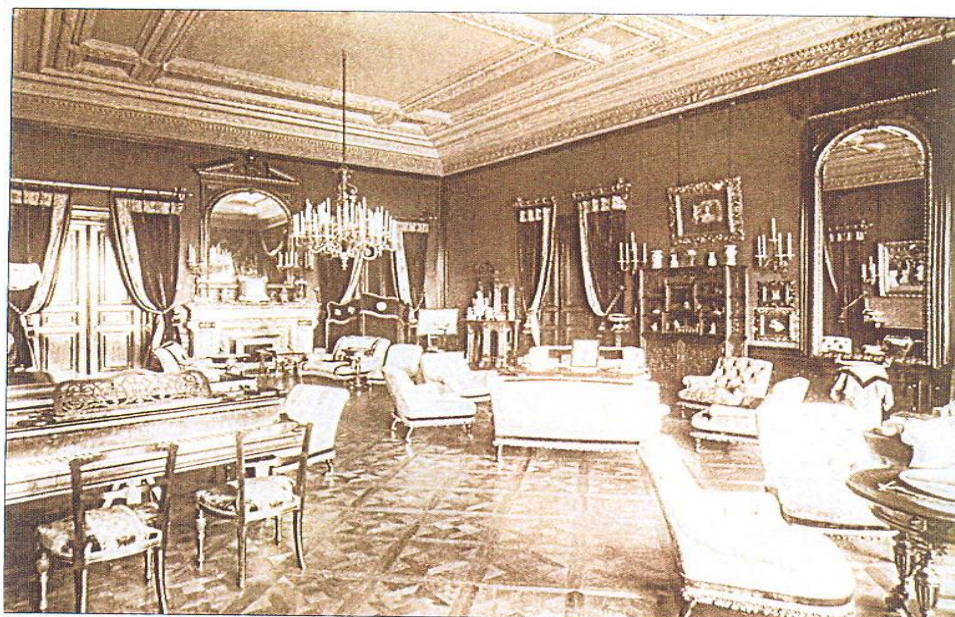
6. 2. 1. Nőegyletek – bálók, felolvasó estek

A jótékony egyletek közül elsőnek alakultak a temetkezési egyletek. Az első 1865-ben jött létre hétszáz taggal, a második 1868-ban, a harmadik 1871-ben, a negyedik 1892-ben, az ötödik és a hatodik 1895-ben keletkezett. A jótékony egyletek sorából messze kimagaslott a Gyulai Nőegylet. Létesítésének gondolatát gróf Wenckheim József özvegye, Jankovich Stefánia vetette fel. 1870. október 9-én felhívás jelent meg a Békés című hetilapban, amelyben a nőegylet felállítása iránt érdeklődő hölgyeket a grófi kastélyba értekezletre hívta meg. A megjelentek elfogadták az alapszabály tervezetét, amelyet a belügyminiszter november 10-én jóvá is hagyott. Az első tisztikar 1870. december 4-én a következőképpen alakult meg: elnök gróf Wenckheim Józsefné, alelnökök Németh Antalné és Fábry Mártonné, pénztáros Ferenczy Alajosné, raktáros Farkas Zsigmondné, titkár Kiss Irén, jegyző Hajóssy Ottó. Az első választmány tagjai voltak: Back Salamonné, Baranovics Kálmánné, Bodoky Lajosné, Bogár Lázárné, Czégényi Istvánné, Czingulsky Józsefné, Erkel Ferencné, Gottlieb Ferencné, Hücke Józsefné, Kiss Györgyné, Kiss Irén, Léderer Lajosné, Mogyoróssy Mátyásné, Nyikora Mihályné, Ormós Jánosné, Thessedik Károlyné, Újfalusy Gyuláné, Végh Józsefné, Wallfisch Bernátné (Molnár Ferenc író nagyanyja) és Wallner Andrásné. A nőegylet egyik célja a hajléktalan, tehetetlen szegények elhelyezése volt, ami kezdetben nagy gondot okozott, hiszen, sokkal nagyobb számban voltak, mint, ahogy elhelyezhették volna őket a város ápolótermében. Az első évváró gyűlésen elhatározták tehát, hogy néhány munkaképtelen, előregedett szegény részére szobát bérelnek. Így keletkezett a József-ápoloda, amelyet az elnöknő elhunyt férjéről neveztek el. Gróf Wenckheim Józsefné Jankovich

²⁶¹ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 170-171. p.

Stefánia 1878-ban meghalt, ekkor a József-ápolda fenntartását lánya, gróf Almássy Kálmánné Wenckheim Mária vállalta magára és azt, atyja emlékére évtizedeken át, egészen élete végéig fenntartotta. 1879-ben gróf Wenckheim Frigyesné Wenckheim Krisztina került a nőegylet elnöki székébe.

A jótékonyágáról országszerte ismert grófnő negyvenöt évi elnöksége alatt, a nőegylet a segélyezés több ágát gyakorolta. Havonta átlagosan nyolcvan szegényt támogatott állandó pénzsegéllyel. Az arra rászorult özvegyeket, betegeket, iskolás gyermekeket évente felruházta. 1879 tavaszán, öreg szegény nők számára menhelyet állított fel, amelyet az első elnöknőről Stefánia-menhelynek nevezetnek el.

51. sz. ábra: Gróf Wenckheim Frigyes szabadkígyósi kastélyának nagyszalonja 1897-ben²⁶²

1909-ben Wenckheim Krisztina a menhely részére ötezer koronáért megvásárolta az Árpád utca 14. szám alatti házat, s azt örök alapítványképpen a nőegyletnek ajándékozta. Ettől kezdve a Stefánium volt a nőegylet jótékonyágának a központja. Itt állították fel a népkonyhát és itt tartotta az egyelet az évi közgyűlését is. 1888-ban megalakult az izraelita nőegylet, a következő évben pedig Göndöcs Benedek apát elnöklete alatt, a Vöröskereszt Egyelet Békés megyei fiókja is.²⁶³ A nőegyletek tagjai elsősorban bálók és különböző alkalmak rendezésével próbálták bevételüket gyarapítani, hogy fedezni tudják fenntartási költségeiket és mellette céljukat, a jótékonykodást. A rendezvényeket a helyi és a megyei sajtó is népszerűsítette. A Békés Megyei Közlöny 1874-1876. évi számai közül, az 1876. évi,

²⁶² Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografika Kft., Gyula, 2009, 222.

²⁶³ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 171. p., 257. p.

két jelentős alkalomról is beszámolt. Egyiken, a Gyulai Nőegylet 1876-ban a vízkárosultak javára rendezett közvacsorát a gyulai városházán, amire a „vidék nagyérdemű közönségét” meghívta. A közvacsora este hét órakor kezdődött, a belépődíj húsz korona volt személyenként, az étlapok szerint szabott árak adagonként negyven koronába kerültek. A nőegyleti tagok mellett, a jótékony cél iránti tekintetből, jómódú kisasszonyok is felszolgáltak. A vacsora tizenegy óráig tartott, amit tánc követett hajnali négy óráig. „Vendégek voltak Csabáról, Battonyáról. A tiszta jövedelem bátran ötszáz forintra tehető.”²⁶⁴ A másik legjelentősebb 1876. évi városházi táncmulatság a nőegylet szervezésében az volt, amelyiken József főherceg és kísérete is részt vett. A főherceg mellett jelen volt még az erdélyi honvéd parancsnok Graf altábornagy, Pongrácz tábornok, gróf Pongrácz alezredes, s több más honvéd, s „közhadseregbeli” főtiszt. Részt vett a mulatságon gróf Wenckheim Frigyes a „jótékonyosság hallhatatlan koszorújával övezett kedves” nejével Krisztina grófnővel, Almássy grófnő, „fiatal bájos leányával Erzsike comtesse-vel, - s az ez alkalommal elmaradhatatlan – az együletet lelkesen pártoló – özv. gróf Wenckheim Józsefné. – József főherceg ő fensége e bálban először is ő vele társalgott, majd később Wenckheim Frigyesné s Almássy grófnővel, s azután Wenckheim Frigyes gróffal beszélgetett hosszabb ideig, igen szívélyesen. Ő fensége fél 9 órakor érkezett, s fél 11 órakor már távozott.” A gyulai városháza terme nem volt egészen tele, a belépődíj két forint volt. A korabeli tudósító a következőképpen írt a bálról: „A terem elég díszesen s csinosan volt berendezve, a karzaton megyei színű zászlók voltak, - a terem jobb oldalán lévő szoba (polgármesteri szoba) volt a társalgó, amely fényesebben volt díszítve, s a körülményeknek teljesen megfelelő volt. A zenéről ezúttal nem sok mondanivalónk van, Rácz Jancsi hegedült, de alig hittük, hogy ugyanaz a Rácz Jancsi hegedült Szegeden is, ki akkor oly szép babérokat aratott. E bál alatt igen rosszul hegedült, meglátszik rajtuk, hogy nincs igazgatójuk, elmondhatják „árva vagyunk, mint a gólya, kinek nincsen pártfogója”. Az étterem nem volt célszerűen berendezve, meglátszott, hogy új fogadás, a gyulai (úri) kaszinós volt, az asztalok közel voltak a falhoz, hogy a túlsó oldalra jutni nem lehetett, a hely szűk volt, pedig ha egy-két nagy szekrényt kivetetnek, a célnak egészen megfelel. Az étkek ára túlságzott volt, mit pedig ily alkalommal a tisztelt rendezőség megfigyelhetne. Végül még valakiről kell említést tennünk, mert ha nőegyletről van szó, ha ez egyület bár mily jótékonytságot, mint körében eső nemes tettet követ el, ezt bizonyára Kiss Irén kisasszony nélkül nem teszi, s ki buzdítja az egyület számos jó tettek elkövetésére? Kiss Irén kisasszony. – Ő volt az egyik fő tényezője annak,

²⁶⁴ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 027. sz., 1876. április 2., 3. p.

hogy e fényes bál létrejött, s ennek folytán a nőegylet pénztárát 120-130 forinttal gazdagította. – elismerést, s köszönetet szavaztunk már többször is e nemes, s fáradhatatlan úrnőnek, most sem mondhatunk egyebet, mint azon vigasztaló szavakat, miszerint az érdem, önmagában keresi jutalmát. – A férfi táncrendezőség is teljes mérvben megadta azt, mit tőlük várni lehetett, jutalmuk: a közönség méltányos elismerése – fáradságukért. Nem tudjuk, mikor lesz ismét ily fényes táncmulatság, de hisszük, hogy nemcsak „nagyoktól”, de „sokaktól”, is látogatott lesz az.”²⁶⁵ József főherceg látogatásáról a Békés című hetilap 1872. évi száma is beszámolt, amikor a honvédség „megszemlélésére” érkezett a megyébe. A Magyar Király szállodában kilenc szobát foglaltak le, este pedig nagyszabású táncestélyt rendeztek a tiszteletére a Korona termében. A bál teljes bevételét a honvéd „lövölde” és a tűzoltó egylet kapta meg. A meghívóban külön kérték a hölgyeket az egyszerű viseletben való megjelenésre.²⁶⁶ A Békés című hetilap 1888. évi száma a megyeházán tartott farsangi bálról is beszámolt, amelyen Wenckheim Krisztina grófnő nőegyleti kiemelkedő tevékenysége ismét megmutatkozott. „A nemes grófnő tudvalevőleg kiváló pártfogója az iparos ifjúsági egyletnek, ő volt az egylet díszes zászlájának anyja, s az ő háromszáz forintos adománya adta meg az alapot a most felavatandó ház építésére. Az egylet háromtagú küldöttsége január 27-én tiszteleggett Ó-Kígyóson a grófnénál, aki a legnagyobb előzékenységgel fogadta az egylet küldötteit és kijelentette, hogy a felajánlott bálanyai tisztséget szíves készséggel vállalja el. Hisszük, hogy eme örömdetes körülmény folytán vidékről még számosan vesznek részt a Gyulán soká emlékezetes sikerűnek ígérkező fényes táncvigalomban.”²⁶⁷ 1888. február 5-én a nőegylet gróf Wenckheim Frigyesné elnöklete alatt éves közgyűlését tartotta az árvaházban. „Az elnöklő grófnő a szépen látogatott közgyűlést megnyitván örömét fejezte ki az egylet múlt évi sikeres működése fölött, mert dacára annak, hogy sok szegényt segélyezett huszonkét iskolás gyermeket látott el teljes öltözetrel, számos elaggott nőt és férfit ruházattal és élelemmel segített, havonként folytonosan ötvenhárom egyénnek nyújtott rendes segélyt. A Stefánia menhelyen hat élemedett nőt lát el lakással és tüzelővel, azon kívül az egylet számlájára több beteget gyógyíttatott. Ennyi kiadás mellett a tőkéhez mégis ötszáztizenhat forint hatvanöt krajcár volt csatolható, s ezzel a nőegylet összes vagyona hétezer-négyszáznegyvenöt forint ötvenhat krajcárt képviselt, mely kedvező körülmény folytán köszönetet mond mindazoknak, akik bármily adománnyal járultak az egylet javára. A raktár részére ruha s élelmiszereket adakoztak: Almássy Kálmánné grófné, özv. Németh Józsefné,

²⁶⁵ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 076. sz., 1876. szeptember 21., 2. p.

²⁶⁶ Békés, 1872. április 28.

²⁶⁷ Békés, 1888. január 29.

Dobay Jánosné, Szentmihályi Lajosné, Gozman Józsefné és Ferenczy Alajosné. Az egyletnek sikerült Szénási Józsefnét újólag pénztárosnak megnyerni, a választmányba Kucsera Lujza, orvosnak pedig Dr. Zöldy János választatott meg. Erkel Ferencé választmányi tag már sok éven keresztül üdvösen gyakorolt újévi köszöntők elárúsításából, ezúttal is százharmincegy forint ötven krajcárral számolt be. Gróf Wenckheim Frigyesné elnöknő pedig huszonöt forintot adományozott segélyezési célokra, amely szíves gyűjtés illetőleg, adomány jegyzőkönyvi hálás köszönettel fogadtatott.”²⁶⁸ A bálók közül az egyik legnívósabbnak az Erkel bál számított, amelyet 1895-ben is megrendeztek. „A meghívók – melyek kiállítása oly díszes, aminő e vármegye területén rendezett bálaké még nem volt – szerdán és csütörtökön küldették szét a városban és a vármegyében. Ezer meghívó küldetett szét, ennek dacára, vagy éppen ezért nincsen kizárva, hogy akár hibás címzés, akár más oknál fogva éppen olyanok és azok nem kapták meg, akik azt méltán igényelhetik, netalán ilyen esetben a rendezőbizottság kéri a meghívót báró Drechsel Gyula elnöknél reklamálni. Konti József a népszínház karmestere a bálra írt keringőjét pénteken reggel leküldte, s a zenekar úgy a walczer, mint a Nagy Zoltán törvényszéki aljegyző, lapunk munkatársa által ugyancsak ezen bálra szerzett csárdását szorgalmasan tanulja. A női táncrendek szépségének ígéretével, mondjuk bizonyítékaul annyit, hogy Morzsányi műtermében készülnek, de lesz Mannheimer Gusztáv jeles festőművészünk ecsetje figyelméből és szívességéből remek kivitelű fali táncrend is, szóval a bál olyannak ígérkezik, hogy a benne részt vevők évtizedek múlva is szívesen fogják emlegetni. Megnyugtatósul és egyúttal tájékozásul különlegesen is szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a nők nem úgynevezett „fényes báli”, hanem „egyszerű” öltözékben jelenjenek meg, tehát a bálnak toalett szempontból vett „fényessége” nem lesz, és jó, hogy nem lesz, mert különben bálképes közönségünk kilenczted része visszariadna az Erkel báltól. Ezen tájékoztatás mindazon akár helybeli, akár vidéki családoknak, akiket a báli öltözék kérdése nyugtalanítana.”²⁶⁹ A bálók nagysága és hangulata évenként és alkalmanként is változott, hiszen ezeknek az eseményeknek a megrendezését is befolyásolta az adott gazdasági helyzet. A Békés egyik 1896. évi cikke a fent említett állapotokat tükrözte: „Mintegy tizennyolc báli meghívó van előttünk a megyebeli bálokról, bizonyoságaul annak, hogy a megyének minden valamirevaló lakott pontja hódol Carnevalnak és bálát rendeznek. A megye központján kívül Csaba, Békés, Tótkomlós, Körösladány, Szarvas, Orosháza, Szeghalom egyszóval minden község, nagyrészüik nem is egyet, hanem sokat. Legérdekesebbnek ígérkezik a vidék bálai közül a csabai gazda bál, amely ismert sikerült

²⁶⁸ Békés, 1888. február 5.

²⁶⁹ Békés, 1895. január 06.

volta mellett, még a Mikszáth Kálmán és Herczeg Ferenc fővárosi nagynevű írók eljövételét is kilátásba helyezte. A gyulai farsangnak, mely bálokban az idén kissé szűkölködött, mint halljuk a böjtben lesz folytatása, amikor is a piknik és estélyekkel fogják a farsang szürkemulatságát helyrepótolni.”²⁷⁰ A Krisztina bált minden évben megszervezték Menyházán, a Wenckheim Frigyes gróf tulajdonát képező kis fekvésű Arad megyei fürdőben, amelynek jellemző sajátossága volt, hogy Békés megyéből minden évben sok vendég látogatott el oda.²⁷¹ A bálok mellett, előadásokat is szerveztek jótékonyági céllal, az egyik ilyen volt, amit 1899. november 13-án tartottak az ó-kígyósi iskolában, amelyen a Wenckheim család is részt vett. A kígyósi szegény gyerekek javára rendezett műkedvelői előadás két darabból állt össze, mind a kettő szerzője Somogyi Csizmadia Gizella okleveles tanító volt. Az előadások sikeresek voltak, a szereplők egyike Széchenyi Kázmérné volt, aki közreműködésével is támogatta az eseményt. Az előadások bevétele nyolcvanhat forint volt.²⁷² Gyulán majdnem minden vasárnap Cz. Zs. kocsmáros udvarán „nép-bált” rendeztek, ahol nem csak a „pórleányok és legények” vettek részt, de gyakran „kuriózumból az intelligenciából” is jelentek meg a mulatságon, ami rendszerint délután két óra körül kezdődött és reggel hat óráig is eltartott. Népszerű szórakozás volt ez, hiszen még csabai vendégek is megjelentek itt.²⁷³ Gyulán, a Király kávéház termében rendezték a legszórakoztatóbb polgári bálakat, ahol Rácz Jancsi hegedűjátékát hallgatva érezhették jól magukat, az azon résztvevők.²⁷⁴

A dualizmus kori Békés megye nőegyletei közül kiemelkedő jelentőséggel bírt még a békéscsabai és a szarvasi. A Békéscsabai Nőegylet 1879-ben jött létre, tagjainak száma ekkor száznolcvan fő volt.²⁷⁵ Az egyesület célja kor-, nem- és valláskülönbség nélkül segélyezése és gyámolítása a Békéscsaba területén élő szegényeknek és munkaképteleneknek, akik „szükségben, betegségben, nyomorban sínylődnek”, a társadalmi élet fejlesztése, a közművelődési és hazafias célok előmozdítása volt. Az egyesület tagja lehetett bárki kor-, nem-, vallás- és társadalmi különbség nélkül, akár helyben, akár máshol lakott, akik közül kikerültek tiszteletbeli, alapító, rendes és pártoló tagok. Alapító tagok mindazok, akik az egyesület pénztárába alapítvány címén legalább 50, azaz ötven koronát befizettek, vagy aláírásukkal biztosítottak. Férfiak és testületek is lehettek alapító tagok, de szavazati joggal nem bírtak. Rendes tagok csak nők lehettek, akik aláírásukkal kötelezték magukat arra, hogy

²⁷⁰ Békés, 1896. február 09.

²⁷¹ Békés, 1897. július 18.

²⁷² Békés, 1899. november 19.

²⁷³ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 080. sz., 1876. szeptember 21., 3. p.

²⁷⁴ Békésmegyei közlöny, 03. évf., 012. sz., 1876. február 10., 2. p.

²⁷⁵ BéML IV. B. 407. b. 12806/1900

három egymás után következő évben, tetszés szerinti, de legalább is négy korona tagsági díjat fizettek évenként az egyesület pénztárába. Pártoló tagok férfiak és testületek lehettek, akik évenként tetszés szerinti, de legalább is két korona tagsági díjat fizettek.²⁷⁶ Békéscsabán, a táncmulatságok mellett, nagy érdeklődés kísérte a felolvasó rendezvényeket, amelyet először 1875. december 12-én tartottak meg a városházán, Fábry Károly ügyvéd fáradozásainak köszönhetően. E felolvasáson az első előadó Horváth János gimnáziumi tanár volt, aki a „testek általános tulajdonságairól” tartott előadást. Fábry Károly az állatok „szelleméről” tartott felolvasást: „példákkal illusztrálta, hogy az állatoknak is van eszük, sokszor több, mint némelyik embernek, hogy vannak szenvedélyeik, erényeik.”²⁷⁷ A Békéscsabai Nőegylet rendezvényeit is megörökítette a sajtó, amelyek közül a Békés, két tombola estélyről is beszámolt, ami azért is érdekes volt, mert Gyula és Békéscsaba közötti rivalizálást is érzékeltetni lehetett. „Ha Gyulán bál volt, lesz Csabán is – tombola estély! mondotta ki a határozatot a csabai nőegylet és szétküldte a meghívókat Gyulára is, mellyel a törvényszéki palota... óh! pardon (most majd elárultam, hogy mint sovíniszta gyulainak, hol kalandoznak folyton gondolataim) szegény iskolás gyermekek javára rendezendő tombolaestélyen való szíves megjelenésre kérte fel a gyulaiakat. Lám-lám minők is a rossz nyelvek, azt híreszteltek, hogy Csaba szóba sem áll velünk, amióta megelőztük a miniszternél azzal az odíozus (magyarul: engesztelhetetlen, gyűlölködést keltő, s így válási okot képző) törvényszéki palota kérdésével - s íme szívesen lát kedélyességéről híres tombola estélyein. De ha azt hiszik kérem, hogy én most azért vettem tollat a kezembe, hogy gúnyolódjam Csabával a gyulaiak öröme és az éveken keresztül boldog egyetértésben élő házasságok. Csaba és Gyula házi szentélyébe nyúljak szentségtelen kezekkel, akkor szerfelett csodatkozni méltóztatnak... És most félre a palotakérdéssel! Lépünk ki a kulisszák mögül, akarom mondani a csabai Casino nagytermének oszlopsorai közül és mondjuk ki egy lélegzetvételre, hogy a csabai nők: szépek, kedvesek, bájosak, elragadóak, szóval isteniek...szakasztott, mint a gyulai nők. Hogy újságírói kitéttel éljek, a „Vigadó” nagyterme kicsinynek bizonyult oly sok báj befogadására.”²⁷⁸ Az 1896 augusztusi tombolaestélyt a nőegylet a Széchenyi liget nyári mulató helyiségében tartotta. A tombola – fődíj egy ezüst szivartárca volt – után következett a tánc. A vendégek között szép számmal jelentek meg Budapestről és Nagyváradról is.²⁷⁹

A második nyilvános felolvasást 1875. december 25-én, azaz Karácsony napján, délután fél négykor tartották a városháza nagytermében. Reök István és Dr. Lövy Lajos voltak a

²⁷⁶ BéML IV. B. 424

²⁷⁷ Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 100. sz., 1875. december 16., 3. p.

²⁷⁸ Békés, 1895. december 01.

²⁷⁹ Békés, 1896. augusztus 9.

szervezők, amin bárki részt vehetett, csak előtte be kellett mutatnia felolvasásra, szavalásra, vagy zenélésre kiválasztott művét Fábry Károly rendezőnek. A rendezvény költségeit a belépődíj után szedték, egy személy után tíz koronát, a családi jegy után pedig húsz koronát, amelyből a fennmaradó részt jótékony célra használták fel. 1876. január 23-án tartott felolvasás alkalmával Zsilinszky Endre Sárossy Gyula költő életét és műveit, valamint főalkotását az Aranytrombitát ismertette. Szemián Sámuel jegyző „egy gyakorlati ember” című életképet olvasott fel, amellyel kapcsolatban az akkori tudósító a következőket jegyezte meg: „...egy humorisztikus életképet, mely ha kihagyhatnék belőle azt, hogy csak azon honpolgárookra volna alkalmazható az életkép, kik, ha más nyelvet nem, de németül bizonyosan tudnak beszélni, mi által izr. hitsorsainkra látszott kizárólag célozni a szerző úr – újság cikknek nagyon beillik, mert társadalmi ferdeségeket tesz nevetségessé, de felolvasásra való témának, nézetünk szerint, semmi estre nem való, mert ha jól emlékszünk, ezen felolvasásoknak az is volna céljuk, hogy a heterogén társadalmi elemek közeledjenek egymáshoz, hogy tanulják egymást becsülni és, hogy vetkezzék le az egymás iránti előítéleteket, ezen életkép pedig közvetlen hatásánál fogva éppen képes volt az ellenkezőt eredményezni.”²⁸⁰

Szarvason 1874. októberében alakult a nőegylet, amelynek működését a belügyminiszter december 9-én hagyta jóvá, tagjai száma ekkor száztizenöt fő volt.²⁸¹ Az egylet létrejötté Sárkány-Esztergály Amália és Tassy Bakay Emma fáradozásainak köszönhető.

Javára, az első táncmulatságot a szarvasi fiatalság szervezte 1874. november 25-én a Kaszinó helyiségében, ami a megyei sajtó szerint nem sikerült jól. A bevétel 10-15 forint volt, amit „csodálni főleg azért lehet, mivel a szarvasi fiatalság 1872. év óta minden báljában deficit volt.”²⁸² A szarvasi fiatalok nem minden rendezvénye járt anyagi veszteséggel, amit bizonyít egy 1875. évi hírlaptudósítás is. Ekkor, István király napjának délutánján, a fiatalok gróf Bolza István parkjában rendeztek táncmulatságot, ami négy órakor kezdődött és éjfélig tartott. „Tény, hogy e mulatságon mind az összetalálkozott, mi a kissé blazírtabb²⁸³ is jó kedvre hangolhatja: finom kezekből kikerült ízletes falatozni valók, csillogó bor, csillogó szem, mosolygó szép leányok, jó zene, - s mind ezen szép és jó dolog egy szelíd árnyú park üde keretében: melyet lovagias tulajdonosa mindig nyitva tart az intelligens közönség előtt.”²⁸⁴

²⁸⁰ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 008. sz., 1876. január 27., 4. p.

²⁸¹ BéML IV. B. 407. b. 12806/1900

²⁸² Békés Megyei Közlöny, 01. évf., 044. sz., 1874. november 29., 2-3. p.

²⁸³ blazírt: befásult, egykedvű, unott

²⁸⁴ Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 069. sz., 1875. augusztus 29., 3. p.

A Szarvasi Nőegylet sikeres társadalmi szervezet volt, hiszen 1876-ban már száznegyvenhét tagja volt. Ekkor, az egyesület elnöke Tomcsányi Károlyné gróf Bolza Mária, alelnöke Sárkány Jánosné, s titkárai Pokomándy Sándorné, Dlhányi Zsigmondné és Mihálfi József. 1875. évi vagyoni állása szerint, ezerháromszázötvenkét forinttal rendelkezett, és negyven személyt részesített segélyben.²⁸⁵ Sárkány Jánosné az egyleti munka mellett felolvasásokat is szervezett a téli hónapokban hetente egyszer, de csak zártkörű társaságnak.²⁸⁶ A szarvasi bálók közül, az 1875. február 6-án rendezett álarcos bál kiemelkedő volt, amely a helyi óvodát támogatta anyagilag.

6. 2. 2. Békés Megyei Közművelődési Egyesület

A Békés megyei Régész és Művelődéstörténelmi Társulat 1874-ben jött létre, tagjainak száma négyszázharminchárom fő volt ekkor.²⁸⁷ A társulat megalakításának ügyét Göndöcs Benedek gyulai apát vette kezébe, aki a társulat elnöke is lett. Alelnöke Haan Lajos történétíró, evangélikus lelkész, titkár Zsilinszky Mihály, múzeumi igazgató Mogyoróssy János, pénztáros Party Ferenc, ügyész Keller Imre. A megalakult társulat 1874. augusztus 3-án tartotta első ülését a megye dísztermébe. Ekkor adták át a nyilvánosságnak a megyei múzeumot, melyet Mogyoróssy János és Haan Antal rendeztek.²⁸⁸ 1876. május 8-án Gyulán tartott választmányi gyűlésén és felolvasásán szép számú érdeklődő megjelent, akik között több volt a gyenge nem képviselői közül. Göndöcs Benedek elnöki megnyitóját, Zsilinszky Mihály gyomai országgyűlési képviselő felolvasása követte, aki a Pero-féle néplázadás Békés megyében 1735-ben című tanulmányát ismertette. Az előadásokat az egylet anyagi helyzetének tárgyalása követte: bevétele 1001 forint, kiadása 476 forint, pénztármaradvány 524 forint, kintlévőség 355 forint, összes pénzvagyona 879 forint volt. A tagjainak a száma ekkor: hét alapító, száznegyvenhét működő, kétszázhuszonkettő pártoló, összesen háromszázhetvenhat tag volt.²⁸⁹ A társulat Göndöcs Benedek halála után megszűnt, illetve 1894. június 3-án Oláh György alelnök vezetése alatt tartott évi rendes közgyűlésen kimondta, hogy alapszabályait megváltoztatta és Békés Megyei Közművelődési Egyesület néven újból alakult. 1895. szeptember 29-én a népkerti múzeumi épület megnyitásával egy időben az új egyesület is megtartotta alakuló ülését, amikor elnökövé Tallián Béla főispánt, ügyvezető alelnökévé Oláh György megyei tiszti főügyészt, közművelődési titkárává Kóhn Dávidot,

²⁸⁵ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 015. sz., 1876. február 20., 3. p.

²⁸⁶ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 099. sz., 1876. december 10., 2. p.

²⁸⁷ BéML IV. B. 407. b. 12806/1900

²⁸⁸ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 255. p.

²⁸⁹ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 038. sz., 1876. május 11., 3-4. p.

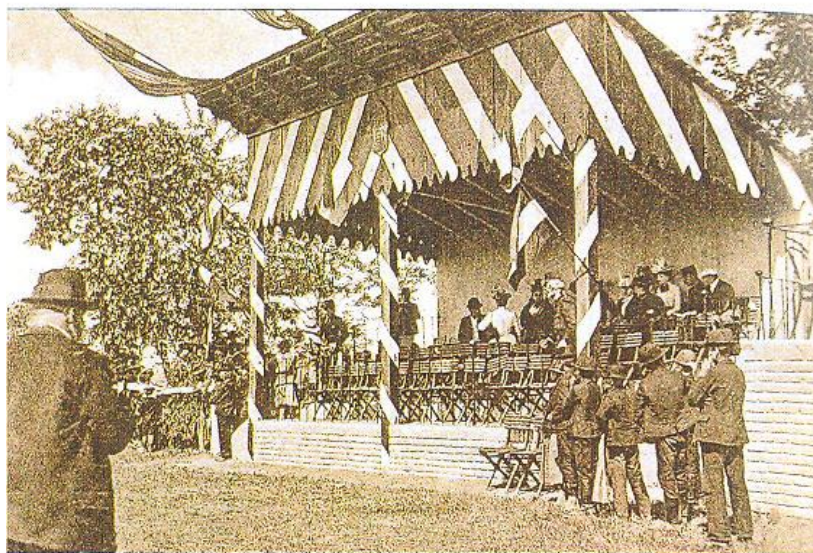
történelmi titkárává dr. Nogáll Lászlót, múzeumi igazgatóvá Fördök Istvánt választotta meg. 1896-ban Tótkomlóson vándorgyűlést hívtak össze, amelyre meghívták a vármegye „közönségét” is. Gajdács Pál, Dombi Lajos és Frankó László tartottak történelmi, szépirodalmi és ismeretterjesztő előadásokat. Az első évben tevékenységük súlypontját a múzeum és könyvtár rendezésére fordították, azon kívül mozgalmat indítottak egy néprajzi gyűjtemény létesítésére, amelynek semmi eredménye nem volt. 1898-ban Lukács György főispán, új elnök, kezdeményezésére az egyesület, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter támogatásával a megye minden községében népkönyvtárat alapítatott.²⁹⁰

6. 2. 3. Lovassport és a gazdasági egyesület tevékenysége

Ha a lóversenyzést szeretnénk bemutatni, s az erre épülő egyleti munkát, mint szórakozási lehetőséget kínáló tevékenységet, akkor említést kell tennünk a Békés megyei lótenyésztés múltjáról is. Békés megyében az 1800-as években a lótenyésztés a fénykorát élte. A katonai lóversenyzés mindig élt és virágzott, hiszen ez a kiképzés része volt, a népi viszont ebben az időben indult el. Mezőhegyes mindig vezető szerepet töltött be 1785-től Csekonics gróf ménesalapító idejétől. A megyében lévő földesurak e téren jelentős szerepet töltöttek be, az alábbiak szerint: Almásyak 1790-től, gróf Wenckheim Rudolf és unokaöccse gróf Wenckheim Dénes angol telivér és „magasvérű” félvér tenyésztete az országhatáron kívül is híres volt. Szintén híres tenyésztete volt Körösladányban báró Wenckheim Józsefnek és később báró Wenckheim Bélának és Lászlónak, Ókígyóson (Szabadkígyóson) gróf Wenckheim József Antalnak 1810-től, Tisza családnak 1822-től, gróf Telekieknek Töviskepusztán, Kondoroson a Geist családnak 1850-től, gróf Apponyi család Gerendáspusztán 1856-ban alapított ménest. Az uradalmi lótenyésztés mellett meg kell említeni a népi lótenyésztést és ezen belül a lovas virtusságokat is, mert ez is a versenyzésnek a módja volt. A korabeli írásokban, az 1830-as évekből lehetett olvasni, hogy a Körösök árterében nagy kiterjedésű nádasok és erdők voltak. A farkasok száma igen nagy volt és a megyei elöljáróság azok irtását rendelte el. A csapdázás nem mindig vezetett eredményre, így lovakkal történő vadászatot hajtottak végre. A farkasok által lakott nádaszt körül fogták, és a lovasok összehajtották a farkasokat a kör közepe irányába és lóhátról karikás ostorokkal a farkasokat úgy fogták meg, hogy a nyakukra csaptak, az ostorcsapója rátekeredett. Ez a vadászat végül is lovas sport volt, hiszen az elejtett zsákmányt be kellett mutatni és az eredményt díjazták. Lovas klubok alakultak ebben az időben, így fontos szerepet töltött be gróf Batthyány Géza és báró Wenckheim Béla által 1851-ben

²⁹⁰ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 319–320. p.

alapított Csákópusztai Vadásztársulat, ahol megyei akadály és agarászversenyeket rendeztek, illetve alapítottak. A társulat 1874-től, Békés Vármegyei Agarász Egylet néven működött és szervezte a lóversenyeket. A ménestulajdonosok versenylovakat indítottak az Aradi Litvapusztán, a nagyváradi és a pesti versenyeken. Kedvelt volt a Mezőhegyes-Aradi 50 km-es távolsági verseny. Ezeken a versenyeken fogadások is voltak, először kisebb tételekben, majd 1880-as években már ezres tételekben is játszottak.

52. sz. ábra: A mezőhegyesi lóversenypálya tribünje²⁹¹

A dualizmus ideje alatt a tenyésztők állandó vitában álltak a Földművelésügyi Minisztériummal, mert a nóniusz fajta²⁹² tenyésztését erőszakolták, mivel a tűzéség részére erre a lóra volt szükség. A tenyésztőknek pedig a „magasvérű”angolfélvérre, illetve telivérre volt igényük. A tenyésztők versenylovakat szerettek volna nevelni. Létrejöttek az úgynevezett paraszti lófuttatások és pünkösdi király lovas virtus játékok. Ez odavezetett, hogy 1860. április 12-én Szarvason létrehozták a Békés Vármegyei Gazdasági Egyletet, amelynek elnöke akkor, báró Wenckheim László (1814-1879) lett. Az egylet létrejöttét támogatta báró Eötvös József és gróf Almássy Kálmán is. 1860. május 15-én tartotta első közgyűlését, amin négyszázhuszonhét egyleti tag iratkozott be. A helytartótanács 1862 márciusában az alapszabályokat jóváhagyta, így az egyleti munkát még szabadon végezheték a tagok, mint előtte. Az 1861. év elejétől Trefort Ágoston indítványára Wenckheim Bélát, a megye

²⁹¹ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografika Kft., Gyula, 2009, 252.

²⁹² nóniusz ló: Magyarországon, a mezőhegyesi ménesben kitenyésztett, törvényileg védett lófajta (eredetileg Franciaországba vezethető vissza vérvonala). Testalkata és munkabírása miatt katonalóként használták, de a II. világháború után elveszítette ezt a fajta szerepét.

főispánját választották elnökké.²⁹³ Az egyesület 1861-től a lóversenyeit mindig Békéscsabán rendezte meg pünkösdi másnapján, az úgynevezett Borjútéren, a mai Lencsési lakótelepen. A versenyek zártkörűek voltak, így csak a megyei gazdák lovai vehettek részt a vetélkedőn. A pünkösdi király jelöltek (a versenyzők) csíkos ruhában jelentek meg. A lovat szőrén ülték meg. A táv hossza 840 öl, azaz 1587 méter volt. A versenyeken frissen ácsolt lelátókat készítettek és meghívták Békéscsaba és Gyula városok előkelőit, méltóságait. A lelátóval szemben, a lovaspálya túlsó oldalán hintók és csézák²⁹⁴ sorakoztak fel, a versenyt innen nézték. A háttérben kocsmák és a lacikonyhák sorakoztak fel. A versenyeket egyre többen keresték fel, végül már olyan tömeg volt, hogy 1870 és 1874-ben Gyuláról kivezényelt hajdúkkal lehetett csak a rendet fenntartani. Végül a rendezvényt szabadtéri táncmulatság zárta. A módosabb személyek táncmulatsága kaszinókban volt, ahol olykor még bálkirálynőt is választottak. A kaszinói asztaloknál a lovak sok esetben gazdát cseréltek, tehát folyt az alkudozás, és adásvétel. A korbeli újságok arról tanúskodtak, hogy 1863-tól a versenyek díjait a kigyósi gazdák vitték el, a vándordíj 1868-ban végleg itt is maradt. A kigyósi nagy sikereknek elősegítője az akkor tizenkilenc éves gróf Wenckheim Krisztina is volt, mivel a jófajta lovak tenyésztésébe bevonta a kigyósi gazdákat is, ebben fontos szerepe volt még Schercz József és Farkas József uradalmi gazdatiszteknek, akik jófajta telivér lovakat, méneket hoztak az ókigyósi központi majorba.²⁹⁵ A Békés Megyei Gazdasági Egyesület létrejöttének a célja nem csak a lóversenyek szervezése volt, hanem a gazdaság minden ágának előmozdítása Békés megye területén. Az egyesület szellemi eszközei a következők voltak: tárgyalások, kölcsönös érintkezés és eszmecsere, szakirodalmi közlönyök, iratok és könyvek általi eszmeterjesztés és a korral való haladásra buzdítás. Továbbá olvasóköroket, fiókegyleteket alakított, vándortanítókat segélyezett, felolvasásokat rendezett, valamint pályakérdéseket tűzött ki és jutalmazott. Mezőgazdasági és ipari kiállításokat rendezett, „kísérletekre és üzleti reformok meghosszabbítására telkeket állított fel.” A egyesület öt szakosztályra oszlott: közigazdasági és statisztikai, földművelési, állattenyésztési, gépészeti, valamint kertészeti-szőlőszeti-méhészeti.²⁹⁶ A statisztikai és közigazdasági szakosztály Trefort Ágost, a földművelési Omaszta Zsigmond, az állat és baromfi tenyésztési báró Wenckheim László, a termény és kertészeti Jancsovits István elnökle alatt kezdte meg működését. Később Tomcsányi József elnökletével cselédjutalmazó választmány is alakult. Az első év egyleti működése a megalakulás nehézségeitől eltekintve, kiállítások és versenyek rendezésében mutatkozott

²⁹³ Zlinszky István: A Békésvármegyei Gazdasági Egyesület Története 1860–1896., 1896, 21–22. p., 25. p.

²⁹⁴ cséza: könnyű, löcsös kiskocsi, a századfordulóig utazásra használták

²⁹⁵ Hankó József: Lovak és lovasok Békés megyében, Gyula, 2003, 39–41. p.

²⁹⁶ BéML IV. B. 424.

meg. Mindezek mellett, irodalmi téren is életjelet adott magáról, hiszen Omaszta Zsigmond és Szatmáry Károly több aktuális mezőgazdasági kérdést is irodalmilag tárgyalt, utóbbi Zászló címmel mezőgazdasággal foglalkozó lapot is szerkesztett.²⁹⁷

Az egyesület tevékenységeit a Békés Megyei Közlöny számtalan cikke közölte 1874-1876 között, de volt néhány jelentős is, ami betekintést adhat a tagok által szervezett rendezvényekbe és látogatottságukba. 1874. május 25. és 26. között, Békéscsabán lóversenyt és állatkiállítást rendeztek. A lóverseny öt részből állt: mezei gazdák versenye, mezei gazdák másodversenye, „urlovar verseny”, nyertes lovasok versenye, vigaszverseny. Az első osztályú ülőhely ára egy forint, a második osztályú ötven korona volt. Az állatkiállítást május 26-án rendezték meg, ahol lovat, szarvasmarhát és sertést állítottak ki. Mindenki részt vehetett jószágával a kiállításon, de díjat csak egyesületi tag és saját nevelésű állat kaphatott.²⁹⁸ A kiállítás alkalmából a leánynevelde tőkéjének gyarapítása végett, a Széchenyi liget nyári nagy termében zártkörű táncestély is rendeztek. A belépőjegy személyenként egy forint, családonként két forint, ötven korona volt. A hölgyeknek külön felhívták a figyelmét az „egyszerű toilette-ben” való megjelenésre.²⁹⁹ A lóverseny és az állatkiállítás a rossz, esős idő miatt, nem hozta meg teljes mértékben a rendezőség által óhajtott eredményt. A lóverseny a sáros gyepen való futtatás ellenére jól sikerült, hiszen kétszázötven kocsi szállította ki a fizetős vendégeket a helyszínre, de a nem fizető publikum még ennél is jelentősebb számban volt jelen. A programtól eltérően, az abba fel nem vett Agarász Egyesületi verseny volt az első, amelynek díját egy ezüstserleget Megele Béla, egy Szentmiklós pusztai özv. gróf Apponyi Györgyné-féle lóval nyerte el. A második helyet Kiss Béla nyerte. A május 26-ai állatkiállítás a Széchenyi liget sörházában viszont nem mutatott fel kielégítő eredményt. A lovakra szánt első díjat nem osztották ki, mert arra érdemes állat nem volt kiállítva. A második díjat, négy aranyat és egy ezüstérmét Göndöcs Benedek apát kancája nyerte meg, a hét arannyal járó díjat özv. Áchim Andrásné kancája nyerte el, a harmadik díjat, az ezüstérmét Thaisz Gyula egy éves lovával kapta meg. A lótulajdonosok közül, még Omaszta Szilárd kapott bronzérmét.³⁰⁰ A szarvasmarhákra kitűzött díjakat négy tulajdonos között osztották szét.³⁰¹ Néhány héttel később, 1874. július 20. és 22. között Szarvason, Békéscsabán és Gyulán országos vásárt tartottak. A Jánosi vásáron Szarvason marhavásárt tartottak, ahol volt jószág elegendő, s még a távolabbi vidékekről is hajtottak ide marhákat, „mi eléggé világos tanújele

²⁹⁷ Zlinszky István: A Békésvármegyei Gazdasági Egyesület Története 1860–1896., 1896, 25. p.

²⁹⁸ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 013. sz., 1874. április 20., 1. p.

²⁹⁹ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 016. sz., 1874. május 17., 2-3. p.

³⁰⁰ Omaszta Szilárd: a csabai járás főszolgabírája (1870-1878) volt.

³⁰¹ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 018. sz., 1874. május 31., 1–2. p.

annak, hogy nincs pénz.” „Ha valaki figyelmesen végig nézte a vásárban lévő marhaállományt, néhány tisztességes kivételektől eltekintve, általában szembetűnő volt a mi gyönyörű szarvasmarhánk hanyatlása, azok a sok elcsenevészett borjúk, s előhasi tehének, melyek itt eladásra ki voltak állítva, szomorú képet nyújtnak annak, hogy kisebb gazdáink az állattartást, a jószágnevelést nem méltatják annyira, mint az azt megérdemelné...” A lóvásár sem a legkedvezőbb képét nyújtotta a lótenyésztésnek, „itt is eltekintve a tisztességes néhány kivételtől, igen sok ferdeséget lehetett látni a lónevelés terén.” Vasárnap és hétfőn az ipar- és a terményvásárnak napjai voltak, s „az iparosok szomorúan ismét azt tapasztalták, hogy a rossz évek miatt a népnek nincs pénze.” A faanyaggal ide érkezett oláhok viszont nagyon jól jártak, hiszen portékájuk nagy részét eladták.³⁰² Az országos vásár Békéscsabán nagy érdekeltség mellett folyt, ennek ellenére kevés pénz cserélt gazdát, annál kevesebb, mint ahogy a küszöbön álló aratástól remélték, mivel a terményeknek az ára itt jóval kedvezőbb volt.³⁰³ A gyulai országos vásár is igen látogatott volt, s különösen a szarvasmarháknak volt jó keletjük.³⁰⁴

A Békés Megyei Gazdasági Egyletnek fontos szerep jutott az 1876. augusztus 20-án megrendezett szegedi országos ipar- és terménykiállításon is, amellyel egy időben országos vásárt is tartottak. A kiállításon az egyleti tagok közül, százhuszonnyolcan vettek részt ötszázhat tárggyal.³⁰⁵ A rendezvény célja az volt, hogy: „Hazánk mostoha iparviszonyain és gazdasági rendszerünkön javítani, kereskedelmünket emelni, nyers terményeink, gyári és kézműáruinknak piacot teremteni, szóval cikkeinknek tökéletesebbé tétele által ezek versenyképességét fokozni.”³⁰⁶ A Békésmegyei Közlöny 1876. évi júliusi számában közölte, hogy a gazdasági egyesület gyűjteményes kiállítása, a szegedi tárlat egyik legérdekesebb osztálya lesz. A nagyszámú megyei ipar- és jeles gazdasági termék bemutatása mellett, az egylet az ottani népviselet, tájszokások, s egyéb specialitások, például „egy pórleány teljes kiházasítási készletét”, illetve annak megismertetését is célul tűzte ki.³⁰⁷ 1876 augusztusában, ezerkilencszáz kiállító volt bejelentve. Leggazdagabban a mezőgazdasági gépek csoportja, utána a ruházati, fonó és szövő, műipar, majd a bor és szeszipar különböző termékeit mutatták be. A gyűjteményes kiállítók közül, figyelmet érdemelt gróf Károlyi György, aki az összes uradalmának termékei által képviselve volt, továbbá az osztrák államvasút társulat dél-magyarországi bányái, vasművei. Képviselte még magát József

³⁰² Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 023. sz., 1874. július 05., 2. p.

³⁰³ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 023. sz., 1874. július 05., 3. p.

³⁰⁴ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 024. sz., 1874. július 05., 3. p.

³⁰⁵ Zlinszky István: A Békésvármegyei Gazdasági Egylet története 1860–1896, 1896, 186. p.

³⁰⁶ Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 018. sz., 1875. március 04., 1.p.

³⁰⁷ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 059. sz., 1876. július 23., 3. p.

főherceg alcsúti birtoka, Batthyányi Antónia grófnő, a zsidóki márványgyár, és több gőzmalom is. Figyelmet érdemelt még, a Békés megyei és Halasi Gazdasági Egyesületek gyűjteményes ipar és gazdasági kiállítása, a kertészet és a szépművészet szakcsoportja is. Keleti Károly a nemzetközi statisztikai kongresszus elnöke, az eddigi hazai kiállítások felé emelte színvonalban a szegedit.³⁰⁸ Kevés megyei tárgy volt azonban kiállítva, mivel két teremben az összes elfért, „alig képezték egy huszadrészét annak, mit egy kis ügybuzgalom és jóakarattal kiállíthattunk volna, és eme huszadrész is legnagyobb részben csabai küldemény volt, és így inkább lehetett volna azt csabai, mint Békés megyei kiállításnak nevezni.” Csoportokban a gazdasági egylethez hasonlóan kiállítottak még gróf Károlyi György összes uradalmából. Ezen a kiállításon való részvételért kijárt még a dicséret Dáni József jószágfelügyelőnek, gróf Károlyi Alajosnak, gróf Károlyi Istvánnak, Batthyányi Antónia grófnőnek, báró Perényi Zsigmondnak, „és még néhányan, de nagyon kevesen állítottak ki, - pedig a nemzeti vagyonnak legnagyobb része az ő kezükben van.”³⁰⁹ A kiállítás összesen tizenhat csoportra lett osztva. A szegedi kétemeletes reáliskola minden termében és folyosóján kiállítási tárgyak voltak. Az első szobában a kincstár által kiállított hazai dohányfajok voltak elhelyezve, a Tisza vidéki nagy levelű dohánytól kezdve a bánáti és az erdélyi kis levelűig. A második teremben különféle szappan és viaszkészítmények voltak nagyrészt gúlákba helyezve. Díszes csoportot képezett ezekből Bäder Gusztáv soproni és Heischmann Ferenc esztergomi szappanosok különféle kókusz és glicerin szappana. A kiállítók első csoportjában erdőtermelési és nyers faipari termékeket állítottak ki: Kállay András Nagyhalászról, Tóth Jenő Nagyváradról, Gottlieb Ferenc Temesvárról, Frankl Bernát Budapestről, Velicska Lajos Erdélyből és sokan Szegedről. Faipari tárgyak kiállításában figyelmet érdemelt: Zay Albert gróf zayugróci faszeg gyára, Molnár Benedek kolozsvári kockapadlóival. A második csoport bányatermékek, ércipari, üveg, gyurma és kőipari termékeket, anyagokat állított ki. Ezekből nagyobb figyelemben részesültek a következők: a Dunai Gőzhajózási Társulat kőszajtoló és pirszen³¹⁰ kiállítása Pécsről, Fischer Samu porcelán gyáros Herendről, Csekő Lajos mezőtúri téglái és cserepe. A harmadik csoport mezőgazdasági terményeket állított ki. A csoportban kétszázharmincnégy kiállító volt, akik közül százhuszonkettő érdemérmét, száztizenkettő pedig emlékérmét nyert.³¹¹ A kiállítók nagy része Csongrád megyei volt, de volt néhány aradi, pesti és erdélyi résztvevő is. Gyapjút kiállított az első Magyar Gyapjúmosó és Bizományi Részvénytársulat Budapestről. Farkas

³⁰⁸ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 067. sz., 1876. augusztus 20., 1. p.

³⁰⁹ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 072. sz., 1876. szeptember 7., 2. p.

³¹⁰ pirszen: kókusz

³¹¹ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 079. sz., 1876. október 01., 1. p.

Ferenc orosházi díszkertész pedig hatszáz cserép virág és kerti növényt mutatott be. A negyedik csoport a malomipari és élelmiszeripari termékeket népszerűsítette. A kiállítók közül a legjelesebbek a következők voltak: Fritz András verseci, Hefner Károlyi újvidéki gőzmalma és az István gőzmalom Debrecenből, Meduna J. budapesti magyar gőzszalámi, Leitner és Grünwald Budapestről, csokoládé és pótkávé termékeivel.³¹² A csoportos kiállítók közül a legszegényesebb a XII., vagyis a közművelődési csoport volt.³¹³ A mezőgazdasági csoportból gróf Károlyi György³¹⁴ orosházi uradalma kitűnően szerepelt a kiállításon, amit a Békés Megyei Közlöny a következőképpen részletezett: „...fa és egyéb iparterményekig egy kis birodalmat mutat fel a termelés mindennemű ágából, s mint tekintélyek megjegyzik: azon tejesség, mely itt egy uradalomból az őstermelés és industria (ipar) terén jelentkezik, maga egy erős indok az önálló vámterület mellett...Megemlítjük ezekből, hogy a szóban forgó uradalom területének 12 %-a trágyázásra, 49 %-a kereskedelmi növények termesztésére, s 39%-a állattenyésztési célokra használtatik. Nevezetes gyapjú termelése is, mely évenként 1700 mázsára rúg, s mázsája átlag 165 forinton kél el. A gyűjteményes gazdasági kiállítások közt jelentékeny szerep és dicsőség jut a Békés Megyei Gazdasági Egyesületnek, amelyből mint újat, mint nálunk még alig ismeretet, a háziipar szép fokú állását és haladását említem fel. Különösen kitűnőek a csabai asszonyok tulajdonszövetű kendői, s egyéb nemű munkái, továbbá a gazdag választékban szereplő bőripar. A nép egyik nagy áldását képező háziipar előrehaladott volta Beliczey István főispán érdeme, ki nem csak politizál, de a munka terén is vezére a népnek. Kitüntetési érdemérmét nyert a Békés megyei Gazdasági Egylet kitűnő gyűjteményes dohánykiállításáért is.”³¹⁵ A szegedi országos kiállítás után, a korszak másik jelentős országos kiállítását 1885-ben rendezték. Az egylet részvételi díja ekkor csaknem négyezer forintot vett igénybe, de a nem csekély áldozat megérte, hiszen a kiállítási nagyermet és a kollektív kiállításért ezüstérmét nyerte kitüntetésül. A további elismerés abban is megnyilvánult, hogy az egylet kitűnő terménykiállítási csoportját a portugál kormány, Lisszabon és Portó városokban felállítandó múzeumok részére elkérte.³¹⁶ A Békés Megyei Gazdasági Egylet 1875 áprilisában Békéscsabán gőzekeversenyt rendezett. Az április 22-én tartott gőzekekísérlet nem sikerült túl jól, mivel a komplikált szerkezetű és drága gép mozgatása nehéz feladatnak bizonyult. A nagyszámú nézősereg – ezren jöttek Bihar, Arad,

³¹² Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 074. sz., 1876. szeptember 14., 2. p.

³¹³ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 075. sz., 1876. szeptember 17., 1. p.

³¹⁴ gróf Károlyi György: 1841-ben Békés megye főispánja, politikus, mecénás, az MTA tagja. Széchenyi István és Wesselényi Miklós mellett, a reformkor egyik legnagyobb formátumú alakja.

³¹⁵ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 078. sz., 1876. szeptember 28., 1. p.

³¹⁶ Zlinszky István: A Békésvármegyei Gazdasági Egylet története 1860–1896, 1896, 187. p.

Csanád és Szolnok megyékből –, így csalódottan távozhatt az eseményről.³¹⁷ Ha a gőzekeverseny nem is, de a gazdasági egyesület által szervezett cséplőgépverseny igen jól sikerült Békéscsabán. Voltak különböző cséplőgépek, mint Umrath és társától Prágából, Röck Istvántól Budapestről, Murray és társától Skóciából, Hofherr-től Bécsből, Carrow-tól Prágából, Buxbaum-tól Augsburgból, Haiffartól Frankfurtból. A gépek közül a legcélszerűbbnek, a bíráló bizottság a Hofherr-féle egy lóerejű, fekvő járgánnyal és rudas kezelővel ellátott szerkezetét találta. Gépvetel egy történt, pedig volt mit értékesíteni.³¹⁸ Nem csak a szegedi kiállításon volt jelentősége a dohánytermesztés bemutatásának, hanem az Aradon megrendezésre került eseményen is, ahol három napon keresztül ismerhették meg ezt a növényt az érdeklődők. A kiállításon hetvennyolc személy vett részt, akik a kincstár részére, rajtuk kívül hárman, akik külföldre, ketten, akik saját használatra termesztettek. A megyék szintjén a kiállításon képviseltette magát: Arad, Temes, Csanád, Szabolcs, Tolna, Árva, Békés, azonkívül Erdély. Aranyérmet nyertek: gróf Nádasdy Ferenc nagytermelő, Andaházi Pál Kurticsról, Weinfeld Lajos Kunágotáról, gróf Zselinszky Róbert Kurticsról³¹⁹, Beliczey István Békéscsabáról,³²⁰ Péky Antal Békéscsabáról, mind nagytermelők. Ezüstérmet nyertek: Pollák Károly Battonya, báró Wazmer Adolf Dombegyház, gróf Apponyi György Békéscsaba, báró Eötvös Józsefné Szentetornya nagytermelők. Bronzérmet kapott: Löffler Herman Magyarbánhegyes, Jakabffy Béla Kunágota, Groszmann Sámuel Kurtics, Reök István Békéscsaba, gróf Wenckheim Frigyes Újkígyós, Ráczkövi László Fogaras, Bleyer Lipót Ibrány nagytermelők. A kiállítás célja az volt, hogy: „Eljött az idő, hogy kezdjük becsülni mind azt mit e haza talaja termel, mert belátjuk, hogy ez a Kánaán földje is csak úgy hozza meg bőven áldásait, ha azt műveljük. Ha ipar s kereskedelem tekintetében versenyre lépünk a külfölddel, versenyezzünk azzal a mezőgazdaság terén is, s mutassuk meg, hogy mi is tudunk dohányt termelni, mely megállja helyét a külföld hasonló terményei mellett.”³²¹

6. 2. 4. Békés Megyei Agarász Egyesület

A Békés Megyei Agarász Egyesület 1874-ben jött létre, s fő tevékenysége az agarász- és lóversenyek, valamint az ahhoz kapcsolódó lovassportok megszervezése volt. Tevékenységéről 1874-1876 között, számtalan cikket közölt a Békés Megyei Közlöny. 1874. január 17-én Békéscsabán a Fiume szálloda nagytermében rendeztek táncmulatságot, amiről

³¹⁷ Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 033. sz., 1875. április 25., 1. p.

³¹⁸ Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 063. sz., 1875. augusztus 08., 3. p.

³¹⁹ gróf Zselinszky Róbert: nagybirtokos, – Kakasszék tulajdonosa – közgazdasági író (1850-1939)

³²⁰ Beliczey István: nemzetőr hadnagy (1827-1902), majd a lovas szabadsapatok kapitánya, Gyula képviselője (1865-1869), majd Békés megyei főispán és a gazdasági egyesület elnöke.

³²¹ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 032. sz., 1876. április 20., 2. p.

az akkori tudósító a következőket írta: „A táncterem vadászjelvények és virágokkal volt ízlésesen díszítve, a falak fehér és piros tüllel ékesítve. Mindent fölülmúlt azonban a hölgyek igazán fővárosi eleganciája, a jókedv és fesztelenség játékos hatása reggeli hét óráig tartotta együtt a mulatók nagy részét. Bálkirálynőről nehéz szólni, ott ahol a megye díszvirágából, a szebbnél szebb hölgyekből, egész „felelős kormányt” lehetett volna összeállítani, akik a szépség, kellem és a tánc e kis birodalmában első helyen tündököltek és akik közt az általános szokásnak hódolva, különösen kiemeljük Csabáról a Szucsú és Fábry Gizella kisasszonyokat, Gyuláról a megyei alispán Jancsovics Pál úr kedves leányát, a Vecsei kisasszonyokat Kamutról, Domanovits Janka kisasszonyt Battonyáról stb. - Szóval, e táncvigalom lehetőleg fényes és minden tekintetben sikerült volt, miért is a rendezőség mindenki elismerését és köszönetét vívta ki. Mindenki azt mondá, hogy ilyen bál Békés megyében még nem volt.”³²² 1875-ben szervezett egyleti bál célja a bukovinai magyarok megsegítése volt, amin a legértékesebb nyereség egy festmény volt, ami az egylet nevét adó állatot szimbolizálta.³²³ Az egylet által szervezett versenyek közül az egyik az volt, amit a Békés Megyei Közlöny egy 1876. évi számában olvashattunk: „1876. évi november 18-án Gerendáson a Békésmegyei Agarász Egylet díjagarászatot rendez. Gyűlhely az Inkey-féle csárda. Futhat bárkinek a jegyzőnél a versenynap reg. 9 órájáig bejelentett agara. Tét: egyleti tag 2 ft., nem egyleti tag 5 ft., díj 100 ft értékű. Kelt Békéscsabán, 1876. nov. 1. Fejér Béla, e. jegyző.”³²⁴

6. 3. Úri sportok – Vadászat

Az úri sportok közül mint a fent említett agarászat és lóversenyzés, a legjelentősebb sport a vadászat volt, aminek közkedveltségét a nagykiterjedésű megyei főúri birtokhálózat is elősegítette. A vadászatokat főként a téli hónapokban szervezték meg a megye minden, erdőségben gazdagabb részén. Mint esemény közéleti és politikai színtérként is jelentős volt, hiszen nem csak a megyéből, az országból, hanem külföldről is vonzotta a befolyásos vendégeket. A vadászatokat a birtokosok mellett, a vadásztársulatok szervezték meg. A Békésmegyei Közlöny és a Békés számtalan cikkén keresztül megismerhetjük ezt a sajátos világot és Békés megye akkori tündöklését. Nagy körvadászatokat rendeztek Gerla-Pósteleken, Ó-Kígyóson, Békésen és Dobozon. „A körvadászatok a beállott hideg idő folytán megyszerte folyamatban vannak, sőt nagy részben be is fejeztettek. A kétegyházi, sarkadi, békési vadászatok szép eredménnyel folytak le, a szőlősi, ó-kígyósi most van folyamatban.

³²² Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 001. sz., 1874. február 01., 2. p.

³²³ Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 010. sz., 1875. február 04., 2 –3. p.

³²⁴ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 089. sz., 1876. november 05., 3. p.

Gerla-Pósteleken november 24. és 27. között volt vadászat, amelynek eredménye 2102 darab nyúl, 10 őz, 964 fácán, 3 fogoly és egy vadmacska.”³²⁵ 1884 decemberében, Szarvason a kákai pusztát bíró vadásztársaság rendezett vadászatot, ami igen jól sikerült, mivel a harminc vadász összesen százhetvenegy nyulat ejtett el. Este a helyszínen egy kétszáz terítékű vadászvacsorát rendeztek, ahol számos meghívott mondott pohárköszöntőt.³²⁶ A nagy körvadászatok 1885-ben sem maradtak el, amikor az idényt Szőlősen, gróf Wenckheim Frigyes uradalmában nyitották meg, amelyen hatszáztizenhét nyulat lőttek. A szarvasi vadásztársulat első körvadászata december 6-ra volt kitűzve.³²⁷ Wenckheim Frigyes gróf ó-kígyósi és Wenckheim Dénes dobozi birtokán rendszeresen tartottak vadászatokat. Wenckheim Frigyes 1889. december 12. és 14. között is rendezett körvadászatot, amelyen részt vettek: gróf Almássy Dénes, gróf Eszterházy Andor, gróf Eszterházy Béla, gróf Eszterházy László, gróf Wenckheim Dénes, báró Trautenberg Frigyes, Inkey Antal, Szegedy György, Wieland Károly és gróf Wenckheim Frigyes, mint házigazda. A vadászat eredménye 3349 nyúl, 678 fácán, 79 fogoly, 3 róka, 3 őz, összesen 4105 darab vad. „Oly ritka nagy vadászszákmány, melyhez fogható alig van az ország valamely más uradalmában.”³²⁸ 1897-ben a Békés a téli szezon vadászeseményeiről a következőket írta: „Pósteleken gróf Wenckheim Frigyes volt a vendégszerető házigazda, a vadászatot részt vettek gróf Wenckheim Géza, gróf Wenckheim Dénes, gróf Wenckheim László, gróf Wenckheim Pál, gróf Wenckheim Károly, gróf Almásy Dénes, báró Vécsey Miklós³²⁹ és Ladics György. A két napig tartó vadászat eredménye nyolcszázötven darab nyúl és négyszázharminchat darab fácán. Gerlán szintén e héten volt vadászat, valamint Gyula-Váriban is. E két vadászatról értesüléseink a következők: Gerlán gróf Wenckheim Gézánál ott voltak: gróf Wenckheim Frigyes, gróf Wenckheim Dénes, gróf Wenckheim Károly, Inkey Antal, Blascok Gyula és Hoffmann Mihály. A vadászat másfél napig tartott, eredménye összesen nyolcszáz darab nyúl és fácán. A gyulavári vadászatot ott voltak: gróf Almássy Dénes háziúr, dr. Lukács György főispán, báró Trautenberg Frigyes, Báró Vécsey Miklós, Szekér Gyula jószágfelügyelő, Megele Béla kasznár,³³⁰ Tóth Béla erőellenőr, a vadászat eredménye hatvankét nyúl, százharminckilenc fácán és két vadmacska. Gróf Wenckheim Frigyes szőlősi uradalmában a múlt hét folyamán három-négy vármegyéből összehívott Nimród-sereg körülbelül száz darab nyulat és fácánt lőtt.”³³¹ Wenckheim Dénes

³²⁵ Békés, 1884. november 31.

³²⁶ Békés, 1884. december 21.

³²⁷ Békés, 1885. november 29.

³²⁸ Békés, 1889. december 22.

³²⁹ Vécsey Miklós: Sárközi birtokos, Szatmár megye közéletében jelentős személy, a főrendiház tagja.

³³⁰ Kasznár: Olyan gazdatiszt, akinek kezelésére a magtár volt bízva, később gazdasági intéző tisztséggel bírt.

³³¹ Békés, 1897. december 25.

gróf dobozi uradalmában 1896. november 24. és 25. között is megtartották az évente szokásos nagyszabású körvadászatot, amelyen az arisztokrácia több tagja is részt vett. A vadászat igen szép eredménnyel végződött, s a két napon át tartó vadászaton szép számú vad került terítékre. Az eseményen jelen voltak: gróf Wenckheim Frigyes, gróf Wenckheim József, báró Trautenberg Frigyes, gróf Almássy Dénes, gróf Széchenyi Antal és neje gróf Wenckheim Kriszta, Jankovich Gyula, gróf Wenckheim Tera, Inkei Antal, báró Walterskirchen és a házigazda gróf Wenckheim Dénes nejével, Wenckheim Rika grófnővel. A sikeres vadászaton ezerötszáznegyvenhét nyulat, ötszázkilencvenhárom fácánt, negyvenöt fogolyt, négy rókat, egy őzet és két szalonkát ejtettek el. A vadászatok után mind a két napon lakomát rendeztek a dobozi kastélyban, Badé Pista gyulai cigányprímás zenekara mellett. A megyebeli domíniumok közül ez volt az első, amelyet követtek az Almássy és a többi Wenckheim uradalmak vadászatai.³³² Wenckheim Dénes 1899 decemberében is rendezett vadászatot dobozi uradalma területén. Ezen az alkalmon részt vettek: Inkey Antal, Jankovich Gyula, báró Trautenberg Frigyes, Wenckheim Frigyes gróf, József, Pál, László és a házigazda. Terítékre került három őz, kétezer-száztíz nyúl, négyszázharminchét fácán, száztizenhárom fogoly, két róka, egy vadpulyka és egy sas, összesen kétezer-hatszázhatvanhét darab vad. Gróf Almássy Dénes sarkadi és gyulavári uradalmában több napig tartó nagy körvadászatot tartottak előkelő vendégek részvétele mellett, amely az elejtett vadak számát is tekintve kitűnő volt. Az első napokon Sarkadon volt a vadászat, ahol háromezer-háromszáz nyúl, nyolcszáz fácán, kilencven fogoly, három róka és tizennyolc különféle vadkerült terítékre, a másik két napon Gyulaváriban tartott vadászat alkalmával négyezer nyúl, száz fácán, három róka, ötven fogoly és tizenöt különféle egyéb vadat lőttek. A vadászaton részt vettek: gróf Almássy Dénes, gróf Almássy Imre, gróf Károlyi Gyula, gróf Széchenyi Antal, gróf Trautenberg Frigyes, gróf Wenckheim József, gróf Inkey Gyula, gróf Tisza Kálmán, Purgly János, Ladics György, Szekér Gyula, Busák Kálmán, Márki Albert, Márki Imre és a kerület gazdatisztek. A szép eredményű vadásznapiak után, vadászlakomákat rendeztek gróf Almássy Dénes gyulai kastélyában.³³³ A Wenckheim uradalmak mellett, az Almássy uradalom területén voltak még jelentős körvadászatok szervezve a korszak Békés megyéjében. 1892-ben a Békés a következőképpen számolt be az egyik körvadászatról: „Gyula vidékén már megindultak a vadászatok. Gróf Almássy Kálmánnal Sarkadon a hét elején, Gyulaváriban pedig pénteken és szombaton volt a vadászat, amelyen részt vettek: gróf Wenckheim Dénes, gróf Károlyi Tibor, gróf Károlyi Gyula, gróf Eszterházy László, gróf Cziráky Béla, báró Vécsey Miklós, báró

³³² Békés, 1896. november 29.

³³³ Békés, 1899. december 10.

Trautenberg Frigyes, Inkey Andor, Tallián Béla³³⁴, Ladics György, ifj. Tisza Kálmán, Beretvás Endre és a házigazda gróf Almásy Dénes. Az előkelő társaság a vadászatok után mindannyiszor a gyulai várkastélynak volt szívesen látott vendége. A vadászat eredménye Sarkadon: ezerhatszáz nyúl, hatszáztizennyolc fácán és négy róka. Gyulaváriban: ezerhetvenegy nyúl, háromszáztíz fácán és nyolcvanhárom vadpulyka.”³³⁵ Gróf Almásy Dénes sarkadi és gyulavári nagybirtokán 1894. november 29-től december 5-ig, tehát hét napon keresztül tartottak vadászatokat. A házigazdán kívül részt vett: gróf Károlyi Tibor, Szapári Iván, gróf Wenckheim Dénes, gróf Eszterházy László, gróf Csekonics Gyula, Tallián Béla, báró Trautenberg Frigyes, Inkey Béla, báró Vécsey Miklós, Ladics György ügyvéd és a birtokok főtisztjei. Terítékre került: fácán kakas 2173 darab, nyúl 6717 darab, vadpulyka 157 darab, vaddisznó 17 darab, erdei szalonka 17 darab, fogoly 46 darab, őzbak 2 darab, róka 3 darab, erdőn tenyésztett házinyúl 16 darab, nyest 1 darab, különféle ragadozók 14 darab, összesen 9263 darab. A terület vadban gazdag volt, illetve az időjárás is kedvezően alakult a vadászatokra. A vadászterületekre a kirándulás naponta a gyulai kastélyból történt és ugyanott naponta lakomákat is rendeztek a zsákmányból.³³⁶ A Békés megyei uradalmakban a téli szezon karácsony előtti időszakában is rendszeresen szerveztek körvadászatokat. „A héten több nagyobb uradalmi hajtóvadászat volt, melyen számosan vettek részt, s amely úgy az időjárás, mint a vadászzsákmány tekintetében igen jól sikerült. A dobozi Wenckheim Dénes gróf birtokán 20-án és 21-én volt kétnapos körvadászat, melynek tizenkilenc vendége volt. Az uradalmi tisztéken kívül: dr. Fábry Sándor alispán, dr. Liszy Viktor, Deimel Lajos, Balogh József, Lukács Endre, dr. Wieland Sándor és még többen. Terítékre került 750 darab nyúl, 33 fácán és 2 fogoly. A második nap este Rossipál József uradalmi főerdész házában – aki az egész körvadászat vezetését nagy ügyességgel töltötte be – vadászlakoma volt, amelyen vendégszeretetéről és kedves modoráról ismeretes főerdész vendégei vidám hangulatban mulattak a fáradtságos, de szép két sportnap után. Békésen pénteken tartották a körvadászatot, Wenckheim Frigyes gróf birtokán, Emperl Ernő békési uradalmi tiszttartó vezetése alatt. Az uradalmi tisztikaron kívül részt vettek ezen: dr. Fábry Sándor, Sztraka György, Untervéger, dr. Wieland Sándor, Benedicty és Varságh vendégek...”³³⁷ Almásy Dénes kétegyházi uradalmában is rendezett vadászatokat, úgy mint 1899-ben, amikor fogolyvadászatot tartott. „...Almásy Dénes kétegyházi nagybirtokos ottani bérelt vadászterületén. Egy nap alatt öt

³³⁴ Tallián Béla, báró: politikus, miniszter. 1892-ben Békés és Csongrád vármegye főispánja. 1896-ban lemondott Békés vármegyei főispáni tisztjéről. 1903-1905 között a Tisza-kormány földművelésügyi minisztere.

³³⁵ Békés, 1892. december 04.

³³⁶ Békés, 1894. december 09.

³³⁷ Békés, 1898. december 25.

puskás százkét darab foglyot és kilenc darab fürjet hozott terítékre, amely oly óriási eredmény, hogy csak a fogolyban gazdag Nyitra megye vetélkedhetik vele. A vadászatok után, amelyen egyesek Gyuláról is hivatalosak voltak, Megele Béla uradalmi főintéző barátságos és ritka vendégszerető házában kedélyes lakoma következett.”³³⁸A körvadászatok a következő néhány hónapban sem maradtak el, amikor özv. gróf Almássy Kálmánné gyula-remetei birtokán szervezték meg azt 1899 decemberében. Terítékre került négyszázkilencvenkilenc darab nyúl és egy darab fogoly. Részt vettek az uradalmi tisztségen kívül: Lukács Endre főszolgabíró, dr. Wieland Sándor főszolgabíró, Csanádi Jenő szalontai és Werner Kálmán élesdi szolgabírók. Az eredmény igen meggyőző volt, a tudósító szerint hasonló sikerű vadászat e területen még soha nem volt. Az eseményt kedélyes lakoma követte Moldt József uradalmi erdész házában.”³³⁹ „Nimród lelkes hívei a hidegebb idő beálltával mindenfelé a vadászat nemes sportját űzték és az eredmény mindenütt gazdag vadállományról tanúskodik...Ugyanezen társaság szombaton fejezte be a kigyósi uradalomban a vadászatot, ahol 4327 darab nyúl, 650 fácán, sok fogoly és egyéb vad került terítékre. A pósteleki uradalomban folyó hó 19-én és 20-án volt a vadászat, amelyen részt vettek: Inkey Antal, báró Trautenberg Frigyes, báró Walterskirchen Pál, gróf Széchenyi Antal, gróf Almássy Dénes, Wenckheim Frigyes, Géza, József, Pál, László, Károly, Béla és Dénes grófok és Ladics György. Elejtettek 1 vaddisznót, 1555 nyulat, 885 fácánt, 15 fogolyt, 3 őzet és egy rókát. A csabai vadásztársaság vasárnap Fényesen, kedden Gerendáson rendezett vadászatot. Fényesen 7 vadász 145 nyulat, Gerendáson 15 vadász 680 nyulat lőtt. Szerdán a kétegyházi uradalom bérelt területén volt ismét vadászat, melynek eredménye azonban az álhatatlan köd miatt nem felelt meg a várakozásoknak. Itt 14 vadász 104 nyulat és 14 foglyot ejtett el. Csütörtökön Reisner Emánuel nagypéli bérletén volt sikerült vadászat, itt is közel háromszáz vad került terítékre. Folyó hó 10-én és 11-én gróf Wenckheim Géza mágori uradalmában Mirgay Sándor uradalmi intéző nagyobb körvadászatot rendezett...”³⁴⁰A legjelentősebb Békés megyei uradalmak mellett a kisebbeken is tartottak vadászatokat, még ha nem is olyan gyakran. Báró Wodianer Albert gyomaendrődi uradalmában is megtartották a szokásos téli vadászatokat. Az egyik alkalmat 1898. január 3-án, 4-én és 8-án rendezték meg, amelyen összesen 1139 nyulat és egy héját lőtték. A vadászatot részt vettek: dr. Lukács György főispán, Bíró ezredes, dr. Fábry Sándor alispán, dr. Zöldhy János főorvos, Deimel Lajos főszámvevő, Ghicy Albert százados, Steinecker Gábor főmérnök, Sztraka György és Ambrus Sándor főszolgabírák,

³³⁸ Békés, 1899. augusztus 13.

³³⁹ Békés, 1899. december 31.

³⁴⁰ Békés, 1900. április 08.

továbbá Fazekas és Matuska, akik mindnyájan Kherndl György jószágigazgató vendégei voltak. Békésen Geiszt Gáspár a város erdejének bérlője, január 9-én rendezett vadászatot. A hét tagból álló társaság 298 nyulat, 141 fácánt lőtt. Ezeken kívül lőttek még egy hófehér fácánkakast is, amelyet Geiszt Gáspár kitömetett és a megyei múzeumnak ajánlott fel.³⁴¹ A Békés megyei vadászatok nem csak országszerte voltak híresek, hanem még külföldön is ismerté tették a hazai vadállományt. 1898-ban Fülöp orleani herceg látogatott el a Kisjenőn rendezett főúri vadászatra.³⁴² A vadászatot kedvelők egy új sporttal is megismerkedhettek a megyében, legelőször Békéscsabán. A Békéscsabai Első Vadásztársulat elnöke Sztraka György rendezett galamb díjlövészetet 1874. július 1-jén. „...galamb versenydíj lövészet július 1-jén délután 5 órától 8 óráig a közönség élénk részvétele mellett folyt le. Az első díjat egy gyönyörű ezüstserleget, Nagy István állatorvos úr nyerte, aki hat galamb közül ötöt nyolc lövéssel lelőtt, a második díjat, egy csinos elefántcsontú revolvert, Bartóki László úr nyerte el, aki három galambot lőtt le hat közül. Varság Béla úr mind a hat galambot elejtette, de négy közüle a lőpályán kívül hullott le, így nem számolt. A csapdákat, amelyek a galambok feleresztésére szolgáltak, Sztraka György társulat elnök úr saját eszméje szerint készítette el, s ezek oly célszerűnek bizonyultak, hogy a Vadász és Versenylap egy ezen alkalomra lejött tudósítója rajzukat elkérte, hogy Pesten hasonlókat csináltasson. A díjversenyt fogadásverseny követte. Minden résztvevő 2 ftot tett be három lövésre, aki legtöbb galambot lőtt le, azt illette az összes betét. Vidovszky János úr és egy békési földműves Tarkovács János minden lövésre találtak, nyertes azonban Vidovszky úr lett, mert előbbinek egy galambja a pályán túl hullott le. A lövészetet a kettős galambokra való lövés fejezé be, ebben Kis Béla úr lön nyertes.”³⁴³ A későbbiekben is üzték ezt a sportot, hiszen a Gyulai Sportklub rendszeresen szervezett galamb és gömblövész versenyt.³⁴⁴ „A Gyulai Sportklub 1883. június 2-ra tervezett gömb- és galamblövész versenyét közbejött akadályok miatt egy nappal később, vasárnap délután 3 órakor tartotta meg. Ez az ünnepély a sport ezen neme iránt eddig páratlan részvétlenség mellett folyt le. Versenyzők az első versenyre hatan, a másodikra nyolcan, a harmadikra heten, tehát a tavalyihoz képest alig fele annyian jelentkeztek, s a közönség köréből is, dacára a gyönyörű tavaszi időjárásnak, csak éppen a sport klub ismert barátait láttuk kint. Az első verseny hét galambra folyt, melynek díját a sport klub csinos kivitelű, a értékes arany érmét ifj. Jantsovits Pál nyerte hat galambbal. A második díjat Huszka Mihály elnöklete alatt Védél Károlyból és Ujfalussy Dezsőből alakított versenybírótság senkinek sem ítélte oda. A második

³⁴¹ Békés, 1898. január 16.

³⁴² Békés, 1898. november 20.

³⁴³ Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 053. sz., 1875. július 04., p.: 3

³⁴⁴ Békés, 1883. május 20.

versenydíjat, egy igen csinos, aranyozott ezüst feketekávés készletet, amelyet Keller Mariska és Winkler Ilonka úrhölgyek kezdeményezése folytán a gyulai hölgyek ajándékoztak a versenyre, ugyancsak a hat galambba (7 közül) ismét Jantsovits Pál nyerte meg, akinek pályadíját Kövér László egyesület elnök csinos, alkalmi beszéd keretében adta át. A gyulai hölgyek, s kivált Keller Mariska és Winkler Ilona kisasszonyok érdeklődéséért és buzgólkodásáért az egyesület nevében meleg köszönetét fejezte ki. ...”³⁴⁵

53. sz. ábra: Petőfi István vadászjegye³⁴⁶

6. 4. Szandolinozás

A fent nevezett sport mellett, a másik divatossá a szandolinozás vált. A szandolinozás csónakozás, csak egy személyt befogadó, „kis csinosra festett és lampionokkal kivilágított csónakban.” Ennek a sportnak még a nők is hódoltak.³⁴⁷ „A szandolinverseny igen kedvező időjárás, meglehetősen szép számú és válogatott fizető közönség, köztük sok gyulai és kigyósi vendég, de sokkal nagyobb nem fizetők részvétele mellett, nemzeti és hajózászlókkal feldíszített nézőtéren, Purcsi Jancsi zenekara buzdító dallamai között ment végbe pénteken június 5-én este 5–7 óra között a Körös csatornájának a fürdőhöz közel levő részén. Az egész látvány igen szép festői képet nyújtott...A negyedik és utolsó versenyben, hol az előbbieken győztesek vettek együttesen részt, győztes lett Kovács Lajos úr, aki a díjakból 6 forintot a

³⁴⁵ Békés, 1883. június 10.

³⁴⁶ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografia Kft., Gyula, 2009, 252.

³⁴⁷ Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 044. sz., 1875. június 03., p. 3.

kisdiedvő egyletnek ajándékozott, ennek javára lévén a nemes és teljesen sikerült verseny rendezve.”³⁴⁸

54. sz. ábra: Szandolinozás Békésen³⁴⁹

6. 5. Korcsolya- és tornaegyletek – Sport

A korszak Békés megyéjében a társadalmi élet sporteseményeinek a szervezésében a korcsolyázó- és tornaegyletek váltak jelentőssé. „Néhány nap óta már sokan korcsolyáztak a Körös csatorna sima hátán, amely már elég erős arra, hogy az ép oly egészséges, mint élvezetes sport örömeinek áldozhassunk. Szép asszonyok, ifjú leányok és ami természetes nem fázódó gavallérok most már rendes szórakozást is találnak a jégpályán, amely most már állandóan jónak, sőt miután a korcsolya egylet, a pálya ünnepélyes megnyitása után gondozni fogja, jobbnak ígérkezik.”³⁵⁰ A Gyulai Korcsolyaegylet 1891. december 21-én tartotta alakuló közgyűlését Wieland Sándor egylet igazgató elnöklete alatt, az egylet tagok élénk érdeklődése mellett. „E alkalommal egyhangúlag határozatba ment, miszerint az 1891. és 1892. évre szóló személy- és családjegyek – előbbinek ára 1 frt 50 kr, utóbbiaké 2 frt 50 kr, az e tárgyban már szétküldött falragaszokon megnevezett uraknál kaphatók, hol a készpénzfizetés melletti beiratkozások is eszközölhetők. – Ugyanez alkalommal elhatároztatott, hogy a jégpálya zenés megnyitása e hó 26-án, szombaton délután fog megtörténni, melynek sikeresítése érdekében a buzgó rendezőség tevékenyen fáradozik. A jégpálya ünnepélyes megnyitása alkalmával fognak az egyleti tisztviselők a tagok által megválasztani.”³⁵¹ Végül a korcsolyaegylet 1892. november 29-én alakult meg. Tisztviselőkké a következőket választották meg: elnök Wieland

³⁴⁸ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 019. sz., 1874. június 07., p. 3–4.

³⁴⁹ Békés Városi Jantyik Mátyás Múzeum

³⁵⁰ Békés, 1891. december 25.

³⁵¹ Békés, 1891. december 25.

Sándor, igazgató dr. Frankó László, pénztárnok Hoffmann Viktor, jegyző Gyulafi Endre, jégmester Hoffmann Béla, ellenőr Pándy József, pályaorvos Dr. Dukesz Zsigmond. Jegyeket Dobay János könyvkereskedésében lehetett váltani, a személyjegyek 2 forintos, míg a családjegyek három forintos áron voltak kaphatók.³⁵² A korcsolyázás sportja 1905. január elején szilárdult meg, amikor Fábry Sándor összehozta a gyulai korcsolyázókat, s alapszabállyal működő egyesületté tömörítette őket. Jó korcsolyapályához szinte ingyen jutottak, mert gróf Almásy Dénes a várkert alatti nádas, zsombékos területet erre a célra nagy költséggel rendbehozatta. Még ebben az évben felépült a díszes korcsolyapavilon, amelyhez a gróf ötvenezer téglát adományozott.³⁵³ Az egyesület célja az volt, hogy a korcsolyázás művelése és terjesztése által, egyrészt kellemes szórakozást szerezzen, másrészt pedig a testi erő edzését előmozdítsa. Az egyesület rendes, tiszteletbeli és pártoló tagokból állt. A tiszteletbeli tagokat a közgyűlés választotta, míg rendes és pártoló tagja lehetett az egyesületnek kor és nemi különbség nélkül mindenki, aki a tagsági díjakat megfizeti. Minden egyes belépő tag három évre vállalt kötelezettséget, ez idő letelte előtt a tagság csak a tag halála, vagy elköltözése miatt ért véget.³⁵⁴ Békésen a korcsolya egyesület 1884. december 11-én alakult újjá. E alkalom keretében a jégpályán a közgyűlést is megtartották, elnökké Popovich Sylvestert, pénztárnokká Senkey Kázmért, jégpálya biztossá Dapsy Gézát nevezték ki.³⁵⁵

A megyei tornaegyesületek közül - alakult Szarvason, Gyulán, Békésen is - a legjelentősebb a csabai volt, amelyik 1891-ben és 1898-ban (lásd: 11. számú melléklet) is rendezett országos szintű torna- és kerékpárversenyt is. A Gyulai tornaegyesület 1898 decemberében alakult meg Oláh György elnöke alatt. Ez a sportegyesület is rövid életű volt. Amikor a főgimnázium tornacsarnoka felépült, az eszme újra testet öltött, s 1908. május 17-én új sportegyesület alakult. Ennek a megszűnése után alakult a Gyulai atlétikai klub.³⁵⁶ A békéscsabai tornaegyesület 1888-ban alakult, akkor százhusz taggal.³⁵⁷ Az egyesület célja a tornázás, vívás és egyáltalán a testedző gyakorlatoknak a tanítása és előmozdítása, valamint a tornázás „ügyének” a fejlesztése volt. Eszközei céljainak az eléréséhez: alkalmas tornahelyiségekben képezett tanítók és „előtornázók” vezetése alatt a tornázás gyakorlása, tanítása. Az egyesület jelige: „Egészséges testben, egészséges lélek.” Az egyesület tagja minden feddhetetlen jellemű személy lehetett, aki a tizenhetedik életévét betöltötte. Alapító tag az lehetett, aki legalább ötven forintot befizetett az egyesület pénztárába készpénzben, vagy alapítványi kötvényben.

³⁵² Békés, 1892. december 04.

³⁵³ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 322–323. p.

³⁵⁴ BéML V. B. 172. 2475/1914

³⁵⁵ Békés, 1884. december 14.

³⁵⁶ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 322. p.

³⁵⁷ BéML IV. B. 407. b. 12806/1900

Az egyesület iskolájába tanítás végett hat éven felüli lányokat és fiúkat vettek fel.³⁵⁸ Az 1891. évi országos jellegű torna- és kerékpárverseny alkalmából a rendezőség értékes arany, ezüst és bronzérmeket, valamint okleveleket tűzött ki díjként a tornázás minden nemére és több kerékpárversenyre is.³⁵⁹ „A békéscsabai tornaegyesület 1891. augusztus 30-án tartandó versenyére nagyban folynak az előkészületek. A múlt hét folyamán tiszteltgett az egyesület küldöttsége Reiszig Ede főispán és Beliczey István uraknál, s fölkeríte őket a versenybizottság díszelnőkeiül. Mindketten a legnagyobb szívességgel fogadták a küldöttséget, valamint a díszelnői tisztet, Reiszig főispán azonban a versenyen való megjelenését nem ígérhette bizonyosan, mert ugyan ez időtájt családi ügyei Vas megyébe szólítják, mindazáltal az egyesület iránti meleg érdeklődésének jeléül az egyletbe való belépését tudatta a küldöttséggel...Versenybírákul a csabai tornaegylet részéről Oláh Miklós és Oláh György, megyénk e kiváló tornászai kértettek fel, ezeken kívül versenybírák lesznek még azon egyletek művezetői, amelyek legalább öt taggal lesznek képviselve a versenyen. Ugyancsak a múlt hét folyamán kezdte meg működését a vendégszállásoló bizottság is, bár, mint halljuk nem a remélt eredménnyel, azért is a legnagyobb tisztelettel kérjük városunk jó hírneve érdekében annak polgárságát: lássa szívesen arra a rövid tartózkodásra vendégeinket! A falragaszok, jegyek és műsorok nyomtatása és szétküldése már szintén folyamatban van, megjegyezzük e helyen, hogy külön, névre szóló meghívók nem küldetnek szét, még a verseny után rendezendő táncvigalomra sem...A tizenkét pontból álló műsorból öt pont a kerékpárverseny, hét pedig a tornaverseny, nevezések eddig inkább kerékpárversenyekre történtek, miért is a választmánya nevezések határidejét augusztus 26-ig hosszabbította meg. Eddig a következő egyletek részéről történtek nevezések: 1. Magyar atlétikai klub, 2. Hunnia bicikli klub, 3. Magyar testgyakorlatok köre, 4. Kolozsvári atlétikai klub, 5. Nagyváradi sportkedvelők, 6. Hódmezővásárhelyi torna- és vívóegyesület. De még remélhetők nevezések a Nemzeti tornaegylet, a Budapesti tornaklub, a szegedi és az aradi tornaegyletek részéről.”³⁶⁰ 1891 szeptemberében az egylet ismét rendezett a tornászok és a biciklisták részére versenyt. „Két aranyérmén, tizenkét ezüstérmén, ugyanannyi bronzérmén és oklevélen kívül Csaba szép hölgyei szintén ajándékoztak hölgydíjat, mi általános ügyességi díj gyanánt lett kiadva. Állott pedig ez a hölgyek díja egy értékes, gyémántokkal ékített opál melltűből, egy szép ezüstserleg és egy bronz íróasztali készletből. Az érkező vendégeket a vasútnál Steller Árpád, az egylet alelnöke üdvözölte, a város közönsége részéről pedig Kvasz Sándor jegyző. A versenypályán

³⁵⁸ BéML IV. B. 424

³⁵⁹ Békés, 1891. augusztus 09.

³⁶⁰ Békés, 1891. augusztus 23.

délután 3 órakor vette kezdetét a kerékpárverseny kezdők részére, magas gépeken. Neveztek négyen, első lett Minich Jenő, ezüstérem, oklevél, második Michnay gyula, ezüstérem, harmadik Losonczy Géza Nagyvárád, bronzérem. Korlátverseny tornázásnál első Müller, második Lassel gyula, harmadik Áchim Károly. Alacsony gépek versenyénél neveztek öten...A kardvívás volt a versenyek legérdekesebb pontja. Szathmáry Tihamér (Hódmezővásárhely), az első hat vágásnál Urszinyi János, a csabai tornaegylet tagja által legyőzetett, de egy hasvágás kifogásolva lett és a jury döntése után újabb három volt nál Szathmáry lett a győztes. Második díjat Németh Szilárd, a csabai tornaegylet tagja kapta, aki Szathmáryval hat vágásra ötöt állott, de a hatodikat Németh kapta, így bronzérmet...³⁶¹

Az 1898. évi országos tornaverseny megrendezésének apropója, a békéscsabai tornaegylet tizedik évi fennállása volt. „A békéscsabai tornaegylet, amely a testedző sportok üzésén kívül elismerésre méltán fáradozik a község társadalmi életének felélénkítésén, ez idén tölti be fennállásának tizedik évét, aminek emlékére országos torna, atlétikai és kerékpár versenyt rendez szeptember 11-én. A verseny igen érdekesnek ígérkezik, amennyiben a programban összesen tizennégy számmal szerepelnek különböző távolságú kerékpárverseny, közöttük a délelőtti megvívandó hatvan kilométeres országúti verseny, szertornázás, futás, ugrás, súlydobás, diszkoszvetés, súlyemelés stb. Az országúti kerékpárverseny reggel hat órakor kezdődik, a program több versenyét pedig a külön berendezendő versenytéren délután fogják megvívni. A versenyekre nevezni lehet szeptember 9-ig Maros György egyleti titkárnál. A tevékeny egylet jubiláris ünnepélye páratlan sikerűnek ígérkezik, amennyiben az ország minden részéből fognak az atlétáink a versenyeken részt venni és a közönséget is az egész vármegyéből Csabára fogja vonzani a szép látványosság. A versenyek után a Széchenyi ligetben zártkörű táncvigadalmat rendez az egylet.”³⁶² A versenyre aktívan készülődött az egylet, élén Korosy László elnökkel, Maros György titkárral és Áchim Károly művezetővel. Több vidéki egylet nevezett be az országos csabai rendezvényre, amelynek jelentős voltát az is növelte, hogy dr. Lukács György főispán és Beliczey István a díszelnökséget elfogadta. Az egylet megalakította a fogadó-, elszállásoló- és bálrendező bizottságot, illetve szervezésüknek köszönhetően a vidéki vendégeket az „intelligens” családok háza fogadta.³⁶³ A verseny megrendezéséhez az egyletnek minden anyagi segítségre szüksége volt, hiszen tornacsarnoka felépítésére hatezer forintnyi adósságot halmozott fel, - ami 1898-ra ezeröttszáz forintra

³⁶¹ Békés, 1891. szeptember 06.

³⁶² Békés, 1898. augusztus 28.

³⁶³ Békés, 1898. szeptember 04.

csökkent - ezért is fordult több alkalommal a főispánhoz.³⁶⁴ Az egyesület, tornacsarnoka biztosításával, s egy tornatanár vezetésével - annak csekély díjazása mellett - a csabai Rudolf Főgimnázium tornatanítását is ellátta. „Mégis az egyesület a befolyt tíz év alatt eredményeket is képes felmutatni, mert amellet, hogy az egészség nevelő és testfejlesztő tornászati iránt a közönség lanyha érdeklődését ez ideig ébren tartotta, négy országos versenyén az ország sport barátai előtt a tornászati való előrehaladását is bemutatta. S e versenyekkel az ország tornásközönsége előtt fényes elismerésben részesült. Sőt legutóbb a magas kir. közoktatási kormány is feléje irányította figyelmét, amennyiben a szeptember 11-én tartandó országos verseny költségeihez, amellyel fennállásának tizedik évfordulóját fogja megünnepelni, százötven forint segélyt folyósítani méltóztatott.”³⁶⁵

6. 6. Ének-és dalkörök

Az ének és zene művelésére dalkörök, dalegyletek jöttek létre. A Békésen 1866-ban, Szarvason 1892-ben, Orosházán pedig 1900-ban jött létre dalegylet.³⁶⁶ A gyulai egyesület korábban jött létre, hiszen 1859-ben a Kazinczy ünnepségen, mint Gyulai magándalkör már szerepelt. A dalárda karmestere később Erkel László lett, aki ebben a minőségben az Országos Daláregyesület harmadik nagy versenyén Aradon, 1867. augusztus 11-én dicséretet is aratott. A magándalkör 1869. január 1-jén Gyulai zene- és dalkör cím alatt nyilvános egyesületté alakult és céljául egy zeneiskola létesítését tűzte ki. Felhívást intéztek a lakossághoz, hogy négy forint tagsági díj mellett minél többen lépjenek be a pártoló tagok sorába, de a szép tervet nem sikerült megvalósítaniuk. A dalkör karnagya ekkor már Staab Lénárd volt. 1872. augusztus 3-án és 4-én megyei dalárünnepélyt rendeztek Gyulán. Augusztus 3-án érkeztek meg a vidéki énekkarok és a vendégek, akiket Keller Imre ügyvéd fogadott. Katonai zenekar kísérete mellett vonultak be a Békésmegyei Takarékpénztár székháza előtti térre, ahonnan a vendégeket a szállásaikra kísérték. Este díszhangverseny volt, amelynek zenekari főpróbáját Erkel Gyula vezénylete alatt délután hat órakor tartották meg a Korona vendéglő nagytermében. Az esti díszhangversenyen szerepelt Humann Alexa, a Nemzeti Színház énekesnője, Spiller Adolf, az említett színház első hegedűse és Fayl Frigyes zongoraművész voltak. Erre az alkalomra Ábrányi Emil szövegére Erkel Ferenc egy dalárindulót, Mihálovics Ödön pedig egy zenedarabot szerzett. Olykor egy-egy világhírű művész is eltévedt ide. Reményi Ede háromszor is játszott Gyulán: 1861-ben, 1869-ben és 1891-ben. 1896-ban a

³⁶⁴ BéML IV. B. 401. 950/1898

³⁶⁵ BéML IV. 407. b. 18205/1898

³⁶⁶ BéML IV. B. 407. b. 12806/1900

gyulai polgári dalkör Székely Lajos tanító vezetése alatt újonnan szerveződött és még ebben az évben az Erkel dalkör nevet vette fel. A dalkör dr. Kovalszky Róbert vezetése alatt működött. A zenekarok nagy része feloszlott ekkor, s ebben a korszakban a cigánybandákon kívül csak a józsefvárosi gyermekzenekarokról lehetett hallani.³⁶⁷

Országos dalárünnepélyt 1874-ben Kolozsváron és 1876-ban Szegeden rendezték meg. Dr. Hajnal István a Békés megyei Daláregyesület elnöke tíz megyebeli egylethez intézett fölhívást az 1874. évi országos versenyen való részvételhez. „A múlt évi szomorú emlékű kolerajárvány a megyei ünnepély rendezését megakadályozta, illetőleg jobb időre halasztotta...ha csak valamely komolyabb járvány, vagy ínséggel fenyegető kedvezőtlen időjárás közbe nem jő: mind társadalmi, mind művészeti szempontból kívánatos, hogy a megyei dalárünnepély a folyó évben Békésen megtartassák. Ezen meggyőződésben lévén, már mielőtt a megyében működő összes dalegyleteket felszólítottam volna, szükségesnek tartottam némi előintézkedések megtételét, s így felhívtam tekintetes idősebb Ábrányi Kornél és Erkel Sándor urakat. Az elsőt egy közösen előadandó, az utóbbit egy verseny múnégyes írására, s örömmel tudatom, hogy Ábrányi úr, már e hó végével, Erkel úr pedig a jövő hónapban készen lesznek a múnégyessel.”³⁶⁸A kolozsvári dalárünnepségen a szövetség negyven tagesegylete közül, alig a fele jelent meg. „E röviden érintett körülményekből világosan kitűnik, hogy az országos dalárünnepélyek ily irányban célunknak meg nem felelnek, s ama jótékony befolyást társadalmi életre nem fogják gyakorolhatni, melyet nem csak az ügybuzgó vezérférfiai hanem hazánk minden művelt polgára általuk elérni óhajt. A feladat legnagyobb része az egyes dalegyletek körébe esik, ezeknek kell egészséges szervezet, szakképzett vezetés, kitartó munkálkodás és összetartás alapján biztosítani a célt. Ezeknek kell zenei követelményt teremteni, s azt fejlesztve az érdekeltség azon fokára emelni, melyen a társadalmi élet összes rétegét működése körébe vonhatja, a szépre, jóra, s nemesre lelkesíteni, s a hazai kultúra hatalmas pártolójává teheti.”³⁶⁹1876-ban rendezték meg a szegedi országos dalversenyt, amelyen rendkívüli számú nézősereg jelent meg. Először, az első és a második díjért versenyző dalárdák léptek fel sorshúzás alapján. Fellépett a Szentesi-, Nagyváradi-, Temesi-, Zombori-, Ungvári-, Apatini-, Losonczi-, Kolozsvári-, Kecskeméti-, Miskolci-, Hódmezővásárhelyi- és a Bonyhádi dalegylet is.³⁷⁰

³⁶⁷ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 176–177. p., 322. p.

³⁶⁸ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 015. sz., 1874. május 10., 1. p.

³⁶⁹ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 034. sz., 1874. szeptember 20., 1. p.

³⁷⁰ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 068. sz., 1876. augusztus 24., 1. p.

6. 7. Békés megye legjelentősebb zenei eseményei

E korszak legemlékezetesebb zenei eseménye kétségkívül Wieniawszky Henrik³⁷¹ gyulai hangversenye volt. Wieniawszky 1877. április 25-én este Nagyváradon játszott. Április 26-án délben érkezett Gyulára, a pályaudvaron Hajóssy Ottó és Justh Gyula fogadták. Deutsch Vili betegsége miatt egy Altschul nevű budapesti zongoraművész kísérte. A grófi család szívéssége folytán a művészeket a kastélyban szállásolták el. Ebédre Justh Gyula szolgabíró vendégei voltak. Este a városháza nagytermét zsúfolásig megtöltötte a közönség. A vidék különösen Békéscsaba, Békés, Kétegyháza, Gyulavári, Sarkad is szép számban volt képviselve. A főrendek részéről megjelent gróf Almásy Kálmán és családja, illetve a körükben tartózkodó Odescalchi Pauline³⁷² és nővére hercegnők. Az esemény korabeli tudósítója felejthetetlennek írta le a műélvezetet, amelyet a válogatott és a termet zsúfolásig megtöltő közönségnek nyújtott. A hangverseny után rendezett cigányzenés társasvacsorán Justh Gyula magyar, dr. Kovács István francia nyelven köszöntötte fel a hegedűkirályt. 1885. március közepén Liedl Ferenc hegedű- és Hegyei Géza zongoraművész adtak két hangversenyt a Koronában. Liedl már többször járt Gyulán. A második hangversenyt vacsora és tánc követte. 1890. július elején Dankó Pista szegedi cigányprímás játszott két estén keresztül a népkerti pavilonban. 1891. május 30-án Reményi Ede³⁷³ adott hangversenyt Bodó Alajos zongoraművész kíséretében. A hangverseny olyan zsúfolt nézőtér előtt folyt le, amilyen csak a Blaha Lujza előadásai alatt volt a pavilonban. Magyar darabokat annyi tűzzel és olyan technikával, mint Reményi, senki sem játszott ebben az időben. A hangverseny után Göndöcs Benedek vendége tiszteletére fényes lakomát, másnap délben pedig búcsúebédet adott, utóbbira a város előkelő hölgyközönsége is hivatalos volt.³⁷⁴ 1895 decemberében Gordon Károly orosz tenorista lépett fel a Komló szálloda nagytermében.

³⁷¹ Wieniawszky Henrik (1835-1880): lengyel hegedűvirtuóz és zeneszerző

³⁷² Odescalchi: itáliai eredetű család. Mivel jóformán egész vagyonukat a török kiűzésére fordították, I. Lipót király német-római birodalmi hercegi címet adott a családnak, s ezzel együtt birtokot is a Szerémségben, s ez lett az alapja a későbbi magyarságnak. A család legismertebb tagja Benedek (1611-1689), aki a későbbi XI. Ince pápa lett.

³⁷³ Reményi Ede (1828-1898): világhírnevet szerző zeneszerző és hegedűművész

³⁷⁴ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 267. p.

55. sz. ábra: A Komló Szálloda Gyulán 1905-ben³⁷⁵

„A hírneves orosz énekes, kinek elismerő nyilatkozatai vannak Mascagni-tól, az olasz uralkodó hercegnőtől, több osztrák-magyar altábornagytól, ez alkalommal olasz és orosz dalokat fog zongorakísérellet mellett énekelni. A hírneves énekművész, kiről nem régiben a Budapesti Hírlap is a legőszintébb elismerés hangjával írt, azon kívül bravúros énekes is, és csalódásba ejtő hűséggel produkálja a női szoprán hangot...A híres énekes csak most fejezett be egy nagyobb körutat, fenomenális hangjával mindenütt óriási sikert aratott és a lapok – magyarországiak és külföldiek egyaránt – az elragadtatás, a föltétlen elismerés hangján írnak róla. Gordon annál is inkább megérdemli, hogy látogassák hangversenyét, mert ő művészetével a jótékonyt egybeegyeztíti. Különben Gordon Károly dacára annak, hogy még egészen fiatal ember, oly sikereket ért el már eddig is, mint kevés művészember.”³⁷⁶ A Komló szálloda nagytermében adott elő hangversenyt Nánássy Géza is, a budapesti Vígyszínház volt tagja, az országosan elismert népdal énekes.³⁷⁷ Békés megyében, s az országban ekkor vált ismertté a szarvasi születésű Chován Kálmán zongorapedagógus, zongoraművész, aki 1889 és 1916 között Erkel Ferenc utódaként a Zeneakadémia tanára lett. 1874 augusztusában koncertkörutat tett a megyében is, Békéscsabán augusztus 13-án, Orosházán pedig 15-én lépett fel. Hangversenyeire egy bécsi hárfaművésznő Zins Sarolta is elkísérte.³⁷⁸ „Chován Kálmán úr és Zins k. a. hangversenye csütörtökön megtartván, várakozásom felül sikerült. Chován úrból a szó nemesebb értelmében művész fog válni, most is már oly rendkívüli, nem mindennapi technikát, oly eleganciát fejt ki játékában, mely mindenkit – tekintve ifjúságát – méltó bámulatra ragadhat, annál is inkább, mert ez este egy minden kritikán alóli, rossz

³⁷⁵ <http://www.profila.hu/auctions/toc/-34676662/page-7>

³⁷⁶ Békés, 1895. december 22.

³⁷⁷ Békés, 1902. október 19.

³⁷⁸ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 028. sz., 1874. augusztus 09., 3. p.

zongorával kellett megküzdenie...Közönség oly nagyszámmal és oly válogatott, hogy akármelyik nagyváros hangversenytermének díszére vált volna.”³⁷⁹

6. 8. Mutatványosok

Cirkuszosok, kengyelfutók és egyéb más szórakoztató előadások színhelye a pavilon, a Komló étterem, a cirkusz helye a belső vásártéren (a Kossuth téren) volt. Még 1896 februárjában mutatta be zsúfolt közönség előtt, a Homes és Fey „világhírű” antispiritista pár a „hypnózis és a telepathikus mutatványok bámulatos csodái”-t. Márciusban két este énekekkel és tánccal fellépő amerikai szerecsen társulat mulatatta a Komló közönségét. Áprilisban ugyancsak a Komlóban bácsalmási szerb tamburások szerb népviseletbe öltözve valcereket és más darabokat adtak elő – kevés sikerrel, s egy előadás után tovább is álltak. Ugyanígy kevés közönséget vonzott a pavilonba egy lengyel házaspár papagájszínháza, s egy előadás után a további előadások elmaradtak. Így érkezett el a nyár, a cirkuszi előadások ideje. Előbb egy kisebb társulat, Küncs Katalin akrobatái és idomított lovai szerepeltek a vásártéren felállított „bódé”-ban, kevés sikerrel, s látogatók hiányában a társulat a vasárnapi előadás után „megszökött”. Az ő bódéjukban produkálta magát egyetlen alkalommal egy fakír, a gyengébb idegzetűekre borzalmasan ható mutatványokkal, de közönség hiányában ő is tovább állt. Október elején egy pénteki piaci nap délutánján egy lengyel házaspár futotta körül tízszer a nagytemplom körüli „meglehetősen nagy” távolságot, a produkció után „a piac közönsége szétoszlott”. Hogy mennyit kerestek a „kengyelfutók”, arról nem szól a krónika. A könnyű műfajt novemberben a liliputi kis ember zárta, aki a Komló étteremben meglehetősen nagyszámú közönség előtt produkálta magát, mint gondolatolvasó, majd „magánrendelésén” ajtaja előtt hosszú sorok álltak, hogy ki-ki megtudja féltett titkának megfejtését.³⁸⁰

³⁷⁹ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 029. sz., 1874. augusztus 16., 3. p.

³⁸⁰ Czeglédi Imre: Társasélet, szórakozás, ünnepek egy kisvárosban. Újságcikkek a Békés 1896. évi számaiból. In: A hétköznapi historikuma. Szerk.: Dusnoki-Draskovich József és Erdész Ádám, Gyula, 1997, 228–229. p.

7. A vendéglátás terei

A korszak megyei eseményeinek számos helyszín adott helyet, amelyek közül a legtöbbet a gyulai Komló szálloda és Korona vendéglő, valamint a szarvasi Árpád- és Bárány vendéglő termeiben rendezték meg.

Gyulán, az annyira nélkülözött és sürgetett új szállót magánvállalkozó létesítette. Már 1884-ben felépült a Komló vendéglő új része, amely egy tágas, magas és világos étteremből, s egy kávéházból állt. 1889-ben felállították Gyulán a pénzügyigazgatóságot, amelyet a volt Korona (lásd: 12. számú melléklet) vendéglőben helyeztek el. A Korona tehát megszűnt, s ekkor a Komló tulajdonosa, ifj. Kohlmann Ferenc kereskedő elhatározta, hogy az új Komló épületére emeletet húz.³⁸¹ A Komló szállodát 1896-ban már Katz Sándor vendéglős bérelte, s modern igényeknek megfelelő berendezéssel szerelte fel.³⁸² 1897-ben a szállodát Tatár Gusztáv bérelte, s a Tóth testvérek zenekara közreműködése mellett nyitotta meg (lásd: 13. számú melléklet). 1911-ben Fischl Jakab és fiai bérelték a szállodát, és nagy átalakításokba kezdtek. A nyári helyiség területén az egész utcavonal hosszában nagy kávéház, mögötte az udvar felőli részen étterem épült, amelyek az összehajtható üvegfal kinyitásával egy teremmé egyesíthetők voltak. Az emeleten harminc új vendégszobát rendeztek be. Az épületet, amelyet Mende Valér budapesti műépítész tervezett és amely közel százötvenezer koronába került, 1912-ben adták át rendeltetésének.³⁸³ A belvárosban sűrűn voltak egymás mellett a vendéglátóhelyek, különösen a Komló környékén: közvetlenül mellette az Otthon kávéház, mögötte a mai Corvin utcában a nyomda helyén a Vadász kávéház. Szemben, a nagyhíd túlsó lábánál a vegyiárubolt helyén a Zóna kávéház. A Polgári Kör a mai Béke sugárút és a Jókai utca sarkán a fényképészüzlet helyén állt a maga két termével. A régi városháza (ma könyvtár) melletti telken a Körös-partra néző, ma is meglévő épület volt a Központi kávéház, közelében a Kossuth utca 1. szám alatt a Gyulai Kaszinó. A vasútnál az út jobb oldalán a „Fazekas-féle kerthelyiség”, Oszuszký János fiatal vendéglőssel (a gyulaiak az 1940-es években is Oszuszkýnak hívták az épületet), de volt rendezvény a megyeháza dísztermében, sőt kistermében, s a városháza dísztermében is. Az Aranykorona a régi arénával egyetlen alkalommal sem szerepel az újságban – a Pénzügyigazgatóság költözött az épületbe –, egy évtized múlva le is bontják a patinás épületet, s megépül helyén a polgári leányiskola. A kávéházak közül a Központit úgy felújította az új tulajdonosa, „hogy hozzá hasonlítható

³⁸¹ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 214–215 p.

³⁸² Békés, 1896. október 18.

³⁸³ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 279–280. p.

nemcsak Gyulán, de a vármegyében még nem volt.”A katonaság az abban az évben nyílt gyalogsági tiszti étkezdében tartott rendezvényt. Nyáron a szabadban, a Göndöcs-kertben, a grófnő városszéli kiserdejében, s a Városerdőben mulattak a gyulaiak, utóbbi épp 1896-ban kapta ma is meglévő vasúti megállóhelyét. A cukrászdák közül az egyik legismertebb és legnépszerűbb a Reinhardt-féle volt, amelyet Lázár János cukrász nyitott meg Reinhardt Józsefné házában, 1907-ben. Az ipart Lázár János halála után felesége, Wagenhoffer Róza vette át 1924-ben.³⁸⁴ A gyulai vigalmaknál három cigányzenekart említ a Békés: mindenekelőtt Badé Pista zenekarát a Központi kávéházban, Tóth Józsefét a Komlóban. De Badé, az első számú zenekar szórakoztatta hetenként kétszer a népkerti sétálókat is, őket hívták a dobozi főúri vadászat vendégeinek szórakoztatására, az ifjúság városerdei majálisára. Ebben az évben júniustól szeptemberig Tusnádfürdőre kaptak meghívást az ottani vendégek szórakoztatására, helyettük a népkerti térzenét a harmadik zenekar, Rácz Jancsi bandája adta.³⁸⁵

Szarvason, 1895. augusztus 13-án tartott a képviselő-testület közgyűlést egy vendégfogadó építéséről. Összesen hatszáz ajánlat érkezett, de közülük Michnai Sándor és ifjabb Molnár János csabai építészek, vállalkozók ajánlata volt a község számára a legelőnyösebb. A vállalkozók nyolcvanezer-nyolcszáznyolcvanhét forint huszonkilenc krajcárért vállalták el az épület felépítését. A vendéglőt Gábory József pesti építész tervei alapján, valamint Ribárszky Pál községi mérnök vezetésével építették fel. Az építési költség végül százezer-nyolcszázharminchét forint hatvan krajcárba került. A község tulajdonát képező Árpád vendéglőt és szállodát 1897-ben adták át rendeltetésének.³⁸⁶

56. sz. ábra: Az 1895 – 96-ban épült szarvasi Árpád szálloda épülete³⁸⁷

³⁸⁴ BÉML V. B. 172. 4533/1907

³⁸⁵ Czeglédi Imre: Társasélet, szórakozás, ünnepek egy kisvárosban. Újságcikkek a Békés 1896. évi számaiból. In: A hétköznapi historikuma. Szerk.: Dusnoki-Draskovich József és Erdész Ádám, Gyula, 1997, 221–222. p.

³⁸⁶ BÉML IV. B. 407. b. 11186/1897

³⁸⁷ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografia Kft., Gyula, 2009, 250. p.

Az éttermek és vendéglők mellett, tehát a korszak jelentős közéleti helyeivé váltak még a kávéházak (lásd: 14., 15., számú melléklet) és cukrászdák.

„Szabályrendelet a fogadó, vendéglő, kávéház és kávé mérés iparokról

Általános rész

1. §

Fogadó, vendéglő, kávéház vagy kávé mérésüzlet nyithatására engedélyt nem nyerhet az:

- a) aki nyereségvágyból elkövetett büntettért vagy vétségért büntetve volt.
- b) Az, aki bordélyházat tart.

2. §

Gyula város területén fogadó nyithatására	4,
vendéglő nyithatására	4,
kávéház nyithatására	4,
kávé mérés nyithatására	3

engedély adatik ki, de jogában áll a városi tanács, mint elsőfokú iparhatóságnak, fogadóknál, vendéglőknél és kávéházaknál ezen megállapított számot a netán változandó viszonyokhoz szaporítani, de úgy, hogy ezen iparágakban 6–6 üzletnél több semmi esetben sem nyitható.

3. §

A vendégek szolgálatára kifogástalan előéletű egyének alkalmazandók.

4. §

Ezen üzletek állandóan rendőrhatalási ellenőrzés és vizsgálat alatt állnak. Az üzlettulajdonos köteles megengedni, hogy magát kellően igazolt hatósági közeg bármikor meggyőződést szerezzen magának arról, hogy a szabályrendelet intézkedései megtartatnak.

B) Fogadók

5. §

Aki fogadót tart, köteles minden szobában a szobáért fizetendő árat feltüntető és hatóságilag láttamozott árszabályt kifüggesztve tartani. Ezek az árak maximum gyanánt tekintendők, ezeknél többet felszámítani nem szabad.

6. §

A fogadós tartozik arra felügyelni, hogy helyiségei tiszták és egészségesek legyenek, gondoskodik továbbá arról, hogy cselédjei előzékenyek legyenek és egyáltalában, hogy a fennálló rendőri szabályok megtartassanak.

7. §

A fogadós gondoskodik arról, hogy a vendégszobák jó zárral legyenek ellátva.

8. §

Fogadók éjjeli két óráig nyitva tarthatók. Ezekben a zenélés éjjeli 12 óráig szabad, kivételesen megengedhető azonban az éjjeli 12 órán túl való zenélés is, köteles azonban a fogadós ezt a hatóságnál előzetesen bejelenteni, s minden egyes estben a városi szegényalap javára 3 frt-ot fizetni.

C) Vendéglők

9. §

Vendéglő a tanács, mint elsőfokú iparhatóság által engedélyezett helyen nyitható, nem nyitható azonban templomok, iskolák, kórházak és oly középületek szomszédságában, amelyeknek kellő használata ez üzletek zaja által akadályoztatnék.

10. §

Vendéglők éjjeli 12 óráig nyitva tarthatók. Ezekben a zenélés éjjeli 12 óráig szabad.

D) Kávéházak

11. §

Kávéháznak az az üzlet tekintetik

- a) amelyekben kávé, tea, csokoládé, kimérési engedély tárgyát nem képező szeszes italok, hűsítő italok és ezekhez szükséges nedvek, fagylalt és végre az elősorolt cikkekké fogyasztani szokott sütemények állandóan kaphatók,
- b) amelyekben legalább 1 tekeasztal állandóan a közönség rendelkezésére áll.

12. §

Kávéházak nem nyithatók templomok, iskolák, kórházak és oly középületek szomszédságában, amelyeknek kellő használata ez üzletek zaja által akadályoztatnék.

13. §

Kávéházak éjjeli 2 óráig nyitva tarthatók. Ezekben a zenélés éjjeli 12 óráig szabad.

E) Kávémérések

14. §

Kávémérésnek az az üzlet tekintetik, amelyben kávé, tej, tea és csokoládé és az ezekhez való sütemények kaphatók.

15. §

Kávémérések nem nyithatók templomok, iskolák, kórházak és oly középületek szomszédágában, amelyeknek kellő használata ez üzletek zaja által akadályoztatnék.

16. §

Kávémérésekben tekeasztalok felállítása, kártyázás és minden egyéb játék tilos.

17. §

A kávé mérés esti 10 órakor bezárandó és reggel 5 óra előtt ki nem nyitható.

Ezen idő alatt a kávé mérő vendéget még zárt ajtó mögött sem szolgálhat ki.

F) Büntető határozatok

18. §

Az a fogadós, vendéglős, kávéházas vagy kávé mérő, aki üzletében erkölcsstelen előéletű egyéneket alkalmaz (3. §), avagy a helyiségeit tisztán és egészségesen nem tartja, a rendőrhatalóság által 20 forint-ig terjedő pénzbüntetéssel, ismétlés esetén ezen felül három napig terjedhető elzárással büntetendő. A befolyt büntetéspénz a szegényalap gyarapítására szolgál.

19. §

Az a fogadós, vendéglős, kávéházas és kávé mérő, aki üzletét az ezen szabályrendeletben megállapított zárórán túl nyitva tartja, az 1879. évi XL. tc. 74. §-a értelmében a rendőrhatalóság által 50 forint-ig, visszaesés esetében 200 forint-ig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. A befolyt pénzösszeg az 1878. évi V. tc. 27. §-ában meghatározott célokra szolgál.

20. §

Az a fogadós, aki helyiségeiben árszabályt kifüggesztve nem tart, vagy ezen árszabályt megszegi, az 1884. évi XVII. tc. 156. § a–b) pontja értelmében az iparhatalóság által 50 forint-ig terjedhető pénzbüntetéssel, ismétlés esetén ezen felül ötnapi terjedhető elzárással büntetendő. A befolyt pénzösszeg az 1884. XVII. tc. 165. §-a értelmében iparoktatási célokra szolgál.

G) Zárhatározat

22. §

Azok, akik fogadót, vendéglőt, kávéházat vagy kávé mérést az 18. október elseje előtt szerzett jogosítvány alapján tartanak: üzletük gyakorlásánál a jelen szabályrendelet határozatait szintén megtartani kötelesek.

Kelt B.-Gyulán 1886. július 6-án tartott képviselői közgyűlésből.”³⁸⁸

³⁸⁸ Héjja Julianna – Erdész Ádám (szerk.): Kisvárosi polgárok. Források 1866 – 1919, Gyula, 2010, 387–390. p.

8. Békés megyei színjátszás a dualizmus idején

A magyar nyelvű társulatok útvonalai behálózták a történeti Magyarország jelentős részét. Az útvonalak, a meglátogatott helységek pontos feltérképezése, az egy időben működő igazgatók, színészek rendszeres számbavétele még nem történt meg. A társulatok listáját, állomáshelyeit az Országos Színészegyesület kezdeményezésére csak 1880-tól kezdték összeírni és a Színészek lapjában közreadni. Ekkortól válnak könnyebben rekonstruálhatóvá a vándorló társulatok haladási útvonalai, az 1880 előtti időkről csak bizonytalan és hiányos adatsorok alapján kaphatunk képet. 1860-ban a Magyar Színházi Lap tizennyolc társulatot számolt össze, 1871 áprilisában, az első színészkongresszuson összesen huszonhárom társulatigazgatói és küldöttei jelentek meg. 1874 novemberében a Színpad harmincnégy igazgatót sorolt fel, a Színészeti közlöny adatai szerint tíz évvel később, 1884. május végén (a nyári évad elején) negyvenegy, október végén pedig harminckét igazgató járta az országot. 1880 és 1890 között egy-egy évadban általában negyven társulat játszott szerte az országban. Az adatsorokból világosan kiderült, hogy 1870-1880-as években a magyar nyelvű vidéki színtársulatok száma egyre nőtt.³⁸⁹

A korszak vidéki színtársulatai számára meghatározó volt hazánk folyamatosan változó demográfiai helyzete. Magyarország népessége 1857 és 1869 között 11,85 %-kal nőtt, majd a következő bő évtizedben a növekedés 1,23-ra esett vissza. 1880-tól 1900-ig a népesség tényleges szaporodása újra egyenletesen emelkedő tendenciát mutatott, majd a századfordulótól 1910-ig csökkenőt. Magyarországon a 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején a népességnövekedés üteme elmaradt ugyan az európai átlagtól, ám az előző évszázadokhoz viszonyítva gyorsnak számított. A népesség eltérő növekedést mutatott az ország különböző területein, és a lakosság területi eloszlása sem volt egyenletes. A településhálózat sűrűsége és a helységek átlagos nagysága szerint az egyes vidékek között igen nagy különbségek figyelhetők meg. 1907-ig terjedő korszakunk közepén, 1890-ben a Délnyugat-Dunántúlon 1000 km²-re átlagosan több mint száz város és község jutott, a Felvidék megyéiben hetven, Erdélyben negyvenhárom, az Alföldön azonban csak tizenkettő. Ezzel szemben e területek átlagos lélekszáma majdnem fordított arányban állt a településsűrűséggel: a Délnyugat-Dunántúlon 747, a Felvidéken 682, Erdélyben 949, az Alföldön pedig 6277 volt átlagosan az egy-egy helységben élők száma. A nyugati, északi és keleti vidékeket a kis és közepes nagyságú, szabályos falvak, nyugat-európai típusú iparos-

³⁸⁹ Székely György (főszerk.): Magyar színháztörténet, II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001, 220–221. p.

kereskedővárosok jellemezték, míg az Alföldön nem volt ritka az olyan 20-30 ezer lakosú nagyközség sem, mint Békéscsaba vagy Orosháza. 1873-1890 között a lakosság a kis lélekszámú településekről a nagyobbakba igyekezett, a tendencia tehát a népesség koncentrálódása volt. Magyarország tíz legtöbb lakost számláló helysége 1880-ban Szeged, Szabadka, Hódmezővásárhely, Debrecen, Pozsony, Kecskemét, Arad, Temesvár, Békéscsaba és Nagyvárad volt. A népességtömörülés oka elsősorban az urbanizáció volt. A helységről helysére vándorló társulatok működésének vizsgálatánál felmerül a kérdés, vajon kiknek játszottak a magyar vidéki színészek, milyen foglalkozású, anyagi helyzetű, milyen érdeklődésű emberek látogatták az előadásait. A színtársulatok törzsközönségének pontos rekonstruálása csak csekély mértékben lehetséges. Gerold László Szabadka, Pifkó Péter pedig Esztergom hajdani színházlátogatóinak társadalmi összetételét vizsgálva azt állapította meg, hogy a 19. század utolsó harmadában a színházak törzsközönsége általában a középosztályból került ki, értve ez alatt azokat a különböző jövedelmi forrású és tevékenységi körű embereket, akiknek vagyona vagy keresete tisztességes jómódot biztosított. Tájégségénként, városonként és falvanként eltérő arányú, különböző foglalkozásokat űző, ám nagyjából azonos jövedelmű értelmiséget, tisztviselői kart, birtokosságot, iparos-vállalkozói réteget tételezhetünk fel vidéki törzsközönségként. Számukra az igazgató elővételben bérletet nyitott, ők ültek a drágább helyeken – a földszinti zártszékeken, támlásszékeken és páholyokban – a bérleten kívüli előadásokon is. A közönségnek ez a része nemcsak bérletváltással vagy alkalmankénti jegyvásárlással, hanem civil mozgalmakkal is támogatta a színügyet.³⁹⁰

A magyar nyelvű színjátszás történetének korszakolására a tárgyalt időszakot két periódusra oszthatjuk, a politikatörténetből kiindulva, az 1867-es év tűnik a legmegfelelőbb korszakhatárnak. A színházi ügyek országos szinten a Belügyminisztérium irányítása alá kerültek, és életbe lépett az 1848. évi XXXI. Törvénycikk, amely a színelőadások engedélyezését a helyi törvényhatóságok jogkörébe utalta. A színtársulatok számára igazgatásrendészeti szempontból azonban ez nem hozott változást, mert fellépésükhöz már a század első felében is helyi engedélyt kellett kérniük. Emellett az 1850. november 14-i Theaterordnung (színházi rendtartás) és az Osztrák Birodalmi Belügyminisztérium 1850. november 25-én kelt rendelete értelmében csak azok a színigazgatók kaphattak csak játszási engedélyt, akik névre szóló, egy évig személyes színigazgatói engedéllyel és „személyes szabadékkal” rendelkeztek. Az engedélyeket a Helytartótanács adta ki. 1867-ben a Belügyminisztérium vette át a Helytartótanács feladatát, így a színigazgatásra jogosító

³⁹⁰ Székely György (főszerk.): Magyar színháztörténet, II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001, 221–223. p.

„iparendélyt” ezúton is ki kellett váltani, majd ennek birtokában az adott helység törvényhatóságától kellett játszási engedélyt kérni. Ez a rendszer a dualizmus idején mindvégig érvényben is maradt, azzal a módosítással, hogy 1907-ben a színügyek átkerültek a Vallás- és Közoktatási Minisztérium hatáskörébe. A színházi szakma belső szervezeti szabályai azonban csak 1871-ben módosultak. 1871. április 6-án összeült az első színészkongresszus, amelynek legfontosabb kezdeményezése a Magyar Színészkebelzetként bejegyzett szerveződés (a későbbi Országos Színészegyesület) megalakítása volt. Ennek a testületnek hosszú évtizedeken keresztül az volt az egyik legfontosabb feladata, hogy kidolgozza és érvényesítse a vidéki színjátszás működésének szabályrendszerét.³⁹¹ Az 1870-1880-as évek magyar nyelvű, állandó mozgásban lévő vidéki társulatai közötti eligazodáshoz egyetlen vissza-visszatérő gondolat, törekvés kínál fogódzót, amelynek megvalósítása és kiterjesztése jellemzi a század második felében a vidéki színházszervezet változásait. A múlt század vidéki színészetének nagy kérdése a színészet állandósítása volt. Az 1870 – 1880-as években akkor nevezhetjük állandónak egy város színjátszását, ha legalább egy évadban (esetleg több évadon keresztül is), hosszabb ideig ugyanaz a társulat játszik a színházépületben. Az állandó színjátszás az 1870-es években feltételezi a rendszeres (városi, törvényhatósági, vagy civil) gondoskodást – vagy legalább gondolkodást – a színházügyről, valamint a megfelelő, lehetőleg korszerű színházépületet. Az 1870-1880-as évek magyarországi településeit a társulatok fogadásának az ideje és ott-tartózkodásuk hossza szempontjából legalább három csoportra oszthatjuk. Az elsőbe azok a városok tartoztak, amelyek főidénybe, azaz októbertől virágvasárnapig (március végéig, április elejéig) tartottak társulatot. A második csoportnál a téli szezon három-négy hónapra rövidülhetett, jelezve, hogy a város még nem, vagy nem rendszeresen tudja hosszabb ideig biztosítani egy társulat megélhetését. Ilyen volt Marosvásárhely, Nyitra, Szatmár, Zombor, időnként Baja és Hódmezővásárhely.³⁹² A harmadik típus a „nyári állomás város” volt. Ez annyit jelentett, hogy az igazán alkalmas téli játszóhellyel nem rendelkező település, előre szerződte a nyári hónapokban azt a társulatot, amelyet megfelelőnek ítélt.³⁹³

Az 1870 és 1890 közötti Magyarország – az 1880. évi adatok szerint – a harminc legnépesebb települése közül Brassóban, Sopronban és Versecen állt még kőszínház, színház épült Temesváron (1875), Békéscsabán (1879), Zomborban (1882), valamint új korszerű épület Szegeden és Pozsonyban (1886). Annak oka, hogy – Békéscsaba kivételével – ezekben a

³⁹¹ Székely György (főszerk.): Magyar színháztörténet, II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001, 225. p.

³⁹² Székely György (főszerk.): Magyar színháztörténet, II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001, 238. p.

³⁹³ Székely György (főszerk.): Magyar színháztörténet, II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001, 239. p.

helységekben a magyar színészet állandósítása, illetve a magyar hosszú évad nem jött létre, a városok etnikai viszonyaiban keresendő. A lakosság etnikai viszonyait tekintve a XIX. századi Magyarország Európa legtarkább népességű országa volt.³⁹⁴

A kistársulatok télen három–négy hétig játszottak Békéscsabán. Nyáron nagy- és középtársulatok látogattak el a településre, két téli állomás közötti, tavasztól őszig tartó körútjaikon szintén három–négy hétre. A társulatok vándorlási útvonalában háromféle rendszer körvonalazódik. Az egyik, a hosszú téli évadot tartó színházi városokat kötötte össze. A második útvonal típus a gyengébb középtársulatok és az „örökmozgó” kistársulatok vándorlását jellemezte. Minden évben kettőtől hat-hétig tartó előadássorozattal jártak körbe egy adott földrajzi régiót. A vándorlási útvonalakat befolyásolta a társulat nagysága, a látogatott helyek demográfiai jellemzői, és nem utolsósorban az igazgató ügyességén és élelmességén múlt, hogy tudott-e időben megfelelő állomáshelyeket szerezni.³⁹⁵

Az 1879-es kerületi beosztás a kis- és nagytársulati útvonal típusokat próbálta összekapcsolni a játszóhelyek adta lehetőségekkel és a települések közönségének fogadókészségével. Így jött létre kilenc „nagy”- és tizenkilenc „kiskerület”. A települések kerületekbe sorsolásánál és a kétféle kerület típus kialakításánál arra is figyeltek, hogy a társulatok nagysága arányos legyen az egy körzetbe osztott települések népességszámával. Arad, Pécs, Székesfehérvár és velük egy kategóriába tartozó települések közönsége negyven-negyvenöt fős nagytársulatokra tartott igényt, s ezek nyári elhelyezésére, ha nem is nagyváros, de legalább nagyobb település kellett. A nagykörzeteket tehát úgy formálták meg, hogy a színésztársaságoknak legalább esélyük legyen a létfenntartásra nyáron is. Ezért csoportosult a Dél-Dunántúl hat legnagyobb települései közül négy, (Kaposvár, Mohács, Szekszárd, Nagykanizsa) Pécs köré. Ugyanúgy tömörült Szeged köré Hódmezővásárhely, Szentes, Szarvas és Makó, amíg a nem is olyan lévő Kecskemét kapta meg a kb. ugyanakkora népességszámú településekből Szolnokot, Nagykőröst, Ceglédet, Karcagot, Kiskunfélegyházát, Kunszentmiklóst, Kiskőröst és Abonyt. Aradhoz pedig – Temesváron kívül – Nagykikindát, Lugost, Gyulát, Békéscsabát és Mehádiát csatolták.³⁹⁶

Az a kerületi rendszer, amely végül 1900-tól kezdett megszerveződni és három év alatt vált működőképes szervezetté, nem kizárólag a színészegyesület munkájának az eredménye, hanem az 1870-1880-as években a város színházpártoló és színházszervező tevékenysége

³⁹⁴ Székely György (főszerk.): Magyar színháztörténet, II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001, 242. p.

³⁹⁵ Székely György (főszerk.): Magyar színháztörténet, II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001, 244–247 p.

³⁹⁶ Székely György (főszerk.): Magyar színháztörténet, II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001, 256–257. p.

következésben kialakult, a települések változó-fejlődő színházi igényeit szem előtt tartó kerületkezdeményekből fejlődött ki.³⁹⁷

Amikor a korszakra vonatkozó helyi műsor-összeállítások (Békéscsaba, Debrecen, Esztergom, Kolozsvár, Makó, Nagyvárad, Pápa, Újvidék, Zenta, Zombor) alapján próbáljuk rekonstruálni az 1870-1880-as évek vidéki műsorát, mindenképpen figyelembe kell vennünk azt, hogy a rendelkezésünkre álló repertóriumok nem fedik le a történeti Magyarország minden bejárt helységét, és nem tartalmazzák minden társulat műsorát. Mivel azonban különböző gazdasági és társadalmi fejlettségű, eltérő színházi igényű településeken játszott repertoárokat regisztrálnak, mégis levonható belőlük néhány következtetés. Az 1870-1880-as évektől megnő az ismert adatok száma, de ez nem magyarázható csupán a társulatok számának növekedésével. Természetes, hogy az időben közeledve több forrás maradt fenn, s a helyi újságkiadás kibontakozásával a regisztrált színházi események száma is megnőtt, így nyomon követhetővé váltak az egy-egy településen játszott műsorok. Az országos műsorban néhány fontos változás kezdődött az 1870-es években. A legfontosabb a zenés műsoron belüli hangsúlyeltolódás. Az opera az 1860-as években még mindig reprezentálta a zenés színházat a közönség számára. Az olyan színházi központokban, mint Debrecen és Kassa, vagy olyan különleges pozíciójú nyári játszóhelyen, mint Nagyvárad, rendszeres operaelőadások voltak, de az opera felbukkant kisebb városokban is, például Rozsnyón vagy Ungváron. Így volt ez annak ellenére, hogy az új színjátéktípus: az operett – ekkor még elsősorban Jacques Offenbach és Franz Suppé művei – egyre több teret követelt a játékrenden. Nem találunk azonban operát az annyira más földrajzi helyzetű és kultúrájú településeken, mint Békéscsaba és Makó, még operettet is csak Békéscsabán játszottak. A fellelhető adattárak arról tanúskodnak, hogy Békéscsaba közönségével Offenbach A gerolsteini nagyhercegnő és Suppé Pajkos diákok című operettjét Csóka Sándor társulata ismertette meg. Makón és Békéscsabán operajátszás egyáltalán nem volt, így a zenés színházat az 1870-es évektől rögtön az operett jelentette, mégpedig úgy, hogy az operettműsor ebben az évtizedben – és az 1880-tól 1890-ig tartó tíz évben is – Debrecenben, Nagyváradon, Békéscsabán és Makón is lényegében ugyanaz.³⁹⁸

Békéscsaba város színügyi bizottsága a kialakult Alföldi színterülettel kapcsolatban a következőket írta a főispánnak: „A színművészetnek, mint kulturális tényezőnek, a magyarság, a magyar nemzeti szellem és érzés fejlesztésére, erősítésére és állandósítására, a jó ízlés finomítására, a művészeti érzékek felébresztésére való kitűnő hatása iránti

³⁹⁷ Székely György (főszerk.): Magyar színháztörténet, II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001, 259. p.

³⁹⁸ Székely György (főszerk.): Magyar színháztörténet, II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2001, 260–261. p.

elismeréssel van a magyar társadalom minden rétege. A színészet kérdését városunk értelmes társadalma, már évtizedekkel ezelőtt a magyar közművelődés hatalmas eszközének ismerte fel. Bizonyosságául ennek a színészet Múzsájának már 1877-ben állandó díszes templomot emelt, s büszke önérettel írta a színház homlokára: „Emelte a közművelődésnek a csabai közbirtokosság 1877.”...A csabai színügyi bizottság már régebb idők óta foglalkozott azon kérdésekkel, hogy miként lehetne a nép alsóbb rétegében is a magyar színművészet iránt, a nemes lelkesedés tüzet életre ébreszteni, s ezzel a magyar színészetnek városunk falai között kellemes, anyagi gondoktól ment otthont, áldásos, hazafias, nemzeti céljainak termő talajt biztosítani?..Nézetünk szerint az egyes színerületek egybeállításánál figyelmen kívül nem hagyhatók: az egyes állomások egymáshoz való közelsége, a közönség nemzetiségi viszonyai, művészeti igényei, a magyar színészethez való eddigi kapcsolatuk, s ezek figyelembevételével fő gond fordítandó mind eme tényezők lehető összeegyeztetésére. A főfelügyelői tervezetnek városunkat illető rendelkezése úgy szól, hogy Zombor, Nagybecskerek, Nagykikinda és Szentessel társulva, alkotnának egy színerületet, s e szerint városunk, amely a nagy magyar Alföld kellő közepén fekszik, Dél-Magyarország legdélibb, több száz kilométernyi távolságra fekvő városaival jutna érdekközösségbe. Kétségtelen e kerület ilyen összeállításából, hogy egymástól igen távolfekvő, merőben ellentétes nemzetiségű, különböző szokású és igényű közönség tereltetnék egy érdekközösségbe, s félő, hogy a sok irányú különbözőség összeegyeztethető nem lesz, s az ellentétek csak kiélesednek...De nem számolt ezen tervezet városunkat jellemző azon körülménnyel sem, hogy Csaba csak, mint téli állomás teljesíthet hasznos szolgálatot a magyar színművészet ügyének. Három évtizedre visszamenő hosszú gyakorlat bizonyít ezen állításunk helyessége mellett, melyet könnyen érthetővé tesz azon körülmény, hogy városunkat kivállólag földműves nép lakja. A tehetős értelmiség legnagyobb része földbirtokos, nyári évadban tehát, amikor a szorgos mezőgazdasági munka ezen elemeket a városból távol szólítja, a színház sem a népből, sem az értelmiség földbirtokos osztályból közönségre nem számíthat. A hivatalnoki, a kereskedelmi és ipar eleméből még nem kerül ki színházlátogató publikum olyan számarányban, hogy jól szervezett, s az itteni igényeknek megfelelően berendezkedett színtársulatnak tisztességes megélhetésre elegendő jövedelmi forrásul szolgáljon...Pedig nem légből kapott állítás az, hogy városunkat a főfelügyelői tervezet nyári állomásnak szándékozik beosztani, mert úgy Nagybecskerek, mint Zombor törvényhatósági székhely minőségükben joggal számíthatnak arra, hogy a tervezett kerületben téli állomásként kezeltessenek...Mindezeknél fogva kénytelen kijelenteni színügyi bizottságunk, hogy Békéscsaba város az országos felügyelő ő méltósága által tervezett kerületbe, a magyar színészet ügyének, s színházlátogató közönség méltánylandó igényeinek

sérelme nélkül nem léphet. Az Alföldi színerület megalakítása önmagát ajánlja, már csak azért is, mert az egyes állomások csak tíz-húsz kilométernyi távolságra esnek egymástól, így a társulatok éves büdzsáját az utazási és szállítási költség alig számbavehető tételben terheli. Fontos nemzeti érdek is kívánja e színerület létrejöttét, mert a nagy magyar Alföldnek éppen ezen városait lakja a legtöbb nemzetiségi elem. Eme állításunk mellett bizonyít a következő statisztikai kimutatás: Békéscsaba harmincnégyezer-kétszáznegyvenhárom lakosából huszonhatezer-ötszázötvenöt volt idegenajkú (Gyula 19991 lakosából 5049 volt idegenajkú). Úgy, hogy a népességnek nem kevesebb, mint harminc százaléka hódítandó meg magyar szónak, ez egyébként nem emberfeletti feladat, mert idegen ajkú lakosságunk nagy előszeretettel viseltetik minden iránt, ami nemzeti, ami magyar...E kerületben van két állandó színház: Szentesen és Csabán, egy nyári színpark Szarvason,- egy nyári színparknak a közel jövőben leendő felépítése Gyulán komoly tervbe vétetett. Orosháza sem zárkozáthatik el sokáig ezen kötelezettség elől, úgy, hogy az Alföldi színerület főállomásai a színpadnak állandó lakást tudnak biztosítani. A mellékhelyek: Békés, Mezőberény és Gyoma is rendelkeznek oly modern helyiségekkel, amelyekben a színpadok tartása sem művészeti, sem pénzügyi szempontból, sem a közönség érdekében akadályokba nem ütközik. Szentes és Gyula vármegyei székhelyek, Békéscsaba, Szarvas, Békés középiskolai központok, Orosháza, Mezőberény, Gyoma, jómódú nép által lakott városok, valamennyi értelmes középosztállyal és fejlődésre képes iparos és földművelő néppel, amelynek körében a magyar színpad eddig is vendégszerető otthonra talált...”³⁹⁹

1862 nyarán német színpadok kísérelték meg szerencsájukat Gyulán, de hallgatójuk csak annyi volt, „mint Pest utcáin égő lámpa, mikor holdtöltét írnak a kalendáriumcsinálók.” E év szeptember 17-én azt írták Gyuláról, hogy a város csaknem kihalni készülő társas életét a múlt héten ide érkezett Horváth–Pozsonyi-féle színpad teszi élénkebbé. A társulat tehetséges tagokkal rendelkezik „és szorgalmas, s tapintatos műsorozata által a már különben is egy év óta minden műélvezetet nélkülöző városi közönségünket dicséretes pártolásra ragadá.” A társulat egyik tehetséges tagja, Szabóné Lina, itt bocsátotta sajtó alá Czenki rózsza című egykötetes regényét és az abból befolyó jövedelem felét a budai népszínház javára ajánlotta fel. Október 13-án a gyulai műkedvelők az írói segélyegylet javára Szigligeti⁴⁰⁰ Mama című vígjátékát adták elő. Az itt működő Horváth–Pozsonyi-féle színpad ez alkalomra átengedte a színpadot a közreműködők betanítását, valamint a darab rendezését a társulatnál

³⁹⁹ BéML IV. B. 401 255/1901

⁴⁰⁰ Szigligeti Ede eredetileg: Szathmáry József (1814-1878) drámaíró, színpadi rendező, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1840).

működő Lukácsy pár vállalta magára. A tiszta jövedelem százhetvenegy forint volt, amelyet egyes adakozók kétszáz forintra egészítettek ki. Ezt az összeget átadták Gyula város polgármesterének, hogy azt rendeltetési helyére jutassa, s azzal a város alapítók sorába lépjen. A műkedvelők november 12-én egy második, a budai népszínház javára rendezett előadást tartottak. Ezúttal Benedix fogház című négy felvonásos vígjátékát adták elő. Ezt az előadást az új városháza nagytermében rendezték meg, s azt táncvigalom követte. Az előadás száz forinton felül jövedelmezett. A tudósító kifejezte azt a reményét, hogy a műkedvelői előadások ezzel nem szűnnek meg, „hiszen a hosszú téli idény napjai különben a szellemi tétlenség rideg napjaivá lennének.” 1864-1865 között Csaby színtársulata játszott Gyulán, de nem támogatták, pedig társulata egyike volt a jobbaknak. 1865. január 14-én Domby József jutalmára a Szerelmes pap című darabot adták, s „a jutalmazandó érezvén az élet súlyát”, némely helyekre maga hordta a rózsaszínű színlapokat. 1865 elején Szilágyi Béla színtársulata érkezett Gyulára. Tagjai között voltak Együd István, a budapesti Népszínház korán elhunyt jeles tagja, Füredi Mihály népszínmű-énekes, aki Szigligeti Csikósában lépett fel, Halmy Ferenc, a legnagyobb magyar színészek egyike, aki Gyulán 1865. február 1-jén került, mint ingyenes tag, Szilágyi társulatához. Igazgatója hamarosan tizenhat forint gázszíval szerződtette. Ekkor vette fel a Sztarill név helyett a Halmyt. 1866-ban Aradi Gerő társulata két ízben is játszott itt. Ez év január havában félhónapig Csabán működött, azután átment Gyulára. Évadja olyan jól sikerült, hogy augusztus 14-én hatheti szereplésre ismét beköszöntött. A nyári szezonban a karmesterhiány miatt elmaradtak az operett előadások. Ez volt az oka annak, hogy nem részesültek olyan pártolásban, mint az első alkalommal. Volna itt ugyan a drámának is közönsége, – írta az Alföld – amit meg is mutatott azzal, hogy a jelesebb drámák előadásán tömegesen jelent meg és tapsolt eleget, de a mostani járványos időben (kolera) mégis kíváncsabbak a mulattató operettek, mint a kedélyt lehangoló drámák. 1869. május 22-én a budai népszínház tagjaiból alakult, s Timár János igazgatása alatt álló társulat kezdte meg a működését, mégpedig eleinte a Korona termében. A gyulai közönség szokása, – írta a tudósító – hogy az első előadásokat nem pártolja, mert először meg akar győződni arról, hogy a társulat érdemes-e a támogatásra? „Reméljük, hogyha a terem fullasztó legét egy színkör váltja fel a szabadban, a közönség kellően fogja méltányolni a társulat igyekezetét.” Úgy látszik Timár nem először járt nálunk, mert a színházi tudósítás szerint eleinte a közöny egyik oka az volt, hogy a múlt tél óta jó emlékezetben maradt Bényeiné nem jött el a társulattal. A férfiak közül dicsérték Timárt, Toldyt, Tolnait, a nők közül Hanelné asszonyt, Tímárnét, Kendinét és Komárominét. A társulat keretében vendégszerepelt a Gróf Essex című darabban Gyula város szülötte, Aranyossy Gyula. Timár

július 30-án búcsúzott el, s a tudósító szerint társulata „újra föllevenítette nemes élvek után vágyó városunkban a művészet helyzetileg szerény csarnokának buzgó látogatását.”⁴⁰¹ Gyula színészeti múltjában szinte egyedülálló volt az a hathét, amikor 1870. május 14-től június 29-ig első ízben játszott a városban Follinus János aradi színtársulata. Az előadásokat Offenbach Gerolsteini nagyhercegnő című operettjével kezdték meg, a Korona udvarán épített új színpadon, amely a tudósító „szerint mind nagyságra, mind beosztásra nézve a körülményekhez képest mi kívánni valót sem hagy fenn... Gyulán ehhez hasonló színpad aligha létezett eddig.” Később lelohadt az új színpad iránti lelkesedése, mert például pünkösd másnapján, a folyton szakadó esőben a közönség nagyrészt ernyők alatt, nézte végig az előadást. A közönség a társulat tagjait jutalomjátékaikon a szeretet minden jelével elhalmozta, ami érthető is, mert a társulat kitűnő volt. Káldy Gyula – később az operaház igazgatója, s a kuruc dalok összegyűjtője és megzenésítője – vezényelte a nagyszámú zenekart. Menyasszonya, Dékány Teréz volt a széphangú koloratúra.⁴⁰² Petrovics Ilka jutalomjátékára tisztelői állítólag száz aranyat gyűjtöttek össze. A következő évben június 13-tól játszott itt Follinus társulata, ezúttal kevesebb sikerrel. Bemutatkozásul a Nők az alkotmányban című vígjátékát adták. A tagok közül csak Dékány Teréz, Radecki Sarolta, Marczel Géza, meg Szabó Bandi voltak a régiek, hiányoztak azonban Petrovics Ilka, a későbbi Gerőffyné, Lukácsyné, Zajonghy Elemér, Körösi és Körösmezey. Az új tagok közt is akadtak jó színészek, így Földényi Béla, Szakál Antal és Ardayné, de a társulat mégis kisebb volt és gyengébb, mint 1870-ben. Ezért nem tudta kielégíteni a gyulai közönség várakozását. Follinus lehozta vendégszereplésre Lendvayné Fancsy Ilkát, a Nemzeti Színház kiváló művésznőjét. Majd felléptette az egyik gyulai műkedvelőt, a széphangú Friedrich Mihályt. Szeptember 3-án volt az utolsó előadás, a nézőtérén alig lézengett néhány ember. Ezt a szezont még két házasság tette emlékezetessé. Augusztus 16-án vezette oltárhoz Gyulán Dékány Terézt a társulat karmestere, Káldy Gyula, Dóry Judit színésznőt pedig feleségül vette Kiss Gyula megyei tisztviselő. Follinus első társulata annyira igényessé tette gyulai közönségét, hogy az aradi társulat után következő kisebb társulatok nem tudtak közönséget vonzani. 1871-1872 telén Csóka Sándor színtársulata játszott Gyulán. 1872. május 18-án Mannsberger (Mosonyi) Jakab drámai színtársulata kezdte meg az előadásait, de nem bírták ki egy hónapig sem, s innen átmentek Szalontára. A közönség operettet akart és nem támogatta a prózai darabokat játszó színházat. Ez év augusztus 15-én Kétszery József társulata érkezett Gyulára. Első előadásukat közönség hiányában nem lehetett megtartani. Augusztus utolsó hetében a

⁴⁰¹ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 172–174. p.

⁴⁰² Koloratúra: virtuóz díszítésű énekszóló

folytonos esőzések miatt beszorultak a Korona termébe, s ott tartották előadásait kevés közönség jelentében. Szeptember elején azután átmentek Csabára.⁴⁰³ 1873-1874-ben Váradi Ferenc színtársulata játszott Gyulán. 1873. március 8-án a Korona nagytermében kezdte meg előadásait. „Színtársulata közönségünk szép pártolásával találkozik, – írta a Békés – a múlt szombati és vasárnapi előadások valóságos gőzfürdővé tevék a termet.” Április közepén egyik előadás keretében felléptetett egy Laborszky nevű bűvészt, ez azonban a színkritikusoknak nem tetszett. „Előadásától az igazgatóság megkímélhette volna közönségünket, a bűvészet korunkban városokban a Spiszbürger seres kancsója mellé, falun pedig a nagykorcsma lócás szobájába való.” Április 5-én tartotta Váradi társulata a búcsúelőadását, amely után Orosházára ment. Augusztus 15-én azonban visszajöttek. Dózsa György és a pórlázadás című darabbal kezdték meg a nyári szezont. Mivel a Korona bérlőjével nem tudtak megegyezni, ezúttal a Petőfi kávéház kertjében játszottak, ahol az akkori tulajdonos, Szikes János állított színpadot fedetlen nézőterrel. A társulat hathétig működött itt, azután Békésre távozott. 1874 februárjában Váradi, ez év nyarán pedig hat héten át Szegedi Antal társulata játszott, utóbbi a Korona udvarán felállított színkörben. Békéscsabán 1874 szeptemberében Várnay Fábán színtársulata játszott, amiről a Békésmegyei Közlöny a következőképpen számolt be: „Várnay Fábán színtársulata úgy látszik Csabán nem tud zöld ágra vergődni. A színház a Fiume termében is ásít az ürességtől. Multkor a hűvös időnek tulajdonítottuk fiáskóját az arénában – most, szombati tapintatlan színlapjának kell tulajdonítani a további közönyt mellyel nálunk találkozik. Várnay úr ugyanis keserű meggyőződéssel fog távozni Csabáról, >>hogyan itt (Csabán) a magyar színészetnek nincsen még ideiglenes hazája sem.<< Jött volna ide Várnay úr, mikor Váradi, vagy Szegedy színtársulata játszott itt. Láta volna, hogy van Csabának szép színházi publikuma – amely azonban nem mindenki kedvéért jár a színházba, különösen csupa hazafiságból nem szeret, mindenféle kezdetleges szárnypróbálgatásokon unatkozni, s oly első szerelmesért pirulni, aki szerepének minden harmadik szavában megakad.”⁴⁰⁴ Szegedy Mihály színigazgató 1874 áprilisában járt Békéscsabán harminchat tagú társulatával. Előadásait a Fiumében kezdték meg.⁴⁰⁵ „Szegedy Mihály színigazgató következő előleges színi jelentéssel mutatja be társulatát a műízlésről és műpártolásáról ismert csabai közönségnek: >>Van szerencsém Békés-Csaba város nagyérdemű színpártoló közönségével tudatni, miszerint jól szervezett dráma, népszínmű, vígjáték és operett társulatommal április hó 15-én színi előadásaimat megkezdem. Miután nagy áldozatokkal

⁴⁰³ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 174–176. p.

⁴⁰⁴ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 035. sz., 1874. szeptember 27., 3. p.

⁴⁰⁵ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 012. sz., 1874. április 19., 2–3. p.

szervezett társulatom képes a legmagasabb igényeknek is megfelelni, ez okból bátorkodom a nagyérdemű közönséget felkérni, hogy engem, ki mindent elfogok követni, hogy a t. cz. közönségnek élvezetes estéket szerezhessenek, pártfogásukba venni kegyeskedjenek. Társulatom fenntartását csak oly formán tartom lehetségesnek, ha Csaba város színpártoló közönsége előleges bérlettel biztosít. E végből Nagy Ferenc urat, mint társulatom ügyvivőjét bíztam meg, aki személyesen fog tisztelegni a nagyérdemű közönségnél. Az előfizetés tizenöt előadásra szól tíz forintjával elsőrendű körszékre...A bérletben kitűzött darabokért, úgy társulatom morális viseletéért és kitartó igyekezetéért színingazgatói nevemmel és hitelemmel kezeskedem.<<⁴⁰⁶Szegedy Mihály színtársulata 1874 júniusában ment el Csabáról Gyulára.⁴⁰⁷ 1875. február 21-én Csaby Imre színtársulata kezdte meg előadásait, de a társulat gyenge volt és a közönség nem pártolta. Ez év nyarán végre ismét elsőrendű társulat, Sztupa Andor szegedi társulata érkezett Gyulára. A társulat olyan kitűnő volt, amilyen már régen járt Gyulán. Itt tartózkodásuk egy hónapra terjedt. Ez alatt előadtak tíz operettet, nyolc népszínművet, öt vígjátékot, két drámát és két színművet. A közönség nagyon pártolta a kitűnő társulatot. Krecsányi Ignác biztatására a Korona bérlője, Fehér Ignác, 1876-ban az udvaron új színkört építtetett, de Krecsányi mégsem jött Gyulára, hanem társulatával Békéscsabáról Szentesre ment. „Minthogy Krecsányi Ignác színtársulata azon rendkívüli pártolásánál fogva, melyben Békéscsabán részesül – ugyanannyira, hogy 25 bérletet alig tudott összeszerezni – legrövidebb idő alatt Gyulára eltávozik, s minthogy a békéscsabai közönségnek ily jó magyar színészek iránti közömbössége világosan bizonyítja, hogy részletesebb színi referádára sem lehet valami nagyon kíváncsi – amint alkalmasint a t. cz. közönség egy része igen jól megélne, ha a mindennapi kenyerén, boron, sörön, no meg egy kis tortán kívül, egyebe és különösen mi szellemi élvezete sem volna: ez okból nem igen esünk nehezére a színielőadások megismertetésével, s a közönség ezen részének alkalmatlankodni nem fogunk. Egyenek és aludjanak békével, ne háborgassa filiszteusi nyugalmaikat sem a színművészet kísérető, hiu angyala, sem az arról szóló kritikának felesleges szőzaporítása...”⁴⁰⁸ Amint egy későbbi leírásból megtudjuk, a színkör fedett volt, tetején kinyitható ablakokkal, egyik oldala csak félig volt beszegezve, másik oldala csukott volt, 4-5 ablakkal. A nézőtéren fapadok álltak, melyek azonban 1882-ben már igen rozzant állapotban voltak. Az új színkör mégis Gyulára vonzotta a nevezetesebb igazgatókat: 1876-ban Sztupa Andort, 1877-ben Aradi Gerőt, 1878-ban Jakab Lajos aradi színingazgatót. Az aradi

⁴⁰⁶ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 011. sz., 1874. április 12., 2. p.

⁴⁰⁷ Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 022. sz., 1874. június 28., 2. p.

⁴⁰⁸ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 057. sz., 1876. július 16., 3. p.

társulat 1878. augusztus 3-án tartotta első előadását Moliere Képzelt beteg című darabjával. Augusztus 21-én vendége volt Gyula városának: Csiky Gergely, aki meglátogatta a színtársulatot és végignézte a Traviata előadását. Az aradi társulat közel két hónapi működése után szeptember 25-én távozott el Gyuláról. A téli társulatok, mint például Ruber Antalé 1877 – 1878 telén, kevés sikert tudtak elérni, egyrészt mert gyengék voltak, másrészt mert Gyulán nem volt megfelelő téli színház. Télen csak a Korona nagytermében lehetett színielőadásokat tartani, „ez pedig ha megtelik, a színészek mindig örülnek, de nem úgy maga a közönség, kivált a gyöngé nem, mert ha rákezd a férfi közönség dohányozni, lehetetlen kiállani az iszonyú füstöt.” 1878-ban a gyulai színészetnek még két fontos eseménye volt. Június 29-én az értelmiség a városháza nagytermében értekezletet tartott, s ezen egy tizenkét tagból álló színügyi bizottságot választottak, amelynek elnöke Hajóssy Ottó, titkára Terényi Lajos lett. A színügyi bizottság legfontosabb feladatául azt tűzte ki, hogy a közönség nevében mindig jó társulatot fogadjon, viszont a társulatokat is biztosítsa a közönség támogatásáról. A másik eredmény az volt, hogy augusztus 19-én a rendőrkapitány felhívást ragasztott ki a színkörben, amelyben a dohányzást eltiltotta. Ez a körülmény nagy izgalmat váltott ki. Többen visszakövetelték a jegy árát és azonnal eltávoztak a színkörből. A közönség nem ismerte el a rendőrkapitánynak ilyenemű dologban való rendelkezési jogát, semmibe sem vette a tilalmat, így azt harmadnapra vissza kellett vonni. 1879 nyarán Csóka Sándor pécsi színtársulata játszott itt, amely akkoriban a legjobb vidéki színtársulatok közé tartozott. Az előadás megkezdése előtt a rendőrkapitány cédulákat ragasztott a színkör oldalára határozott rövidséggel: „A dohányzás a színkörben tilos.” Rendelkezést ezúttal a városi tanács is jóváhagyta, s így azt nem lehetett többé visszavonni. A Békésmegyei Híradó szerint Budapest, Nagyvárad, Debrecen, Kolozsvár és más városok színköreiben a szivarozás nincs korlátozva, s a dohányzási tilalom Gyulán olyan elkeseredést okozott, hogy csak huszonkét bérletet jegyeztek le. Csóka Sándornak e miatt valóban rosszul mehetett, mert Gyulán rendezett harminchét előadása után a városi szegények pénztára javára esedékes 18 forint ötven krajcárt elengedte neki a város. Szeptember 29-én és 30-án Kassayné Jászai Marit léptette fel a Deborahban és a 47. cikkben, s ezzel társulata be is fejezte gyulai működését. A színügyi bizottság éveken keresztül nem engedett Gyulára téli társulatot. Így tavasszal és ősszel az újonnan alakult műkedvelői társulat szórakoztatta a közönséget. 1877. október 7-én a színkörben a honvédek özvegyei és árvái javára rendeztek színielőadást. 1879. május 11-én rendezett előadásuk a szegedi árvízkárosultak javára ment. Az estének volt egy nem várt vendége. „Érdekes jelenség, magas alkatra, nagy szellemre: Apponyi Albert. A nemes gróf az éppen másnap kezdődő megyegyűlésre érkezett, s eljött megnézni a színházban folyó

közügyeket, amelyeknek oly kiváló szerepvivője az élet színpadán.” 1880-ban Gerőfi Andor igazgató bevezette azt a szokást, hogy péntek kivételével minden nap játszott. Az egyik színtudósító úgy találta, hogy ez szerfelett fárasztó. Gyulán csak egy közönség van, s ha azt az egyet túlságosan kifárasztják, ki fog akkor színházba járni? Kérte tehát az igazgatót, hogy tartsa be a régi rendet. Augusztus 23-án és 26-án a Nemzeti Színház két kiváló művésze, a Feleki pár vendégszerepelt itt, akik gyulai tartózkodásuk alatt Göndöcs Benedek vendégei voltak.

1881-ben első ízben játszott Gyulán Krecsányi Ignác társulata. 1882-ben újra Csóka Sándor jött Gyulára, aki az előző telet Szabadkán töltötte. Gyuláról Kassára ment téli állomásra. Az előleges bérletgyűjtés teljesen megghiúsult, ezért a helyárák leszállításával akart közönséget biztosítani. A hét első pad ára egy forint volt, a következő négy sor hetven krajcár, a zártszék ötven krajcár, az állóhely pedig negyven krajcár. Június 23-án Csiky Gergely Cifra nyomorúság című színművel kezdte meg előadásait. Az újság ingere és a vasárnap meglehetősen közönséget vonzottak. A társulat nem elégítette ki a közönség igényeit, különösen érezhető volt a zenekar, továbbá a tenorista hiánya. A gyenge kar is sokat levont az operettelőadások értékéből. Szép közönség jelenlétében játszották július 11-én Christo Miklós helybeli járásbírói joggyakornok vígjátékát, a Nőemancipációt. A szezon végén vendégművészek fellépte vonzott nagyobb közönséget. Július 19-én és 21-én a Nemzeti Színház tagja, Szatmáry-Laczkóczy né lépett fel fiával, Szatmáry Árpáddal. Július 22-én és 25-én Erdélyi Marietta felléptével operettek és énekes népszínműveket adtak. Csóka Sándor Gyuláról Máramaros-szigetre ment és ott várta be a kassai színi évad kezdetét. 1882-1883 telén a városi tanács könyörületből tíz előadásra játszási engedélyt adott Gáspár Jenő társulatának és az engedélyt több ízben meghosszabbította. „Gáspár Jenő színtársulata még mindig körünkben időzik, azonban ha a színlap ígéretének hinni lehet, holnap tartja búcsúelőadását. A szegény színészek igazán sajnálatraméltó helyzetbe jutottak, az igazgató idestova egy hónap óta súlyos betegségben kénytelen ágyát őrizni, hetenként két-három előadás volt, az is félig üres ház előtt, a hármás bérletnek csak volt valami jövedelme...? A tagok túlnyomó része még a lakással és kosztpénzzel is adós, az igazgató pedig nem tud fizetni. Ezen kívül még ha volna is költség mozgósításra, városuk sincs, hogy hová menjenek. Tagadhatatlanul sokat lehet az igazgató rovására feljegyezni, hogy a dolog ennyire jutott, de a recrimináció bármennyire jogosult is, most már semmit sem használ. Nagy hiba volt Gyulára jönni, vagy ha már a városi tanács a tíz előadást – emberiességi szempontból – megengedte, kár volt eme tíz előadás tanúságból ama helyes következtetést le nem vonni, hogy Gyula nem Gáspár-féle szervezetű társulatnak való státió, s a tíz előadás lejátszása után, másfelé kellett volna szerencsét

próbálni. Az első tíz előadás megtaníthatta volna az igazgatót, hogy Gyulán nincs mit remélnie, a közönség pártfogását gyakran elsőrendű társulat sem képes kiforszírozni, annál kevésbé képes oly társulat, amelynek tagjaiban elismertük és láttuk eleinte a jóakaratot, de nem találtuk fel a gyulai igényeknek megfelelő magasabb színvonalat. Amellett az utóbbi előadások közül már néhány csaknem botrányosan folyt le, a Véres pénz előadása valódi próbaköve volt közönségünk türelmének, – fényesen állotta ki, mert – nem fűtült. A szereplők maguk nevelték ki az előadást. Ha az igazgató valahol hirtelen új státiót nem talál, kilátás van rá, hogy a társulat Gyulán véglegesen megbukik és tagjai a szélrózsa minden irányába oszlanak szét.”⁴⁰⁹ A társulat itt feloszlott, s egy része Kisjenőre ment. „Gáspár példájából okuljanak a színigazgatók, – írta a Békés – hogy Gyula nem alkalmas téli stációnak, s ne is forszírozzanak a városi hatóságtól játszási engedélyt.” Aradi Gerő 1883-ban kipadoztatta a színkört, s a közönség kényelmére más átalakításokat is tett. A vidéki színészet legkiválóbb erőit egyesítette társulatában, melynek kitűnő zenekara május közepén a kaszinóban hangversenyt is rendezett. „Aradi Gerő kitűnően szervezett színtársulata hatheti időtartamra városunkba készül. Mint egy magánlevélből tudomásunkra jutott, már a jövő héten szerdán az előadások egy operettel megkezdetnek. Aradi a vidéki színészek legjobb erőit összepontosít igazgatása alatt, s városunk közönsége minden bizonnyal kellemes esték élvezetében részesül. Aradi a színkört kipadoltatja, s olyan átalakításokat tesz, amelyek a közönség kényelmére felette szükségesek. Bérletet 16 előadásra 10 és 8 forintjával nyit, s a napi árak 80 és 60 krajcár lesznek. Az előadandó darabok sorozata magában foglalja a legújabb operetteket, népszínműveket, drámákat, s közöljük a sorozatot, hogy a közönség előre is tájékozódva legyen arról, hogy Aradi mely művek előadása által igyekszik...kielégíteni.”⁴¹⁰ A jól sikerült gyulai idény után Szolnokra távoztak. 1884 tavaszán Miklóssy Gyula, ugyan ennek az év nyarán Tóth Béla, 1885 februárjában Báródi Károly igazgatók társulatai játszottak itt kevés sikerrel. Miklóssy Gyulán ünnepelte huszonöt éves színészi jubileumát. Tóth Béla 1884. július 18-án kezdte meg előadásait, de azok nem érték el azt a színvonala, amelyhez a közönséget a jobb színtársulatok hozzászoktatták. A rendezés kritikán aluli volt, s a megfelelő díszletek és ruhatár hiány sokat rontott. A Solymossy pár és Szatmáry Árpád vendégszereplései voltak az évad ünnepi hangulatú estéi. Báródi Károly tizenkét előadást tartott a Korona nagytermében a közönség csekély érdeklődése mellett.⁴¹¹

⁴⁰⁹ Békés, 1883. február 18.

⁴¹⁰ Békés, 1883. április 29.

⁴¹¹ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 268–272. p.

A Korona arénájában tartott színi évadok közül különösen három emelkedik ki: az egyik Krecsányi Ignácé 1885-ben, a másik a Ditrói Mór vezetése alatt álló Thália színészszövetkezeté 1886-ban és 1887-ben. Krecsányi előzőleg 1881-ben már játszott Gyulán. Most Egerből akart ide jönni, hogy itt töltsen az azt az időt, amíg ősszel új állomáshelyére Aradra bevonulhat. Lejöttét azonban ahhoz kötötte, hogy legalább nyolcvan bérlet előre biztosítva legyen. A bérletjegyzés fényes eredménnyel járt, nyolcvan helyett százöt bérletet sikerült gyűjteni. Így Krecsányi lejött Gyulára. Megérkezése előtt a színkörben nagyszabású tatarozást is végeztek. A bérlő a nézőteret lejtősebbre emeltette, az ülőhelyeket megújította, az igazgató pedig kibővítette a színpadot, amely eddig nem felelt meg a nagy társulatnak. Kóhn Dávid a Békés című újságban kifejtette, hogy a Korona vendéglő színköre ideig-óráig szükségből még megjárja, de a célnak többé nem felel meg. A színpad alacsony és kicsiny, a szellőztetés rossz, akusztika alig van, a karzat csak névleges az egész faszerkezet nem sokára korhadásnak indul. Nem nagy idő kérdése, hogy közrendészeti szempontból is egy új színkör kérdésével kell foglalkozni. A színkörnek valóban sok hibája volt és nagyobb esők alkalmával sem nyújtott kellő védelmet. Krecsányi társulatánál volt Hegyesi Mari is, akit ekkor már a Nemzeti Színház szerződtetett. Másfél hónapon át népes, olykor zsúfolt színkörben folytak az előadások. Krecsányi után két éven át, a Thália színészszövetkezet működött Gyulán a Krecsányihoz hasonló nagy sikerrel. Az első évben eleinte kevés volt a közönség, később azonban az érdeklődés megélénkölt. Ditrói Mór és felesége Eibenschütz Mari, már játszottak itt, mint Jakab Lajos társulatának tagjai. Erősségei voltak még a Thália szövetkezetnek Réthy Laura énekesnő, Molnár Antal, aki a következő évben öngyilkos lett és Szatmáry Árpád. Ebben a szezonban K. Hegyesi Mari hat estén át vendégszerepelt társulatánál. Augusztus elején befejezték első gyulai szereplésüket, és innen Szentesre távoztak. Szeptember elején Békésről ájtott a Follinus-Szepesi társulat tizenkét előadásra, bár a tanács figyelmeztette az igazgatókat, hogy az előttük két hónapig itt időzőt társulat már kimerítette a közönség erszényét. 1887. április 17-én Békéscsabán játszott Aradi Gerő színtársulata: „Aradi Gerő színtársulata teljesen megnyerte a közönség tetszését, de, ami lényegesebb megnyerte a támogatást is, mert mi örömmel értesülünk, a bérlet noha a gyűjtés még nincs befejezve, igen szép sikerrel folyik és még fokozatos reményekre jogosító...”⁴¹² 1887. május 25-től július 25-ig tartózkodott itt a Ditrói társulat. A május 25-re hírdetett Széchy Máriát azonban nem adhatták elő, mert a díszletek nem érkeztek. A következő napra kitűzött előadás megtartását pedig a zuhogó zápor akadályozta meg. Pénteken nem volt előadás, végre szombaton (május

⁴¹² Békés, 1887. április 17.

28-án) a Cigánybárával megkezdhatték működésüket. A darabot telt ház nézte végig és Veres Sándor baritonista nagy sikert aratott. Ebben az évben búcsúzott el szülővárosában a színpadtól Komáromy Alajos, a Nemzeti Színház jeles tagja, a Szegény ifjú története című darabban. A Thália második gyulai szereplése után, megszűnt a Korona vendéglő. Az épületet átalakították és helyiségeibe a pénzügyigazgatóság költözött. Az arénát Deutsch Mór regálébérlő megvételre ajánlotta fel a városnak, miután azonban a város a vételt nem találta előnyösnek, lebontatta, s eladta Szalontára.⁴¹³

Tizenkét esztendőn keresztül, más alkalmas hely hiányában a pavilonban játszottak a színtársulatok, amelyet 1889 nyarán Aradi Gerő társulata Blaha Lujza vendégszereplésével avatott színházzá. 1884-ben Göndöcs Benedek azt indítványozta, hogy a Sugár út nyugati oldalán, a Holt-Körös meder helyén népkertet létesítsenek. A épviselő-testület október 27-én az indítványt egyhangúlag elfogadta és a népkert létesítésére Dobay János polgármester elnöklete alatt bizottságot küldött ki, amelynek az indítványozón kívül a városi mérnök, Novotny Antal kertész, több szakértő és városi képviselő voltak a tagjai. A népkert bizottság jelentése alapján a képviselő-testület december 4-én kimondta, hogy a népkert létesítését úgy közegészségügyi, mint szépeszeti szempontból szükségesnek tartja. Megbízta a bizottságot, hogy egyes szőlőterületek megvásárlása céljából az illető tulajdonosokkal lépjen egyességre, a kialakult árakat pedig a képviselő-testületnek jelentse be. A költségek fedezésére a szépeszeti alap mintegy kétezer forintnyi tőkéjén felül tízezer forint kölcsön felvételét rendelte el. 1885. március 14-én a képviselő-testület elhatározta, hogy Hoffmann Jánosné örökösei, továbbá az Illich József és Bakker Antal tulajdonában lévő szőlőket négyszögölenként egy forint hetvenöt krajcárjával megveszi. A népkertnek szánt terület a szőlők megvásárlása és a fatelep kisajátítása folytán négyzet alakot nyert és terjedelme meghaladta az öt holdat. 1885 tavaszán a negyven év óta szemét- és trágya-lerakódóhely céljára szolgáló Holt –Körös medret földdel elfedték és hozzáfogtak a népkert befásításához. A fákat és dísznövényeket a gerlai, dobozi és kigyósi Wenckheimék, valamint gróf Almásy Kálmánné ajándékozták. A népkert részére gyűjtést is indítottak, Göndöcs Benedek száz forintot, a két helybeli pénzintézet százötven forintot adományozott, s a gyűjtőíveken befolyt kisebb összegekkel az adományok közel ötszáz forintra emelkedtek. Göndöcs Benedek mindent elkövetett a népkert megkedveltetésére illetve a népkerti pénztár gyarapítására. 1886. július 27-én este rendezte a kertben az első népünnepélyt, húsz krajcár belépődíj mellett. Volt cigányzene, tánc és tűzijáték. A népkert igen hamar kedvelt mulatóhelye lett a közönségnek.

⁴¹³ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 272–273. p.

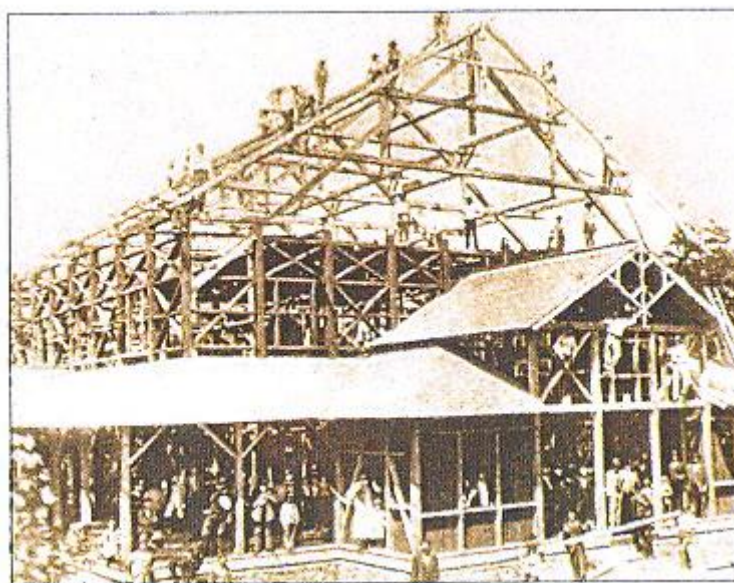
Augusztusban már hetenként háromszor: kedden, szombaton és vasárnap volt térzene. A leleményes apát mindig gondoskodott valami látványosságról. A vasárnapi térzenéket délután négytől hétig öt krajcár belépődíj mellett tartották. A tiszta jövedelmet egy népkerti csarnok felállítására szánták. Ez év nyarán a városban időző Follinus–Szepessy színtársulat küldöttségileg kérte fel Göndöcs Benedeket, hogy tekintettel a színház csekély pártolására, hetenként csupán egyszer tartasson térzenét, mert az elvonja a közönséget a színháztól. Szeptember 22-én Gyulára várták József főherceget, akinek tiszteletére Göndöcs nagy ünnepélyt tervezett. Nagy tömeg várta 22-én este a főherceg érkezését, de ő nem jöhetett, hanem helyette a honvédelmi miniszter látogatta meg a tűzijátékkal egybekötött, fényes népünnepélyt. Göndöcs a népkerti csarnokot nyári színháznak és vigadónak, hangversenyek, felolvasások, népgyűlések, táncvigalmak, társas lakomák, szóval a társas szellem fejlesztését és a közművelődést előmozdító összejövetelek tartására szánta. Békés megye törvényhatósága a csarnok létesítésére megszavazott összeg felvételét megengedte és 1886. május 19-én tartott közgyűlésen Göndöcsnek azt az indítványát is elfogadta, hogy báró Wenckheim Béla szobra ez előtt legyen felavatva. A pavilon építését 1888. június 19-én a képviselő-testület Göndöcs Benedeknek adta vállalatba azzal a kikötéssel, hogy bár Scher Konrád gyulai építőmester által benyújtott költségvetés szerint annak felépítése tizenötezer-négyszázharminckét forintba kerülne, a várostól erre a célra csak tízezer forintot kap. A csarnok Scher Konrád tervei és vezetése alatt épült. Alapkövét 1888. augusztus 11-én tették le ünnepélyesen és 1889. július 7-én adták át rendeltetésének. Ekkor leplezték le báró Wenckheim Béla mellszobrát is, melyet Strobl Alajos alkotott. A pavilont még ünnepélyes megnyitása előtt a nemzet csalogánya avatta a művészetek otthonává. Blaha Lujza ugyanis művészi körútjában Aradi Gerő színtársulatával június 22. és 23. között vendégszerepelt itt, s a gyulai tartózkodása alatt Göndöcs Benedeknek volt a vendége. 1890-ben a sugárúti bejárótól a csarnokig gyalogjárót készíttetett a városi tanács. Göndöcs élete végéig szertetettel foglalkozott a népkert ügyeivel. Göndöcs halála után a képviselő-testület 1894. február 13-án Czinczár Adolf indítványára a népkertet Göndöcs kertnek nevezte el.⁴¹⁴ 1905-1911 között, a város a népkertet Borbély Matild gyulai lakosnak adta ki bérbe évi kettőezer-százhatvanöt forintért. A bérleti szerződés magába foglalta, hogy a bérlő a népkertet, csak a városi tanács engedélye mellett zárhatja el a közönség elől.⁴¹⁵ 1891-ben Jászay Mari a Nemzeti Színház tagja Sággy Zsigmond színtársulatával érkezett Gyulára, s játszott a népkertben.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 211–214. p.

⁴¹⁵ BéML, V. B. 172. 12707/1907

⁴¹⁶ Békés, 1891. augusztus 23.

„Színészek vármegyénkben. Szarvason, Orosházán és Csabán színtársulatok vannak. A legjobb Orosházán: Makó Lajosné. ...Orosházán már évek óta nem volt ily erős társulat, Szarvason Pesti Ihász Lajosé például sokkal lényegesen gyöngébb, mindazonáltal sokkal jobban megy a dolga, ami Pesti Ihász Lajos hagyományos igazgatói szerencséjén kívül, abban is találja magyarázatát, hogy Orosházán még mindig az Alföld termében kínlódnak, míg Szarvasnak pompás arénája van. (Zárjel közt írva az egyetlen jó aréna a vármegyében, s e miatt Szarvas ma Békés megye legjobb színállomása) Csabára Füredi Károly igazgató viszi be testületét téli sanzonját megelőző tizenkét előadásra. Tagadhatatlanul legjobb időben mennek Csabára, de azért kérdéses, hogy fognak-e most is boldogulni.”⁴¹⁷

58. sz. ábra: A szarvasi nyári színpódium építése⁴¹⁸

Az orosházi nyári színpódium 1902 augusztusára készült el, s augusztus 15-én díszelőadással nyitották meg. Az építkezés és a teljes felszerelés huszonegyezer-ötszáz koronába került.⁴¹⁹

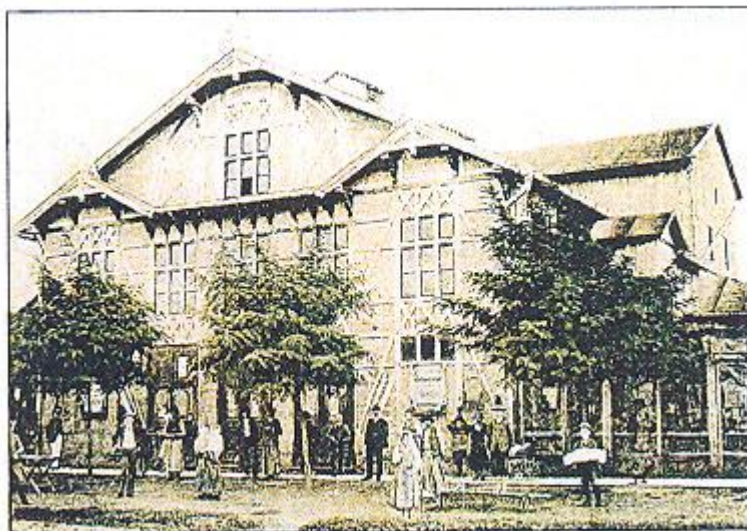
„Az orosházi új nyári színpódium felépítésével Orosháza lelkes, műpártoló közönsége siet bebizonyítani, hogy ott erős és biztos talaja van a művészetnek, csak legyen meg rá a mód, mivel annak gyakorlati jeleit adhatják. Két héttel ezelőtt nyitották meg az új arénát, lélekemelő ünnepélyességek keretében, s azóta a színház, melyben Makó Lajos kiváló társulata játszik estéről estére, nagy és díszes közönséget lát falai között. Ez a siker a társulat és a közönség egymás iránti vonzalmán alapul, melynek előfeltétele a kölcsönös megértés egy pillanatra sem hiányzott egyik részről sem. A társulat nem csak arra fektet súlyt, hogy

⁴¹⁷ Békés, 1895. szeptember 22.

⁴¹⁸ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografia Kft., Gyula, 2009, 249.

⁴¹⁹ p.
BéML IV. B. 401. 255/1901

közönségnek tetsző darabok kerüljenek színre, hanem gondos, jó előadásokkal igyekszik közönsége állandó rokonszenvét biztosítani...A színikör ünnepélyes megnyitása alkalmával Lukács György főispán, Orosháza közönsége nevében üdvözlő táviratot küldött Széll Kálmán miniszterelnökhöz, amelyre a miniszterelnök a következő távirattal felelt: »Orosháza közönsége üdvözlétét és köszönetnyilvánítását örömmel vettem, őszinte viszont üdvözlétemet küldöm. Mindig örömet okoz, ha a színművészet érdekében valamit tehetek, annak emelését szívemen hordozom.«⁴²⁰

59. sz. ábra: Az orosházi nyári színikör⁴²¹

A következő évben Somogyi Károly nyitotta meg társulatával a szezont. „Orosházán előreláthatólag negyven napra fog terjedni a szezon, mely idő alatt részben a Gyulán játszott darabok, részben a még itt nem adott újdonságok kerülnek színre...Az a meleg szeretet és általánosságban megnyilatkozott elismerő bírálat, melyben a gyulai színházi közönség Somogyiékat részesítette, minden bizonnyal jótékonyan fogja éreztetni hatását a társulattal szemben. Az orosházi színi szezomban is úgy, hogy a direktornak éppoly kevésbé lesz oka panaszkodni a közönség közönye ellen, mint emennek a színre hozandó darabok megválogatása és az előadások művészi értékének hiánya miatt. Oly kitűnően szervezett társulat, mint a nagyváradi, ma alig van még egy a vidéken, s amint a gyulai közönség nem bánta meg, hogy Nagyvárral – egyelőre csak két évre ugyan – színi szövetségre lépett, úgy

⁴²⁰ Békés, 1902. augusztus 31.

⁴²¹ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografia Kft., Gyula, 2009, 249. p.

hisszük, Orosházán is örömmel és teljes megelégedéssel fogják a nagyvárad színtársulatot ott időzése alatt támogatni.”⁴²²

Szarvason 1899. augusztus 15-én nyitotta meg a nyári színikört Micsey F. György, a kecskeméti városi színház igazgatója.⁴²³ 1902-ben a gyulai színi szezon megnyitásával kezdődött Szarvason is a színházi élet. Ekkor Nádas József pécsi társulata játszott.⁴²⁴

Leszkay András aradi színigazgató, aki 1898 júniusában játszott Gyulán, úgy tervezte, hogy a következő idényre az itteni közönség és a színészet igényeinek megfelelő nyári színikört épített, amelyre a várostól tizenöt esztendei kizárólagos jogot kért, melynek lejártával a színikör gyula város tulajdonába menne át. Leszkay arra számított, hogy a kórház bővítési munkáinak következtében lebontásra kerülő lovarda tetőzetét megveszi, s azt a nyári színikör befedésére felhasználja. A terv azonban megghiúsult. Arad városa ugyanis elhatározta, hogy nyári színikört épített, s így Leszkaynak nem volt többé szüksége nyári állomásra. A lovarda tetőzetét Arad városa vette meg. Az 1901. évi nyári szezonra Krecsányi Ignác készülődött Gyulára. Most ő foglalkozott a gondolattal, hogy kölcsönzött faanyagból a maga költségén színikört épített, amelyet a színi évad után lebont. A várostól csak azt kérte, hogy az ideiglenes építmény részére megfelelő helyet biztosítson. Ekkor újból felmerült egy állandó nyári színikör létesítésének gondolata. Lukács György kivitte, hogy Széll Kálmán belügyminiszter elvállalta a színikör államköltségen való felépítését. 1901. március 24-én újból megalakult a gyulai színművészetet pártoló egyesület. Az alakuló közgyűlésen Dutkay Béla polgármester indítványára elhatározták, hogy az új színikört Erkel Ferencről nevezik el. A képviselő-testület április 30-án örömmel vette tudomásul, hogy az állam mintegy huszonötezer korona költséggel Gyulán nyári színikört létesít és elhatározta, hogy a Göndöcs népkerti csőszház előtti tisztást a színikör céljára átengedi és a villanyvilágítás bevezetésével járó mintegy négyezer korona költséget viseli. A népkerti pavilont az itt működő színtársulatoknak díszlet-, ruha- és könyvtárhelyiségül, valamint zongoraterem céljára díjmentesen átengedi. A színtársulatokat tíz éven át évi hatszáz korona világítási átalányban részesíti, a felépítendő színikört pedig fenntartja, gondozza és tűzkár ellen biztosítja. Végül felhívta a tanácsot, hogy csak annak a társulatnak adjon játszási engedélyt, amelyet a színművészetet pártoló egyesület ilyen célból javasolni fog. Az egyesület ezután Gróh Mihály és Sal József vállalkozókkal megkötötte a szerződést huszonhétézer-ötvenhét korona vállalati összegért és kikötötte, hogy július 10-ig a színikört készen kötelesek átadni. A színpad, a zsinórpadról és süllyesztő

⁴²² Békés, 1903. augusztus 2.

⁴²³ Békés, 1899. augusztus 6.

⁴²⁴ Békés, 1902. augusztus 10.

Krecsányi díszletmesterének felügyelete alatt készült.⁴²⁵ „Krecsányi Ignác színtársulata kedden kezdte meg egy hónapos szízezonját Fiumében a Fenice színpadon, a közönség rendkívüli érdeklődése mellett. A nézőtér, mely zsúfolásig megtelt, a fiumei magyarok mellett képviselve voltak az olaszok is, akik a közönségnek körülbelül egy ötödét tették. Különösen örömdetes, hogy az előkelőbb olasz családok bérlői a színháznak. Az előadás általános tetszést aratott, különösen a társulat primadonnája, Anday Blanka nyerte meg a közönséget. Krecsányit az első előadás alkalmából számosan táviratilag üdvözölték az ország minden részéről. Az előadáson jelen volt gróf Festetics Andor országos színészeti felügyelő és Mészáros színészegyesületi igazgató is...Krecsányi június 7-ig marad Fiumében, akkor az egész társulat külön vonaton Fiuméből direkt Gyulára jön és nálunk június 10-én avatja fel az Erkel Ferenc színpadot és kezdi meg július végéig terjedő előadásai sorozatát.”⁴²⁶ Krecsányi szízezonja fényesen sikerült, de többé nem jöhetett Gyulára, mert ezután nyaranta a budai színpadon játszott. Utána Zilahy Gyula aradi, majd évek hosszú során át Somogyi Károly, az ő halálával pedig Erdélyi Miklós nagyváradi, utánuk özvegy Makó Lajosné, illetve Almásy Endre szegedi társulata működött.⁴²⁷

A színészet, illetve a színházi előadások látogatása tehát fontos mozaikját jelentette a dualizmus kori polgárság minden társadalmi rétegének, hiszen a kultúrának eme szegmense mindenki számára elérhetővé vált.

⁴²⁵ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 296–297. p.

⁴²⁶ Békés, 1901. május 12.

⁴²⁷ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 297. p.

9. A dualizmus kori Békés megye fürdőélete

A 19. század fürdőélete, melyben még nem, vagy alig vált szét a gyógyulás, a nyaralás és a szórakozás, egyértelműen kapcsolódott a polgári létformához. A kiegyezés korában már a munka – tágabb értelemben a feladatvégzés – és a pihenés szétválasztódásával megjelenik a szabadidő korábban nem ismert fogalma, ami tiszta formában polgári gondolkodásra vall. Az embereknek tudatosan ki kell kapcsolódniuk megszokott, leginkább fárasztó, testet, lelket igénybe vevő életkörülményeikből és roborálódniuk kell, hogy a jövőben teljesíthessék kötelezettségeiket, leküzdhessék a jelentkező nehézségeket és gondokat, azaz eredményesebben végezhessek a létfenntartáshoz és a vagyoni gyarapodáshoz szükséges tevékenységet.⁴²⁸ A gyógyhatás mellett a fürdőbe járás a polgárosult társadalmi réteg számára kikapcsolódási, pihenési forma volt. A szabadidő eltöltésének efféle módjára a parasztságnak nem lett volna lehetősége, mivel a szabadidő-felfogás teljesen eltérő volt ennél a két társadalmi rétegnél. Ugyanakkor a fürdőorvosok sem mindig tolerálták azokat az embereket, akik nem a fürdő gyógyhatása miatt látogatnak el a gyógyintézetbe.⁴²⁹

A kiegyezés jelentős változásokat idézett elő a fürdő, illetve a fürdőkultúra történetében is, amit az 1867. évi egészségügyi törvény a következőképpen mondott ki: „Minden gyógyfürdőnek az egészség és kényelem igényeinek megfelelő fürdő- és lakházzal, fürdő-szabályzattal, a fürdőidény alatt állandó fürdőorvossal és gyógyszerházzal kell ellátva lennie, szükséges továbbá, hogy a gyógyforrások a légköri kártékony befolyásoktól és mindennemű tisztátalanítástól megvédve legyenek, végül, hogy gondoskodva legyen a betegeknek egészséges eledellel való ellátásáról, valamint nyugalma és kényelme megóvásáról.”⁴³⁰ Jelentős fejlesztéseket irányzott elő az 1896. évi, az állami költségvetésről szóló törvény VI. törvénycikk VII. fejezetének 6. pontja: „A kincstári fürdők balneotechnikai fejlesztésére, a szükséges beruházások és építkezések eszközzésére, s a hazai magán-gyógyfürdők emelése érdekében teendő beruházások, tanulmányok geológiai felvételek és vegyelemzések, s a legnevezetesebb fürdők ismertetésének terjesztésére” – amikor arra huszonötezer forintot írt elő.⁴³¹ Annál is inkább szükség volt erre, mivel az 1896. év, egyben a millennium éve is volt, s az ezredéves országos kiállítás megrendezése fontos feladatává vált az ország minden településének. E kiállításon képviselte magát a Magyar Balneológiai Egyesület egy kiállítópavilonnal, ami a rendezvényen résztvevő IV. csoport (egészségügy, gyermeknevelés)

⁴²⁸ Kósa László: A fürdővendégek társadalmi összetétele a kiegyezéskori Magyarországon. In: A hétköznapi historikuma. Szerk.: Dusnoki-Draskovich József és Erdész Ádám, Gyula, 1997, 76. p.

⁴²⁹ Kósa László: Fürdőélet a Monarchiában, Holnap Kiadó, Budapest, 1999, 158. p.

⁴³⁰ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5727>

⁴³¹ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6623>

programjának I. alcsoportját képviselte. A programot Az 1896. Ezredéves Országos Kiállítás Közleményei a következőképpen vezette be: „Ha tekintetbe vesszük, hogy a külföldiek mily áldozatok útján igyekeznek a gyógy- és élvezeti ásványvizeket hazánkban terjeszteni, s úgy a betegeket gyógyhelyeikre, mint az üdülést keresőket klimatikus telepeikre terelni, míg a leghatásosabb magyarországi ásványvizek forgalma aránylag még mindig szűk keretben mozog, a legjobban felszerelt magyar fürdők pedig nemcsak a külföldi látogatókat nem vonzzák, de még itthon sem részesülnek kellő figyelemben, úgy, hogy e téren még valóságos gazdasági és kulturális missió vár reánk, melynek teljesítése volt az országos balneológiai egyesület megalakításának legfőbb rugója – : akkor alig szükséges bővebben fejtegetni, hogy a magyar ásványvíz- és fürdőügyet az ezredéves kiállítás alkalmával a lehető legimpozánsabban kell bemutatnunk. Kevés ország van, mely annyi kitűnő annyi különleges ásványvízzel és fürdővel dicsekedhetik, mint Magyarország, ezeket a kincseket a kiállításon kellően feltüntetni, az ország jól felfogott érdeke parancsolja. Ezen célra közreműködni, minden egyes fürdő- és ásványforrás-tulajdonos kötelessége, ezen cél lebeg szemeink előtt, midőn a kollektív balneológiai kiállítás rendezését magunkra vállaljuk, számítva egyrészt az érdekeltek hathatós közreműködésére, másrészt a kiállítás igazgatóságának, de a magas kormánynak is támogatására, mely utóbbi eddigi munkálkodásunkat is jóakaró figyelemben és erkölcsi pártolásban részesíteni kegyes volt...”⁴³² A kiállításon bemutatták a balneotechnikai eszközöket és fürdőberendezéseket, az ásványvizeket és az azokból készült termékeket, valamint az egyes fürdők, gyógyhelyek és ásványvíz-telepek leírásait, prospektusait, térrajzait, tájképei statisztikai kimutatásait, jelentéseit, monográfiáit.

Békés megyében az első fürdők a Körösök vizét felhasználva jöttek létre. 1879-ben Herbert Alajos a gyulai Élővíz-csatornán, majdnem a városháza mögött nyári fürdőházat készíttetett, „módot nyújtva különösen az úri hölgyeknek, akik szabadban nem fürödhetnek, a folyóvíz élvezetére.” A kis fürdőháznak öt fülkéje és a férfiak részére egy nagyobb tükörfürdője volt. A Békés azonban felhívta a városi tanács és a rendőrkapitány figyelmét arra, hogy húsz lépéssel a fürdő felett, nyers bőrök áznak, százlépésnyire pedig lovakat és disznókat fűrosztenek. 1886-ban Herbert több száz forint költséggel egy új nyolczárkás fürdőházat építtetett.⁴³³ „A szabadban fürdeni szeretők öröme tudatjuk, hogy Herbert úr jó berendezésű Körös fürdője, – mely a városháza háta megett áll – megnyílt s most már megkezdhető az egészségre nézve annyira előnyös folyóvízben fürdés. Ajánljuk különösen a szülők

⁴³² BéML IV. B. 407. b. 47/1892

⁴³³ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 198. p.

figyelmébe, hogy gyermekeiket küldjék folyóvízbe fürödni.”⁴³⁴ 1891-ben Kövér László főszolgabíró kezdeményezésére mozgalom indult egy uszoda létesítésére, melyet a méhészkert szomszédságában, tehát a grófi park tövében kívántak volna felállítani. A szükséges kétezer-ötszáz forint tökét kétszázötven darab tíz pengő névértékű részvény kibocsátásával akarták fedezni. „Csikorgó hidegen s hó fergetegen keresztül törve járultak a városi képviselők közül meghívott néhányan a barátságos kandalló tűz melegítette polgármesteri szobába, ahol is a nyári uszoda érdekében folyó hó 15-én délutánra sürgősen kitűzött értekezletre lettek meghívva. Az uszoda létesítése mellett – érdeméül említjük fel – Kövér László főszolgabíró kardoskodik elsősorban s ha csak jóakaraton múlték akkor bizonyára könnyen lehetne felállítani, mert a nyári uszodának mint szükséges dolognak ellenségei nem, csak is hívei vannak, ami ugyan akadémikus értékű, mert senki sem akar költeni, legfeljebb a kész uszodát akceptálná, azt is, amikor éppen fürdő kedve van. Duzzasztó, mederrendezés, uszoda s felszerelés hozzávetőleg igényelne 3500, minimum 3000 frtot, mely összeget 10 forintos részvények aláírásával vélnek összehozni. A terv és költségirányzat elkészítésére egyébként bizottság küldetett ki.”⁴³⁵ „A Kövér László szolgabíró által kezdeményezett uszoda felállítása érdekében a polgármester a városháza nagytermében f. hó 4-én délután összehívott értekezleten Dutkay Béla, Kövér László, Czinczár Adolf, Sal József, Oláh György, ifj. Kohlmann Ferencz, Winkler Lajos, Ufferbach János, Schröder Kornél, Dr. Zöldy János, Dr. Kovács Károly, Popovits Juszti, Dr. Bodoky Zoltán és Christó Miklós jelentek meg. Elnöklő polgármester a gyűlés megnyitása után Kövér szolgabírót a kiküldött bizottság eddig működési eredménynek előterjesztésére hívta fel. Nevezett körülményesen ismertetvén a bizottság eljárását, bemutatta az uszoda költségelőirányzatát, mely szerint a felépítés mintegy 2500 frtba kerül, mely összeg 250 darab 10 forintos részvények aláírásával biztosítható. Érdemleges intézkedés előtt, többek hozzászólása után elhatározott, hogy 250 drb, 10 forintos részvény bocsájtatik ki, s az aláírások gyűjtésére már a gyűlésen jegyzett alapítók közül gyűjtők küldettek ki. Dutkay polgármester és Kövér szolgabíró az értekezlet megbízásából a következő felhívást bocsájtották ki. Városunkban régen nélkülözött a test edzésére szolgáló és köztisztasági tekintetek által is vezéreltetve az alulírott Gyula városi polgárok egyetértőleg elhatároztuk, hogy egy a mai kor igényének megfelelő az élővíz csatornán az úgy nevezett méhészkert szomszédságában nagyobb szabású uszodát, illetve fürdőt állítunk fel. Ezen cél elérésére mintegy 2500 forint pénzüsszeg igényeltetik, mely célból 250 drb tíz forintos részvények kibocsájtása válik szükségessé, azon

⁴³⁴ Békés, 1887. június 26.

⁴³⁵ Békés, 1891. január 18.

esetben, ha 250-nél több aláíró jelentkeznék, a meghatározott részvény díj lejjebb fog szállíttatni, a tíz forint részvény díj két egyenlő részletben lesz fizetendő, és pedig öt forint f. évi április hó 1-ső napján, a második részlet az uszoda átvétele alkalmával, a részvények a befolyandó jövedelem arányához képet sorshúzás útján fognak beváltatni. Felkéretnek annál fogva mindazok, kik ezen általunk célszerűnek talált, s közszükségletet talált, s közszükségletet képező uszoda felállításának fontosságáról meggyőződve vannak, hogy becses támogatásuk, illetve részvényvásárlásuk által eszménk megvalósításához hozzá járulni szíveskedjenek. Az aláírás kötelező erővel bírván, az személyesen teljesítendő.”⁴³⁶ A részvényjegyzés azonban nem sikerült, mire 1893-ban Herberth Alajos a régi helyen új fürdőházat és uszodát létesített, amely a Békés szerint kivitel tekintetében felette állt a nagyváradai Körösfürdőnek. A parton hatalmas kút és víztartály épült, melynek vizét zuhanyozásra használták. A fürdőbizottság a szabályzatot akként állapította meg, hogy délelőtt csak nők és kisebb gyerekek látogathatták az uszodát. Az uszodán kívül voltak kabinfürdők is, külön a férfiak és külön a nők számára.⁴³⁷ „A melegebb napok beálltával a Herbert-féle Körös uszoda is megélénkült és hova tovább nagyobb közönséget vonz a hűs habok közé. Délelőtt 7-től 11 óráig az uszoda csakis nők által használható, azután férfiak veszik igénybe. Női kabinokban nők egész napon át fürödhetnek, míg az urak csakis a férfiak részére fenntartott idő alatt.”⁴³⁸ A Herbert-féle uszoda a századforduló után is többször megújult, hogy a vendégek számára még kecsesetebb szórakozási lehetőségként szolgáljon. „Ami eddig még nem volt időszerű, s a hűvös időben mosollyal fogadták volna, a Herbert-féle uszoda újonnan restaurálva, kitűnően felszerelve és egy ügyes metódussal bíró, kitűnő úszómester vezetése alatt, a közönség rendelkezésére áll. Csak az első meleg nap kell, s a közönség enyhet talál a hűs hullámokban, az úszó tanulóknak pedig melegen ajánlható, hogy mielőbb iratkozzanak be az úszótanfolyam növendékei közé.”⁴³⁹ 1905 júniusában ismét új felszereléssel látták el a Herbert-féle nyári uszodát: „Az uszoda megnyitásával kapcsolatosan megelégedéssel konstatáljuk, hogy az Élővízcsatorna medrében tiszta, friss víz folyik lefelé, ami különben a közegészségügy szempontjából is feltétlenül kívánatos dolog, s remélhető, hogy panaszra tiszta víz hiány miatt, az idei nyár folyamán nem lesz ok...”⁴⁴⁰ „Uszodai élet. Özvegy Herbert Alajosné Körös uszodája, amelynek üzemét az elmúlt években az állandó vízmizériák nagy mértékben megrontották, az idén több rendbeli hatósági intézkedés folytán,

⁴³⁶ Békés, 1891. március 08.

⁴³⁷ Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 199. p.

⁴³⁸ Békés, 1894. május 27.

⁴³⁹ Békés, 1902. június 01.

⁴⁴⁰ Békés, 1905. június 04.

újra kedvelt találkozója lett mindazoknak, akik örömet találnak a fürdésben, s akik a nap égető heve elől a Körös hús hullámai közé menekülnek. (lásd: 16 – 17. sz. melléklet) Az uszodai élet az idén ismét erősen fellendülőben van. A fürdés kellemességének első feltételéhez, mely ezelőtt a legritkábban volt meg, a friss folyóvízhez, az idén a folyammérnökség és az ármentesítő társulat valóban kíváncsi és üdvös intézkedései folytán, végre valahára hozzájutottunk, s a Körös csatornában most állandóan friss víz folyik. Nincs tehát mit tartani semmit a mocsárláztól, mellyel elvették a közönség kedvét az uszodától az elmúlt években. Egy másik üdvös intézkedés, hogy a kötőgyár vize csak összegyűjtve, alkalmas időben – csakis olyankor, mikor a fürdést nem zavarja – bocsátható a mederbe, s ez is olyképpen van szabályozva, hogy a festékes víz, még akkor sem mehet az uszodába, hanem azaz uszoda háta megett kell, hogy elfolyjon. A gyulai kötőgyárban támadt tűz folytán előállott üzemzavar következtében – szerencse a szerencsétlenségben – most a gőzfestő sem működik, s így nincs mit tartani a víz felzavarásától. Legfőbb ideje különben, hogy a kötőgyár újjáépítésével, eltűnjék ez a közegészségrontó intézmény a Körös partjáról, amelynek engedélyezését a legiparfejlesztőbb szempont sem tehet sohasem egy percig sem indokolttá, s legfőbb ideje, hogy a hatóság állandó gondoskodása tárgyává tegye az uszoda állandó használhatóságát, mert valóban gyalázat lenne, hogy ilyen nagyvárosban, amelyben a locsolásról a legszánandóbb pulyaságból nem tudnak gondoskodni, még fürödni se lehessen. Megjegyezzük, hogy az uszodai életet – tekintettel annak közegészségügyi fontosságára – állandó figyelemmel fogjuk kísérni, s felmerülő panaszokat szó tárgyává tesszük.”⁴⁴¹

Gyula város közönsége – mint láttuk – gőzfürdő hiányában a kórházi kádfürdőket és zuhanyt vehette igénybe. 1873-ban a zsidók létesítettek egy rituális meleg fürdőt, melyet ez év július 5-én nyitottak meg. A fürdő négy szobából állt, öt fürdőkáddal. Herodek Lipót, a Magyar Király vendéglő tulajdonosa volt a bérlője. 1878-ban a későbbi Erkel malommal kapcsolatban rendeztek be egy gőzfürdőt. Ennek az volt a hibája, hogy messze volt a város központjától. 1887-ben Popp Alajos a Békésmegyei Takarékpénztár székházával szemben létesített egy gőzfürdőt (Lásd: 18 – 19. számú melléklet), mely ma is üzemben van. „Eme tényével – írta a Békés – egy égető szükségét pótolta és oly áldozattal, hogy fürdője, leszámítva annak kicsiny voltát, kényelem és csínra nézve versenyez bármely vidéki, de talán a főváros hason fürdőivel.” Az egész Gyulai iparosok készítették: az épületet Scher Konrád, a gépet, vízvezetéki berendezést és zuhanyokat Schmidt Antal rézműves. Az új gőzfürdőt 1887. július 2-án nyitották meg ünnepélyesen, zeneszó mellett.⁴⁴² „Az gőzfürdő tegnap délelőtt nyílt meg

⁴⁴¹ Békés, 1905. július 09.

⁴⁴² Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938, 242–243. p.

ünnepélyesen zeneszó mellett, azonban állandó használatra csak még néhány nap múlva fog bocsátatni, miután a vízmedencék gipszburkolata cement burkolattal lesz helyettesítendő. A gipszburkolat ugyanis nem bizonyult jónak, mert a gipsz már az első napon kezdett lemállani, a víz pedig a medencékből átszivárgott a levezető csatornába. Egy pár nap múlva azonban a gőzfürdő teljesen rendelkezés állapotba jő, újólag és mi kívánni valót sem hagy maga után, csupán a közönség pártfogását igénylendi, amit a derék tulajdonos Popp Alajos annyival is inkább megérdemel, mert igazán nem sajnálta a költséget, hogy oly gőz és kádfürdőt létesítsen, melynek akár csinosságát, akár célszerűm beosztását vesszük, az egyetlen aradi gőzfürdő kivételével nincs párja az országban.”⁴⁴³ 1887. július 7-én, miután cementburkolattal egészítették ki a medencéket, a fürdő ismét megnyílt, remélve, hogy „a gyulainál nagyobb és követelőbb közönség igényeit is teljes mértékben ki fogná elégíteni.”⁴⁴⁴ A Békés 1889. december 15-ei száma a fürdő újabb beruházásairól számolt be: „Popp Alajos nem riad vissza semmi nemű anyagi áldozattól, hogy vidéken párját ritkító gőzfürdőjében újabb és újabb dolgokkal elégítse ki a közönség igényeit. Mostani intézkedése, hogy t. i. a langyos és hideg medence szobáit is gőzfűtéssel látta el, élenként érzett szükségletet pótol, és miután most a meghűléstől teljesen óva leszünk, ennek tudata nagyban fokozza a gőzfürdő látogatását, mit is a közönség figyelmébe ajánlunk. Popp Alajosnak a közegészségügy érdekében tett nagy áldozatai megérdemlik, hogy a közönség saját érdekében is fokozatos támogatásban részesítse a derék fürdőtulajdonost.”⁴⁴⁵ „Kevés kis város dicsekedhetik oly fontos, s egészségügyi szempontból eléggé meg nem becsülhető tényezővel, amint egy kényelemmel berendezett fürdő képez. Nekünk van egy komforttal, s a kényelmesebb igényeket is kielégítő fürdők, ahol a fürdők egyik legfőbb feltételét képező általános tisztaság is szigorúan érvényesül, közönségünk vagy nem ismeri, vagy kellőleg nincs tájékozva és nem is méltányolja e fürdőt, mely pedig minden tekintetben megérdemelné a légszélesebb körű pártolást. A fürdőidény küszöbén, talán nem lesz felesleges felhívni Popp Alajos úr fürdőjére azok figyelmét, akik egy, vagy más szempontból fürdő-gyógymódra volnának utalva, de akadályozva vannak abban, hogy e célból gyógyfürdő helyeket keressenek fel. A fürdő be van rendezve meleg, langyos és hideg tükörfürdőkkel, izzasztó gőzkamrával, s minden igényt kielégíteni képes két zuhanyszobával. A meleg bassin és gőzkamara főleg csúszós – reumatikus – bajoknál, s meghűlésekből eredő bántalmaknál igen jó hatású, annyival inkább mert a fürdő vize nagy mennyiségben oldót sókat tartalmaz. A langyos medence, langyos és hideg zuhanyok főleg

⁴⁴³ Békés, 1887. július 03.

⁴⁴⁴ Békés, 1887. július 10.

⁴⁴⁵ Békés, 1889. december 15.

idegbajoknál ajánlhatók, amennyiben a gyengült, bágyadt, elernyedtt idegrendszerre zsongítólag, frissítőleg, erősítőleg hatnak, s azok kik e bajban szenvednek a legjobb sikerrel használhatják a fürdő ezen osztályát. Zsábákban – neuralgiákban – szenvedők enyhülést és gyógyulást találnak a masszírozó, s villanyozó kamarában. A kádas fürdők nem csak tiszták, hanem kényelemmel vannak berendezve. A fürdő tulajdonosa szívesen készít ásványsós fürdőket is, s akinek a szikszó (szóda), só, kénes, vagy vasas fürdőt igényel betegsége, e nemű fürdők is állanak a közönség rendelkezésére, épp oly jól elkészítve, s épp olyan jó eredménnyel, mint bárhol másutt. Ha még mindehhez hozzá vesszük még azt, hogy fürdők ára nem csak méltányos, hanem főleg bérlet esetén még igen olcsónak is mondható, e fürdőt, nem csak mint az egészségnek való, s a jó egészség egyik legfőbb feltételét képező tisztasági fürdőt, hanem a fenti bajoknál, mint gyógyító hatású fürdőket is a legmelegebben ajánlhatom a t. közönség szíves figyelmébe és pátfogásába.” – írta ezt Dr. Berkes Sándor a Békés hasábjain 1894-ben.⁴⁴⁶

Békéscsabán is nehézséget okozott a fürdőzés kérdésének megoldása, s már az 1870-es években is folyamatosan cikkeztek erről a helyi újságokban. „Nincs szabad fürdés. A múlt napok roppant forrósága Csabán több parasztot és több gyermeket arra indított, hogy more patrio nyilvánosan, Ádám öltözkéiben a Körös habjaiban enyhülést keressenek. A hatóság azonban, igen helyesen, részint közerkölcsi, részint rendőri szempontokból ezen privátpassziójuknak egyszer, s mindenkorra elejét vette és a fürdőket, az erre különösen kijelölt félreeső és biztos helyekre utasította.”⁴⁴⁷ Az élővízben való fürdést mind a testi, mind a lelki egészségre nézve jótékony hatásúnak ítélték meg, s egy uszoda felállítását is tervezte a helyi apparátus a csabai csatornába. „Álljunk tehát össze, s csináltassunk uszodát még a folyó idényre. Az uszoda feltétele, hogy bizonyos vízmennyiség biztosítva legyen, ami pedig könnyű szerrel, s csekély költséggel elérhető, csak néhány áriásnak keresztben alkalmazásába kerül az uszodán alul. Ennyit a közegészség érdekében a város is megtesz, s ha nem, megtehetik a társuló tagok magok felsőbb engedelemmel mindenesetre. Az anyag ez idén olcsó, s így egy tükör-fürdő – a két nemnek szolgálatára, felváltva – s néhány cabine sokba nem kerülhet. Ha az indítvány visszhangra talál, de hogyne hiszen úton-útfélen sóhajtozunk hogy miért nincs uszodánk – adjunk egymásnak légyottot ma július 9-én délután 3 órára a kaszinóban, hol mindenesetre megjelened.”⁴⁴⁸ Békéscsabán még bizottságot is alakítottak a leendő fürdő létrehozására, aminek az elnöke Reök István volt. Az uszoda tervezete 1876

⁴⁴⁶ Békés, 1894. május 06.

⁴⁴⁷ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 034. sz., 1876. április 27., 3. p.

⁴⁴⁸ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 055. sz., 1876. július 09., 2. p.

júliusára el is készült: „A csabai uszoda ügyében. A t. aláírók tudomására hozom, hogy az eddigelé 65 részvény jegyeztetett 650 frt értékben. Az uszoda terve kész, költségvetése 1200 frtra rúg, hat külön és egy 18 négyszög öles közös fürdőt számítva. Az ügy fejlesztése érdekében tisztelettel kéretnek a részvényes urak, hogy ma, azaz július 30-án délután 3 órakor a kaszinóba megjelenni szíveskedjenek. Reök István bizottsági elnök.”⁴⁴⁹

A fürdőzés örömeit nem csak a nagyobb megyei településeken élők igényelték, hanem a kisebbeken élő, jelentős értelmiségi és polgári családok is. „Fürdőmegnyitás. Gyomán nagy ünnepélyességgel készülnek mint halljuk az új fürdőházat megnyitni, ami mindenesetre az élénk társadalmi életjelensége, másrészt pedig jele annak, hogy a gyomaiak érzékkel bírnak a közegészségügyi viszonyok iránt. A fürdő megnyitásra, vagy talán inkább egy kis barátkozásra Gyuláról is többen készülnek átmenni Gyomára.”⁴⁵⁰ A korabeli sajtó hasábjain olvashatjuk még, hogy Szarvason is terveztek fürdőt: „Ártézi fürdő Szarvason. Szarvas község közönségének egy régi kívánsága közeledik a teljesüléshez. Ugyanis a község tevékeny első jegyzője Salacz József kezdeményezése folytán Szarvas község, a Szarvasi Takarékpénztár és a Szentandrás Takarékpénztár részvénytársaság közkereseti társaságként szövetkezve egy nagyszabású artézi fürdőt készülnek felállítani. Már érintkezésbe is léptek egy fővárosi vállalkozóval, s remélhető, hogy az annyira kívánatos fürdő a jövő nyáron már rendelkezésére is fog állani a közönségnek.”⁴⁵¹ Ha mégsem épült volna fel az uszoda, a leleményes és vállalkozó szelleműek, mint az özvegy Wladár Pálné gyulai lakos is, erre is talált megoldást. „Van szerencsém a nagyérdemű közönséggel teljes tisztelettel tudatni, hogy páratlan gyógyhatású szabadalmazott, hordozható gőzfürdőmmel körutat szándékozok tenni, hogy a szenvedő emberiségnek rendelkezésére legyen. E gőzfürdő vidékünkön több év óta ismeretes az által, hogy a csúszós fájdalmak eltávolításában kitűnő sikert mutatott fel, melyekből bizonyítványok állanak rendelkezésre. – közelebb megyénk főbb helyeit u. m. Csaba, Orosháza, Békést stb. szándékozom meglátogatni. – tekintve, hogy a csúszós bántalmak ellen használni szokott fürdők a téli időnyen át beszüntetve vannak, eme hordozható gőzfürdő által óhajtók az e bajokban szenvedő emberiségnek hasznára lenni. Megjelenésem mindenütt külön értesítések által közölve leend. – Kegyes pártfogást kér: özv. Wladár Pálné, a szab. hord. gőzfürdő tulajdonosnője. B.-Gyulán, Mészárszék utca 223. szám alatt.”⁴⁵²

⁴⁴⁹ Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 061. sz., 1876. július 30., 4. p.

⁴⁵⁰ Békés, 1888. június 17.

⁴⁵¹ Békés, 1901. augusztus 11.

⁴⁵² Békés, 1886. január 10.

9. 1. Gyopárosfürdő

Gyopárosfürdő Orosházától három kilométerre fekszik, neve a gyopár növényről eredhetett, Orosháza község határában, attól mintegy negyed óra távolságra, a gyopárhalmi szőlők alatt fekszik, Orosháza község tulajdonát képezi. Ősidők óta kenderáztató, másrészt ló és birkaúztató helyül is szolgált. „Partjain nagy mennyiségű szék-sót sepertek, de már abban az időben is felkerestették az idegenek által gyógycélokból is, akik a közeli szőlők házikóiban tanyáztak, s használták a vizet a fürdésre, amennyiben t. i. a primitív állapot megengedte a fürdést, s emlékül a meggyógyult beteg a tó partján égeté el a mankóját, melyre többé úgy sem volt szüksége...”⁴⁵³

1869-ben, a szárazság miatt Gyopáros is kiszáradt, csak kis helyen maradt benne sűrű, barna, lúgos víz, amelyet csakis a meder mélyítésével lehetett fürdőnek felhasználni. Ekkor ismerte meg dr. László Elek orosházi községi orvos Gyopáros vizének természetét és sajátosságait, aminek kutatását, sikerült egy évre a községtől megnyernie. Megkezdődött a munka, jelentéktelen költséggel felállítottak egy ideiglenes fürdőházat, s az első fürdő a nyár végére el is készült, amelyet azonban az idő viszontagságai miatt csak egy hónapig lehetett használni. Ez idő alatt körülbelül ezerötyszáz vendég használta a fürdőt.⁴⁵⁴

„Az 1870. évben feltámadt a reakció, a rosszakarat, fel a bosszú, s midőn a fürdőhely kenderrel elárasztása miatt tettlegességre is került sor...ezzel el lett temetve a múlt év eredménye, el a fürdő, el a lelkesedés...s helyette meghonosodott egyesek keblében a bosszú, másokéban a szép remények csalódása...! Ezekről különben jobb hallgatni, mert az ezután történetekről Békés megye hatóságának annálisai, s törvénytermei tudnának legjobban beszélni! Azóta áll a gyopáros a régi primitív állapotban, ma-holnap félig náddal elborítva, fürdőnek, vagy csak vetkező helynek semmi nyoma...de azért ma is százával megy ki a lakosság fürödni, a tópartszámos rögtönzött sátrakkal benépesítve, melyek zsúfolva vannak nem csak a közeli megyék, de az ország távolabb vidékeinek lakóival is, gyógyulást, s enyhülést keresve itt, mit másutt meg nem találtak...Sajnos, hogy csak keresve, mert mielőtt megtalálhatnánk, áldozatul kell esniök azon néhány malitiosus egyén bosszújának, akik körül áztatják a kendert, hogy annak kiállhatatlan bűzével, s rothadásával poshadttá tegyék a vizet, megmételtyezzék a légkört, s ezáltal elűzzék a vízből, s a környékéről a betegeket, megsemmisítve a lakosság azon részének érdekeit, mely a vizet fürdésre akarja használni...Egy-két ember százak érdekeit semmisíti meg...!”⁴⁵⁵

⁴⁵³ Békésmegyei Lapok Békés-Csaba, 1879, I. évf., 36. sz.

⁴⁵⁴ Békésmegyei Lapok Békés-Csaba, 1879, I. évf., 36. sz.

⁴⁵⁵ Békésmegyei Lapok Békés-Csaba, 1879, I. évf., 36. sz.

Dr. László Elek községi orvos Gyopáros természettani viszonyairól a következőket írta: „mintegy harminc holdra terjedő tó, köröskörül meglehetősen meredek partok közt, – a víz szinte sárgás szőke, míg állás után meglehetősen tiszta, – tapintásra sima, sőt síkos, fürdés alkalmával a bőrt, de különösen az ujjakat csakhamar megráncosítja. A tó medre helyenkint tiszta, homokos, helyenkint iszapos, amíg az iszap erős sziksót tartalmaz, addig a homok erős kénhidrogén szagot árul el. A víz mélysége 1–8 láb közt változik.”⁴⁵⁶

Forrásokkal Gyopáros nem bírt, vizét csakis a légköri csapadék táplálta. Gyopáros e szerint tisztán talajvíz, mely azonban oly mélyen állt, hogy a legnagyobb szárazságokban sem száradt ki. „Így p. o. Pettenkofer⁴⁵⁷ tnr. észleletei szerint a talajvíz körülbelül legmélyebben állott 1869. évben, midőn a mérföldekre terjedő Fertő-tó is kiszáradt, – és a Gyopároson az évben állítottuk a bővizű fürdőt!”⁴⁵⁸

Gyopáros gyógyerejét a talaj felső sziksós rétege kölcsönzi, amelynek vegytartalmát 1870-ben Kiss Ferenc szeghalmi gyógyszerész elemezte. A vizsgálat alapján tizenegyféle ásványi anyagot mutatott ki 1000 g vízben, amelyekből kitűnik, hogy Gyopáros erős, sziksós lúgos víz, amely amellett még elég nagy mennyiségű, s számokban is meghatározható jódot tartalmaz. Gyopáros a palityi, konyári, nyíregyházi sóstóval, s a Fertővel hasonlítható össze, melyeket azonban felülmúl a sziksó, különösen jódtartalmával, mely tulajdonságánál fogva, hazánk leghatásosabb gyógyvizei közé tartozik. A közzétett vegyelemzés szerint, a betegségek közül elsősorban a görvélykornál⁴⁵⁹, a csúzos⁴⁶⁰ és köszvényes bántalmaknál, az idült bőrkütegek⁴⁶¹ különféle alakjainál, hasüregi vérbőségnél, s vérpangásnál, valamint a bujakornál⁴⁶² mutatott hatásos gyógyító eredményt.⁴⁶³

1870-ben tehát állt már a fürdő két öltözővel, s 1890-ben főszolgabírói rendelet értelmében el kellett választani egymástól a női és a férfi fürdőt, így a tavat egy deszkafallal választották ketté. Ennek ellenére 1890-es években elhanyagolták a fürdőt, így a tó benádasodott. 1896-ban már szerepelt a magyar fürdők között, de az igazi változások a századfordulón történtek. A tavat ekkor tisztították ki, így Gyopáros ismét virágzásnak indult.⁴⁶⁴

⁴⁵⁶ Békésmegyei Lapok Békés-Csaba, 1879, I. évf., 36. sz.

⁴⁵⁷ Pettenkofer Mika: német természettudós, a kísérleti egészségtan megalapítója

⁴⁵⁸ Békésmegyei Lapok Békés-Csaba, 1879, I. évf., 36. sz.

⁴⁵⁹ Görvélykór: tuberkulózis okozta nyirokcsomó megnagyobbodás, tbc

⁴⁶⁰ Csúzos: reumatikus

⁴⁶¹ Bőrküteg: bőrkütés

⁴⁶² Bujakor: szifilisz

⁴⁶³ Békésmegyei Lapok Békés-Csaba, 1879, I. évf., 36. sz.

⁴⁶⁴ Fülöp Béla (szerk.): Gyopárosfürdő. Helios útikönyvek 2., Helios Kiadó, Orosháza, 1998, 30. p.

60. sz. ábra: Gyopárosfürdő⁴⁶⁵

1906-tól jelentősebb fejlesztések történtek. A község megvásárolta a tó keleti oldalán lévő földeket és Szél István mérnököt kérte fel az építészeti munkák befejezésével.⁴⁶⁶ Ugyanebben az évben épült fel a községi szálló, amely jelentős fordulattal bírt Gyopáros számára. Ebben a korszakban keletkezett, 1907-ben, Kliment Márta levele, aki bátyjának, Kliment Ferencnek írt gyopárosfürdői élményeiről:

„Kedves Ducsím!

Gondoltuk, hogy nem jöhetsz ki, de addig mégis csendes reménységben voltunk, amíg leveledet át nem adták. Nagyon lassan telt el a vasárnapunk, nagy tömeg és zaj volt itt a megnyitás alkalmával, s mi szobafogságban szenvedtük át a nagy meleget, a gyümölcsöskertbe sem menekülhettünk, mivel azt a gyerekek miatt elzárták délutánra. Szegény Mamusnak⁴⁶⁷ még az is nehezítette állapotát, hogy szombaton elvesztette a szemüvegét, s így nem tudta semmiképpen elfoglalni magát. Ma hozott ki a pincér 4 szemüveget választásra, de egészen jó nincs közöttük, remélhetőleg holnap talál Mamus jót, mert ezek után lehet tájékozódni a számot illetőleg.

⁴⁶⁵ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografika Kft., Gyula, 2009, 252.

p.
⁴⁶⁶ Fülöp Béla (szerk.): Gyopárosfürdő. Helios útikönyvek 2., Helios Kiadó, Orosháza, 1998, 31. p.

⁴⁶⁷ Kliment Gyuláné Csasz Szidónia (1849–1917)

Szegény Tatus⁴⁶⁸ sírjának rendbetétele megnyugvásunkra van. Ha gondolod, hogy hazaérkezésünkkor még nem késő a bukszust ültetni, akkor várj be azzal minket, más megjegyeznivalónk nincs, Te jobban tudod mit lehet most oda kiültetni.

Pénzre, remélem, nem lesz szükségünk. Még van 104 koronánk, pedig csütörtökön vettem észre azon kis baleseményt, hogy 10 korona elveszett, reggel fizettem a heti ellátást, és délután, mikor összeszámoltam vettem észre a veszteséget, vagy a pincér kapott 2 összeállott 10 koronást vagy a szobaasszony vett fel egy leesett darabot, gondolhatod, hogy nagyon bántott az engem, mert elég pontosan bántam a pénzzel, s még most is megfoghatatlan előttem, hogyan is történhetett.

Most már nagyon meleg van, ez jó nekünk, nagyon kellemes a Gyopárosban fürödni, ma délelőtt 1 ¼ óráig benne voltunk. Jólesik Mamusnak is, egészen bátran járkal benne, majdnem a kis szigetig bemehetünk, fürdés közben fehér, sziksós iszappal bedörzsöljük karjainkat, Mamus semmit nem érez alatta, de az enyimek fájtak ma, olyan húsos fájdalmat okozott. Határozott javulás nincs még, de néha a fürdés után 20–30 lépést gyorsan tesz meg Mamus, ami bizony nagyon szokatlan jelenség nála, és én ilyenkor csak bízom, hogy fog használni a Gyopáros. A fürdősasszony hozott Mamusnak 1 üveg „renovator”, az első bedörzsölés után néhány percre megszűnt a térdeiben a fájdalom, s egész éjjel jól volt vele, de gyengesége megmaradt, s ez nehezíti a mozgásban.

Ladics néni⁴⁶⁹ és Bella néni⁴⁷⁰ látogatása nagyon kellemes meglepetés volt nekünk. Szombaton délelőtt érkeztek, s este 5 ½ órakor mentek vissza Csorvásra. Bella néni talán eljön 3 napra ittlétünk alatt. Margitét⁴⁷¹ bíztasd kissé, sajnálnánk, ha elmaradnának.

Most már csak 2–3 szoba van szabadon, a közelünkben 2 szobában 9 gyerek, távolabb is 4 kis testvér, tehát zaj és sok mozgás van körülöttünk, de nem zavar minket. Természetesen zsidók. A kövér útitársunk ma elutazott, vele megbarátkoztunk, és sajnáljuk, még hozzá ő keresztény is, amint a napokban kisütötte.

Ha Margiték eljönnek a napokban, add át neki kérlek a zsebkendőt és a kis párnahajakat, semmi másra nincs szükségünk.

Ha még nem kérték Tőled, fizesd ki Dézsinek a tej árát, 12 napon 2 ½ liter volt, későbbre 1 ½ litert rendeltem, de mondtam Marinak, ha nem szükséges ennyi, kevesebbet hordasson, az én rendelkezésem szerint 9 kor 12 fill fizetendő.

⁴⁶⁸ Kliment Gyula (1836–1906)

⁴⁶⁹ Ladics Györgyné Sztojanovits Krisztina (1843–1911)

⁴⁷⁰ Reck Józsefné Sztojanovits Izabella (1842–1925)

⁴⁷¹ Ladics Lászlóné Kliment Margit (1869–1949)

Tedd meg kedvünkért, hogy itt maradj pár napra, hiszen az is pihentetne Téged a fáradságos időszak után, és mi nagyon örülnénk ittlétednek.

Mindketten sokszor csókolunk.

Szerető húgod

Pici

Pap Gyuláné szólította ma a fürdőben Mamust meg. Rokonszenves benyomást tett.”⁴⁷²

Gyopáros, 1907. augusztus 1.

61. sz. ábra: A gyopárosfürdői községi szálloda kertrészlete az 1910-es években⁴⁷³

1908-ban a szálloda udvarán ártézi kutat fúrtak 470 méter mélyen, ahol a feltörő víz 41°C-s volt. Ekkor már hetvenöt kabin, huszonkettő meleg kádfürdő és egy-egy tusoló állt a nők és a férfiak rendelkezésére.⁴⁷⁴ Egy évvel később, 1909-ben felállítottak egy postát, amely fürdőszezonban tartott nyitva, illetve lehetett telefont is használni, amit 1913-ban létesítettek.⁴⁷⁵

Az első világháború kitörésével egy időre leállt a fürdő fejlesztése, és csak a háború vége után indult meg újra. A háború alatt katonaság állomásozott a Gyopáros melletti községi szállóban.

⁴⁷² Héjja Julianna Erika és Erdész Ádám (szerk.): Kisvárosi polgárok, Gyula, 2010, 475–476. p.

⁴⁷³ Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografika Kft., Gyula, 2009, 251. p.

⁴⁷⁴ Fülöp Béla (szerk.): Orosháza és környéke. Úti-, gazdasági- és vállalkozói kalauz, Helios útikönyvek 1., Helios Kiadó, Orosháza, 1994, 74. p.

⁴⁷⁵ Kiss Horváth Sándor: Gyopárosfürdő, az Alföld gyöngyszeme, Orosháza, 1998, 7. p.

1917-ben az orosházi honvéd állomásparancsnokság használta a szállót és annak épületeit, például a lábadozó katonák elszállásolására.⁴⁷⁶

1927-ben ismét bővült a fürdő területe, mivel a község tizenöt hold földet vásárolt parkosításra. A következő években fenyőket telepítettek, majd 1929-ben létrehozták a Hősi-liget nevű parkot is. Az 1920-as évek végén elkezdődtek az útépités és karbantartás munkái is.⁴⁷⁷

A 30-as években újabb építkezések voltak, ekkor épült ki a kabinsor, bővült a park területe, és 1934-ben egy versenyuszodát is kiépítettek.⁴⁷⁸

Minden fürdőnek megvolt a maga vendégköre, s erről országos, vagy helyi médiákból is értesülhetünk. Az egyes fürdővendégek, gyógyulni vágyók, vagy akár a szervezett kirándulások résztvevői is, értékes információt adhatnak a fürdő népszerűségéről. Gyopáros esetében nem maradtak fenn ezekről vendégkönyvek, vagy vendéglisták, így nehéz rekonstruálni, hogy milyen társadalmi rétegek, milyen időközönként voltak a fürdő vendégei. A vendégforgalom elemzéséhez újságcikkeket, leveleket és kérvényeket lehetett csupán felhasználni.

Az iskolai kirándulások mellett, különféle egyletek is szerveztek kirándulásokat Gyopárosra. Az Orosházi Felső Mezőgazdasági Iskola negyedévesei is, itt tartották ballagásukat 1932-ben.⁴⁷⁹ A századforduló után, már nem csak a helybeliek számára nyújtott szórakozási lehetőséget a tó és környéke, hanem más településekről is szívesen jöttek ide a kikapcsolódni vágyók. A Szarvasi Kereskedő Ifjak is szerveztek ide kirándulást 1914-ben, míg 1930-ban, a makói Csanád-Arad-Torontál vármegyei Gazdasági Egyesület látogatott el egy kirándulás alkalmából Gyopárosra.⁴⁸⁰

A dualizmus alatt Magyarország infrastruktúrája jelentős mértékben fejlődött. Ez elsősorban a vasúti közlekedésre értendő, ugyanis ebben korszakban ez a közlekedési ág mutatta a legjelentősebb fejlődést, ami nagyrészt Baross Gábor közlekedésügyi miniszternek volt köszönhető. A helyi érdekű vasutak létrehozását támogatta az 1880. évi XXXI. törvénycikk, amely úgy határozta meg ezt a vasúttípust, hogy „fő célja, hogy az illető vidék forgalmi és közgazdasági igényeinek megfeleljenek.”⁴⁸¹

Gyopárost két vasútvonal érintette. 1906-ban nyílt meg a Szentés-Orosháza vasútvonal, amelyet a Kiskunfélegyháza–Szentés–Csongrádi Helyiérdekű Vasút Részvénytársaság

⁴⁷⁶ BéML V. B. 329 13881/1916

⁴⁷⁷ Szabó Pál: 110 éves Gyopáros, Kézirat, Orosháza, 1979, 6. p.

⁴⁷⁸ BéML V. B. 329

⁴⁷⁹ BéML V. B. 329

⁴⁸⁰ BéML V. B. 329

⁴⁸¹ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5922>

alapított. Az építés 1905-ben kezdődött, s kilenc hónap alatt, el is készült a negyven kilométeres szakasz. Ez a vasútvonal fontos összekötője volt a településnek, és Gyopáros érdekét is jelentősen szolgálta, mivel a vonal érintette a fürdőt is. Orosháza község 1906-ban a vármegyei közigazgatási bizottságtól kérte, hogy a nyári hónapokban motorkocsi közlekedést rendeljen el. A kereskedelemügyi miniszter államtitkára visszautasította a kérvényt 1907-ben, aminek több oka is volt: „...1921 kb. szám alatt hozzám intézett felterjesztésére, értesítem a közigazgatási bizottságot, miszerint kérelmezőm Orosháza községnek azaz állítása, hogy a kiskunfélegyházi-orosházi vonal mentén fekvő Gyopáros fürdőre Orosházáról naponta csak háromszor lehet utazni, téves, amennyiben 1906. évi május hó 1-étől Orosházáról Gyopáros fürdő felé négy vonat indul, és pedig a 4411. számú vegyesvonat reggel 5 óra 46 perckor, a 4403. számú motorvonat délelőtt 11 óra 2 perckor, a 4405. számú motorvonat este 6 óra 37 perckor. A gyopárosi fürdő látogatottsága továbbá nem oly nagymérvű, mint azt a kérelmező község állítja, amennyiben a beszerzett adatok szerint, a legerősebb forgalmú július hóban, Gyopáros fürdő megállóhelynek mindössze 2874 felszálló és 2360 leszálló utasa volt, úgy, hogy e legkedvezőbb hónapban is, egy-egy vonatra naponta átlag csak 12 felszálló és 9 leszálló utas esik. Arra az állításra pedig, hogy Orosháza községből naponként száz meg százan járnak a fürdőbe és, hogy ezeket nem képes a motorkocsi kiszállítani, megjegyzem, miszerint múlt évi május hótól október hóig 100-at megközelítő, vagy meghaladó számú utas egy-egy vonatnál csak kivételesen, egyes napokon jelentkezett és pedig június hó 5-én a 4412 számú vegyesvonatnál 165, július 1-jén a 4406 számú motoros vonatnál 120, július 8-án a 4406. számú motoros vonatnál 96, július 22-én a 4406 számú motoros vonatnál 101, július 29-én a 4406 számú motoros vonatnál 114, de ezeknek elszállítása sem ütközött akadályba. Ezen adatokból kitűnik, hogy gyopáros fürdő utasforgalmának akadálytalan lebonyolítása céljából, a motoros vonatoknak oly nagymértékben való szaporítására, hogy Orosháza és Gyopáros fürdő között óránként egy-egy motoros vonat közlekedjék: szükség nincs. Ezekre való tekintettel a kérelemnek ily módon való teljesítését annál kevésbé rendelhetem el, mert ily sűrű motorforgalom indokolatlan bevezetése sem az érdekelt helyi érdekű vasút, sem az üzemkezelő államvasutak gazdasági érdekeivel össze nem egyeztethető. A gyopárosi fürdőt látogató közönség érdekeinek a jelenleginél jobb kielégíthetése céljából azonban nincs akadálya annak, hogy a jelenlegi vonatokon kívül, naponta egy, a kora délutáni, vásár és ünnepnapokon pedig ezen felül egy, az esti órákban közlekedő motoros vonatpár helyeztessék forgalomba Orosháza és Gádoros között, úgy, hogy azok által Gádoros község közönségének hasonló kívánsága is kielégítést nyerjen. Minthogy pedig e vonatok a jelenleg Orosházán rendelkezésre álló motorkocsikkal még elláthatók, az említett vonatoknak a kívánsághoz

képest május 15-től szeptember 15-ig való forgalomba helyezése iránt, az államvasutak igazgatóságát egyidejűleg megfelelően utasítottam. A nyílt várócsarnok létesítésére vonatkozó kérelmet a fentebb kimutatott utasforgalomra való tekintettel, valamint a fellendülésnek indult gyógyfürdő további fejlődése és látogatottsága érdekében, méltányosnak és indokoltnak találván arra is, utasítottam az államvasutak igazgatóságát, hogy a szóban lévő várócsarnok mielőbbi megépítése céljából, az Orosháza–Szentest–Csongrádi Helyi Érdekű Vasút Részvénytársasággal haladéktalanul indítsa meg a szükséges tárgyalásokat.”⁴⁸² 1908-ban Orosháza község ismét benyújtott egy kérelmet, amelyben nyári hónapok alatt, állandó motorkocsi közlekedés felállítását kérte. 1907-ben a kiskunfélegyházi–orosházi vonalon, Orosháza és Gádos között, a gyopárosi fürdőhely látogatásának előmozdítása érdekében, a nyári menetrendben két motoros vonatpárt helyeztek forgalomba. Ezek, a naponta közlekedő 4409-es és 4410-es, valamint csak ünnep- és vasárnapokon közlekedő 4411-es és 4412-es számú motorvonatok voltak, amelyeket a rendelkezésükre álló motorkocsikkal akadálytalanul tudtak továbbítani. A község kérése viszont az volt, hogy a 4409-es és a 4410-es számú motoros vonatok menetrendjét késő délutáni órákra, illetve délelőtti órákra tegyék át, valamint új motoros vonatpárt helyezzenek forgalomba. Ekkor azonban a motoros vonatok továbbításához külön motorkocsi vált volna szükségessé, ami ekkor nem állt rendelkezésre. A fenti, illetve egyéb más okokból fakadóan a miniszteri tanácsos visszautasította a község kérelmét.⁴⁸³

⁴⁸² BéML IV. B. 410 1921/1900

⁴⁸³ BéML IV. B. 410 1921/1900

10. Az 1900. évi Párizsi világkiállítás – utazás

Az 1897. évi XVIII. törvénycikk alapján, Magyarország először, önállóan vett részt az 1900. évi Párizsi világkiállításon. Az 1897. évi XVIII. törvénycikk, a Magyarországnak az 1900. évi párizsi nemzetközi kiállításon leendő hivatalos részvételével járó költségek fedezéséről a következőket mondta ki: „1.§ Magyarországnak az 1900. évi párizsi nemzetközi kiállításon leendő hivatalos részvételéből folyó összes kiadások fedezésére 3.000,000, szóval: három millió korona hitel engedélyeztetik. 2. § Felhatalmaztatik a pénzügyminiszter, hogy előző §-ban jelzett 3.000,000 korona összegből az 1897. évben felmerülő költségek fedezésére az államháztartási készletből 200, 000 koronát bocsássa a kereskedelemügyi miniszter rendelkezésére, amely összeg az 1897. évi állami költségvetés átmeneti kiadásainak VI. fejezete alatt számolandó el.”⁴⁸⁴

Lukács Béla, a Párizsi Nemzetközi Kiállítás kormánybiztosa 1897 novemberében levélben fordult a törvényhatóságokhoz, hogy az ezredéves országos kiállításon felvonultatott történeti vonatkozású festményeiket, a párizsi világkiállítás alkalmára is átengedjék. „...Abban a reményben, hogy a t. törvényhatóság az ezredéves országos kiállítás alkalmával tanúsított művészet-pártolása a párizsi kiállítás javára is fog érvényesülni, s ott is megfog a művelt világ győződhetni gyönyörűségére és okulására az ezredéves kiállítás egyebet nem tartalmazott, mint nemzeti művelődésünknek korszakos emlékeit és mai fejlettségének eredményeit addig, az 1900. évi párizsi világkiállításon igazolnunk kell, az összehasonlító bírálat előtt, hogy az európai művelt nemzetek sorában Magyarország a tudomány, a művészet és az ipar békés fegyvereivel is érvényt tud szerezni a maga önállóságának és versenyképességének. Magyarország hivatalos részvételének rám bízott vezetése feladatommá teszi, hogy a társadalom legfőbb tényezőinek e lelkes és áldozatkész támogatását ez alkalomra is megnyerni törekedjen. A különbség az ezredéves és a párizsi kiállítás között még abban is rejlik, hogy ott az egyes nemzetek közt aránylagosan meg fog oszlani a kiállítási terület, tehát nem a tárgyak tömegére, hanem azoknak szűkösebb keretben, annál választékosabb és előkelőbb gyűjteményére kell súlyt fektetnünk. A kereskedelemügyi miniszter úr folyó év július 1-jén 343. szám alatt kelt leiratában már felkérte a t. törvényhatóságot arról, hogy Magyarországon nem csak az állam, nem csak a székes főváros, hanem a törvényhatóságok is a művészet bőkezű pártolásával a magasabb irányú művelődésben lelkesen vesznek részt, – van szerencsém oly kéréssel fordulni a t. törvényhatósághoz, hogy azokról a jelentékenyebb

⁴⁸⁴ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6671>

művészi alkotásokról, amelyeket a kiállítás céljaira átengedhet, illetve, amelyeket megrendelni szándékszik, engem a kiállítás elkészítő munkái érdekében 1898. évi január hó 15-ig tájékoztatni szíveskedjék.”⁴⁸⁵

Békés vármegye törvényhatósága az ezredéves országos kiállításra nem készített olyan művészeti alkotást, amit a párizsi világkiállításon bemutatott volna, így „a m.kir. kormánybiztos úr megkeresésének eleget nem tehet.” Békés vármegye alispánjának leveléből kiderült, hogy a vármegye nem rendelkezett olyan történeti vonatkozású festménnyel, amellyel a világkiállításon részt vehetett volna. A vármegyei múzeum viszont rendelkezett olyan történelmi szempontból érdekes, már nemzetközi régészeti kiállításon is szerepelt tárgyakkal, mint például az Avar sisak, vagy a Kentaur szobor, amelyeknek rajzai a régészeti művekben Európa-szerte szerepeltek már. A Párizsi Nemzetközi Kiállítás „magyar osztályának” egyik legérdekesebb részét, a hazai történelmi emlékek gyűjteményének a bemutatásában látták, melynek a kiállítás területén egy külön történelmi pavilont emeltek. Itt állították ki a hazai ősfoglalkozások emlékeit is – például a vetését, – s erre a feladatra Hermann Ottót, a Magyar Ornitológiai Központ vezetőjét kérték fel, aki a különböző vidékeket felkeresve, gyűjtötte össze megyszerte a legértékesebb tárgyakat.⁴⁸⁶

Az 1900. évi Párizsi világkiállításra való utazásnak a megszervezésére külön igazgatóság jött létre, amelynek elnöke báró Thoroczkay Viktor, igazgatója pedig Somogyi Nándor volt. A rendezőbizottság tagjai számára szóló tájékoztató szerint a kulturális cél a következőképpen határozható meg: „A magyarság méltó reprezentálása ezen anyagi és erkölcsi garanciákkal felruházott nemzeti mozgalom keretében, hogy a kiállítással párhuzamosan, a magyarság nemesen érvényesüljön a külföldi kirándulók milliói között és minden kiránduló saját szempontjából szellemi hasznót is húzzon a kirándulásból. A bizottság rendelkezésére álló jövedelem, a vidéki bizottságnak az eredmény arányában stipendiális⁴⁸⁷ jegyek, vagy jótékony célra szolgáló összegek formájában bocsátatik rendelkezésére. A főváros részvétele arányában pedig úgy időközi kamatok a közokt. és keresk. minisztériumok útján jutnak kulturális célokra.”⁴⁸⁸

A kirándulások megszervezését kulturális mozgalom is támogatta, hogy „a társas kirándulásokat tökéletessé, kellemessé tegye, nyújtva minden előnyt, egybekötve az egyedül utazás kedvelt szabadságával.” A kirándulásokat május 21-től, szeptember 4-ig szervezték meg, minden hónapban kétszáz kirándulót magába fogadó különvonatokat indítottak

⁴⁸⁵ BéML IV. B. 401

⁴⁸⁶ BéML IV. B. 401

⁴⁸⁷ Stipendium: ösztöndíj

⁴⁸⁸ BéML IV. B. 401. b. 68/1900

Budapestről (lásd: 20 – 23. számú melléklet). Fülként hat-hat utas nyert elhelyezést, az éjszakákat nem úton, hanem Münchenben szállodában töltötték, egy napot pedig a városlátogatásnak szenteltek. Ellátásról és a poggyászokról az utazás három napja alatt, a szervezőség gondoskodott. Párizsban a megérkezés után, a vendégeket szállodákban helyezték el. A visszautazás Svájcon át megszakítható volt. A párizsi program nyolcnapi tartózkodása alatt, a kiállítás megtekintése mellett, városlátogatásra és Versailles megtekintésére is sorkerült. A hosszabb utakat kocsival, az étkezést pedig éttermekben oldották meg. Esténként, a részvételi díj fejében, színházakban és ünnepségeken szórakozhattak a jómódú vendégek. Az 1898. évben jelentkezőknek kétszázhatvan forint, az 1899. évben kétszázhetven forint, míg a kiállítási évben utazóknak kétszáznyolcvan forint volt a belépőjegy ára. Az utazáson részt vevő hölgyek kényelmére különösen ügyelt a rendezőbizottság, hiszen a nőket érdeklő divatáruházakat is bemutatták. „Közlönyünk, a Magyarország Párizsban előre is tájékoztatja utasainkat, a mindenkire nézve feledhetetlen, szép napok programjáról. Hogy az úti élvezet az elérhető legteljesebb is leszen, a gondos felügyeleten kívül azon természetes körülményben is leli biztosítékát, hogy egymást sűrűn felváltó különvonataink intézősége a legnagyobb gyakorlatra tesz szert, s így igazgatónk által személyesen vezetett kirándulások mintaszerű rendben és körültekintő ízléssel fognak lebonyolíttatni...A bizottság tiszta jövedelmét a közokt. és keresk. minisztériumok és a megyei rendezőbizottságok útján kulturális célokra fordítja.”⁴⁸⁹

⁴⁸⁹ BéML IV. B. 401. b. 68/1900

11. Összegzés

A dualizmus időszakát Magyarország történetében a leggyorsabb és a társadalom legszélesebb rétegeit érintő átalakulás koraként tartják számon. A gazdaságtörténeti munkákban – kiváltképp az elmúlt évtizedekben – táblázatokba illesztett oszlopsorokkal dokumentálták, hogy a gazdaságban a mezőgazdaság rovására milyen nagy teret szerzett az ipar és a kereskedelem, a közlekedés, valamint az általában „egyéb” kategóriába szorított, külön nem részletezett szolgáltató ágazat. Hasonló módon jól feltárt a társadalom makroszerkezetének átalakulása: a mezőgazdasági népesség arányának csökkenése, az iparban, kereskedelemben foglalkoztatottak számának és arányának gyors növekedése. A társadalom szokásrendszerében, az egyes rétegek mentalitásában lezajlott változások egy részéről az 1990-es évektől publikált társadalomtörténet közelítésű tanulmányok és monográfiák adtak képet. A tömegkultúra új színtereit vagy éppen a népszerű fürdői utazásokat bemutató könyvek a szakmán túl a szélesebb közönség érdeklődésére is számíthattak.

Az ilyen jellegű közelítések nem csak újszerűségük, érdekességük miatt voltak fontosak. A társadalomtörténeti részterületek kutatása, a mikrotörténeti vizsgálatok az ismertnek és feltártnak tekintett korokról hoztak alapvető és új információkat. Azt remélem, dolgozatom is ezek közé a munkák közé tartozik.

Aligha lehet kétséges, hogy a szabadidős szolgáltatások és a turizmus kialakulása a gazdasági és társadalmi változásokra vezethető vissza, dolgozatom első részében igyekeztem ezt világosan dokumentálni. Ám az első lépések után már lényegesen nehezebb eldönteni, hogy a közlekedés fejlődésének köszönhető-e a turizmus elterjedése vagy éppen a kényelmes, viszonylag olcsó és tömeges utazások iránti igények gerjesztették a modern tömegközlekedés bizonyos ágainak kialakulását. Nyilván egymást kölcsönösen erősítő folyamatokról van szó. Az egymást követő, egymásba illeszkedő szintek feltárásával szerettem volna bemutatni a turizmus, a szabadidős szolgáltatások első ötven évének történetét: nyomon követve ahogy a családi, egyházi társas rendezvények mellett megjelennek a helyi társadalom együvé tartozó rétegei számára már szolgáltatást is nyújtó rendezvények. Vagy ahogy az alapvetően társadalomszervező, sőt politikai céllal alakított kaszinókban és egyesületekben kiépült a szórakoztató funkció a vendéglők üzemeltetésétől a bálókig. Valójában az egyes funkciók nem is választhatóak el egymástól.

Ugyanígy a Grand Tour, a magyar arisztokrácia ismeretszerzést szolgáló reformkori utazásai vagy a zarándoklatok előzményei és előképei az átmeneti időszakban lezajlott utazásoknak. S

azután a kor felgyorsult tempójához illő ütemben kialakultak az utazás új formái. A lényeg, hogy egy folyamatról van szó, amely folyamat során egy alig megragadható pillanatban történik egy fontos változás: a gazdasági és társadalmi változások által elindított turisztika már maga válik gazdaságot, a társadalom egy részének hétköznapi életét meghatározó tényezővé.

A mikrovizsgálat tárgyául részben a források elérhetősége miatt választottam Békés megyét, de az alapvetően mezőgazdasági terület, a paraszti többségű társadalom szabadidő eltöltési és utazási szokásainak vizsgálata a polgáriasultabb vidékeknél is jobban mutatja a változások erejét és irányát. Békésben, ahol eredendően alacsony volt a nemesség aránya a dualizmus idején a honoráciorokból, a kiegyezést követően képzettségi tőkét szerzett hivatalnoki és szabad pályán mozgó értelmiségi réteg lett a mintaadó. Az ő köreikhez, társas és sport rendezvényeikhez hasonlóan szerveződtek meg a helyi társadalom más rétegeinek szabadidős színterei. E részben az előzőektől különböző átmenetek ragadhatóak meg: a szórakoztatás színháztól mutatványosokig tartó palettája. A fürdői életről adott képet egy helyi fürdőről, a sokáig „parasztfürdő”-nek tartott Gyopáros története teszi teljessé.

Amint arra az összegzésben többször utaltam, dolgozatommal a dualizmus kor turisztikatörténetének folyamatait, és színtereinek rendkívüli sokszínűségét akartam megmutatni.

12. Felhasznált forrás és irodalomjegyzék

BéML: Békés Megyei Levéltár

BéML IV. B. 401: Békés vármegye főispánjának iratai 1880-1950

BéML IV. B. 407: Békés vármegye alispánjának iratai 1872-1950

BéML IV. B. 410: Békés vármegye közigazgatási bizottságának iratai 1876-1950

BéML IV. B. 424: Békés vármegyei egyesületi alapszabályok gyűjteménye 1872-1944

BéML V. B. 172: Gyula Város Tanácsának irati 1872-1928

BéML V. B. 173: Gyula város polgármesterének iratai 1882-1950

BéML V. B. 329: Orosháza nagyközség iratai 1755-1946

Folyóiratok, újságok

Agrártörténeti Szemle 4. 1962

A Hét, 1896. február 16.

Az Utazás 1931. 10.

Az Utazás 1936. június–szeptember

Bárka, VIII. évf., 2000/4

Békés, 1872. április 28.

Békés, 1883. február 18.

Békés, 1883. április 29.

Békés, 1883. május 20.

Békés, 1883. június 10.

Békés, 1884. november 31.

Békés, 1884. december 21.

Békés, 1884. december 14.

Békés, 1885. november 29.

Békés, 1886. január 10.

Békés, 1887. április 17.

Békés, 1887. június 26.

Békés, 1888. január 29.

Békés, 1888. február 5.
Békés, 1888. június 17.
Békés, 1889. december 15.
Békés, 1889. december 22.
Békés, 1891. január 18.
Békés, 1891. március 08.
Békés, 1891. augusztus 09.
Békés, 1891. augusztus 23.
Békés, 1891. szeptember 06.
Békés, 1891. december 25.
Békés, 1892. december 04.
Békés, 1894. május 06.
Békés, 1894. május 27.
Békés, 1894. december 09.
Békés, 1895. január 06.
Békés, 1895. szeptember 22.
Békés, 1895. december 01.
Békés, 1895. december 22.
Békés, 1896. február 09.
Békés, 1896. augusztus 9.
Békés, 1896. október 18.
Békés, 1896. november 29.
Békés, 1887. július 03.
Békés, 1887. július 10.
Békés, 1897. július 18.
Békés, 1897. december 25.
Békés, 1898. január 16.
Békés, 1898. augusztus 28.
Békés, 1898. szeptember 04.
Békés, 1898. november 20.
Békés, 1898. december 25.
Békés, 1899. augusztus 6.
Békés, 1899. november 19.
Békés, 1899. december 10.

Békés, 1899. augusztus 13.
Békés, 1899. december 31.
Békés, 1900. április 08.
Békés, 1901. május 12.
Békés, 1901. augusztus 11.
Békés, 1902. június 01.
Békés, 1902. augusztus 10.
Békés, 1902. augusztus 31.
Békés, 1902. október 19.
Békés, 1903. augusztus 2.
Békés, 1905. június 04.
Békés, 1905. július 09.

Békési Élet, 1966, 3. sz.
Békési Élet, 1968, 3. sz.
Békési Élet, 1971, 6. sz.

Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 001. sz., 1874. február 01.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 011. sz., 1874. április 12.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 012. sz., 1874. április 19.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 013. sz., 1874. április 20.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 015. sz., 1874. május 10.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 016. sz., 1874. május 17.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 018. sz., 1874. május 31.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 022. sz., 1874. június 28.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 023. sz., 1874. július 05.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 023. sz., 1874. július 05.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 024. sz., 1874. július 05.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 028. sz., 1874. augusztus 09.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 029. sz., 1874. augusztus 16.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 034. sz., 1874. szeptember 20.
Békésmegyei Közlöny, 01. évf., 035. sz., 1874. szeptember 27.
Békés Megyei Közlöny, 01. évf., 044. sz., 1874. november 29.
Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 010. sz., 1875. február 04.

Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 018. sz., 1875. március 04.
Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 033. sz., 1875. április 25.
Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 044. sz., 1875. június 03.
Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 053. sz., 1875. július 04.
Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 063. sz., 1875. augusztus 08.
Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 069. sz., 1875. augusztus 29.
Békésmegyei Közlöny, 02. évf., 100. sz., 1875. december 16.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 008. sz., 1876. január 27.
Békésmegyei közlöny, 03. évf., 012. sz., 1876. február 10.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 015. sz., 1876. február 20.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 027. sz., 1876. április 2.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 032. sz., 1876. április 20.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 034. sz., 1876. április 27.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 038. sz., 1876. május 11.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 055. sz., 1876. július 09.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 057. sz., 1876. július 16.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 059. sz., 1876. július 23.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 061. sz., 1876. július 30.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 067. sz., 1876. augusztus 20.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 068. sz., 1876. augusztus 24.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 072. sz., 1876. szeptember 7.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 074. sz., 1876. szeptember 14.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 075. sz., 1876. szeptember 17.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 076. sz., 1876. szeptember 21.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 080. sz., 1876. szeptember 21.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 078. sz., 1876. szeptember 28.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 079. sz., 1876. október 01.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 089. sz., 1876. november 05.
Békésmegyei Közlöny, 03. évf., 099. sz., 1876. december 10.

Békésmegyei Lapok Békés-Csaba, 1879, I. évf., 36. sz.

Budapesti Hírlap, 1883. január 14.

Budapesti negyed, XII. évfolyam, 2004/3

Budapesti negyed, XII: évfolyam, 2004/4.

Budapesti Szemle, 88. 1896

Divat a századelőn. Képes asztali naptár, Budapest, 1996, 39. hét

Hegyvidéki Lapkiadó, Budapest, 2004

História, 1983/02.

Holmi, 2006. február

Kaszinó Magazin, 2002/3.

Pesti Futár, 1934/7.

Vasárnapi Újság, 33. évfolyam, 48. szám, 1886

Vendéglátás XLVI. évf. 5. szám 2003. május

Vendéglátás, XLVI. évf. 7. szám, 2003. július-augusztus

Vendéglátás, XLVII. évf. 1. szám 2005. február

Természetbarát Híradó, 1994. április

Turisták Lapja, 1889: 1.

Turisták Lapja, 1900: 12.

Felhasznált irodalom

Balassa Iván: Adatok a Békés Csongrád megyei részesmunka és ledolgozás kérdéséhez, Ethnographia 66, 1955

Barbarits Lajos: A vetés gépesítésének kezdetei és elterjedése Magyarországon, (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok, 2.) Budapest, 1965

Bárándy János: Magyarország összes statisztikai átnézete, Bécs, 1842-1844

Bársony Oszkár: Idegenforgalom és itthoni nyaralás, (Idegenforgalmi Könyvtár 27.)
Budapest, 1933

Becsei József: Békés megye mai területének gazdasági és társadalmi struktúrája a Tanácsköztársaság előtti évtizedekben. In: A Tanácsköztársaság Békés megyében 1919.
Szerk.: Szabó Ferenc, Békéscsaba, 1969

Berend T. Iván – Ránki György: A magyar gazdaság száz éve, Kossuth Könyvkiadó és
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972

Bugár – Mészáros Károly: Gyula. Százéves Cukrászda, Tájak, Korok, Múzeumok
Kiskönyvtára 290. sz. 1987.

Czeplédi Imre: Társasélet, szórakozás, ünnepek egy kisvárosban. Újságcikkek a Békés 1896.
évi számaiból. In: A hétköznapiok historikuma. Szerk.: Dusnoki-Draskovich József és Erdész
Ádám, Gyula, 1997

CRAFTS, N. F. R.: The Industrial Revolution: Economic Growth in Britain 1700-1860. In:
New Dictions in Economic and Social History. London, 1989

Csapó Katalin – Draveczky Balázs – Konrádyné Nagyváthy Éva – Varga Judit: Vendéglő a
tegnaphoz, Intent Kft., Budapest, 1995

Csapó Katalin – Karner Katalin: Budapest az egyesítéstől az 1930-as évekig, Útmutató Kiadó,
Egyetemi Nyomda Kft. , Budapest, 1999

Cserhádi Sándor: Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja, Budapest 1907

Dávid Zoltán: A városi népesség nagysága Magyarországon, Statisztikai Közlemények, 1963
– 1964

Dercsényi Balázs (szerk.): Magyar kastélyok, Officina Nova, Budapest, 1990

Draveczky Balázs: Újabb történetek a terített asztalról és környékükről, Pallas Stúdió, Budapest, 2000

Dózsa Katalin, F. rend.: Egy nagyváros születése: a Budapesti Történeti Múzeum kiállításának katalógusa. A TBM XXVII. ünnepi száma a főváros egyesítésének 125. évfordulója alkalmából. = Tanulmány Bp. múltjából, Budapesti Történeti Múzeum, 1998

Eckhart Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve, 1841-1941. Posner, Budapest 1941

Ecseri Lajos: Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság, Budapest, 1898

Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1957

Erdmann Gyula – Havassy Péter (szerk.): Békés megye képes krónikája, Typografia Kft., Gyula, 2009

Estók János: Boldog békeidők. Új Képes Történelem, Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó, Budapest, 1998

Éber Ernő: A magyar állattenyésztés fejlődése, Budapest, 1961

Fehér Katalin (szerk.): Pannon Enciklopédia. Magyar ipar- és technikatörténet, Kertek 2000, Budapest, 1999

Fülöp Béla (szerk.): Gyopárosfürdő. Helios útikönyvek 2., Helios Kiadó, Orosháza, 1998

Fülöp Béla (szerk.): Orosháza és környéke. Úti-, gazdasági- és vállalkozói kalauz, Helios útikönyvek 1., Helios Kiadó, Orosháza, 1994

Gaál Jenő: Arad vármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása, Arad, 1898

Gerő András – Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke: Volt egyszer egy Magyarország. A századvég és a századelő világa, Balassi Kiadó – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1996

Glatz Ferenc (szerk.): A magyarok krónikája, Officina Nova, Budapest, 1995

Gundel Imre – Harmath Judit: A vendéglátás emlékei, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1967

Gyáni Gábor: Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992

Gyimesi Sándor: A telepítvényes falvak „felszabadulása”. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk.: Szabó István. I. Budapest., 1965

Gyimesi Sándor: A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975

Gyömrei Sándor: Az utazási kedv története, Gergely R., Budapest, 1934

Halász Lajos: Az Országos Kaszinó ötvenéves története, Az országos Kaszinó kiadása. Budapest, 1932

Hanák Péter (szerk.): Polgári lakáskultúra a századfordulón, MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1992

Hankó József: Lovak és lovasok Békés megyében, Gyula, 2003

Héjja Julianna – Erdész Ádám (szerk.): Kisvárosi polgárok, Források 1866 – 1919, Gyula, 2010

Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke: A tegnap világa, Officina Nova, Budapest, 1992

Jusztin Márta: A turizmus története a két világháború között Magyarországon. Bölcsészdoktori disszertáció, kézirat. ELTE Bölcsészettudományi Kar Történeti Könyvtár 2002

Kanyar József: A Dél-balatoni fürdő kultúra kialakulásának történeti korszaka Somogy megye múltjából, Levéltári évkönyv 1978/9, Kaposvár

Kaspar, Claude: Einführung in das touristische Management. St. Galler Beiträge zum Fremdenverkehr und zur Verkehrswirtschaft (= Reihe Fremdenverkehr, 21). St. Gallen, 1990.

Kiss Horváth Sándor: Gyopárosfürdő, az Alföld gyöngyszeme, Orosháza, 1998

Kolossváry Ödön: Alföldünk öntözése, Budapest, 1899

Kósa László: A fürdővendégek társadalmi összetétele a kiegyezéskori Magyarországon. In: A hétköznapi historikuma. Szerk.: Dusnoki-Draskovich József és Erdész Ádám, Gyula, 1997

Kósa László: Egyház, társadalom, hagyomány, Ethnica, Budapest – Debrecen, 1993

Kósa László: Fürdőélet a Monarchiában, Holnap Kiadó Kft., Budapest, 1999

Kósa László (szerk.): Magyar művelődéstörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 1998

Kósa László: Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880 – 1920, Planétás Kiadó, Debrecen, 1990

Kovács Dezső: Falusi Vendéglátás Magyarországon, AGROINFORM Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, 2003

Lengyel Márton: A turizmus általános elmélete, Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest, 2002

Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 2. kötet, 1900. évi népszámlálás, II. rész, Budapest, 1904, Ua., Új sorozat, 66. kötet. Az 1901–1915. évi mezőgazdasági termelés, Budapest, 1924

Magyar Törvénytár, 1889-1891

Magyar Törvénytár, 1896

Marton Jenő – Szentesi Ágnes (szerk.): Varázslatos tájak, Montenegro, Hibernia Nova Kft., Budapest, 2003

Márai György – Leel-Össy Kálmán: A Sarkadi Cukorgyár története 1910 – 1963, 1965 (Sokszorosított kézirat)

Mesterházi Lajos: Budapest Anno, Corvina, Budapest, 1996

Milhoffer Sándor: A mezei munkás-viszonyok hazánkban, Budapest, 1898

Mokry Sámuel: Beszélgetések a búza túltermelés káros volta felett, Gyula, 1871

Nagy Czirok László: Pásztorélet a Kiskunságon, Gondolat Kiadó, Budapest, 1959

Pereházy Károly: Vendégváró régi házak, Műszaki Kiadó, Budapest, 1979

Polgárdy Géza (szerk.): Magyar turista Lexikon, Budapest, 1941

Prohászka János: 80 esztendő. 1862-1942. Budapesti Kávémérők és Kifőzők Jubileumi Évkönyve, Budapest, 1942

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris Kiadó, Budapest 1999

Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország története, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007

Rózsa Miklós: A budapesti cukrászipar fejlődése. Tanulmányok Budapest múltjából, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959

Rubovszky András – Szigeti Andor – Walkó Miklós: A magyar vendéglátás és turizmus újkori története. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2009

Scherer Ferenc: Gyula város története, II. kötet, Gyula, 1938

Sixtus von Reden, Alexander: Az Osztrák-Magyar Monarchia. Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig, Széchenyi Kiadó/Druckhaus Nonntal Bücherdienst Budapest/Salzburg, 1989

S. Sándor Pál: A XIX. század végi agrárválság Magyarországon, Budapest, 1958

Szabad György: A hitelviszonyok. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk.: Szabó István, Budapest, 1965

Szabó Ferenc: Békéscsaba mezőgazdasága az örökváltságtól az első világháborúig (1846–1914). In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk.: Kristó Gyula és Székely Lajos, Békéscsaba, 1970

Szabó Ferenc: Dél-tiszántúli munkásszerződések (1889–1944), (Néprajzi Közlemények, XI. 3–4.) Budapest, 1966

Szabó Ferenc: Két és fél évszázad az Alföld történetéből, Szeged, 2008

Szabó Ferenc: Orosháza története a kiegyezéstől az első világháborúig (1867–1914). In: Orosháza története. Szerk.: Nagy Gyula, Orosháza, 1965

Szabó Ferenc: Vésztő története a Habsburg-önkényuralom korában és a kiegyezéstől az első világháborúig. In: Vésztő története, Szerk.: Szabó Ferenc. Társszerk.: Leiner Gyula, Vésztő 1973

Szabó Júlia – Majoros Valéria (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században – kiállítás katalógus Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1992

Szabóné Nogall Janka (Dr. Bexheft Ármin közreműködésével): A magyar család aranykönyve, családi nevelés és a családi élet külső vonatkozásai, Budapest, 1910

Szabó Pál: 110 éves Gyopáros, Kézirat, Orosháza, 1979

Szeberényi Lajos Zsigmond: A földbirtok képe Békés és Csanád vármegyékben. In: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület által az 1910/11. években tartott birtokpolitikai szaktanácskozmány előzményei, lefolyása és eredményei. Szerk.: Gaál Jenő, Budapest, 1912

Székely György (főszerk.): Magyar színháztörténet, II. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001

Szekeres Béla: Adalékok Békéscsaba gyáriparának történetéhez. In: Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk.: Kristó Gyula és Székely Lajos. Békéscsaba, 1970

Tomka Emil: Technikai fejlődésünk története 1867-1927, Stádium Sajtóvállalat, Budapest, 1929

Török András: Budapest, A Critical Guide. (Bővített kiadás: Budapest, London 1998)

Unger Károly – Kurunczi Margit: A magyarok asztalánál – A magyar gasztronómia 1100 éve, Pallasz Kiadó, Budapest, 2000

Varga Gyula: A parasztgazdaság munkaeszközei. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk.: Szabó István, Budapest, 1965, I.

Vargha Gyula: Békés vármegye mezőgazdasága, Budapest, 1899

Verner László (szerk.): Az Ezredéves Ünnepek Emléke. Az Ország, Békésvármegye Törvényhatósága és Békésvármegye Községeinek Ünnepei, Békéscsaba, 1896

Vikol Katalin (szerk.): Boldog békeidők. Progresszió Kiadó, Budapest, 1989

Zlinszky István: A Békésvármegyei Gazdasági Egylet Története 1860–1896, 1896

Zolnai László: Mozaikok a magyar újkorból. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1986

Internetes források

<http://www.1000ev.hu>

<http://www.eptort.bme.hu>

<http://www.fsz.bme.hu>

<http://www.gyulainfo.hu>

<http://www.irodalmijelen.hu/>

<http://www.kislexikon.hu>

<http://www.kondorosicsarda>

<http://www.literatura.hu>

<http://www.maroshat.hu>

<http://www.magyar.de>

<http://www.mek.iif.hu>

<http://mek.niif.hu>

<http://mek.oszk.hu>

<http://www.montenegro-zelenika.com>

<http://www.mszh.hu>

<http://www.oki.hu>

<http://www.opatijainfo.hu>

[http:// www.profila.hu](http://www.profila.hu)

<http://www.vasutallomasok.hu/>

13. Mellékletek

1. sz. melléklet: Bejelentési ív az időleges tejgazdasági kiállításról 1896.
BéML IV. B. 407: Békés vármegye alispánjának iratai 1872-1950

1896-IKI EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLITÁS.

Sorszám: *) Katalogus-szám: *)

Bejelentési ív
az időleges tejgazdasági kiállítás
részére.

1. A kiállító neve (csoége) _____

2. A kiállító lakhelye (utolsó posta és vármegye) _____

3. A kiállító által kiadott terület:

α fedett csarnokban:

hosszúság	méterben
szélesség	„

*) A kiállítási iroda által töltetnek ki.

Minden bejelentési ívhez az időleges tejgazdasági kiállítás szabályzata esatolva van.

A bejelentés két egyenlő példány bejelentési íven eszkozlendő.

2. sz. melléklet: Időleges kertészeti kiállítás

BéML IV. B. 407: Békés vármegye alispánjának iratai 1872-1950

1896-ÍKI EZREDEVES ORSZÁGOS KIÁLLITÁS.

Időleges kertészeti kiállítás.

Sorszám:

7

Katalogus-szám:

7

I. Május 1—6-ig:

Mesterségesen érlelt gyümölcs- és zöldség-kiállítás.

II. Junius 12—15-ig:

Rózsa, zöldség és évadszerű virágok kiállítása.

III. Augusztus 19—25-ig:

Nyári virág-, gyümölcs- és zöldség-kiállítás.

IV. Október 1—8-ig:

Gyümölcs-, szőlő-kiállítás (decoratív növényekkel).

V. Október 22—26-ig:

Chrysanthemum-, sirdíszítés-, koszorú-kiállítás.

Bejelentési lv.

1. A kiállító neve (széke)

2. A kiállító lakhelye (utolsó posta és vármegye)

3. Azon időleges kiállítás, melyben részt öhajjt venni.")

4. A kiállító által kiadott terület:

a fedett csarnokban,

hosszúság

méterben

szélesség

m

*) A kiállítási iroda által töltetnek ki.

**) E rovatban határozottan megnevezendő a felsorolt öt időleges kertészeti kiállítások közül az, a melyre a bejelentés történik.

1896-ÍKI EZREDÉVES ORSZÁGOS NEMZETI KIÁLLITÁS. 														
Sorozási szám:	Katalógusszám:													
<h1 style="margin: 0;">Bejelenő-ív</h1> <p style="font-size: 1.2em; margin: 0;">az élő állatok időleges kiállítása számára.</p>														
I. minta.														
<h2 style="margin: 0;">Hízott sertés.</h2>														
<i>A kiállító:</i>														
Névvégezett név:														
Lakohelye (utolsó posta, város vagy hajóállomása)														
<i>A kiállítandó hízott sertések:</i>														
A) Származása:	tenyésztő neve vármegye tenyészhelye													
B) Fajtája:														
1. Hazai kender-sertések:														
a) szőkék b) fekete														
2. Külföldi fajták														
3. Kereszteződések														
C) Számuk összesen														
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th colspan="3" style="text-align: center; font-weight: normal;">Az állatok kora</th> <th rowspan="2" style="text-align: center; vertical-align: middle;">Ára *)</th> <th rowspan="2" style="text-align: center; vertical-align: middle;">Biztosítási értéke</th> </tr> <tr> <th style="text-align: center; font-weight: normal;">éves korig</th> <th style="text-align: center; font-weight: normal;">2 éves korig</th> <th style="text-align: center; font-weight: normal;">3 évesnél idősebb</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="height: 150px;"></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>		Az állatok kora			Ára *)	Biztosítási értéke	éves korig	2 éves korig	3 évesnél idősebb					
Az állatok kora			Ára *)	Biztosítási értéke										
éves korig	2 éves korig	3 évesnél idősebb												
1. *) A kiállítás hivatali által adhatók ki. 2. **) E róval csak az esetben tölthető ki, ha az állat eladó.														

A kiállító két teljesen megtervezett és olvashatóan írt bejelentési ívet tartozik kitöltetni.

BéML IV. B. 407: Békés vármegye alispánjának iratai 1872-1950

Sorszám: _____)

Katalogus-szám:

H. *mint.*

A kiállító:

Neve

Lakhelye (utolsó posta, vasút- vagy hajóállomás)

A kiállítandó állatok:

[illegible]

A) Fajtája:

1. Hazai kondor sertések:

a) székék

b) feketék

2. Kültürel bağlar

3. Keresztetések

B) Száma: összesen

1. *) A kiállítási hivatal által töltetnek ki.
2. **) E rovat csak az esetben töltendő ki, ha az állat eladó.

5. sz. melléklet: Bejelentőív az élőállatok időleges kiállítására 1896.
BéML IV. B. 407: Békés vármegye alispánjának iratai 1872-1950

H. minta.

*Az alábbi rovatokat a kiállítási hivatal
tölti ki:*

folyó szám.

Időleges élőállat-kiállítás.

Tenyész-sertés.

Név

Lakhely

6. sz. melléklet: Az 1896. évi ezredéves kiállítás országos bizottságának tagjai
BéML IV. B. 407: Békés vármegye alispánjának iratai 1872-1950

3. sz á m.

1893. márczius 9.

AZ 1896-^{IKI} EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS
KÖZLEMÉNYEI.

Tartalom: XII. Az országos bizottság tagjainak névsora. — XIII. A kerületi- és helyi bizottságok szervezési szabályzata. — XIV. A kiállítás ideiglenes pénzügyi és számviteli szabályzata.

XII.

Az 1896-iki ezredéves kiállítás
országos bizottságának tagjai.

Elnök:

a kereskedelemügyi m. kir. minister.

Alelnök:

a kereskedelemügyi m. kir. ministeri államtitkár.

Bizottsági tagok:

A kiállítás igazgatója:

Németh Imre, min. tanácsos.

A belügyminister kiküldötte:

Jekelfalussy Lajos, min. tanácsos.

A pénzügyminister kiküldötte:

Dr. Popovics Sándor, min. oszt.-tanácsos.

A vallás- és közoktatásügyi minister kiküldötte:

Szalay Imre, min. tanácsos.

9*

166

A honvédelmi minster kiküldötte:

Bernolák Károly, cs. és kir. vezérőrnagy.

A földmívelésügyi minster kiküldötte:

Tormay Béla, min. tanácsos.

Az igazságügyminster kiküldötte:

Dr. László Zsigmond, min. tanácsos.

A horvát-szlavon-dalmát minster kiküldötte:

Dr. Hummel Szaniszló, min. oszt.-tanácsos.

A kereskedelemügyi minster kiküldötte:

Dr. Schnierer Gyula, min. tanácsos.

A horvát-szlavon-dalmát bán kiküldötte:

Dr. Hummel Szaniszló, min. oszt.-tanácsos.

A kereskedelemügyi minster által kinevezett tagok:

Gróf Batthyány Lajos, fumei kormányzó.

Dr. Császka György, v. b. t. tanácsos, kalocsai érsek.

Csepreghy János, asztalos.

Fesztly Árpád, festőművész.

Dr. Gaál Jenő, orsz. képviselő.

Gyurkovits György, orsz. képviselő.

Hegedűs Sándor, orsz. képviselő.

Helfy Ignác, orsz. képviselő.

Dr. Hoitsy Pál, orsz. képviselő.

Harkányi Frigyes, orsz. képviselő.

Jungfer Gyula, műlakatos.

Gr. Keglevich István, főrendiházi tag.

Kerpely Antal, min. tanácsos.

Dr. Kresz Géza, a budapesti önkéntes mentőegyesület igazgatója.

Kramer Samu, udv. butorgyáros.

Gr. Károlyi István, orsz. képviselő.

Kauzer József, műépítész.

Kölber Fülöp, udv. kocsigyáros.

Légrády Károly, szerkesztő.

Dr. Mattekovits Sándor, v. b. t. tanácsos nyug. államtitkár.

Mechwart András, a Ganz-gyár vezérigazgatója.

Őrgróf Pallavicini Ede, főrendiházi tag.

Róth György, nyltg. kir. táblai tanácselnök.

Rohonczy Gedeon, orsz. képviselő.

Sigmund Dezső, orsz. képviselő.

Szemere Atilla, hírlaptulajdonos.
Schuster Márton, gimnásiumi tanár.
Strobl Áajos, akad. szobrász.
Thaly Kálmán, orsz. képviselő.
Thuróczy Adolf, min. oszt.-tanácsos, fővámigazgató.
Török György, szabó.
Weiss Manfréd, gyáros.
Walser Ferencz, gyáros.
Zala György, akad. szobrász.
Gróf Zichy Nándor, v. b. t. tanácsos, rendiházi fő tag.
 A földmívelésügyi minister által kinevezett tagok.
Gróf Andrássy Tivadar, orsz. képviselő.
Gróf Bánffy György, főrendiházi tag.
Beniczky Csibor, főrendiházi tag.
Bernolák Sándor, min. oszt.-tanácsos.
Dániel Ernő, orsz. képviselő.
Gróf Károlyi Sándor, v. b. t. tanácsos, orsz. képviselő.
Miklós Ödön, orsz. képviselő.
Rakovszky István, orsz. képviselő.
Reusz Henrik, földbirtokos.
 Budapest fő- és székváros főpolgármestere :
Ráth Károly.
 Az országos statisztikai hivatal igazgatója :
Dr. Jekelfalussy József, min. tanácsos.
 A fővárosi m. kir. államrendőrség főkapitánya :
Dr. Sélley Sándor, min. oszt.-tanácsos.
 A m. kir. államvasutak elnökigazgatója :
Ludwigh Gyula, min. tanácsos.
 A nemzeti múzeum igazgatója :
Pulsky Ferencz.
 A budapesti kereskedelmi múzeum igazgatósága :
Dr. Kovács Gyula, aligazgató.
 A magyar tudományos akadémia kiküldöttei :
Pulsky Ferencz, a II. osztály elnöke.
Szily Kálmán, akadémiai főtitkár.
Zichy Antal, az I. osztály elnöke.
 A budapesti tudományos egyetem kiküldötte :
Dr. Breznay Béla, egyetemi rector.

7. sz. melléklet: 1896. évi ezredéves országos kiállítás bevételi és kiadási költségelőirányzata
BéML IV. B. 407: Békés vármegye alispánjának iratai 1872-1950

4

Az 1896-iki ezredéves országos

Sorszám	Bevétel	Első előirányzat	Ujabb előirányzat
		forint	
1	Belépési díjakból	1,000,000	1,300,000
2	Tér-, szekrény-, elárusítási stb. díjak	300,000	350,000
3	Vendéglők, kávéházak, ezukrászdák, főzsdék	20,000	30,000
4	Szeszes italok, behozatati illeték	50,000	80,000
5	Katalogus elárusításából	16,000	20,000
6	Rézművészeti katalogusból		
7	Hirdetésekből	10,000	20,000
8	Kerítés bérlete (Hirdetések)	200,000	1,000,000
9	Sorsjáték (netto)	104,000	180,000
10	Épületek és szerszámok értékesítése	300,000	
11	Vegyes bevételek (automaták, hirdető oszlopok és csarnokok, bélyegek, emlékérmék, tombola stb.)		
	Összesen	1,700,000	3,280,000
	Állami hozzájárulás	1,000,000	1,000,000
	En- és székváros hozzájárulása	100,000	100,000
	Bevételek összege	2,800,000	4,380,000

kiállítás költségelőirányzata.

Sorszám	K i a d á s o k	forint	
		Első előirányzat	Ujabb előirányzat
1	Kerítés		
2	Területrendezés:	50.000	50.000
	a) Feltöltés		
	b) Útak	20.000	20.000
	c) Parkozás	20.000	66.000
	d) Csatornázás és vízvezeték	20.000	30.000
	e) Hidak építése	30.000	30.000
3	Útak és parkozás fenntartása	33.500	200.000
4	Épületek	50.000	50.000
5	Világítás	1.200.000	1.982.000
6	Vasút	60.000	72.000
7	Szállítási költség	25.000	25.000
8	Szekrények stb.	30.000	36.000
9	Installáció és díszítés	100.000	150.000
10	Gépek	200.000	481.500
11	Időleges kiállítások	80.000	80.000
12	Administráció:	120.000	40.000
	a) Bútorok és felszerelés; b) Irodai kiadások; c) Nyomtatványok; d) Fizetések, bérek, illetmények	210.000	375.000
	e) Őrszemélyzet	200.000	270.000
	f) Tűzvédelem	40.000	60.000
	g) Rendőrség	7.500	7.500
13	Hirdetések	70.000	70.000
14	Katalogus	30.000	30.000
15	Zene és ünnepélyek	50.000	50.000
16	Biztosítás	78.000	96.000
17	Kiállítási jutalmak és versenydíjak	20.000	20.000
18	Érmek, okmányok	6.000	25.000
19	Vegyes és előre nem látott	50.000	58.000
	Kiadások összege	2.800.000	4.380.000

8. sz. melléklet: Békés Vármegyei Gazdasági Egylet millenniumi helyi
bizottságának tagjai

BéML IV. B. 407: Békés vármegye alispánjának iratai 1872-1950

373/893.

BEKÉS MEGYEI
GAZDASÁGI EGYLET

Nagyságos Kir. Tanács Alispán Mr.!

A békésmegyei gazdasági egyesület igazgató választmányára
a mai alul írt napon sorozott ülésében
részt vevő Nagyságod 9215/893. ikt. sz.
írásában kifejeztem azon óhaját, hogy a megyében alahisandó megerősítve,
gazdasági helyi bizottságba 25. tagot vá-
lasszon, illetve kijelöljen.

Van kérem a kijelölés névsorát alább
írva. Közölve:

Beliczey István N. Csaba.
Geisz Gyula Kondoros.
Gr. Dolza Géza Szarvas.
Gr. Wenckheim Dénes Doboz.
Nóhm Miklós Kécsyháza.
Csász Lajos Gyula.
Vidovszky László Doboz.

184

Bakucz Tivadar M. Nereeny
 Janoska Janos Gyula
 Koczirsky Janos Csaba
 Tejer Nela Csaba
 Lang Karoly Csorvas
 Ischer Gyula Gy. Vasi
 Ischer Ivan Orshaga
 Kucsu Nela Csaba
 Kalay Zsef Csaba
 Dr. Hajnal Ivan Nela
 Horvath Janos M. Nereeny.
 Masor Zsef Szarvas.
 Liminsky Ivan Szarvas.
 Lederer Rudolf J. Andras
 Gajdas Pal T. Komlos.
 Herkely Janos K. Ladany
 Szjanovic Gyula Csorvas
 Dr. Liminsky Eudre Nelsaba.

Hivashozza sorabba Nagyságsod 10,483/893
 ikt. sz. átiratára, van jelen, em a Keru
 lesi bíróságra ajánlata hozott sagok
 nevét közzé, kijelölésével megjelölve

Szebeni János Országr.
Szebeni Gyula Gy. Városi
Horváth László ill. Berényi.

Tisztelettel maradva D. Szeben 1893. júl 30.

Ar. elöl, íg. megbízásából

László János
e. Szebeni.

1. ott mellette az Arad megyei írás 519/893. sz.

APS

9. sz. melléklet: Békés Vármegyei Bandérium állításával kapcsolatos alispáni levél
BéML IV. B. 407: Békés vármegye alispánjának iratai 1872-1950

22439. sz.
1895.

Békés vármegye alispánjától.

Méltóságos főispán Úr!
Tisztelt Főrendhatósági bizottság!

A fels. főrendhatósági bizottság f. évi
511. biz. sz. határozatával meg-
bíráskor, hogy az ezredes em-
lét ünnepét alkalmával a fel-
sége, apokali királyunk kísére-
tére ezerezerendő bandériumban
való részvételre szólítsa fel több-
ket a megye bizottsági tagok közül
a közgyűlésnek a további keze-
dől véget hoznak amint idején
jelenlétük.

E megbízatás folykán 20 személy
kértem fel a bandériumban való
részvételre, nevezetesen 1. gróf Almá-
ny Dénes, 2. gróf Apponyi Albert,
3. Geisz Gyulát, 4. Geisz Gyármát, 5.
Beliczey Gézát, 6. Beliczey Tibort, 7.
Bourmayeren Bált, 8. Lederer Rudol-
fot, 9. Lederer Lászlót, 10. if. Tócsy
Pétert, 11. Kovács Istvánt, 12. ifj.
Szalay Józsefet, 13. Wenckheim Dénes

14. Wenckheim József, 15. Wenckheim
Géza grófoknál, 16. Vécsey Miklós báró,
17. Gróf Bolza Géza, 18. Bolza Bátfi
19. Gróf Lay Miklós és 20. Gróf Platen-
keuschen Bátfi.

Ez iratok közül Gróf Almásy Dénes,
Beliczey Géza, Gróf Wenckheim József,
Károlyz Fróvin és Geis Krisztián iratok
mipolitikusként alként, hogy a ban-
derumborn részt vesznek a Geis
szula az egykori állapottól
soké függővé részvételét. Kimentek
magukról a részvétel alól: Gróf Bol-
za Géza, Gróf Bolza Bátfi, Beliczey
Tibor, if. Dörny Cséke, Lederer László
Braunigarten Bátfi, Gróf Wenckheim
Géza, Gróf Apponyi Albert és Vécsey
Miklós, még eddig nem nyilatkoztak.
Gróf Blapfkeuschen Bátfi, Gróf Lay
Miklós, Lederer Rudolf, Szalay József
és Gróf Wenckheim Dénes iratok
Opulian, 1895. december 27-én

János László
aláírás.

F Er aratam a beümmüpe árt
fornai utag utagat rendellat
való iratokat megjelöltek
mirek után volu, ha thapog
egredek a fonnatir dindimel
et unguine meg
mirek után volu a dind
a dind a dind a dind

aláírás

BéML IV. B. 401: Békés vármegye főispánjának iratai 1880-1950

BÉKÉS MEGYEI
Levélár

Byulan, 1896. évi, Jani. hó, 25ⁿ.

2. Zöldybeny

11. sz. melléklet: A Békéscsabai Tornaegylet 1898. évi felhívása
BéML IV. B. 407: Békés vármegye alispánjának iratai 1872-1950

A BÉKÉS-CSABAI TÖRŒA-EGYLET
TIZ ÉVES FENNÁLLÁSÁNAK EMLÉKÉRE RENDEZENDŐ
ORSZÁGOS JÉLLEGEŰ
TORNA-, ATHLETIKAI- ÉS KERÉKPÁRVERSENYEK
SORRENDJE ÉS FELTÉTELEI.

A VERSENY IDEJE:

1898. év szeptember hó 11-ének délelőtti 6 és
délutáni 3 órája.

NEVEZÉSI HATÁRIDŐ:

1898-ik év
szeptember hó 9-ének déli 12 órája.

Nevezések Maros György egyleti titkárhoz küldendők Békés-Csabára.

Délelőtt:

I. Országuti kerékpárverseny. 60 klm. Pálya a Szt.-Miklós és Gyula közötti állami transversális műút. Díjak: 1. arany érem, 2. nagy ezüst érem, 3. ezüst érem, 4. bronz érem. Indulás reggel 6 órakor.

Délután:

II. Kerékpárverseny. Távolság 2000 m. Díjak: 1. nagy ezüst érem, 2. ezüst érem, 3. bronz érem.

III. Sztornázás. Összetett verseny: magas nyújtón, korlátón és lovon. Mindenik szeten három szabadon választott gyakorlat végzendő. Díjak: 1. arany érem, 2. nagy ezüst érem, 3. ezüst érem, 4. bronz érem.

IV. Sikfutás. Távolság 100 yard. Díjak: 1. nagy ezüst érem, 2. ezüst érem, 3. bronz é.

V. Kerékpárverseny. Távolság 6000 m. Díjak: 1. nagy ezüst érem, 2. ezüst érem, 3. bronz érem.

VI. Rúdmagasugrás. Az ugrás tetszésszerinti rohammal a földről történik. Díjak: 1. nagy ezüst érem, 2. ezüst érem, 3. bronz érem.

VII. Súlydobás távolba. Súly 7¼ kgrmos vasgolyó. Dobás 2 méteres oldalakkal bíró négyzetből. Díjak: 1. nagy ezüst érem, 2. ezüst érem, 3. bronz érem.

VIII. Távolugrás. Az elugrás tetszésszerinti iramodással a földről történik. Díjak: 1. nagy ezüst érem, 2. ezüst érem, 3. bronz érem.

IX. Kerékpárverseny. Távolság 10,000 m. Díjak: 1. nagy ezüst érem, 3. bronz érem, 4. bronz érem. Vezető díj: ezüst érem.

X. Diszkoszvetés. Dobás 250 méteres oldalakkal bíró négyzetből. Díjak: 1. nagy ezüst érem, 2. ezüst érem, 3. bronz érem.

XI. Sikfutás. Távolság 1 angol mértföld. Díjak: 1. arany érem, 2. nagy ezüst érem, 3. ezüst érem, 4. bronz érem.

XII. Kerékpárverseny. (Egyleti, zárt.) Távolság 2000 m. Díjak: 1. nagy ezüst érem, 2. ezüst érem, 3. bronz érem.

XIII. Súlyemelés. Súly 32 kgrmos vasrúd. Emelés mellső mély tartásból magastartásba és vissza. Díjak: 1. nagy ezüst érem, 2. ezüst érem, 3. bronz érem.

XIV. Kerékpár vigaszverseny. Azok számára, a kik a II., V., IX., XII. számú versenyekben díjat nem nyertek. Távolság 2000 m. Díjak: 1. ezüst érem, 2. bronz érem, 3. bronz é.

Általános versenyszabályok.

1. A versenyeken részt vehet minden magyar sport-egylet gentleman amateur tagja.
 2. A második díj csak 3 versenyző, a harmadik díj 4 versenyző s a negyedik díj 5 versenyző mérkőzése esetén adatik ki.
 3. Versenyöltöny viselése kötelező.
 4. Óvások a verseny után a titkárnál azonnal megteendők s a versenybírószág határozata ellen felelbezésnek helye nincs.
 5. A verseny kezdete harangjelzéssel jeleztetik, melyre a versenyzők a bírói emelvény előtt megjelenni tartoznak.
 6. Tét versenyszámonként 2 korona.
 7. A versenyeknél a M. T. E. Sz. legújabb kiadott versenyszabályai irányadók.
- A b.-csabai tornagyulek 1898. évi aug. 3-án tartott választmányi ülésén hozott határozata alapján:
B.-Csaba, 1898. augusztus 11-én.

Maros György,
titkár.

Korosy László,
elnök.

Egyéb tudnivalók.

SZOMBATON, szeptember hó 10-én:

1. A versenyre érkező vendégek a vasúti állomásnál fogadtatnak, melyekből sziveskedjenek érkezésük idejét *Maros György* egyleti titkárnál bejelenteni.
2. Az érkezett vendégek azonnal elszállásoltatnak.
3. Este 7 órakor társas vacsora (étlap-szerint) a „Széchenyi“-ligetben.

VASÁRNAP, szeptember hó 11-én:

1. Reggel 6 órakor az *országuti kerékpárversenyben* résztvevőknek indítása a „Vadász“ vendéglőnél.
2. A versenyzők fogadása a „Vadász“ vendéglőnél.
3. Délben 12 órakor *társas ebéd* (étlap szerint) a „Fiume“ szálloda éttermében.
4. Délután 1/2 3 órakor a *kerékpárosok felvonulása* a versenytérre a „Fiume“ szálloda udvarából.
5. A versenyek bevégeztével díjak kiosztása.
6. Este a vendégek tisztóletére:

ZÁRTKÖRÜ TÁNCZVIGALOM

a „Széchenyi-Liget“-ben.

12. sz. melléklet: A Korona Szálló és Vendéglő megnyitása Gyulán
Békés 1885. január 4. sz.

Vendéglő megnyitási hirdetés.

Alólirottak van sznrencsém a nagyérdemű közönséggel teljes tisztelettel tudatni, hogy helyben

a „KORONA“ szállodát

a folyó hó 1-én átvettem s azt a vidéki közönségnek mint

szálloda és vendéglő

s a helybeli közönségnek mint ujonnan berendezett kitünő

vendéglőt és kávéházat

becses figyelmébe ajánlom.

Diszes berendezés mellett, melyben a tisztelt vendégek minden kényelemmel el leendnek látva, kitünően izléses konyhát tartok. — Havi bérlet jutányos áron és napi ebédek 1 frttól 5 frtig személyenkint pontosan kiszolgáltának; — házakhoz koszt szinte adatik.

Mint budapesti főpinczér 15 éven át szerzett gyakorlattal a legkitünőbb vendéglőkben megfordultam s mindenütt a tisztelt vendégek meglegedését érdemeltem ki, mit helyben elérni szinte legfőbb törekvésem, minőlfogva magamat a nagyérdemű közönség becses figyelmébe és pártfogásába ajánlom.

Mély tisztelettel

3 1—8

Hurth József,
vendéglős.

13. sz. melléklet: A Komló Szálloda megnyitása Gyulán
Békés 1897. augusztus 8. sz.

A „Komló szálloda“ megnyitása!

Alulirott tisztelettel értesíti a n. é. közönséget, hogy a „Komló szállodát, kávéházat és éttermet“ 10 évre bérbe vettem, s teljesen ujonnan berendeztem, a fővárosi elsőrendű vendéglők mintájára. Az összes szobák, termeket és folyosókat új falkárpitokkal láttam el, s az összes helyiségekben „légszesz világitást“ vezettem be.

Az ujonnan átalakított és díszített szállodát

👉 folyó hó 12-én 👈

TÓTH testvérek zenekara közreműködése mellett megnyitom.

yó hó 13-án, pénteken este nagy **HALVACSORÁT**

ikből dús választéku vacsorát rendezek, melyre a n. é. közönséget tisztelettel meghívom és szíves pártfogását kérem.

tet sokoldalu elfoglaltságom miatt személyesen nem vezethetvén, ennek vezetésével **Dávid István** urat

ellő szakértelemmel rendelkezvén a legmagasabb igényeket is ki fogja elégíteni.

Teljes tisztelettel: **Tatár Gusztáv,**
vendéglős, a „Komló szálloda“ bérleje.

14. sz. melléklet: Zóna kávéház és sörcsarnok megnyitása

Békés 1898. október 16. sz.

**A Zóna kávéház és sörcsarnok
m e g n y i t á s a.**

Van szerencsém a n. é. közönség b. tudomására adni, hogy a

Zóna kávéház és sörcsarnokot

átvettem és azt a n. é. közönség rendelkezésére bocsájtom.

☞ Ünnepestes megnyitás vasárnap a helybeli jó hírnevű **Rácz Jancsi** zenekara közreműködése mellett történik. ☞

Mindentéle jó italokról és ételekről gondoskodva van.

Több mint 20 éves vendéglősködésem a legkitünőbb kiszolgálást biztosítja.

Ugy szinte van szerencsém a n. é. közönség értésére adni, hogy kitűnő **magyar konyhát** vezettem be, ezt úgy kihordásra, mint vendéglői étkezésre a legjutányosabb árakon szolgálom.

A n. é. közönség b. pártfogását kérve maradtam teljes tisztelettel:

Schultz Lajos és Társa.

278 2—3

15. sz. melléklet: Vadász kávéház átalakítása

Békés 1896. október 25. sz.

Kávéház nagyobbitás.

Tisztelettel adom a nagyérdemű közönség becses tudomására, hogy a

„VADÁSZ” kávéház

helyiségeit újá alakítva, tetemesen külön szobákkal megnagyobbitottam, s a mai kor igényeinek megfelelően rendeztem be.

A kávéházi italok mellé még

☞ **BUFFETTET** ☞

is rendeztem be, melyben az **ételek** a legdusabb és tisztán kezelt **italokkal** együtt a n. é. közönség rendelkezésére állanak.

Számos látogatást kérve,

tisztelettel:

Grosz Mór.

269 1—1

16. sz. melléklet: Herbert Alajosné uszoda megnyitása Gyulán
Békés 1902. június 1. sz.

Uszoda megnyitás.

Értesitem a nagyérdemű közönséget, hogy
Gyulán, az Élővizesatornán levő
nyári fürdőt és uszodát
a mai nap folyamán megnyitottam.

A fürdő teljesen ujonnan lett javítva és
átalakítva, s nagy kényelmet nyújt a t. fürdő
közönségnek.

Egyidejűleg tudomásul adom, hogy az
idény tartamára **egy fővárosi jeles
uszómestert** alkalmaztam, ki a nagy-
érdemű közönség rendelkezésére áll.

Teljes tisztelettel:

192 1—
özv. Herbert Alajosné.

17. sz. melléklet: Herbert Alajosné uszoda megnyitása Gyulán
Békés 1903. június 14. sz.

Uszoda az Élővizesatornán.

Van szerencsém a n. é. közönség
tudomására hozni, hogy **Gyulán, az
Élővizesatornán** évek óta fennálló
nyári uszodámat
a múlt hó folyamán megnyitottam s
újra felszerelve a n. é. közönség ren-
delkezésére bocsájtom.

Budapestről szerződtetett
elsőrendű uszómesterem
már megérkezett s tanítását megkezdte.
Uszó tanfolyamra tanulók felvételnek.

A n. é. közönség szíves pártfogását
kérve, tisztelettel:

204 1—1
özv. Herbert Alajosné.

18. sz. melléklet: Popp Alajos fürdőmegnyitása Gyulán
Békés 1887. június 26. sz.

Fürdő megnyitás.

Alulirott tisztelettel tudatom a n. é. helyi és vidéki közönséggel, hogy Gyulán, a főutcán saját házamban egy teljes kényelemmel és díszszel berendezett

gőz- és kádfürdőt

szereltem fel, a mely a n. é. közönségnek f. évi július hó 2-án megnyittatik és naponként rendelkezésére áll.

A gőzfürdő reggel 7 órától déli 12 óráig urak, délutáni 2 órától 6 óráig nők számára rendelkezésre áll. A kádfürdők reggel 7 órától esti 6 óráig bárkinek rendelkezésére állanak. — Vasárnap és ünnepnap délután a fürdő zárva leend.

A teljes gőzfürdő ára	60 kr.	Kádfürdő zuhanynyal	60 kr.
Gőz használat nélkül	50 kr.	„ zuhany nélkül	50 kr.
Hideg és meleg fürdő	35 kr.	Családi fürdő kettős káddal	80 kr.

B.-Gyulán, 1887. június hó 29-én.

Popp Alajos,
fürdő-tulajdonos.

95. 1—3

19. sz. melléklet: Popp Alajos fürdőmegnyitása Gyulán
Békés 1887. július 10. sz.

Fürdő megnyitás.

Alulirott tisztelettel tudatom a n. é. helyi és vidéki közönséggel, hogy Gyulán, a főutcán saját házamban egy teljes kényelemmel és díszszel berendezett

gőz- és kádfürdőt

szereltem fel, a mely a n. é. közönségnek f. évi július hó 2-án megnyittatik és naponként rendelkezésére áll.

A gőzfürdő reggel 7 órától déli 12 óráig urak, délutáni 2 órától 6 óráig nők számára rendelkezésre áll. A kádfürdők reggel 7 órától esti 6 óráig bárkinek rendelkezésére állanak. — Vasárnap és ünnepnap délután a fürdő zárva leend.

A teljes gőzfürdő ára	60 kr.	Kádfürdő zuhanynyal	60 kr.
Gőz használat nélkül	50 kr.	„ zuhany nélkül	50 kr.
Hideg és meleg fürdő	35 kr.	Családi fürdő kettős káddal	80 kr.

B.-Gyulán, 1887. június hó 29-én.

Popp Alajos,
fürdő-tulajdonos.

95. 8—3

A „Budapest—Párizs“ utasainak Programmja.

*Szerződéses megállapodás szerint
Cook Tamás és Fia világcéggel.*

Résztvételi díj: 500 korona

Utazás: második osztályú gyorsvonaton és lehetőleg gondoskodni fogunk, hogy legfeljebb 6 személy utazzék egy fülkében. Az odautazás Bécs—München—Stuttgart—Strassburgon át; a visszautazás pedig Basel—Zürich-en át történik tetszés szerinti megszakítással. A jegy érvényes 30 napig.

Úton: Szálloda és ellátás oda utazás alatt egy napig (nappal és éjjel) Münchenben és visszautazás alatt egy napig (nappal és éjjel) Basel, Zürich vagy Bécsben.

Párisban teljes ellátás 8 napi tartózkodás alatt Cook **elsőrangú** szállodájában, közvetlen a kiállítás közelében.

Lakás: Kényelmes szobákban egyenkint és összetartozók kettesével megfelelően nagyobb szobában világítással és kiszolgálással együtt.

Reggeli: Kávé, tea vagy csokoládé, kenyér vajjal, egy húsétel vagy tojás, hal, marmelade.

Dejeuner: a szokásos módon.

Diner: (leves, hal, entré, sült, főzelék, édes étek, sajt, dessert) borral.

8 kiállítási belépő jegy.

Siffel-toronyra való felszállási jegy.

Kocsimenetek: 2 napi kocsimenet kitűnő vezetés mellett Páris nevezetességeinek megtekintése céljából.

Kirándulás kocsin: St. Cloud és Versaillesba.

Ugy a résztvevők, mint podgyászaik az állomásról a szállodába és a visszautazásnál a szállodából az állomásra szállítatnak.

Podgyász: 25 kilogrammig díjmentes, ha legalább 30-an utaznak egy csoportban. Míg ha egyenként, akkor csak a francia vonalokon van szabadsúly a föladásnál, míg a coupéban teljesen szabad a podgyász minden körülmények között.

Tolmácsok és szolgák: Cook egyenruhás tolmácsai és szolgálói az utazók rendelkezésére díjmentesen állanak.

Kalauz: 30 tagból álló csoportnak rendelkezésére áll, míg egyedül utazó erre nem tarthat számat.

Biztosítás: Minden résztvevő 10,000 koronáról szóló balesetbiztosítási kötvényt kap.

Borravalók: A borrravalókat a szállodai szolgáknak a vállalat fizeti.

A társas utazásban való részvételre nézve a következő indulási napok jelöltettek ki:

május	hó	21	} Budapestről 220 órákor (kel. p. u.)
junius	„	19	
julius	„	7	
augusztus	„	7	
szeptember	„	4	

azonban minden résztvevőnek jogában áll más napot is választani, csak hogy akkor, mint esetleg egyedül utazó kalauzra igényt nem tarthat; az általa választandó időpontot pedig legalább is egy hónappal előbb kell bejelentenie.

21. sz. melléklet: Párizsi Világkiállítás hirdetése
 BéML IV. B. 401: Békés vármegye főispánjának iratai 1880-1950

Központirendező-bizottság
 Irók, művészek stb. stb.
 Elnök:
DESSEWFFY ARISZTID.

★ ★ ★ A társas utazás minden előnye az egyedül utazás minden szabadságával. ★ ★ ★

„BUDAPEST-PÁRIS”

MAGYAROK TÁRSAS KIRÁNDULÁSA AZ 1900. ÉVI PÁRISI VILÁGKIÁLLÍTÁSRA

a kiállítás egész tartama alatt havonta induló különvonatokon.

Párisi fogadó-bizottság.
 Elnök:
BERTHA SÁNDOR
BOROSTYÁNY NÁNDOR

A felügyelő-bizottság elnöke:
Báró Thoroczkay Viktor
 főispán.

IGAZGATÓSÁG:
Budapest, Erzsébet-körút 48. I. em.

IGAZGATÓ:
SOMOGYI NÁNDOR

Részvételi díj az 1898-ban jelentkezőknek 260 frt, 1899-ban 270 frt, a kiállítást éven 280 frt.

Befizethető előzetes letszés
 * szerinti összegekben a *

BELVÁROSI TAKARÉKPÉNZTARNÁL

Koronaherceg-utca 3. sz.

RÉSZVÉNYTOKE 2.500.000 FORINT.

***** Helyek 25 frt előfizetéssel foglalhatók le. *****

Legfokozottabb ízlést kielégítő program és kényelem.

★ ★ ★ Kiki önmaga választhatja meg társaságát s utazásának időpontját. ★ ★ ★ Minden megye és testület saját kebeléből küldött rendező-bizottságok. ★ ★ ★

22. sz. melléklet: A párizsi világkiállítás részvételi feltételei
 BéML IV. B. 401: Békés vármegye főispánjának iratai 1880-1950

Grand Hotel Schenker 270 szobával.

(A PÁRISI MARY, kir. kormánybiztosok társaságának.)

Szállodánk Rue de l'Université 191 az 1900-iki Páris központján.

A PÁRISI KIRÁNDULÁSOK IGAZGATÓSÁGA, ERZSÉBET-KÖRUT 48.

Részvételi feltételek. ★ ★

ÁLTALÁNOS SZABÁLYOK.

Ar: Az 1898. évben jelentkezőknek 260 frt. — Az 1899. évben 270 frt. — A kiállítási évben 280 frt.

Befizetés: a) jelentkezőknek 25 frt, a kiegészítő összeg pedig a jelzett végpontban. b) Havi 3 frt, vagy negyedévi 24 frt, esetleg félévi 48 frt összegében a magyar kir. postatakarékpénztár útján díjmentesen kizárólag „Belvárosi Takarékpénztár”-hoz 1900. évi március hó végéig teljesen befizetendő.

Jelentkezés: A jelentkezési lapok beküldhetők az igazgatósághoz, Erzsébet-körút 48. I. emelet, a Belvárosi Takarékpénztárhoz (Koronaherceg-utca 3. szam) és a rendezőbizottságaink iktatóhoz.

Az utazás idejét és társaságát mindenki maga választhatja meg 1900 januárban, midőn minden résztvevővel közöljük a Párisban rendezendő ünnepségek és kongresszusok sorrendjét s az összes résztvevők névsorát s havonta induló vonataink menetrendjét.

Párisban már időzötték részére: A program pontjai senkire sem kötelezők s ki-ki szabadon rendelkezik ideje felett. Minden programpontról oly módon nyújtatik, hogy a résztvevő társaságától megvárva saját zsebe szerint járhat szórakozási után.

Párisban tovább időzés: Kik a 30 napig érvényben levő jeggyel Párisban tovább maradnak és azt 3 nappal előbb jeltik, azoknak a kedvezményes lakás és étkezés biztosított.

London, Brüsszel, Lourdesbe stb. kirándulni szándékozóknak kellemes társaságról, kedvezményes jegyről, teljes programmal, vámmal, vezetőkől gondoskodunk.

Biztosítás: Az utasok 15 napra baleset ellen 5000 koronára biztosítottak a hazai Páncsi Pesti biztosító-intézetnél.

Orvos: Kifutó magyar orvosok utaznak, minden vonattal, minden esetőségben a vállalat költségén teljesítik orvosi szolgálatot.

Az orsz. felügyelő-bizottság a program minden pontját — az eddig egyédek által rendezett társas kirándulások hiányainak pótlására — a párisi 1900-as kiváltságos viszonyok figyelembevételével állapította meg s a részletek pontos gondosan felügyel s oda gravitál, hogy míg egyrészt minden kiránduló a legteljesebb uti élvezetnek legyen nemeseen kiűnnyek a párisi orsz. idegenek milliói közül.

Akadályoztatás a részvételben: Ha valaki a részvételben akadályozva van, 1900 januárban visszaléphet — a részvételi díj egy tizedének a költségekre való levonásával — a befizetett összeget a takarékpénztárnál felveheti. Ezen időpont után visszatérítésnek helye nincs, de

a jegy másra ruházható.

Ajándéktárgyakon kívül minden tulkiadás ki van zárva. Teljes elsőrendű utazás ellátás, szórakozás.

23. sz. melléklet: Belépési nyilatkozat a részvételi szándék jelzésére
BÉML IV. B. 401: Békés vármegye főispánjának iratai 1880-1950

Országos rendező bizottság.

Párisi fogadó bizottság.

„Budapest-Páris“

Magyarok Társas Kirándulása
az 1900. évi Párisi Világkiállításra

a kiállítás egész tartama alatt havonta (hetenkint) különvonatokon
 tizenegy napra hat hétig érvényes jeggyel

Igazgatóság: Budapest, Erzsébet-körút 48. I. em.

Ezen kulturális mozgalom programjának pontos kivételének s
 a befolyt összegek kezelésének ellenőrzésére alakult.

országos felügyelő bizottság:

ELNÖK:

THOROCZKAY VIKTOR báró

a főrendiház titkára

DARTHOS ANDOR dr.
 országos elnöki bizottsági titkár

K. JÓNAS ÖDÖN
 országos képviselő, ügyvezető tanár

SACELLARY MIHÁLY
 belügyminiszteri osztály tanácsosa

BERENDAY GYÖRGY dr.
 az I. k. tiszti, jogi tan., az Alkotmány Cso. aleln.

KOVÁCS GYULA dr.
 író, tan., egyet. m. tan., a ker. múzeum igazg.

SCHUBERT EMIL dr.
 ügyvéd, v. ügyész

IGMÁNDY MIHÁLY
 jogi, a rendező biz. fők. osztályfőnöke

MOLNÁR VIKTOR
 vállalk. és közmű. min. a. a „Budapesti Tudósítók“ főszerkesztője

STURM ALBERT
 főszerkesztője

URANYI IMRE
 országos képviselő, földművelési

VÁRADY ANTAL dr.
 az országos képviselői bizottság az „Ország Világ“ főszerkesztője

társas utazás minden előnye az egyedül utazás
 minden szabadságával.
 megfokozottabb izlést kielégítő program és
 kényelem

IGAZGATÓ:

SOMOGYI NÁNDOR,

1899-ben belépőknek
 270 frt.

Részvételi díj
260 frt

A kiállításban
 280 frt.

Belfizethető előzetes letétzés szerinti összegekben kizárólag a

BELVÁROSI TAKARÉKPÉNZTÁRNÁL

(részvénytőke: 2.500.000 forint)

BUDAPEST,

KORONAHERCEG-UTCZA 3. SZÁM.

Kiki ön maga választhatja meg társaságát s
 utazásának időpontját.
 Minden megye és testület saját kezeiből
 kiküldött rendező bizottságok.

Általános szabályok.

Részvételi feltételek.

A program vázlata.

1. Az 1899. évben jelentkezésnek 250 frt. — Az 1899. évben 250 frt. — A kiállítás
 évben (csak a visszatérítendő) 250 frt.
 2. A jelentkezés alkalmával 25 frt. a közbiztos társaság pedig a jelölt végzettség-
 b. Havi 8 frt. vagy negyedévi 24 frt. esetleg félévi 48 frt.
 3. Az összegben a magyar kir. postakutaképzőintézet után díjmentesen
 kifizetendő a „Belvárosi Takarékpénztár“hoz 1900. évi január hó végéig
 be kell fizetni.
 4. A jelentkezési lapok beküldhetők az igazgatósághoz, Erzsébet-
 körút 48. I. emelet, a Belvárosi Takarékpénztárhoz (Korona-herceg-utca 3. szám) és
 a rendezőbizottságnak legálisan.
 Az utazás idejét a társaság mindenki maga választhatja meg 1900. januárban, minden
 minden résztvevővel közöljék a Párisban rendezendő ünnepségek és kongresszusok
 kezdését s az összes részvevők megérkezését.
 Párisban már idősebbek részére: A program pontjai senkire sem kötele-
 zők s ki-ki szabadon rendelkezhetik ideje fölött. Minden program-
 pont, oly módon nyújtott, hogy a résztvevő társasággal megvalósítva saját íze szerint
 a feladat könnyebbé válik.
 Párisban tovább időzést: Kik a hat hétig érvényben lévő jeggyel Párisban tovább mara-
 دنak és azt 3 nappal előbb jelzik, azoknak a kedvezményes lakás és étkezés bizo-
 nyosított.
 London, Brüsszel, Louviers stb. kiutazási szándékoztatók költségei társaságról, kedvez-
 ményes jeggyel, teljes programmal, művelti vezetőkkel gondoskodunk.
 5. Elvárjuk, hogy a vonatkozó részről mindenki megismerje a társaságok,
 és az utazás 15 napra tartó idején 2000 korára kiállításnak a fővárosi Párisban
 a bizottság infóval.
 6. Kifutó magyar orvosok utazása, minden vonat, minden eseményben a
 a közösen felvett orvosi engedélyvel.
 7. Felügyelő-bizottság a program minden pontját — az eddig egyesek által re-
 szált társas kiutazások bizonyos ismeretében — a párisi 1800-as kiállításos
 országos felügyelőbizottsággal állapított meg s a részvevők pontos kivételére, az egyes
 országos rendezőbizottságok után kitűzött útmutató s társaságok részletei.
 8. A gondos felügyelet s oda gravitál, hogy meg egyrészt minden kiutazó a legtel-
 esebbül a társaságnak legyen részese s a teljes program által minden mellékiutazástól
 mentes legyen, sőt a magyar kir. kirándulási tisztelet kifizetése a párisi önkö-
 nyűsnek millióit kéri.

Akadályoztatás a részvételen: Ha valaki a részvételen akadályoztatva van,
 1900. januárban visszatérhet — a részvételi díj egy tizedének a költségeire való
 helyettesítéssel — a befizetett összeget a takarékpénztárnál felveheti. Ezen
 időpont után visszatérítésnek helye nincs, de

a jegy másra ruházható.

Ajándéktárgyakon kívül minden mellékiadás ki van zárva. Teljes előrendű utazás, ellátás,
 szórakozás.

A kirándulások alkalmával a magyar előző művészet kiállításai játékosan művészeti előadások lesznek a művelti kiállítások bemutatva.

A bizottság tisztá jövedelmét a közokt. és keresk. miniszteriumok és a megyei rendezőbizottságok után kulturális előadásokra fordítja.

Utazás: Külön gyorsvonaton, csak nappal utazva, egy félkörben 6-6 személy I. és II.
 osztályú csapokban ön maga által megválasztott társasággal (a nem velünk utazó, a
 társaságot nembe vonatként utazó).
 Éjszakai nem utaz: A két út az odautazás alatt Münchenben szállodában pihenve
 felelnek, a közbeszó napon München nyugvóhelyek nevezetességeit tekintve meg, hol szin-
 tén teljes ellátással részvevők az utaz.
 Étkezés: Étkező megrendelt ételt és vacsora a vasúti éttermekben, esetleg a vonattal
 menő étkezőkocsiban kellő kényelemmel.
 Párisban 8 napi tartózkodás alatt.
 Érkezés Párisba: A Párisi-bizottság részéről fogadtatásban részesülnek a kirándulók
 és a rendelt kocsikon jutnak a hotelbe.
 Lakás: Kényelmes szobákban, egyenként és összetartozók letételeivel a moxgalmunk
 részére letételezett előkelő berendezésű szállodában.
 Reggeli: A szállodában kivéltől kezdve herendészeti szállodában.
 Délutón: A város közepén és múzeumai megtekintése: Nagyobb utakat kocsikon.
 Vezetés: A társaság Párisban ismerkedni álló kis csoportokra oszták a a rendező és
 fogadó bizottságok legat s a kirándulási művelti vezetők és szaktanácsadók által ka-
 szítottak. A ki nem akar a társasággal maradni egyetűl szórakozhatik.
 Ebéd: Fenntartott külön éttermekben, névjeggyel lefoglalt teríték vá-
 ltozó francia menü 5 fogásból. Itallal, a programszert tartózkodás közle-
 ben. A társasággal megvaló külön előkelő, a város főbb pontjain megvalóított előke-
 szítésekben. Minden előkezelő felügyelet alatt készült más étrend.
 Délután: A kiállítás megtekintése a szakszerű vezetők kápolozása mellett általános-
 san és részleteiben. Kélt-tervez és egyes külön beléptetési látványosságok
 jegyei s díjtalanul.
 Estebél: 6 egy fél órák, mint az ebédnél, 6 fogásból itallal, a kiállítás területén külön-
 fele pontokon.
 Esték: Színházak, mulatók megtekintése, vagy a kiállítás területén lévő ünnepségekben
 való részvétel. Az opera, comédie française, opéra, cirque, mulatók fenntartott
 jegyei már mulatók adnak ki (ezek a külön utazó a legnagyobb anyagi és idő
 díjazat s az is nagyon szerethető meg).
 Vasár- és ünnepnapok a kiválóbb templomok meglátogatása ismételtet idején.
 Ünnepélyek: Diszkrétvonalak, fogadalmak érkezésével, lovasvers stb. katonai díszszemlék
 és az akadályos, képviselői és tiszti feladatok.
 Kongresszusok: A különféle tudományos kongresszusokról a vonatkozó társadalmi körök
 értesítőknek és azokon kívánt részvétel laposítottak.
 Kérdések: A kiállítás Saint-Cloud Tránon és Versaillesben kocsin, a párisi tartózkodás
 közbese nappal költségei vállalkozással a városi zaja által kifizetett utasnak.
 Visszatérítés: Hat héten belül Svájcban és Tiroloban a tetszés szerinti meg-
 szakított, kiki egyedül utazhat. Egy napi ellátásról szolgálatunk ki
 kass, Zürich, Innsbruck vagy Bécs részére.
 Podgyász: Úgy az odautazásnál, mint vissza 25 kifizető díjmentes.
 Párisi Kalauz és térkép minden utas díjtalanul kapsz meg.